

LUND UNIVERSITY

Bondeförbundet och jordbrukarnas riksförbund 1910-1921

Fiskesjö, Bertil

1964

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Fiskesjö, B. (1964). *Bondeförbundet och jordbrukarnas riksförbund 1910-1921*. [Licentiatavhandling, Statsvetenskapliga institutionen].

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Statsvetenskapliga lic. seminariet, Lund,
april 1964.

BONDEFÖRBUNDET OCH JORDBRUKARNAS RIKSFÖRBUND 1910 - 1921.

Bertil Fiskesjö, Sn.

Innehåll

Inledning	1 - VI
A. <u>Organisationsinitiativ 1910 - 1915.</u>	1 - 66
1. Carl Berglund, John Kjellman och tidningen Landsbygden.	1
2. Karl ^A ndresson och Lantmannapartiet för Älvsborgs länns mellersta valkrets.	18
3. G.W. Borgetrand och mötet i Göteborg hösten 1912.	20
4. Elfrid Dirango och organisationsarbetet varen 1913.	22
5. Konflikten mellan Berglund och Dirango samt Svenska bondeförbundets tillkomst.	28
6. Skånska bondeförbundets och Jordbrukarnas riksförbunds tillkomst.	48
7. Bondeförbunden och bondetåget.	52
8. Svenska bondeförbundets vidare utveckling samt förbundets sammanslagning med Jordbrukarnas riksförbund.	57
B. <u>Bondeförbundets utbredning och organisation fram till partisammanslagningen 1921.</u>	67 - 120
1. Bondeförbundets utbredning 1914 - 1916.	67
2. ^A rbundsstämman 1916.	70
3. Bondeförbundets utbredning under år 1917.	73
4. Brytningen mellan Berglund och Kjellman och tillkomsten av nya tidningsföretag.	75
5. Bondeförbundets utbredning samt tidningen Landsbygden 1918 - 1921.	85
6. Bondeförbundets centrala ledning.	92
a. De centrala organen.	93
b. Agitation och ekonomi.	112
c. Sammanfattning.	119

3 sep 1959 - 30 juni
1921

C. <u>Jordbrukarnas riksförbunds utbredning och organisation fram till partisammanslagningen 1921.</u>	121 - 155
1. Förbundsåret 1915 samt bondetågets epitafium.	121
2. Riksförbundets utbredning 1915 - 1921.	126
3. Riksförbundets centrala ledning.	134
a. De centrala organen.	134
b. Riksförbundets ledning och organisationsproblemen.	137
c. Tidningsfrågan.	146
d. Sammanfattning.	154
D. <u>Bondepartierna och kristiden.</u>	156 - 170
E. <u>Bondepartierna och de allmänna valen.</u>	171 - 237
1. Valdeltagande och valresultat.	172
2. Valtaktiken.	197
3. Höger - eller vänsterröster?	228
F. <u>Riksdagsgrupperna.</u>	238 - 282
1. Sammansättning, ledning, utskottsval o. dyl.	238
2. Aktivitet.	250
3. Riksdagsgrupperna och partiorganisationerna.	273
G. <u>Klasspartiet.</u>	283 - 356
1. Argument för ett bondeparti.	283
2. Klasspartiets sammansättning.	307
3. Programprinciper och handlingslinjer.	328
H. <u>Sammanslagningen av bondeförbundet och jordbrukarnas riksförbund.</u>	357 - 377
<u>Noter.</u>	
Avsnitt A.	1 - 15
" B.	16 - 29
" C.	29 - 35
" D.	35 - 37

Avenitt E.	38 - 48
" F.	48 - 55
" G.	56 - 63
" H.	63 - 66

Bilagor.

Hondförbundets program.	67 - 71
Riksförbundets program.	72 - 74

" I själ och hjärta äro alla bönder bondeförbundare." (Dala - Bladet den 25 febr. 1920.)

Inledning.

Under 1910 - talet uppkom två politiska bondeorganisationer i vårt land, bondeförbundet och jordbrukarnas riksförbund. I och med andrakammarvalet 1917 blev båda dessa organisationer representerade i riksdagen. 1921 slogs de samman till en organisation, bondeförbundet.

Avsikten med föreliggande avhandling är att ge en helhetsbild av de båda nämnda organisationerna, innefattande deras tillkomst, framväxt, utbredning, organisation och särdrag samt relationerna den emellan fram till och med sammanslagningen 1921. Avhandlingen behandlar endast bondeförbundet och jordbrukarnas riksförbund och de tidiga organisationsförsök som hade direkt betydelse för deras tillkomst. Denna avgränsning innebär bl.a., att de sporadiska försök som före 1910 gjordes för att få tillstånd politiska bondegrupperingar inte berörs liksom inte heller de, så vitt man kan bedöma, nästan helt betydelselösa jordbrukarorganisationer med politisk inriktning som förekom parallellt med bondeförbundet och riksförbundet, t.ex. odlareförbundet, åboförbundet och demokratiska jordbrukarförbundet. Avgränsningen innebär också, att den ekonomiska föreningsrörelse som förekom på jordbrukets område inte heller berörs annat än i förbigående. Den ekonomiska föreningsrörelsen var under denna tid föga utvecklad och hade ingen direkt betydelse för de politiska bondeorganisationernas tillkomst och framväxt.

Avhandlingen är i första hand en organisationsstudie. I den mån politiska sakfrågor tas upp till behandling göres detta i huvudsak endast för att karaktärisera och exemplifiera vissa organisatoriska och programmatiska särdrag hos bondepartierna

samt för att ange bondepartiernas allmänpolitiska position. Framställningen spänner över en förhållandevis lång tidsperiod och behandlar två organisationer. Av i huvudsak dessa skäl har den i vissa avseenden fått en översiktlig och sammanfattande karaktär. Delvis har detta också betingats av att det tillgängliga materialet varit knapphändigt på en del punkter, som i och för sig varit värda en mera ingående penetrering. Framställningens allmänna uppläggning framgår av avsnittsindelningen. Den är i flera avseenden direkt betingad av de undersökta objektens speciella karaktär.

Avhandlingen består av åtta huvudavsnitt. Det första behandlar huvudsakligen bondeorganisationernas tillkomst. Detta avsnitt har gjorts relativt omfattande, bitvis detaljerat. Detta inte bara därför att det är av intresse att se hur de första initiativen tillkom och utvecklades, utan också därför att vissa händelser som inträffade under de första åren blev av stor betydelse för hela den här behandlade perioden, inte minst vad beträffar förhållandet mellan de båda konkurrerande organisationerna. I de båda följande avsnitten redovisas respektive förbunds organisatoriska utbyggnad fram till sammanslagningen. Dessutom redovisas och diskuteras de motsättningar som förekom inom bondeförbundet samt respektive förbunds centrala organisation och de problem som var förknippade med organisations- och agitationsverksamheten. Bondepartiernas genombrött sammanfall i tiden med första världskriget och eftersom det är tydligt, att missnöjet bland bönderna med kristidsregleringarna i hög grad befordrade bondepartiernas utbredning, behandlas i ett särskilt avsnitt, det fjärde, bondepartierna och kristiden. Det därefter följande avsnittet behandlar bondepartierna och de allmänna valen. Först göres en allmän redovisning av valdeltagande och valresultat, närmast för att kartlägga bondepartiernas styrka

och regionala spridning. Därefter behandlas valtaktikfrågan, som på grund av speciella omständigheter var mycket betydelsefull, och slutligen göres ett försök att bestämma från vilket eller vilka av de äldre partierna bondepartierna erövrade sina röster i valen. I det sjätte avsnittet belyses riksdagsgruppernas sammansättning, hållning och aktivitet. Vidare diskuteras något den principiellt intressanta frågan om förhållandet mellan riksdagsgrupperna och riksorganisationerna. Bondepartierna framträdde som klasspartier. I avhandlingens näst sista avsnitt avgränsas och diskuteras några frågeställningar, som är direkt betingade av detta. Först redovisas de grundläggande argumenten för ett bondeklassparti. Därefter kartläggs det sätt på vilket klassinriktningen kom till uttryck i agitation och stadgar och i anslutning till detta diskuteras i vad mån bondeförbundet och riksförbundet kan tänkas ha vunnit anslutning inom olika jordbrukarkategorier. Slutligen behandlas den speciella problematik som ur programmatisk och allmänpolitisk synpunkt var förknippad med bondepartiernas karaktär av klasspartier. I avhandlingens sista avsnitt redovisas de initiativ och förhandlingar som ledde fram till en sammanslagning av de båda bondepartierna.

Någon absolut klar gränsdragning mellan de olika avsnitten har inte varit möjlig att göra och har heller inte eftersträfvats. De refererar till varandra och upprepningar har på grund av avhandlingens uppläggning inte helt kunnat undvikas.

+

Huvudparten av materialet till föreliggande avhandling har hämtats ur tidningar. Såväl bondeförbundet som riksförbundet men alldeles särskilt det förra byggdes upp omkring tidningar. Under förra delen av den här behandlade perioden fanns det inom vardera förbundet endast en tidning, vid periodens slut sam-

manlagt bortåt ett 20 - tal , varav flertalet inom bondeförbundet. Vilka tidningar som förekom redovisas närmare i avhandling-
 en. Dessa tidningar ger en mycket god bild av bondepartier-
 nas tillkomst och utveckling. De var nämligen i mycket hög
 grad rena agitations - och organisationsorgan. Händelseför-
 loppet inom förbunden liksom innehållet i den agitation som
 bedrevs framgår av de organisationsrapporter, ledande artiklar,
 mötes - föredrags - och agitationsreferat som publicerades i
 tidningarna. Även tidningarnas flitigt utnyttjade insändarspai-
 ter ger många upplysningar om vad som försiggick inom förbunden.
 Förekomsten av två konkurrerande organisationer med var sina
 organ har varit en speciell tillgång. De båda organisationer-
 na bevakade nogsamt varandra.

Endast bondeförbunds- och riksförbundstidningar har genomgått
 fullständigt. Andra tidningar har endast använts när det fun-
 nits speciell anledning att göra detta, t.ex. när de återgett
 intervjuer med bondeförbundare eller riksförbundare. Även en del
 retrospektiva artiklar o.dyl., publicerade i bondeförbundstid-
 ningar efter den i avhandlingen behandlade periodens utgång,
 har spårats och använts.

Det organisations - och partitryck som förvaras i Lunds uni-
 versitetsbibliotek - huvudparten okatalogiserat och förvarat
 i mappar - har genomgått och använts. Detta tryck omfattar
 program, stadgar, valprogram, upprop, några mindre broschyrer,
 några särtryck, cirkulärskrivelse o.dyl.

I centerpartiets arkiv i Stockholm har återfunnits en del pro-
 tokoll och protokollsavskrifter för bondeförbundet från och
 med 1919, motioner och andra inlagor till de stämmor som hölls
 detta och följande år, protokoll över de förhandlingar som led-
 de till en sammanslagning av de båda förbunden samt en del and-
 ra handlingar. I centerpartiets arkiv i Malmö har påträffats

visse protokoll och andra handlingar som belyser riksförbundets verksamhet i Skåne.

De omfattande efterforskningar av privata arkiv som gjorts för avhandlingen har endast i ett fall gett något mera betydande resultat. I Gimmens gårds arkiv förvaras omkring 250 brev till bondeförbundets upphovsman, Carl Berglund, några koncept till brevvar, kontrakt med tidningsredaktörer, petitionslistor samt en del annat material. De i arkivet ingående handlingarna spänner över praktiskt taget hela den i avhandlingen behandlade perioden men är rikligast för tiden fram till och med 1918. Denna arkivsamling ger som helhet en mycket god inblick i förhållandena inom bondeförbundet och har i stor utsträckning utnyttjats för avhandlingen. Vidare kan nämnas att handlingarna i ett tryckfrihetsmål mellan Berglund och en av hans tidningsredaktörer, Alfrid Durango, senare en av de huvudagerande inom riksförbundet, genomgått. Dessa handlingar, som förvaras i Vartofta och Frökinds häradersrätts arkiv, Falköping, ger intressanta upplysningar om en betydelsefull episod under rörelsens första år.

Förhållandena inom och mellan de båda förbunden har vid samtliga diskuterats med bl.a. tre under perioden verksamma personer, f. riksdagemännen Gustaf Johansson - Hallagård, Slutarp, och Hjalmar Svensson, Grönvik, samt redaktören Elof Eriksson, Stockholm. De båda förra var verksamma inom bondeförbundet, den senare var en av huvudfigurerna inom riksförbundet.

Upplysningar om de i avhandlingen behandlade förbunden finns i några tryckta arbeten, dock inget mera utförligt av strikt vetenskaplig karaktär. Det mest omfattande och också det mest innehållsrika av dessa arbeten är Elof Eriksson, Bonderörelsen, en historisk återblick, 1 - 11, Sthlm 1946 - 1950. Erikssons arbete, som omspannar tiden fram till och med landstingsvalet 1918 med huvudvikten lagd vid riksförbundet, är av värde dels

därför att Eriksson lämnar vissa upplysningar om sitt eget engagemang i riksförbundet, dels därför att han trycker av en del tidningsledare, program, mötesreferat o.dyl. Även i ett par partiofficiella arbeten, jubileumsskrifterna Bondeförbundets 25 - årsjubileum, Malmö 1936, och Bröder, låtom oss enas, Sthlm 1950, finns återgivna uppgifter om de båda förbunden under den i avhandlingen behandlade perioden liksom i två arbeten av E. Thormaenius, Sveriges politiska partier, Uppsala 1933, och Riksdagspartierna (Sveriges riksdag 11:17), Sthlm 1935. Till de här nämnda arbetena har endast i undantagsfall hänvisningar gjorts i avhandlingen av den anledningen att mera primärt material stått till förfogande.

Vad beträffar övrigt här inte nämnt material samt den litteratur som tangeras i avhandlingen hänvisas till noterna.

A. Organisationsinitiativ 1910 - 1915.

1. Carl Berglund, John Kjellman och tidningen Landsbygden.

I bondeförbundets festskrifter, krönikor och dylikt har det varit vanligt att ange den 1 december 1910 som partiets födelse-datum. Skälet för detta har varit, att då utkom det första pro-grammet av tidningen Landsbygden i Falköping. Utgivare var Carl Berglund. Den pionjärroll som därmed tillerkänts Berglund är inte oförtjänt. Genom tidningen lyckades Berglund få en bety-dande spridning av propagandan för ett nytt bondeparti, och tid-ningen kom under en följd av år att vara ett centrum för agita-tions- och organisationsverksamheten. Men även på annat sätt var Berglund - som den följande framställningen kommer att vi-sa - under de första åren en central gestalt inom den nya rörel-sen. De programpunkter som han formulerade, fick antagna, vida-reutvecklade och frenetiskt försvarade mot alla revisionsförsök blev den idémässiga grund på vilket det nya partiet byggdes upp. Och när Berglund som det verkar efter något års tvekan be-stämt sig för vilka principer som skulle ligga till grund för det nya partiets organisation hävdade han dessa med framgång. Trots att han i mycket ringa grad deltog i det rent praktiska organisationsarbetet kom han således att bestämma den allmän-na inriktningen av detta. Också i andra betydelsefulla frågor, t.ex. i frågan om partiets taktik gentemot andra partier, kom han att utöva ett betydande inflytande.

Det helhetsintryck man får av Berglund vid en genomgång av hans agerande under den här behandlade perioden är, att han

var en självständig, själv -

medveten och envis person med starkt auktoritär läggning. Dessa egenskaper kom honom väl till pass som partigrundare. Som sådan hade han också andra uppenbara förtjänster. Det perspektiv han anlade på rörelsens uppbyggnad och taktik var genomgående mera långsiktigt än flertalet av hans medarbetares. Rollen som partiledare kunde han däremot inte fylla. Att hans politiska insikter var begränsade var därvidlag inte det största hindret. Det var i stället hans oförmåga att jämka och samordna stridiga meningar och att ~~han inte kunde förstå sig på att lyssna~~ lyssna till och ta hänsyn till andras uppfattningar. Dessa för en partiledare ~~så~~ betydelsefulla egenskaper tycks Berglund ha saknat så gott som helt. Han ansåg i alla lägen, att hans egen uppfattning var den enda riktiga och denna övertygelse gav han inga avkall på. Hans osmidiga och auktoritära uppträdande gjorde, att han ganska snart blev starkt omstridd, och så småningom invecklade han sig i polemik och strid med flertalet av sina närmaste medarbetare och även med andra framträdande personer inom rörelsen, t.ex. dess riksdagsmän. Flertalet av de slitningar och splittringar som drabbade bonderörelsen skulle med stor sannolikhet ha kunnat undvikas om Berglund haft en mera smidig och samarbetsvillig läggning - om han argumenterat mera och dekreterat mindre. Mot detta kan man hävda, att hela företaget med en ny bondeorganisation skulle ha runnit ut i sanden om inte Berglund varit den han var. Han var genom sin viljestyrka och envishet den fasta punkten i ett i övrigt flytande och osäkert företag. Alla - även de som ogillade honom och inte minst den konkurrentorganisation som så småningom uppstod - tvingades ta hänsyn till honom och till hans åsikter. Detta synsätt förefaller dock innehålla uppenbara överdrifter. Det allmänna tidsläget var gynnsamt för en bondesamling. Det är troligt att denna bondesamling, när den väl kommit igång, skulle ha

kunnat genomföras snabbare och framförallt mera friktionsfritt om Berglund haft lite mera av de ovan skisserade partiledaregenskaperna. Det är t.o.m. troligt att den uppdelning i två konkurrerande organisationer som ägde rum under sådana omständigheter aldrig skulle ha inträffat. Men Berglund var den han var och det är naturligtvis meningslöst att närmare spekulera över hur utvecklingen skulle ha blivit om han varit annorlunda. Han framstår dock utan tvakan som den intressantaste och mest centrale av de personer som tangeras i denna avhandling. Det är därför naturligt att avhandlingen i stor utsträckning handlar om honom, hans agerande, hans åsikter och hans tidning.

De uppgifter som finns om honom före hans engagemang för en bondesamling är emellertid få, vilket omöjliggör tecknandet av ett mera fylligt personligt porträtt. Han var född 1859 på Gimmene gård i Vättaks socken några mil sydöst om Falköping i södra Skaraborgs län och var således vid tiden för tidningen Landsbygdens tillkomst i 50 - årsåldern. I sin ungdom hade han bedrivit studier vid läroverk och genomgått den högre kursen vid Alnarps lantbruksinstitut samt därefter i olika etapper företagit vidsträckta utlandsresor varvid han besökte flera länder i Europa, samt Sydamerika och Sydafrika. Vid faderns död år 1900 övertog han ledningen av fädernegården Gimmene, först som förvaltare och från 1910 som disponent i familjebolaget Gimmene AB. Vid gården drevs av allt att döma en betydande verksamhet. Företaget omfattade nämligen inte bara jordbruk utan även kvarn, sågverk, kraftstation, mejeri, bränneri och jästfabrik. Carl Berglund titulerades vanligen patron, då och då godsägare och förefaller ha haft god ekonomi. Mot gårdens folk skall han ha varit patriarkalisk men generös.

Han hade en begränsad politisk erfarenhet, när han startade tidningen Landsbygden. Han hade nämligen varit medlem i det frisinnade partiet och representerat detta i Skaraborgs läns landsting åren 1903 - 1909.¹⁾

+

Tidningen Landsbygden utkom med ett första provnummer den 1 dec. och ett andra den 15 dec. 1910. Vårdera numret trycktes och utsändes i en upplaga på 25.000 exemplar.²⁾ Från och med årsskiftet startades den ordinarie utgivningen på prenumerantbasis med ett nummer i veckan.

Utgivningen var noggrant planerad. Redan sommaren 1910 kontaktade Berglund tidningens blivande redaktör och en son till denne åkte runt till poststationer och samlade in adresser på personer som kunde tänkas vara intresserade av tidningen.³⁾ Till dessa utsändes provnumren gratis med en uppmaning till prenumeration. Och de som fick tidningen i sin hand manades dessutom att aktivt arbeta för dess vidare spridning. Ty därpå berodde det, hette det i tidningen, om lantbefolkningen skulle lyckas få ett " eget och pålitligt organ".⁴⁾

Det var uppenbarligen många som redan från början hörsammade tidningens vädjan. I mars 1911 meddelades det i tidningen, att den hade 9.000 prenumeranter och i april hade antalet stigit till 10.140, enligt uppgift spridda på närmare 2.000 postanstalter.⁵⁾ Denna prenumerantsiffra bestyrktes en tid senare med ett intyg avgivet av postmästaren i Falköping. Samtidigt publicerades en förteckning över de postanstalter till vilka tidningen distribuerades.⁶⁾ Förteckningen visade, att tidningen nådde fram till samtliga län i landet men att huvudparten av prenumerantstocken återfanns inom Skaraborgs och Älvsborgs län. Efter årsskiftet 1912 kunde

tidningen rapportera fortsatt framgång. Prenumerantsiffran uppgavs nu till 14.000.⁷⁾ Det är visserligen möjligt att denna liksom senare uppgifter om tidningens upplagestorlek var något överdriven - någon kontroll av uppgifterna har inte kunnat göras eftersom det inte finns någon tidningsstatistik från denna tid - men tydligt är dock, att tidningen redan under de första åren hade en anmärkningsvärd framgång. Det är att märka att denna framgång kom, innan någon organisationsverksamhet av betydelse kommit till stånd. Det kunde senare med fog hävdas, att det varit tidningen som brutit mark för den föreningsbildning som så småningom tog fart.⁸⁾ Tidningens snabba spridning visade att det hos bönderna fanns god resonans för de idéer tidningen förfäktade. I och med att medlemmar började organiseras och föreningar bildas steg tidningens upplaga ytterligare. Tidningen skall när den var som störst, enligt vad en av typograferna på tryckeriet uppgivit, ha utgått i 22.500 exemplar.⁹⁾ Det är dock inte troligt att hela denna upplaga utgick till fasta prenumeranter. Det blev nämligen så småningom vanligt, att tidningen användes i agitationen på det sättet, att sockenföreningar och enskilda medlemmar prenumererade på tidningen för någon kortare tid åt lantbrukare, som inte var medlemmar, för att på detta sätt väcka deras intresse för den nya organisationen och få dem att gå med som medlemmar. Det var också vanligt att tidningen delades ut gratis i samband med agitationsföredrag.

+

Landsbygden startades som Berglunds privata företag och finansierades helt av honom. Det var vid flerfaldiga tillfällen på förslag att Berglund skulle överlåta tidningen på ett bolag eller en tidningsförening, men av skäl som närmare beröres nedan vägrade han i det längsta att gå med på

detta.¹⁰⁾ Först i och med årsskiftet 1919 / 20, då Berglund var bruten av sjukdom - han dog dock först ett och ett halvt år senare - överlät han tidningen på en tidningsförening bestående av bondeförbundare i Skaraborgs län.¹¹⁾ De strider som blossade upp kring Berglund berodde i hög grad på hans envisa fasthållande vid äganderätten till tidningen och hans lika envisa krav på att själv få bestämma över dess innehåll.

Enligt vad en broder till Berglund uppgivit hade han - liksom för övrigt brodern - länge utgått med planer på att försöka få till stånd en bondeorganisation genom att börja utge en tidning. Att dessa planer realiserades just hösten 1910 skall ha berott på att Berglund då genom en lyckad affärstransaktion kom i besittning av de medel som krävdes för att få företaget igång.¹²⁾

+

Som redaktör för tidningen engagerade Berglund en tränad journalist och agitator med ett brokigt politiskt förflutet, John Kjellman. Denne kom senare under en lång följd av år att spela en mycket framträdande roll inom bondeförbundet som en habil och framgångsrik redaktör, talare och organisatör. Vid sidan av Berglund framstår han som den person som hade störst betydelse för att bondeförbundet överhuvudtaget kom till stånd och vann utbredning.

John Kjellman, som var född 1861 och till yrket ursprungligen korgmakare, hade vid unga år anslutit sig till den spirande socialdemokratiska rörelsen i Göteborg och där verkat som agitator och redaktör. Han blev, heter det i en biografisk artikel, "genom sin medryckande talarkonst, stilistiska talang och sitt frejdiga humör en av arbetarrörelsens pion-

järer i Sverige".¹³⁾ Det kan nämnas, att han satt ordförande vid den skandinaviska fackföreningskongressen i Göteborg 1886 och var vice ordförande vid socialdemokratiska partiets konstituerande kongress i Stockholm 1889. I början på 1890 - talet bröt han emellertid med socialdemokratien¹⁴⁾ och verkade därefter fram till anställningen hos Berglund som redaktör för olika borgerliga tidningar. Till Landsbygden kom han närmast från Västergötlands Annonsblad. Enligt vad en son till John Kjellman uppgivit skall Kjellman redan några år innan Landsbygden startade "i ett flertal väckande artiklar i landsortspressen (ha) framkastat tanken på en enig politisk bondesamling över hela landet", vilket skall ha varit anledningen till att Berglund tog kontakt med honom.¹⁵⁾

Kjellman hade således en mångsidig och mångårig erfarenhet som agitator och tidningsman, när han tillträdde posten som redaktör för Landsbygden. Någon bestämmanderätt över tidningens politiska kurs tillerkändes dock inte Kjellman. "Tidningen skall redigeras i enlighet med de principer som äro uttalade i det av Carl Berglund m.fl. utfärdade tillkännagivande och som finnes infört i tidningens provnummer", hette det i anställningskontraktet. "Skulle dock", framhölls det vidare, "uppstå meningsskiljaktighet om tidningens hållning eller i något annat avseende så skall redaktör Kjellman obetingat rätta sig efter Berglunds eller eventuellt hans ställföreträdares åsikt". Kontraktet gällde med tre månaders uppsägning, men Kjellman var skyldig att i händelse av uppsägning omedelbart frånträda befattningen som redaktör.¹⁶⁾

Kontraktets bestämmelserna har återgivits av den anledningen, att de är ett typiskt uttryck för Berglunds uppfattning om redaktörernas uppgifter under hela den period, som Berglund kvarstod som tidningens ägare.

Redaktörerna betraktades och behandlades i huvudsak som Berglunds personliga tjänare och verktyg, vilka till punkt och pricka hade att följa de direktiv han gav. Och han övervakade dem noga och med stor misstänksamhet. Berglunds stora vaksamhet gentemot redaktörerna var i viss mån ganska naturligt och förklarligt. Som redaktörer för tidningen var han tvungen att engagera personer, som varit verksamma inom något av de gamla partiernas tidningspress, om han överhuvudtaget skulle ha någon möjlighet att få tag på fackkunnigt folk. Han kunde ha befogad anledning att frukta, att de efter någon tid skulle falla tillbaka i de gamla spåren och därmed leda hela bonderörelsen på vad han själv menade vara avvägar.¹⁷⁾

Men det är ganska självklart, att Berglunds uppfattning om redaktörernas ställning och hans sätt att behandla dem lätt kunde leda till konflikter. Sådana inträffade också. Med Kjellman tycks dock Berglund länge ha haft ett relativt förtroendefullt samarbete, även om Kjellman under en kortare period 1912 - 13 fick träda tillbaka som redaktör. Sommaren 1913 återkom han dock och öppen och oreparabel brytning dem emellan blev det först under år 1917.¹⁸⁾

Med kännedom om att Berglund höll redaktörerna i strama tyglar och hellre avskedade dem än tillät dem att avvika från den kurs han utstakade, är det rimligt att antaga - när inget annat kan påvisas - att de ledande artiklarna i Landsbygden gav ett adekvat uttryck för Berglunds åsikter, även när de inte var signerade av honom själv.¹⁹⁾ Under de första åren medverkade Berglund i tidningen med signerade artiklar endast vid enstaka tillfällen. Under senare år - från och med 1916 - förekom det förhållandevis ofta.

I Landsbygdens första nummer publicerades ett upprop som snart kom att bli klassiskt inom bondeförbundet och som ofta trycktes om i partiets publikationer.²⁰⁾ Uppropet hade den manande rubriken Bröder, låtom oss enas! och var förutom av Berglund undertecknat av tjugofyra lantbrukare från socknarna runt Gimmene.²¹⁾ I uppropet skildrades i bjärta ordalag böndernas och landsbygdens betryckta läge och den ännu dystrare framtid, som den jordbrukande befolkningen skulle gå till mötes om den även i fortsättningen nöjde sig med att exploateras av övriga samhällsgrupper och intressen. Någon direkt uppmaning till politisk organisation gavs inte i uppropet, men den avslutande appellen gav - liksom rubriken - besked om att syftemålet med uppropet och tidningen var att åstadkomma organiserad samverkan av något slag. "Lantbor", hette det, "denna tidning är icke tillkommen för vinnings skull, den är till för att vara Eder egen, för att främja de intressen som äro Edra. Den skall icke smeka Eder, såsom vissa tidningar för sed hava, för att vi skola förbliva i politisk sömn och likgiltighet, utan den skall söka väcka Eder till eftertanke, samla Eder till enighet och styrka, föra Eder till storms och strid mot de värst tryckande orättvisorna, dess högsta ideal skall vara en självständig och välmående allmogeklass".

Någon närmare preciserad anvisning om hur den åsyftade enigheten skulle åstadkommas lämnades inte i uppropet och inte heller i tidningen i övrigt. Det troliga får anses vara, att Berglund bedömde det som en fråga på förhållandevis lång sikt. Bönderna befann sig enligt uppropet i "politisk sömn" och enligt tidningens första ledare i "ett slumrande tillstånd". Vad det i första hand gällde var således att väcka dem till medvetande om de orättvisor de utsattes för och till insikt om de existerande partiernas bedrägliga beteende mot dem. Denna väckelse skulle nu

åstadkommas genom tidningen Landsbygden.

Berglund hade nämligen en hög uppfattning om pressens opinionsbildande betydelse. Det framgår redan av den omständigheten att han startade Landsbygden. Det framgår också av det ovan gjorda citatet ur uppropet Bröder, låtom oss enas. Och i Landsbygden betonades det ideligen under de följande åren hur viktigt det var att tidningen spreds i en stor upplaga. Detta angavs t.o.m. direkt som en förutsättning för att en bondeorganisation skulle kunna komma till stånd. Om å andra sidan tidningen blev allmänt läst av bönderna skulle organisationen uppstå mer eller mindre av sig själv.²²⁾

Även sedan föreningar börjat bildas genom direkt agitationsverksamhet var Berglund benägen att ge tidningen och därmed sig själv hela äran. " .. den ena sockenföreningen efter den andra uppstod som en given följd av det grundliga förarbete, som gjorts i tidningens spalter." hette det i en ledare sommaren 1913.²³⁾ Och i en anmälan inför år 1915 framhölls det, att tidningen "väckt till liv intresse överallt i landet för Bondeförbundet och där en större eller mindre grupp läsare av vårt organ funnits, där har det slutligen lett till resultatet, att en sockenförening bildats."²⁴⁾

Men fränsett den helhjärtade satsningen på tidningen Landsbygden och den starka tilltron till dess agitatoriska verkan är det osäkert om Berglund från början haft någon klar uppfattning om hur organisationsverksamheten skulle läggas upp. Tanken att han själv skulle ge sig ut som agitator och organisatör var honom av allt att döma totalt främmande.²⁵⁾ Men inte heller Kjellman ålades i anställningskontraktet någon som helst skyldig-

het att bedriva organisationsverksamhet. Och någon direkt agitation bedrev han heller inte under den första anställningsperioden.

Berglunds vilshenhet i frågan om hur den i tidningen ständigt påyrkade enigheten skulle åstadkommas belyses av de uppslag som vid några tillfällen framfördes i tidningen. Svenska stadsförbundet hade bildats 1908. Det finns några uttalanden i Landsbygden, som tyder på, att Berglund från början kan ha tänkt sig, att böndernas samling skulle kunna åstadkommas genom tillkomsten av ett liknande förbund mellan landsbygdskommunerna. "Vore det inte på tiden att lantallmogen i sin ordning bildade ett landskommunernas förbund?" skrev Kjellman i januari 1911.²⁶⁾ "Det finns redan en organisation, kommunerna, det gäller blott att taga vara på och bruka den på rätt sätt, så blir det varken så svårt eller dyrt att uppnå ett eget allmogeparti, som många möjligen tänker sig." hette det i en redaktionell artikel hösten samma år.²⁷⁾ Någon närmare anvisning om hur detta kommunförbund skulle åstadkommas gavs dock inte i tidningen och några försök att realisera tanken gjordes inte. När Landskommunernas förbund tillkom 1919 hade detta inget som helst samband med bondeförbundet.²⁸⁾ I ett avseende är det dock fullt klart att Berglund tänkte sig att den kommunala organisationen skulle utnyttjas, nämligen för att lösa jordbrukets kreditfråga. Och eftersom denna fråga av Berglund tillmättes den allra största betydelse är det möjligt, att det från början föresvävat honom, att bondeorganisationen som helhet skulle kunna byggas upp på grundval av landskommunerna.²⁹⁾ Detta styrks också av att man i Landsbygden till en början var benägen att dra upp gränslinjen inte mellan bönder och andra utan mellan landsbygdsbefolkningen och städerna.³⁰⁾

Men även en annan möjlighet att åstadkomma en bondesamling antyddes vid

flera tillfällen i Landsbygden under år 1911, nämligen bonderiksdagsmännens sammanslutning till ett eget riksdagsparti. Berglund hade, som ovan nämnts, innan han startade sin tidning varit frisinnad och det är inte uteslutet, att han till en början hoppades att en utbrytning av de liberala bonderiksdagsmännen ur det liberala samlingspartiet skulle ske och att denna utbrytning skulle kunna bli början till ett bondeparti. Liberala samlingspartiet var, hette det i Landsbygden den 13 april 1911, "knappast ett parti utan två halva: storstadsradikalerna och folkligt sinnade lantmän". Om den förra halvan hade tidningen inget gott att säga, men om den andra hette det, att den "torde vara den kärna, kring vilken ett lantbefolkningens parti lämpligast borde bildas, men för att detta skall kunna ske måste den frigöras från storstadsradikalernas ledning". Efter valet spekulerade tidningen i en mera allmän samling av bonderiksdagsmännen i riksdagen. " ... vi hava anledning att tro och hoppas, att den nu valda Andra kammaren skall tillföras ett så stort antal klartänkta och rättsinnade bonderepresentanter, att det blir dessa möjligt att samla bönderna i riksdagen till en stark och målmedveten grupp, från vilken i sin ordning i en snar framtid det lantallmogeparti skall kunna växa fram, efter vilket hela Sveriges lantallmoge i närvarande stund känner ett mer eller mindre starkt behov," framhöll tidningen i en valkommentar.³¹⁾ Tidningen fick rätt till hälften. Initiativ till en lantmannagrupp togs vid 1912 års riksdag vid ett sammanträde vid vilket högerriksdagsmannen Ollas A. Ericsson satt ordförande.³²⁾ I Landsbygden saluterades initiativet livligt: "Denna nu bildade lantmannagrupp kan ej annat än glädja en var för den svenska bonde - och lantallmogeklassens framväxt intresserad fosterlandsvän, ty i denna ligger en början till

samförstånd och förståelse lantmännen emellan för tillvaratagande av egna samhällsintressen.³³⁾

Förhoppningarna om att riksdagsbönderna skulle ställa sig i spetsen för en riksomfattande organisation kom dock på skam. Vid 1912 års riksdag tycks gruppen inte ha bedrivit någon verksamhet. Den återupplivades dock vid 1913 års riksdag³⁴⁾ och fortlevde över några riksdagar men den hade ingen som helst direkt betydelse för bondeförbundets framväxt. Partiet kom i stället att byggas upp nedifrån av en handfull personer, som saknade all parlamentarisk erfarenhet. Det var först sedan partiet nått en betydande utbredning som några få bonderiksdagsmän och före detta bonderiksdagsmän anslöt sig till det. Flertalet bonderiksdagsmän var tvärtom under de följande åren bondeförbundets hätskaste och framförallt besvärligaste motståndare.

Berglund tog således till en början inte några initiativ till praktisk organisationsverksamhet, men när några föreningar med karaktär av bondesammanslutningar på grund av andras initiativ ändå kom till stånd noterades och uppmuntrades dessa organisationsförsök i tidningen.³⁵⁾ Och så småningom fastslogs det med allt större skärpa, att detta var den principiellt riktiga vägen att gå om man ville få till stånd ett bondeparti. I april 1912 publicerade Berglund ett stadgeförslag och i detta drogs riktlinjerna klart upp för organisation och representation nedifrån och upp.³⁶⁾ Förhoppningarna om en aktiv medverkan från riksdagsböndernas sida var av allt att döma redan nu helt avskrivna.

Frånvaron av från början klara direktiv om hur den åsyftade samlingen skulle genomföras i praktiken kan förklaras av att Berglund ville pröva sig fram och framförallt se hur den propaganda mottogs som spreds genom Landsbygden. Han kunde ju från början inte gärna med säkerhet veta, om det överhuvudtaget skulle vara möjligt att få till stånd ett landsomfattande parti. Berglund var visserligen välbeställd, men det han förelagt sig var ett stort företag, och det är rimligt om han även ur ekonomisk synpunkt ville gå försiktigt fram. Det finns senare uppgifter i Landsbygden som tyder på att han kan ha tänkt sig, att tidningen skulle bli en lönande affär och att den så småningom skulle kunna finansiera den vidare organisationsverksamheten. 37)

Att avsikten med tidningen Landsbygdens tillkomst redan från början var att åstadkomma en organiserad samverkan av något slag förefaller dock vara helt klart. Huvudpunkterna i det program organisationen skulle samlas kring var från början klara. Det framgår av uppropet Bröder låtom oss enas och av de ledande artiklarna i tidningen under dess första månader. Och redan i april 1911 publicerade Berglund i tidningen ett fjortonpunktsprogram, som trots att det endast angavs vara ett utkast och en utgångspunkt för diskussion på väsentliga punkter kom att gå igen i samtliga de program som bondeförbundet antog fram till programrevisionen 1933. 38)

Hans tveksamhet gällde således i huvudsak vägar inte målet. Han var starkt medveten om de svårigheter som måste övervinnas för att samlingen skulle komma till stånd och det är av den anledningen lätt förklarligt, att han höll olika vägar öppna och att han bl.a. hoppades på bonderiksdagsmännens medverkan. De hade den politiska och organisatoriska erfarenhet, som han själv i stort sett saknade. De var kända och hade böndernas

förtroende.

Att det under alla omständigheter skulle bli ett mödosamt företag att åstadkomma en bondesamling betonades ideligen i tidningen under dess första år. Motståndarna till en bondesamling hade stora favörer på sin sida: Erfarenhet, pengar, press och andra propagandamedel. Berglund var beredd på att de skulle utnyttja dessa resurser till det yttersta. Inte ens hos bönderna själva väntade sig Berglund att omedelbart finna någon större förståelse för samlingsparollen. Bönderna var snärjda i de existerande partiernas propaganda. De var också i största allmänhet tröga i politiska ting och framförallt okunniga om hur skickligt deras rätt trampades under fötterna och om hur finurligt de som valboskap utnyttjades för att andra grupper skulle få sina intressen tillgodosedda. Av "fale smickrare och hänsynslöse politiske geschäftsmakare" lät de sig villigt delas upp i mot varandra stridande grupper och partier, därmed berövande sig själva all politisk makt.³⁹⁾

Men jämnsides med dessa dystra beskrivningar av nuläget förekom optimistiska uttalanden om framtiden. Den svenske bonden var i grunden sund och ofördärvad, klok och förståndig. Blev han bara ordentligt upplyst om saken, d.v.s. om hur hans rättmätiga intressen åsidosattes av politiker och andra, så skulle han självaant inse nödvändigheten av att bönderna i enighet och samverkan tog sin sak i egna händer.⁴⁰⁾

+

Någon centralt ledd och mera systematiskt upplagd organisationsverksamhet kom inte igång förrän i början av år 1913. Men en del föreningsbildningar av olika karaktär kom dock som ovan antytts till stånd dessförinnan på grund av lokala initiativ, som uppenbarligen var inspirerade

av den propaganda som drevs i Landsbygden.

I februari 1911 infördes i Landsbygden en artikel av en lantbrukare i Villberga, Uppsala län, K.F. Eriksson, med en uppmaning till jordbrukarna att bilda diskussionsklubbar för ventilering av gemensamma problem. Dessa klubbar skulle bl.a. kunna bli grogrunden för en ekonomisk föreningsrörelse, men de skulle också kunna få en politisk funktion: "Genom samarbete mellan dylika klubbar skulle det bliva möjligt (för) bondeklassen i Sverige att snart åstadkomma ett enigt bondeparti i riksdagen."⁴¹⁾ Eriksson bildade också en dylik klubb i Villberga och publicerade de antagna stadgarna i Landsbygden.⁴²⁾ En liknande klubb kom till stånd i Löth, Stockholms län, och vid ett sammanträde den 7 maj diskuterade klubben Landsbygdens program och beslöt "att i princip förorda det samma".⁴³⁾ I Södra Råda i Värmland hölls den 27 april 1911 ett sammanträde "i och för bildande av ett lantmännens parti på grundval av Landsbygdens program, samtidigt med bildande av en lantmannaförening". Mötet antog en resolution som skulle tillställas valkretsens kommuner i och för samarbete. I resolutionen framhölls det att lantmännen i S. Råda ansåg det vara "en tvingande nödvändighet att alla Sveriges lantbrukare sammansluta sig ... Alla vilje vi stå på egen grund, eget parti, egen bank inom varje kommun, egen bestämmanderätt över våra produkters pris samt större lön för jordbruksarbetarens möda".⁴⁴⁾ Klar karaktär av politisk förening tycks sammanslutningen fått först ett år senare. Då bildades också en förening i grannkommunen Rudskoga.⁴⁵⁾ De båda socknarna ligger vid Skagern i sydöstra Värmland och bönderna kring denna sjö hade tydligen svetsats samman genom en segsliten strid mellan markägarna och kraftaktiebolaget Gullspång - Munkfors beträffande frågan om reglering av

vattenståndet i sjön. Denna fråga uppmärksammades livligt i Landsbygden.⁴⁶⁾ Även från andra delar av landet kunde Landsbygden rapportera föreningsbildningar. I maj 1912 omtalades det att en - senare mycket aktiv - lokalavdelning bildats i Überkalix i Norrbotten "i enlighet med de stadgar som av Landsbygden uppgjorts".⁴⁷⁾ Och i augusti samma år meddelades det att en avdelning kommit till stånd i Västerviksorten i norra Kalmar län.⁴⁸⁾ Mot slutet av året bildades en avdelning i Näsinge i norra Bohuslän och en i Locketorp i Skaraborgs läns norra valkrets.⁴⁹⁾

Dessa föreningsbildningar tillkom således genom lokala initiativ, som inspirerats av den propaganda som bedrevs i Landsbygden för en bondesamling. På samma sätt bildades även senare en rad föreningar runt om i landet. Men detta organisationssätt kom inte att bli typiskt för partiet under det egentliga uppbyggnadsskedet. Huvudparten av organisationsarbetet kom att utföras av från Falköping och Västergötland utgående agitatorer, som genomkorsade landet på långa agitationsresor. Denna metod började praktiseras under år 1913. När sedermera krets-föreningar kommit till stånd inom olika valkretsar ombesörjdes förbundets vidare utbredning inom respektive valkrets i stor utsträckning av ledande personer inom den lokala organisationen.

Innan händelserna inom den spirande rörelsen under det dramatiska och för den framtida utvecklingen så betydelsefulla året 1913 redovisas, skall ett par mellanspel av visst intresse för bondeförbundets tillkomst något beröras.

2. Karl Andreasson och Lantmannapartiet för Älvsborgs läns mellersta valkrets.

Ungefär samtidigt med att Berglund började utge Landsbygden igångsatte en torvströbolagsdirektör och lantbrukare i Älvsborgs län, Karl Andreasson, Åsen, Remane, som tidigare på det lokala planet varit verksam inom det frisinnade partiet, en agitationsverksamhet, som livligt uppmärksammades i Landsbygden.⁵⁰⁾ När Landsbygden utkommit skrev Andreasson ett tackbrev till Berglund, vilket publicerades i tidningen och i vilket det hette, att Landsbygdens innehåll motsvarade ett av Andreasson länge känt behov av samlande och enande initiativ. Samtidigt inbjöd han till ett allmänt möte i Herrljunga den 21 januari.⁵¹⁾ På mötet, som enligt uppgift samlade stor publik - även Berglund var där - diskuterade man efter ett inledningsföredrag av Andreasson bl.a. frågan om man borde bilda ett allmogeparti. Men meningarna var delade och något beslut om partibildning fattades inte.⁵²⁾ Andreasson gav dock inte tappat och Herrljungamötet blev upptakten till en flitig agitationsverksamhet från Andreassons sida. Vid ett nytt möte i Skölvne den 9 mars fick han till stånd en kommitté, med uppgift att arbeta för "Lantmannapartiet inom Älvsborgs läns mellersta valkrets". Företaget uppmuntrades livligt i Landsbygden, men tidningen uttryckte skepsis inför namnvalet.⁵³⁾ Den 1 april tillsattes en liknande kommitté vid ett möte i Tarsled⁵⁴⁾ och vid ett nytt möte i Herrljunga den 2 juli förklarades partiet konstituerat och ett arbetsutskott tillsattes närmast med uppgift att utarbeta program och att organisera partiets deltagande i 1911 års riksdagsmannavalet. Ett nytt sammanträde skulle anordnas för att slutgiltigt bestämma kandidatlistan.⁵⁵⁾

Partiet kom verkligen att ställa upp i valet 1911. Partiets program och ett upprop från Andreassons arbetsutskott med uppmaning att rösta på partibeteckningen "Lantmannapartiet" publicerades på insändarplats bl.a. i Landsbygden⁵⁶⁾ men tidningen engagerade sig inte i övrigt i Andreassons valkampanj och kommenterade inte valutgången. Denna blev inte heller för Andreassons del särskilt lysande: Hans parti fick nöja sig med 71 röster, därav 7 i Andreassons egen hemsöcken Remmene.⁵⁷⁾

Andreasson lät sig dock inte nedslås. "Förfäras ej du lilla hop", skrev han i en insändare i Landsbygden efter valet. "Saken går nog fram trots motståndet, ty dess bas är nödvändighetskrav för landets bestånd. Sammanslutningen är nödvändig innan böndernas intressen bliva helt och hållet undergrävda."⁵⁸⁾ Någon ny föreningsbildning av Andreasson rapporterades dock inte i Landsbygden förrän i december 1912, då han fick till stånd en avdelning av sitt lantmannaparti i Karlskoga.⁵⁹⁾

Under förra delen av år 1913 däremot var han i flitig verksamhet och bildade ett flertal föreningar på olika håll i västra Sverige.⁶⁰⁾ De föreningar han nu bildade rapporterades som bondeförbundsföreningar och flertalet av dem kom också uppenbarligen så småningom att ingå i bondeförbundsorganisationen. Något närmare samarbete blev det dock av allt att döma aldrig mellan Berglund och Andreasson. Andreasson opererade i hög grad på egen hand och efter eget huvud, och när den påbörjade bondeorganisationen splittrades hösten 1913 kom Andreasson att åtminstone formellt inta en framskjuten position bland Berglunds motståndare. Som agitator ute i bygderna för ett bondeförbund var han dock pionjär, och det är troligt att hans föredragsverksamhet starkt bidrog till att väcka intresse för saken i västra Sverige.⁶¹⁾

3. C.W. Borgstrand och mötet i Göteborg hösten 1912.

Andreassons agerande 1911 bevakades noggrant av partipressen i Älvsborgs län och med speciell uppmärksamhet följdes hans förehavanden av redaktören för den moderata ärlingsåstidningen Älvsborgs Nyheter, C.W. Borgstrand. Av ledande artiklar i tidningen framgick det, att Borgstrand trivdes dåligt inom högern, som han ansåg vara allt för reaktionärt. Men samtidigt var han ivrig antisocialist och tog starkt avstånd även från det frisinnade partiet, närmast med anledning av dettas samverkan med socialdemokraterna. Borgstrand var följaktligen livligt intresserad av tillkomsten av en ny partibildning, var närvarande vid flera av Andreassons sammankomster, deltog flitigt i de debatter där Andreasson figurerade och refererade tilldragelserna i sin tidning.⁶²⁾

Men av dessa referat och av Borgstrands artiklar i övrigt framgick det också tydligt, att Andreassons och Borgstrands åsikter i ett väsentligt avseende gick isär: Andreasson önskade en bondesamling i och för åstadkommandet av ett parti för lantmanfrågor, Borgstrand däremot önskade bondesamling för att med bönderna som stomme bygga upp ett nytt allmänt mellanparti.⁶³⁾ Borgstrand såg dock till en början med uppenbar välvilja på Andreassons verksamhet, tydligen i hopp om att kunna utnyttja den för sina syften. Det är också möjligt att han medverkade vid utformningen av "Lantmannapartiets" program.⁶⁴⁾

Man redan under sommaren 1911 tog Borgstrand sin hand ifrån Andreasson. Den direkta anledningen var att lantmannapartiet, med frångående av ett tidigare beslut att använda de moderatas partibeteckning, bestämde sig för att gå till val under egen partibeteckning.⁶⁵⁾ Detta skulle, enligt Borgstrands mening, endast gynna socialdemokraterna, eftersom dessa och de frisinnade gick fram under samma partibeteckning i valkretsen.⁶⁶⁾

Missnöjet med Andreasson medförde dock inte att Borgstrand skrinlade planerna på att få till stånd ett nytt parti "med bönderna som kärna".⁶⁷⁾ Han fortsatte sin kritik av högern och på hösten 1912 lämnade han - eller tvingades lämna - redaktörskapet för Elfsborgs Nyheter och ungefär samtidigt satte han igång med förberedelser för den partibildning han åsyftade. Han tycks också ha haft för avsikt att utge en tidning för att skaffa sin planerade partibildning ett eget pressorgan. Men samtidigt hade han också förbindelser med Berglund och underhandlade med denne om redaktörsposten för tidningen Landsbygden. Berglund tycks dock ha ställt sig avvaktande.⁶⁸⁾

Resultatet av Borgstrands ansträngningar blev ett möte i Göteborg den 22 sept. 1912. Berglund var närvarande vid detta möte⁶⁹⁾ och det refererades och kommenterades i Landsbygden.⁷⁰⁾ Enligt den kommuniké, som utsändes till pressen efter mötet, uttalade sig detta "kraftigt för en bättre sammanhållning lantmännen emellan än hittills" och tillsatte en kommitté med uppdrag att i "samaråd med intresserade från andra orter verka för tillkomsten av en speciell politisk lantmannorganisation". I kommittén ingick Borgstrand och ett tiotal lantbrukare, av vilka några varit verksamma vid tillkomsten av Andreassons lantmannaparti, men varken Andreasson själv eller Carl Berglund.⁷¹⁾

Redan i referatet i Landsbygden från göteborgsmötet intog Berglund en reserverad hållning till vad som förevarit på en del punkter, och när Borgstrand en tid senare i en klarläggande artikel i en göteborgstidning i överlägsna ordalag tog bestämt avstånd från Andreasson,⁷²⁾ blev Berglund ännu mera reserverad och uttryckte misstankar om att Borgstrand i själva

verket endast önskade åstadkomma en förstärkning av högern. Och något sådant ville inte Berglund vara med om.⁷³⁾

Vid sammanträdet i Göteborg hade Berglund antytt, att han hade planer på att sammankalla ett möte i Falköping i början av november samma år för att få igång organisationsarbete, och den i Göteborg tillsatta kommittén tycks under den närmaste tiden i huvudsak ha inriktat sig på detta möte. En av dess ledamöter uppmanade i flera brev ivrigt Berglund att utfärda inbjudan till ett nytt möte och framhöll samtidigt Borgstrands stora förtjänster. Av dessa brev framgår det dock att Borgstrand själv blivit modstulen av den reserverade hållning Berglund intagit till honom.⁷⁴⁾

Det beramade mötet i Falköping kom inte till stånd och därmed tycks Borgstrands roll som bondeorganisatör ha varit utspelad.⁷⁵⁾ Men flera av de lantbrukare som ingått i Borgstrands organisationskommitté kom senare att på det lokala planet spela en aktiv roll inom bondeförbundet och det är troligt att även Borgstrands aktivitet bidragit till att väcka intresset i västra Sverige för en bondesamling.

Ledningen av det spirande organisationsarbetet kom dock att samlas upp hos tidningen Landsbygden, dess ägare Carl Berglund och dess på nyåret anställde redaktör Elfrid Dürango.

4. Elfrid Dürango och organisationsarbetet våren 1913.

Den 1 juni 1912 trädde John Kjellman tillbaka som redaktör för Landsbygden och ersattes med en fil.kand. J.L. Silfving, vilken genom sitt engagemang på skagernböndernas sida i den ovan (s. 16) omnämnda konflikten med Gullspångsbolaget dragit Berglunds uppmärksamhet till sig

och vilken då och då medarbetat med artiklar i tidningen.⁷⁶⁾ Silfving hade intensivt uppvaktat Berglund för att förmå honom att ersätta Kjellman med honom själv och förespeglat Berglund, att tidningen skulle gå en lysande framtid till mötes under Silfvings ledning.⁷⁷⁾ Men Silfvings redaktörsskap blev en missräkning för Berglund och han såg sig snart om efter en ny redaktör.⁷⁸⁾ Den slutliga uppgörelsen mellan Berglund och Silfving skedde inför domstol.⁷⁹⁾

Berglund hade under Silfvings redaktörsskap upprätthållit kontakterna med Kjellman, men av okänd anledning gick inte budet änyo till denne när redaktörsstolen blev ledig. I stället kom Berglund att i december 1912 ta kontakt med en redaktör Elfrid Dürango, vilket efter en tids underhandlingar ledde till att Dürango anställdes som Landsbygdens redaktör. Den första ledaren av Dürango infördes i tidningen den 23 januari 1913 och det är troligt att Dürango redan då var på plats i Falköping.

Därmed hade till tidningen knutits en person som skulle komma att få utomordentligt stor betydelse för den följande utvecklingen - först inom den västgötska samlingsrörelsen och senare som den dominerande gestalten inom Jordbrukarnas riksförbund. Vad beträffar politiskt kunnande och publicistisk skicklighet var Dürango vida överlägsen såväl Kjellman som Berglund. Och han tycks ha varit den senare jämbördig ifråga om envishet och självständighet. Dessa senare egenskaper skulle snart visa sig ödesdigra för samarbetet med Berglund.

Elfrid Dürango hade liksom Kjellman en vidsträckt erfarenhet av journalistik och organisationsverksamhet, när han kom till Landsbygden. Han var född i Piteå 1870 men uppväxt i Råneå, där fadern var affärsman.

Han gick i läroverk ett par år och genomgick 1889 - 90 Sv. Missionsförbundets talarskola i Stockholm. Som mycket ung var han med om att starta och var redaktör för två luleåtidningar - först Norrbottens Nyheter och därefter Nordsvenska Dagbladet. Den senare tidningen gick i konkurs 1907. Åren 1908 - jan. 1912 var han först medarbetare i sedan redaktör för den moderata Vestmanlands Allehanda i Västerås. Såväl under norrlandstiden som västeråstiden var han kommunalpolitiskt verksam, under den förra perioden dessutom styrelsemedlem i olika köpmannaorganisationer, organisatör för Sveriges Allmänna Handelsförening och medarbetare i dess tidskrift och under den senare perioden sekreterare i Västmanlands borgerliga förbund.⁸⁰⁾ Under norrlandstiden skall han också ha varit engagerad vid tillkomsten av en bondeorganisation, Sveriges Allmoge, vilken dock snart självdög.⁸¹⁾ När han anställdes i Landsbygden var han redaktör för Svenske, Illustrerad veckotidning för Sveriges ungdom, en i nationell och allmänt uppbygglig anda hållen tidning, som Dürango varit med om att starta i september 1912. Hur Berglund kom i kontakt med Dürango har inte kunnat spåras. Av ett par brev från Dürango till Berglund framgår det att Dürango saknade närmare kännedom om Berglunds företag.⁸²⁾

Enligt vad Dürango senare uppgav skall han före sitt engagemang i högern ha varit medlem i Frisinnade landsföreningen men lämnat de frisinnade av den anledningen att de "gav sig i lag med socialdemokraterna".⁸³⁾ Om sin politiska uppfattning vid den här aktuella tiden gav Dürango vissa besked i brev till Berglund. Dürango förklarade, att han inte trodde, att hans politiska åsikter skulle lägga något hinder i vägen för antagandet av befattningen som Landsbygdens redaktör, eftersom "tidningen

tycks intaga en ståndpunkt så att säga mellan de båda borgerliga partierna, högern och liberala vänstern, vilket fullkomligt sammanfaller med min uppfattning om vad det politiska läget i vårt land f.n. kräver. D.v.s. jag sympatiserar till alla delar, åtminstone alla huvudsakliga, med det nuvarande högerprogrammet, men felet är enligt min åsikt att bakom detta program finnes i ledande och tongivande högerkretsar för litet av den reformvilja, varåt programmet ger uttryck. Min väsentliga anmärkning mot den liberala politiken gäller däremot, att den visat en mycket betänklig dragning i vissa avseenden åt rent socialistiska tendenser, såsom t.ex. i äganderätsfrågan, och att partiets politik ofta varit mera inriktad på att tillgodose vissa ledares personliga fåfånga och maktbegär än på tillgodoseende av verkliga reformbehov som göra sig gällande ute bland folket." Av dessa anledningar ansåg han tiden mogen för bildandet av "ett borgerligt reformparti" med bondeklassen "som dess märke och kärna".⁸⁴⁾ Och i ett senare brev förklarade han, att han visserligen saknade en mera ingående kännedom om vad som egentligen avsågs vad beträffar målet med tidningen Landsbygdens strävanden och planen på att åstadkomma en allmän jordbrukaresammanslutning, "men då syftet med en dylik sammanslutning väl icke kan vara något annat än att söka tillvarataga bondeklassens sociala, ekonomiska och politiska intressen har jag det intrycket att några svårigheter icke skola behöva möta på denna punkt. Jag tror tvärtom att jag med synnerligt intresse och energi skall kunna ägna mig åt en sådan uppgift, för vars genomförande jag även tror mig vara i besittning av icke så alldeles vanliga förutsättningar både som tidningsman, talare och organisator."⁸⁵⁾

Genom det stadgeförlag, som publicerades i Landsbygden i början av april 1912, hade Berglund gett allmänna riktlinjer för hur det tilltänkta partiet skulle byggas upp: föreningar ute i socknarna skulle vara grunden. Strax efteråt hade tidningen börjat använda det partinamn, under vilket partiet senare skulle bli känt, nämligen Bondeförbundet.⁸⁶⁾ Och under den följande tiden innehöll Landsbygden då och då uppmaningar att bilda föreningar av bondeförbundet och dessa uppmaningar gav som ovan visats några sporadiska resultat. Men det var först sedan Dürango blivit redaktör för tidningen, som mera konkreta och praktiska anvisningar började ges i tidningen och som en följd av detta ett systematiskt organisationsarbete började ta fart.

Redan i en av sina första ledare i tidningen förklarade Dürango, att tiden nu var mogen att på allvar gå från ord till handling. I varje socken där det fanns någon för bondesamlingen intresserad person borde denne ta initiativ till en sockenförening, rekvirera Landsbygdens stadgeförlag och bilda en sockenförening på grundval av detta. Tidningens redaktion åtog sig att tjänstgöra som en provisorisk centralbyrå tills en riksorganisation kommit till stånd samt att förmedla den nödvändiga kontakten mellan föreningarna. Vidare erbjöd sig Dürango att själv i mån av tid fara ut som föredragshållare och organisatör.⁸⁷⁾ De redan bildade föreningarna uppmanades att sända in besked om vilka funktionärer som valts och utlovades anvisningar om hur de skulle verka för organisationens ytterligare spridning.⁸⁸⁾

En verkningsfull upptakt till ett intensivt organisationsarbete blev ett större möte, som hölls i Falköping den 1 mars 1913, på tidningen Lands-

bygdens inbjudan.⁸⁹⁾ Enligt tidningens referat besöktes mötet av "inmot 200 jordbrukare från alla delar av Västergötland, varjämte även avlägsnare trakter voro representerade av en och annan deltagare". Berglund satt ordförande vid sammankomsten och Dürango höll föredrag. Mötet antog en resolution i vilken det bl.a. framhölls, att det var av största behov påkallat att bilda en självständig politisk bondeorganisation. Och mötet riktade en "varm och kraftig uppmaning" till alla jordbrukare att bilda sockenföreningar enligt Landsbygdens program, vilka när ett tillräckligt antal kommit till stånd skulle sammanslutas till en riksorganisation. Intill dess fick tidningen Landsbygden i uppdrag att tjänstgöra som centralbyrå för organisationsarbetet samt att när ett tillräckligt antal föreningar bildats sammankalla ombud för dessa i och för konstituerandet av en riksorganisation. Sammankomsten hölls i logen "Enighetens" lokal, vilket av Dürango i tidningen anfördes som ett gott omen för den påbörjade bondesamlingen.⁹⁰⁾

Att märka är att mötet klart uttalade att en riksorganisation borde komma till stånd men att någon sådan inte bildades vid mötet - några funktionärer utsågs inte - samt att tidningen Landsbygden gavs vidsträckt befogenheter. Vad mötet kunde tänkas ha avsett med "tidningen Landsbygden" skulle så småningom bli en svårartad tvistefråga mellan Berglund och Dürango.

I de följande numren kunde tidningen rapportera tillkomsten av flera sockenföreningar. Andreasson fortsatte att bilda avdelningar, några kom till stånd genom lokala initiativ, men bäst resultat tycks de föredrags-turnéer, som Dürango omedelbart efter falköpingsmötet gav sig ut på, ha

gett. Redan efter en månad kunde Dürango meddela att han "kunnat medverka vid bondemöten i fyra olika län, nämligen Skaraborgs, Älvsborgs, Blekinge och Jönköpings."⁹¹⁾ Och efter ytterligare en månad omtalade han att över ett 40-tal föreningar bildats, "spridda över 12 av rikets 24 län". Störst framgång hade dock organisationsarbetet haft inom Skaraborgs län, där inom ett enda härad, Vartofta, 12 föreningar kommit till stånd. Dürango beräknade att ett hundratal föreningar skulle kunna bildas under sommaren. Till hösten skulle ombud för dessa kunna sammankallas i och för bildandet av en riksorganisation. De redan uppnådda framgångarna betecknade han "som enastående i de politiska sammanslutningarnas historia i vårt land".⁹²⁾

Düringos optimistiska förutsägelser om ytterligare snabba framgångar förefaller inte ha varit orealistiska. Om Dürango fått fortsätta som han börjat, så hade uppenbarligen organisationen fått en avsevärd tillslutning redan under år 1913. Tidningen blev under Düringos ledning ett verkligt målmedvetet agitationsorgan och genom att själv ge sig ut som agitator och organisator kunde han på ett effektivt sätt följa upp den propaganda som tidningen spred. Berglund själv var uppenbarligen imponerad av Düringos kapacitet och skrev vid ett tillfälle om honom, att han fullgjorde sina åligganden "som en man av heder ägnar och anstår samt med en kraft och duglighet som icke äro allom givna".⁹³⁾

Det skulle dock snart bli andra tongångar från Berglunds sida.

5. Konflikten mellan Berglund och Dürango samt Svenska Bondeförbundets tillkomst.

Det med så god framgång påbörjade systematiska organisationsarbetet kom att avbrytas redan sommaren 1913. Den direkta orsaken var att Berglund

- utåt sett helt plötsligt - avskedade Dürango från redaktörsposten. I själva verket hade slitningar förekommit dem emellan under minst en månads tid. Dürango skildes från sin befattning i början av juni och efterträddes omedelbart av John Kjellman, vilken således återinsattes på den post han fått lämna ett år tidigare. Kjellman kvarstod som tidningens redaktör till hösten 1917.

Dürangos avskedande tillkännagavs av Berglund i ett kort meddelande till tidningens läsare. Av innehållet i meddelandet kan de man dra den slutsatsen, att Berglund var medveten om att Dürango inte utan vidare skulle låta sig avskäras från den organisation, som han varit med om att befämja. I meddelandet underströk nämligen Berglund, att Dürango i och med att han inte längre var tidningens redaktör inte hade någon "som helst befattning med det uppdrag, som av Falköpings-mötet lämnades Landsbygden". Genom detta skrivsätt ville Berglund uppenbarligen rycka undan grunden för fortsatt bondepolitisk verksamhet från Dürangos sida.⁹⁴⁾

+

Vad som var den egentliga anledningen till att Berglund avskedade Dürango är svårt att i efterhand med full säkerhet slå fast, trots att brytningen dem emellan belyses och behandlas i ett omfattande bevarat material.

Det troligaste verkar vara att brytningen hade sin grund i rent personliga motsättningar. Både Berglund och Dürango var viljestarka och självständiga individer. Som ägare av tidningen gjorde Berglund anspråk på att helt och hållet få bestämma över den och över det organisationsarbete

som utgick från tidningen. Dürango vägrade att böja sig under Berglunds enrådighet. Han ville ha en friare och självständigare ställning och betraktade sig som åtminstone jämbördig med Berglund. Redan i början av maj månad hade Berglund i ett brev klagat över att Dürango var "härsklysten och envis".⁹⁵⁾ De personliga ambitioner som Dürango visade och de personliga framgångar som han hade i organisationsarbetet bör ha oroat Berglund. Dürango kom redan under den korta tid han verkade att framstå som centralgestalten i samlingsarbetet, dels genom det sätt på vilket han redigerade tidningen, dels genom den nära nog rastlösa organisationsverksamheten. Berglund riskerade att helt överskuggas av Dürango. Det kan tänkas att Berglund inte enbart av rent personliga skäl såg på en sådan utveckling med ångslan. Om Dürango blev den ledande skulle han få ett avgörande inflytande över det nya partiets program och politik. Bonderörelsen skulle på så sätt - enligt Berglunds sätt att se - kunna komma på villovägar. I varje fall blev det efter dessa senare linjer, som Berglund kom att lägga upp sin propaganda mot Dürango, när det visade sig att denne inte utan vidare lät sig avspisas. Dürangos intresse för bonderörelsen var enligt Berglund betingat, dels av personlig äres- och vinningslystnad, dels av en önskan att genom bondeförbundet överföra bönderna i högerns armar. Så småningom beskyldes han i Landsbygden direkt för att stå i Allmänna valmansförbundets tjänst samt för att gå truster och monopol tillhanda.

Genom att Dürangos tid som redaktör och agitator i Berglunds tjänst kom att bli så kort, är det naturligtvis omöjligt att av hans verksamhet under denna tid dra några bestämda slutsatser om hur rörelsen skulle ha utvecklats eller om vilken position han själv skulle ha kunnat uppnå om

han fått fortsätta. Det är tveksamt om Dürango, när han antog posten som Landsbygdens redaktör, bedömde redaktörsskapet som någon framtidsplats. Han ville, enligt en uppgift av Berglund, inte binda sig verken beträffande tid eller anställningsvillkor eftersom han låg i "underhandlingar om förmånligare plats".⁹⁶⁾ Men detta kan också tolkas på det sättet att Dürango - i medvetande om sin förmåga - först ville skaffa sig en position inom den nya rörelsen för att därigenom komma i ett bättre förhandlingsläge gentemot Berglund och på så vis kunna tilltvinga sig andra och friare anställningsvillkor än de Berglund tillerkänt de tidigare redaktörerna.

Hur det än förhöll sig med Dürangos överväganden vid själva anställningen så är det under alla omständigheter fullt klart, att han snabbt blev starkt engagerad av sitt nya arbete. Han upptäckte vilka utvecklingsmöjligheter det gav och satsade helt och fullt på det med "en kraft och duglighet som icke äro allom givna". Organisationsarbetet tog fart, tidningens upplaga steg,⁹⁷⁾ och Dürango blev populär bland bönderna ute i bygderna.⁹⁸⁾

Stimulerad av framgångarna beslöt Dürango att för framtiden förena sina öden med bondeförbundets. Det framgår fullt klart av ett utförligt kontraktsförslag, som Dürango i mitten av maj månad presenterade Berglund.⁹⁹⁾ Anställningstiden angavs där till fem år med sex månaders uppsägningstid efter den angivna anställningstidens utgång. Dürango förband sig att redigera tidningen "i den riktning" som angavs i uppropet Bröder, låtom oss enas, samt i den resolution som antagits vid falköpingsmötet den 1 mars 1913. Någon bestämmelse om att han i övrigt skulle rätta sig efter Berglunds direktiv fanns inte med. Däremot fanns

det med en bestämmelse, som var ett tydligt uttryck för Dürangos misstro mot Berglund och för Dürangos önskan att fritt få agera inom den ovan angivna ramen. "I händelse av tvist om kontraktets rätta tolkning", hette det, "hänskjutes tvisten till skiljemän, vilka utses och fullgöra sitt uppdrag på sätt lagen om skiljemän av den 28 oktober 1887 stadgar". I kontraktsförslaget fanns också noga angivet de löneförmåner som år för år skulle komma redaktören till del allt eftersom upplagan steg. Detta senare kan möjligen sägas tyda på personlig vinningslystnad, men i så fall på en rimlig och förstäelig sådan. Dürango förband sig vidare att verka som agitator och organisatör men endast tills en riksorganisation kommit till stånd. Det som föresvävade honom var tydligen en självständig och välavlönad redaktörsbefattning för en stor och inflytelserik bondeförbundstidning.

Berglund skrev ett motförslag, som hade ett för redaktören betydligt kärvare innehåll. Redaktören ålades där att - förutom att redigera tidningen i enlighet med uppropet Bröder, låtom oss enas - "i övrigt taga hänsyn till Berglunds önskningsar". Kontraktet skulle gälla med tre månaders uppsägningstid, dock med rätt för Berglund att omedelbart "efter tillsägelse" skilja Dürango från tidningen. Dürango skulle i så fall erhålla tre månaders lön, dock inte om uppsägningen skedde "på grund av kontraktsbrott från Dürangos sida eller något åtgörande eller medgivande av Dürango som uppenbarligen skulle skada tidningen eller bondeorganisationen, från Berglunds synpunkt".¹⁰⁰⁾

Kontraktsförslagen var således oförenliga. Berglund var inte benägen att tillerkänna redaktören någon självbestämmanderätt eller någon trygghet i anställningen.

Berglunds beskyllningar om att Dürango skulle ha varit besoldad av Allmänna valmansförbundet och ha verkat för att föra över bönderna till högern tycks ha varit fullständigt grundlösa och kunde heller aldrig av Berglund på något övertygande sätt ledas i bevis trots att han ideligen återkom till saken i sina utfall mot Dürango.

Berglund hade tidigare varit frisinnad, Dürango först frisinnad och sedan moderat och det är möjligt att deras allmänpolitiska uppfattning gick något isär, men det som förenade dem bör i detta avseende ha varit mer än det som skilde dem. Båda var politiska frigångare utan henkänsla i något av de existerande partierna och de borde av den anledningen väl ha kunnat samsas om särskilt Berglund visat lite större smidighet. Det blev visserligen så - som nedan kommer att visas - att Dürango under sin följande bondepolitiska verksamhet i vissa avseenden kom att visa en samarbetsvillig inställning till högern, medan Berglund ställde sig helt avvisande mot detta parti. Några olikheter av betydelse i den politiska grundinställningen hos de båda kombatanterna är dock svåra att spåra, även om man utsträcker bedömningen till att gälla deras skrivelser åren efter brytningen. Det var snarast i fråga om uppfattningen om det sätt på vilket bondepartierna skulle agera för att vinna utbredning och för att kunna förverkliga de uppställda målsättningarna som deras åsikter kom att brytas. 101)

Det kan för övrigt starkt ifrågasättas om det är riktigt att använda Dürangos handlande efter brytningen som indicium mot honom i den här behandlade affären. Från hans tid som Berglunds redaktör och agitator finns i varje fall ingenting som visar, att han skulle ha försökt att förleda bönderna från den av Berglund utstakade rätta vägen. Såväl i tid-

ningsledare och artiklar som i de i tidningen refererade agitationsföredragen predikade Dürango med all den variationsrikedom som ämnet medgav nödvändigheten av att bönderna tog avstånd från såväl höger - som vänsterpartierna och samlade sig i ett eget självständigt parti. "En samling av Sveriges bönder inom ramen för någon bland de nuvarande partiorganisationerna är ... otänkbar och skall aldrig kunna åstadkommas." skrev han vid ett tillfälle i tidningen.¹⁰²⁾

Dürango värjde sig också - bl.a. genom artiklar i andra tidningar - indignerat mot Berglunds beskyllningar och sparade för sin del sannerligen inte på krutet.¹⁰³⁾ Men han var givetvis försatt i underläge, eftersom Berglund hade Landsbygden till sitt förfogande och där tillsammans med Kjellman energiskt hamrade in i läsarna sin version av det inträffade.

Slutligen drog Dürango saken inför domstol. Han anklagade Berglund i egenskap av Landsbygdens ansvarige utgivare för brott mot tryckfrihetsförordningen och anförde en rad artiklar och ledare i Landsbygden som grund för anklagelsen. Efter ett utdraget rättegångsförfarande fälldes Berglund och ålades bl.a. att utbetala ett betydande skadestånd till Dürango.¹⁰⁴⁾

Dürangos syn på den uppkomna konflikten framgår av hans inlagor till rätten och av samtida och senare tidningsartiklar. Konflikten hade enligt Dürango utlösts av personliga skäl, närmast genom övergrepp från Berglunds sida. Den hade ingen politisk bakgrund men en viktig principiell - organisatorisk: Berglund ville upphäva sig till "diktator" över bönderna, vilket Dürango fann osmakligt och principiellt förkastligt och därför motarbetade. Det var framförallt denna tes som Dürango under sin fortsatta politiska verksamhet flitigt kom att använda i agitationen mot Berg-

lund.¹⁰⁵⁾ Berglunds version av det inträffade har redan berörts. Vad han framförallt hävdade, så länge han var verksam inom bondeförbundet, var, att konflikten inte hade något som helst med personliga motsättningar att göra. Den var av politisk natur. Dürango dömdes ut i egenskap av högerman och inte i egenskap av privatperson. Att Dürango som högerman gick högerens ärenden fann Berglund vara naturligt och helt i sin ordning. Men omtanken om bondeförbundet tvingade Berglund att avskeda honom och senare aktivt - i tidningen och på annat sätt - motarbeta honom och avslöja hans manipulationer.¹⁰⁶⁾

Konflikten mellan Berglund och Dürango fick stor betydelse för den politiska bonderörelsens framtida utveckling. Inte bara genom att den - som här närmast skall belysas - ledde till en sprängning av den från Berglund och Landsbygden utgående bondesamlingen redan innan något parti i egentlig mening var konstituerat. Den kom också att kraftigt bidra till att den politiska bonderörelsen under många år - fram t.o.m. sommaren 1921 - kom att vara splittrad på två olika organisationer.

+

Som redan framgått av den ovan lämnade redogörelsen lät Dürango sig inte nöja med Berglunds åtgärder. Berglund ägde Landsbygden och kunde avskeda Dürango från redaktörsbefattningen, men från den påbörjade bondeorganisationen kunde - ansåg Dürango - Berglund inte avskeda honom. Och Dürango vidtog så gott som omedelbart efter avskedet från redaktörsposten åtgärder för att säkra sin ställning bland bönderna.

Hans utgångsläge var långtifrån hopplöst: Han var väl känd bland bönderna, han hade själv organiserat en rad avdelningar och han kunde dessutom

åberopa resolutionen från mötet den 1 mars, vilken han tolkade på annat sätt än Berglund. När detta möte gav "tidningen Landsbygden" i uppdrag att tjänstgöra som central byrå för organisationsarbetet och att så småningom sammankalla ett konstituerande sammanträde, så avsågs därmed - enligt Dürango - inte enbart tidningens ägare, Berglund, utan i lika hög grad dess dåvarande redaktör, Dürango. Och från detta uppdrag kunde inte Berglund egenmäktigt skilja Dürango. 107)

Dürango handlade snabbt. Han lierade sig med Andreasson och tillsammans med denne utsände han en kallelse till de bildade sockenföreningarna med uppmaning om att utse ombud till ett sammanträde i Falköping den 27 juli 1913. Landsbygden fördömde Dürangos tilltag i förbittrade ordalag. Dürango var avskedad, han hade ingenting med bondeförbundet att göra och kunde följaktligen inte heller sammankalla några bondeförbundsmöten. Läsarna uppmanades dock att besöka mötet - men enbart för att protestera "mot detta försök att föra bonderörelsen in på avvägar". Samtidigt utlovades ett nytt - underförstått riktigt - möte till hösten, vilket skulle få "besluta och ordna i frågor som röra Bondeförbundets ledning". Allt som gjordes före detta möte var att betrakta som ett försök att splittra förbundet. 108)

Även Berglund var kallad till mötet den 27 juli, men han infann sig inte. Han lät sig i stället representeras av Kjellman, och huvuddelen av sammankomsten tycks ha upptagits av polemik mellan denne och Dürango. Referaten från mötet går isär på en del punkter, och några absoluta säkra upplysningar om vad som beslutades har inte gått att få fram. I Landsbygden betecknades mötet som "Redaktör Dürangos politiska fiasko". Detta förefaller dock ha varit en grovt missvisande karaktäristik. Inte mindre än

32 av 37 existerande bondeförbundsavdelningar uppgavs ha varit representerade genom ombud, och flertalet av dessa tycks vid detta möte ha slutit upp omkring Dürango. I varje fall fick han till stånd en slags förtroendeförklaring för sig själv. Vidare tillsattes en organisationskommitté med representanter från tolv län - flera av dem som invaldes i kommittén var dock inte närvarande. Denna kommitté fick i uppgift att handha ledningen av det fortsatta organisationsarbetet, att utarbeta förslag till stadgar och program samt att sammankalla ombuden till ett nytt möte i november i och för bildandet av en riksorganisation. Kommittén ålades dessutom att ta upp förhandlingar med Berglund om övertagande av tidningen Landsbygden samt att - om detta misslyckades - vidtaga åtgärder för att starta en ny tidning.¹⁰⁹⁾

Denna kommitté - eller rättare en viss del av den - trädde också i funktion. Till ordförande utsågs Karl Andreasson - som vid mötet den 27 juli uppträtt medlande - och till sekreterare och ombudsman Dürango. Av kommitténs övriga ledamöter kom snart en v. häradsvhövding och jordbrukare Frans L. Stolt, Kagghamra, Södermanlands län, att jämte Dürango framstå som den mest aktive. Stolt var ursprungligen finlandssvensk men vid denna tidpunkt svensk medborgare och innehavare av Kagghamra säteri. Stolts ursprung föranledde Landsbygden att nedsvärta honom som "rysk - finak" jurist och beteckna hans handlande som "de näst eklatanta prov på rysk despotism och härsklystnad".¹¹⁰⁾

Kommittén förhörde sig genom Andreasson hos Berglund om möjligheterna att få övertaga Landsbygden, vilket självfallet inte gav något resultat. Berglund kallades också till ett sammanträde som kommittén höll den 31 aug. 1913 men infann sig inte heller denna gång. Vid detta sammanträde

bildades en tidningsförening, Bondeförbundets tidningsförening u.p.a. Listor för andelsteckning iordningsställdes och utsändes till sockenföreningarna.¹¹¹⁾ Under september månad tillställde Dürango i tidningsföreningens namn sockenföreningarna en del trycksaker med bl.a. uppmaningar till föreningarna att välja ombud till ett konstituerande möte "under instundande oktober månad eller senast under förra hälften av november". Vidare uppmanades föreningarna att sätta fart på andelsteckningen i tidningsföreningen så att det vid det kommande mötet skulle finnas medel för inköp av Landsbygden eller - om detta inte kunde ske - för startande av en ny tidning. Samtidigt meddelades det, att tidningsföreningen ansökt om registrering. I Dürangos skrivelse fanns en formulering som speciellt retade Berglund. Det hette: "Ombuden sammanträda på kallelse av tidningen Landsbygden i Falköping, därest sådan kallelse blir dem delgiven eller i tidningen offentliggjord senast den 16 okt. innevarande år, i annat fall i Stockholm under förra hälften av november månad på kallelse av Bondeförbundets organisationskommitté." Berglund ansåg, att Dürango genom denna skrivelse på ett bedrägligt sätt sökte inbilla bönderna, att han fortfarande hade något med Landsbygden att skaffa.¹¹²⁾ Dürango själv förklarade senare, att formuleringen var ett uttryck för organisationskommitténs önskan att i det längsta undvika en definitiv splittring av bondeorganisationen.¹¹³⁾ Det troligaste förefaller vara att Dürango ville tvinga Berglund att agera för att definitivt kunna manövrera ut honom. Mötet den 1 mars hade gett "tidningen Landsbygden" i uppdrag att så småningom sammankalla ett konstituerande möte. Men Dürango var - hur man än såg saken - endast den ena halvan av "tidningen Landsbygden". Den andra var Berglund. Det gällde således för Dürango att på ett formellt tillfredsställande sätt få Berglund skild från det

givna uppdraget. Det kunde ske antingen genom att Dürango slöt upp kring ett av Berglund sammankallat ombudsmöte, vid vilket Berglund sköts åt sidan genom ett mötesbeslut, eller också genom att det klart kunde visas att Berglund försummat att fullgöra sin del av det uppdrag som mötet den 1 mars gett "tidningen Landsbygden". Dürangos position hade stärkts genom mötet den 27 juli och vad som därefter inträffat och han ansåg sig tydligen utan risk kunna ta en generaluppörelse med Berglund inför ett ombudsmöte.

Hur det än förhöll sig med detta, så är det dock tydligt att initiativet under några månader låg hos Dürango. Berglund var försatt i ett besvärsligt läge, men han var ingalunda beredd att ge tappt. Berglund hade inget intresse av att ställa upp i något hastigt sammankallat möte. Tiden arbetade nämligen för honom genom att han hade en bestämd favör på sin sida: Förfoganderätten över Landsbygden. Tidningen drev en systematisk kampanj mot Dürango, och Berglund framställdes som den förfördelade parten. Det var han, Berglund, som under stora uppoffringar men driven av en äkta medkänsla med sina yrkesbröder startat tidningen och därmed tagit initiativet till hela det påbörjade organisationsarbetet. Dürango var en tillfälligt anställd som misskött sig och fått sparken och som i förtrytelse däröver satt igång ett privatgeschäft i trusters, monopols och Allmänna valmansförbundets tjänst för att ta död på det företag, som var dessa intressen misshagligt. Det gällde för bönderna att se upp, så att de inte - som så många gånger förr i bondeklassens historia - blev ordentligt dragna vid näsan av vackert tal och stora later.

Det är uppenbart att dessa ständigt upprepade beskyllningar mot Dürango gjorde sin verkan bland de bönder, som huvudsakligen hade Landsbygdens

informationer att lita till. Föret blev trögare för Dürango, andelsteckningen i den av hans organisationskommitté igångsatta tidningsföreningen gav dåligt resultat, liksom en insamling av medel för agitation och organisation. ¹¹⁴⁾

Fram på hösten beslöt sig Berglund dock för att bjuda Dürango spetsen även med direkt organisatoriska åtgärder. Den 2 okt. meddelades det i Landsbygden, att en kommitté höll på att planera ett sammanträde med sockenföreningarna och fjorton dagar senare infördes i tidningen en kallelse till "bondeförbundets andra möte" i Falköping den 1 nov. 1913. I kallelsen, som var undertecknad av Carl Berglund "för Landsbygden" inbjöds alla, som tillhörde jordbruksnäringen och gillade det samtidigt publicerade ^{Pukt-}programmet, men samtidigt uppmanades sockenföreningarna att sända två ombud var. Den enda programpunkt som angavs för mötet - utöver föredrag av Kjellman - var beslut om "förbundets övertagande av Landsbygden samt andra till förbundet hörande ekonomiska angelägenheter". Till kallelsen var fogad en solidaritetsförklaring för Berglund och hans tidning av ett tjugotal lantbrukare, som uppgavs representera fjorton sockenföreningar, vilka alla var belägna i närheten av Falköping. Det program som publicerades uppgavs vara upprättat av "Bondeförbundets organisationskommitté", i vilken enligt bifogad förteckning ingick samma personer, som undertecknat solidaritetsförklaringen. I en ledare fördömdes ytterligare Dürangos åtgärder. ¹¹⁵⁾

De uppgifter som lämnades var ur flera synpunkter anmärkningsvärda. Mötet angavs inte vara sammankallat för att besluta om konstituerandet av en riksorganisation. Tvärtom talades det om "förbundet" som om detta redan varit konstituerat. Den "bondeförbundets organisationskommitté",

som uppgavs ha formulerat programmet, hade inte utsetts på något allmänt möte av något slag. Dess medlemmar var tydligen handplockade av Berglund bland sådana personer, som han visste sig kunna lita på. Det hävdades senare på goda grunder av Andreasson och Dürango, att den enda organisationskommitté, som kunde göra anspråk på att representera de befintliga föreningarna vid denna tidpunkt var den som utsetts vid mötet den 27 juli. 116)

Mötet den 1 november blev enligt alla tillgängliga referat en stormig och förvirrad tillställning. Över 200 personer skall ha deltagit, därav 63 ombud från 8 olika län. Dürango och Stolt hade mött upp och mellan dessa *na* å ena sidan och Berglund och Kjellman å den andra förekom tydligen en förbittrad polemik. Enbart frågan om vem som skulle sitta ordförande vid mötet skall ha debatterats i över två timmar. Majoriteten vid mötet - tydligen framförallt bönderna från Skaraborgs län - tog dock parti för Berglund. Denne lyckades få igenom sitt program - och stadgeförslag och en styrelse blev vald. Styrelsens sammansättning var dock egendomlig och den gav vid handen att Berglunds seger ingalunda var fullständig. En stor del av styrelsemedlemmarna var från Skaraborgs län med Berglund själv i spetsen, men även Dürangos anhängare bl.a. hans närmaste medarbetare Stolt och Andreasson ingick i styrelsen. Den senare utsågs t.o.m. till ordförande. Därmed var visserligen Dürangos organisationskommitté för tillfället sönderbruten, men den valda styrelsens sammansättning var sådan, att den gav föga hopp om enighet och frid.

I den fråga som mötet sammankallats för att avgöra, nämligen frågan om organisationens övertagande av Landsbygden, fattades inget annat beslut än att styrelsen fick i uppdrag att förhandla med Berglund.

I Landsbygdens ledare om mötet förklarades visserligen att situationen var upklarad och sammankomsten betecknades nu som "bondeförbundets konstituerande möte". Men samtidigt gavs det klart besked om att striden inte var slut: "Det gäller därför för oss, som en gång för de gamle tempelriddarna, att uppbygga templet med svärdet i hand."¹¹⁷⁾

Delar av den valda styrelsen sammanträdde den 23 november och förhandlade med Berglund om övertagande av Landsbygden. Några resultat nåddes dock inte. Berglund skall bland annat ha ställt som villkor för övertagandet, att Dürango inte skulle få söka posten som redaktör. Vid denna tidpunkt hade dessutom styrelsen för den av Dürangos organisationskommitté bildade tidningsföreningen redan sammanträtt och fattat beslut om att utge en ny tidning. Denna tidning, som kallades Jorden och Folket, utkom med sitt första provnummer den 27 november 1913 och utgavs liksom Landsbygden med ett nummer i veckan från Falköping. Dess redaktör var Elfrid Dürango.¹¹⁸⁾

Därmed var splittringen definitiv. Den styrelse som utsetts den 1 november föll sönder. En del av dess medlemmar stödde Berglund och en del Dürango. Vardera gruppen hade nu ett tidningsorgan till förfogande: Båda tidningarna utgav sig för att vara bondeförbundets organ, de bekrigade varandra intensivt, men uppmanade samtidigt ivrigt bönderna att bilda föreningar av bondeförbundet. Ett visst direkt organisationsarbete bedrevs också av båda grupperna. Kjellman, som redan tidigare under hösten börjat resa ut och bilda sockenföreningar, stod till förfogande som talare och organisatör för gruppen kring Berglund och Landsbygden; Dürango och Andreasson för gruppen kring Jorden och Folket. Dürango hade således alls inte gett upp hoppet om att kunna slå ut Berglund.

Men redan i början av december företog Berglund en åtgärd som definitivt

stärkte hans ställning och försvagade Dürangos. Han sammankallade utan all publicitet ombud för sockenföreningarna i Skaraborgs läns södra valkrets till ett möte och vid detta bildades - tydligen i största endräkt - en kretsförening av bondeförbundet för valkretsen.¹¹⁹⁾ En styrelsen valdes för kretsen med en lantbrukare från Friggeråker strax utanför Falköping, Johan Johansson, som ordförande och med Carl Berglund själv som sekreterare, och man beslöt att trycka de stadgar, som antagits vid mötet den 1 nov. 1913. Därmed hade Berglund kring sig samlat avdelningarna inom det område där organisationsarbetet hittills haft störst framgång. Mötet uttalade sig för att ett aktiebolag skulle bildas för att övertaga tidningen Landsbygden. En stiftelseurkund publicerades också senare för "Bondeförbundets tidnings Aktiebolag",¹²⁰⁾ men bolaget trädde aldrig i funktion. Tidningen förblev i Berglunds ägo.

Genom kretsföreningens tillkomst hade gruppen kring Berglund fått en plattform för fortsatt organisationsverksamhet. Men den riksstyrelse som tillsatts vid mötet den 1 november kvarstod formellt och officiellt som bondeförbundets högsta organ. I denna styrelse ingick, som ovan påpekats, flera av Dürangos anhängare. Berglunds falang fann det tydligen - för att undvika komplikationer i fortsättningen - nödvändigt att rensa ut dessa senare ur den tillsatta styrelsen. Detta skedde vid ett sammanträde i Falköping den 30 januari 1914. Sammanträdet omtalades i Landsbygdens referat som ett riksförbundsmöte. Men av den publicerade närvaroförteckningen att döma deltog i mötet i huvudsak endast samma personer som varit med och konstituerat kretsföreningen för Skaraborgs läns södra valkrets. Någon kallelse hade inte varit införd i Landsbygden. Mötet hölls i största hemlighet. Mötet beslöt emellertid att "konstituera sig såsom ett riksförbund av Bondeförbundet". Stadgar och program antogs och en

riksstyrelse valdes. Denna byggde på den uppsättning styrelseledamöter som utsetts den 1 november 1913, men samtliga dürangoanhängare vrakades. I Landsbygden betraktades situationen återigen som uppklarad. "Söndringsmännen" var bortkopplade och ordningen återställd. "Bröder, nu hava vi enats!" löd rubriken på den ledare i tidningen, som behandlade mötet. ¹²¹⁾

Dürango hade naturligtvis en annan uppfattning om det inträffade. Det som bildats var enligt hans mening "ett bondeseparatistiskt förbund", som var ett uttryck för "en enskild persons (Berglunds) despotism och härsklystnad samt hans vägran att ta den ringaste hänsyn till de önskningsar som uttalats och de beslut som fattats av sockenföreningarna och deras förtroendemän". Och han protesterade mot att "separatistorganisationen tillägnat sig benämningen Bondeförbundet". Denna benämning hade den ingen som helst rätt till. ¹²²⁾

Landsbygden kvitterade med motsvarande beskyllningar mot Dürangogruppen: Någon rätt till namnet bondeförbundet hade inte denna grupp. Det var Landsbygden som representerade det "rätta" och det "verkliga" bondeförbundet. Dürango tillhörde inte bondeförbundet och hade aldrig gjort det och de av hans fåtaliga anhängare som varit medlemmar i bondeförbundet hade uteslutits. Som lämplig benämning på Dürangos söndringsgrupp angav tidningen - med anspelning på Stolts ursprung - "Det ryska bondeförbundet". ¹²³⁾

+

Läget var således ännu i början av år 1914 synnerligen oklart. Två fraktioner, grupperade kring var sin tidning stod emot varandra och båda fraktionerna gjorde anspråk på att representera bondeförbundet och ut-

dömde motståndarna som separatister och söndringsmän. Och båda fraktionerna appellerade genom sina tidningar till bönderna och manade dem att enligt sluta sig samman i bondeförbundet. Ingen av fraktionerna hade någon odiskutabel rätt att monopolisera bondeförbundsnamnet för sin räkning. Det ursprungliga initiativet till det organisationsarbete som kommit igång hade kommit från Berglund och hans tidning. Men det var först i och med Dürangos insatser våren och sommaren 1913 som ett planmässigt organisationsarbete börjat bedrivas. Både Berglund och Dürango eftersträvade och erhöll stöd av sockenföreningar. Konflikten dem emellan kom åtminstone så småningom att framstå som en ren och oförfalskad maktkamp, i vilken båda de stridande parterna kämpade med alla tillgängliga medel i syfte att helt slå ut motparten. Berglund stärkte och stabiliserade sin ställning genom organisatoriska åtgärder på det lokala planet, Dürango förbättrade sin position genom att få till stånd en konkurrenttidning till Landsbygden.

I mars månad 1914 vidtog dürangogruppen en åtgärd, som kom att göra situationen något klarare. Den sammankallade sina anhängare till något som kallades "Bondeförbundets första riksmöte" i Stockholm den 18 och 19 mars. Vid detta möte beslöt man att ändra organisationens namn till Svenska bondeförbundet "för att undvika förväxling med den Berglundiska sprängorganisationen". Vidare antogs program och stadgar och en centralstyrelse utsågs, i vilken Andreasson blev ordförande och Stolt v. ordförande. Till organisationens sekreterare och ombudsman utsågs Dürango. I sina kommentarer till mötet framhöll Dürango, att den organisatoriska härvan nu var utredd. Berglund och hans bondeförbund lämnades åt sitt öde och bönderna uppmanades att enligt och beslutsamt samla sig i svenska bondeförbundet.¹²⁴⁾

I Landsbygden dömdes "det Stolt-Dürangoska förbundet" ut som "bluff, bluff

och alltigenom bluff" och som en sammanslutning av affärsmän (Andreas-son) jurister (Stolt) och tidningsmän (Dürango).¹²⁵⁾

+

Den uppkomna situationen med två bondeförbund och två tidningar som bekämpade varandra tedde sig förklarligt nog för många intresserade jordbrukare som egendomlig och onaturlig. Och flera försök gjordes också för att åstadkomma försoning och återförening. I en socken i Skaraborgs län, Kyrkefalla, fanns det i början av år 1914 två sockenföreningar av bondeförbundet, den ena ansluten till Berglunds falang och den andra till Dürangos. De båda sockenföreningarna sammankallade i slutet av mars 1914 ett gemensamt möte med såväl Kjellman som Dürango som talare. Resultatet av detta möte blev, att de närvarande beslöt, att föreslå de båda förbundsstyrelserna att utse delegerade i en gemensam överstyrelse med en opartisk person - exempelvis P.J. Rösiö - som ordförande. Polemiken mellan de båda tidningarna skulle inställas omedelbart.¹²⁶⁾ Svenska bondeförbundets centralstyrelse tog ett par månader senare upp förslaget i en skrivelse till "styrelsen för tidningen Landsbygdens bondeorganisation", i vilken den anmodade denna organisation att utse delegater för förhandlingar. Anbudet förklarades vara givet med de bästa förhoppningar om att ett samförstånd skulle kunna uppnås.¹²⁷⁾ Några sådana förhoppningar kan dock Dürango näppeligen ha hyst efter allt vad som förevarit mellan honom och Berglund. Något positivt svar kom inte heller från Berglund. Det är inte troligt att han överhuvudtaget diskuterade skrivelsen med sina anhängare och det är osäkert om han någonsin besvarade den. Ett bevarat koncept till svar är hållet i en knapp och avvisande ton.¹²⁸⁾ I Landsbygden uppmanades de avdelningar som tillhörde Svenska bondeförbundet

att själva återställa enigheten genom att lämna detta förbund och övergå till Berglunds.¹²⁹⁾ Vad Dürango vann med hänvändelsen om samarbete var - och detta var säkerligen uträkningen från början - att han i sin tidning kunde referera till det inträffade som ett talande exempel på hans eget förbunds förhandlingsvilja och starka strävan att få till stånd ett enigt bondeförbund samt Berglunds halsstarriga egoism, omedgörlighet och egenrättfärdighet.¹³⁰⁾

Inte heller de försök till medling som gjordes av enskilda personer gav något resultat. De avvisades genomgående av Berglund.¹³¹⁾ Polemiken mellan de båda tidningarna hade aldrig avstannat och den fortsatte med oförminskad hetsighet.

+

Tillkomsten av svenska bondeförbundet kunde möjligen tolkas som en reträtt från Dürangos sida - bl.a. lämnades nu Berglund och hans fraktion i okvald besittning av det "rena" partinamnet bondeförbundet. Det riktiga förefaller dock vara att betrakta bildandet av svenska bondeförbundet som en kringgående rörelse från Dürangos sida.

Berglund hade genom sina organisatoriska åtgärder knutit en rad personer och avdelningar i Skaraborgs län fast till sig och sin tidning. Dessutom hade Berglund åtminstone formellt etablerat en riksstyrelse, från vilken Dürango och hans anhängare var uteslutna. En fortsatt kamp på det rent lokala planet skulle sannolikt lett till nederlag för Dürango.

Men samlingsrörelsen låg ännu i sin linda. Det som inte kunde åstadkommas inifrån borde kunna åstadkommas utifrån: Om Dürango lyckades få anslutning till sitt svenska bondeförbund på orter där Berglunds företag var

föga eller inte alls känt, så skulle han därmed kunna överflygla Berglund och hans bondeförbund, begränsa dess spridning och reducera dess betydelse. Svenska bondeförbundet skulle kunna bli det stora landsomfattande förbundet och Berglunds bondeförbund en lokal fraktion, som så småningom skulle tvingas att gå upp i Dürangos förbund. Dürango kände sin förmåga som agitator och organisatör, och han satsade efter stockholmsmötet hårt på att fylla upp sin bildade riksorganisation med lokala sammanslutningar.

Innan svenska bondeförbundets vidare utveckling redovisas är det dock för sammanhangets skull nödvändigt att något beröra tillkomsten av ytterligare två bondeorganisationer.

6. Skånska bondeförbundets och Jordbrukarnas riksförbunds tillkomst.

Redan före stockholmsmötet hade Dürango medverkat vid ett försök att få till stånd en bondeorganisation i Skåne. Ett stort möte med detta syfte hölls nämligen den 7 mars 1914 på Hippodromen i Malmö. Det direkta initiativet hade tagits lokalt av en lantbrukare och agronom Elof Eriksson, Hyllie, men Dürango hade medverkat vid förberedelserna och han var kallad som huvudtalare vid sammankomsten.

Elof Eriksson var född 1883 och tillträdde 1908 som förvaltare för fadern, professor Jakob Eriksson, fädernegården Hyllie. Redan ett par år före malmömötet hade han i artiklar i olika tidningar pläderat för en bonde-sammanslutning och i början av år 1913 hade han tagit initiativet till ett uppmärksammat protestmöte i Malmö mot regeringens Staaffs sockerpolitik. När bondetåget gick av stapeln den 6 febr. 1914 var Eriksson en ivrig och entusiastisk deltagare dock utan att inneha någon ledande post vare sig centralt eller lokalt i Skåne. I samband med bondetåget beslöt

Eriksson sig för att försöka utnyttja läget för att få till stånd en bondeorganisation. Samma dag som bönderna gjorde kungen sin uppvaktningspublicerade han i Nya Dagligt Allehanda en appell "Till Sveriges bönder" i vilken det bl.a. hette: "Låtom oss samlas till ett enda stort, enigt Bondeförbund till värn om vår frihet och våra rättigheter, våra jordbrukspolitiska och jordbruksekonomiska intressen." Och strax efter hemkomsten från bondetäget satte han igång med förberedelser för att få till stånd en organisation i Skåne. För att få företaget igång tog han dels kontakt med ett antal intresserade jordbrukare i trakten, dels med Elfrid Dürango, vilken medverkade vid utformandet av kallelsen till det ovan nämnda mötet i Malmö den 7 mars 1914.¹³²⁾

I kallelsen, som var undertecknad av 56 skånejordbrukare och som infördes i lokalpressen och i *Jorden och folket*,¹³³⁾ framhölls det bl.a., att behovet av en självständig organisation för Sveriges jordbrukare länge gjort sig gällande och att den senare tidens politiska utveckling tvingade jordbrukarna att sätta sammanslutningstanken i verket. Det framhölls också att en början till lantmännens sammanslutning redan var gjord "i och med det hösten 1913 i Västergötland startade 'Bondeförbundet'". Skånes jordbrukare borde nu enigt ansluta sig till denna rörelse och därmed ge signalen till dess hastiga utbredning över landet. Avsikten med mötet var att närmare dryfta denna fråga och att eventuellt utse delegater till "ett planerat, för hela landet gemensamt möte i Stockholm i mitten av mars i och för bondeorganisationens konstituerande".

Malmömötet, som hölls under ordförandeskap av en agronom Sigfrid Ribbing, Torreberga, senare Fredriksberg, rönste stor tillslutning - över 500 personer skall ha varit närvarande. Resultatet blev dock inte det som Dürango och Eriksson avsett, tydligen främst genom att John Kjellman uppenbarade

sig vid mötet och delgav skånebönderna sin och Berglunds uppfattning om Dürango. Enligt Elof Eriksson skall Kjellman ha kallats till sammankomsten av de ledande inom högerens skåneorganisation, vilka var ängsliga för att en bondesammanslutning skulle ställa till oreda för högern vid de stundande valen. På förslag av en känd högerman beslöt mötet att uttala sin anslutning till förslaget att bilda ett bondeförbund men att låta det anstå tills årets båda val var över.¹³⁴⁾

Planerna på en bondeorganisation i Skåne skrinlades dock inte. Ribbing var närvarande vid svenska bondeförbundets konstituerande möte i Stockholm den 18 och 19 mars och invaldes i dess centralstyrelse som ordinarie ledamot och Elof Eriksson utsågs till suppleant. Och vid ett enskilt sammanträde med en grupp skånejordbrukare den 15 april i Malmö konstituerades under Erikssons och Ribbings ledning och på deras initiativ "Provinsförbundet för Skåne av Svenska Bondeförbundet". Program och stadgar antogs, vilka nära anslöt sig till svenska bondeförbundets och de närvarande bildade en interimstyrelse med Ribbing som ordförande och Eriksson som sekreterare. Inom interimstyrelsen utsågs ett arbetsutskott och även detta fick Ribbing som ordförande. Eriksson blev sekreterare och dessutom verkställande ledamot. En lokal anskaffades i Malmö och organisationsarbetet började omedelbart förberedas. Ett tjugotal föreningar bildades under sommaren, den första redan den 2 maj 1914 i Hallaröd.¹³⁵⁾

Dürango hade inget inflytande över verksamheten i Skåne sedan den väl kommit igång. Det organisationsarbete som utfördes bedrevs i lokal regi och utan samarbete med Dürango.

Ledarna för organisationen i Skåne var nämligen enligt Eriksson missnöjda

med de stridigheter som förekom i Västergötland och beredde sig redan i maj månad på att gå sin egen väg. De hyste dessutom planer på att själva ta initiativet till en riksorganisation med den organisation som bildats i samband med bondetåget för att övervaka försvarsfrågans lösning, bondetågets försvarsförbund, som bas.

Organisationen i Skåne etablerade sig också under sommaren som Skånska bondeförbundet för att markera sin självständiga ställning. Eriksson själv tog tidigt under sommaren kontakt med framträdande bondetågsmän, bl.a. bondetågsledaren för Södermanland, godsägaren Gustaf Eriksson, Vadsbro, och vid en rad interna sammankomster med denne och Elof Eriksson som de ledande förbereddes bildandet av en ny riksorganisation. I början av november hade man kommit så långt att en inbjudan till ett riksmöte kunde utfärdas. Datum fastställdes till den 15 november. Den 14 november skulle nämligen bondetågets försvarsförbund sammanträda i och för avveckling, och planen var tydligen, att den tilltänkta bondeorganisationen bl.a. skulle övertaga det upplösta försvarsförbundets kassa.

Detta senare lyckades man dock inte genomdriva - stadsrepresentanterna i försvarsförbundet satte sig emot det - men vid sammanträdet den 15 november beslöt de närvarande uttala sig för bildandet av en hela landet omfattande bondesammanslutning. En organisationskommitté tillsattes, i vilken bl.a. Gustaf Eriksson, en av initiativtagarna till bondetåget, Uno V. Nyberg, Långtora, Elof Eriksson och Sigfrid Ribbing ingick. Kommittén fick bl.a. i uppgift att förbereda och utlysa ett nytt möte i och för konstituerandet av ett riksförbund.¹³⁶⁾

Kommittén utsände i januari 1915 personliga kallelser till ett stort antal jordbrukare - förmodligen övervägande mera framträdande bondetågs-

män - till ett sammanträde i Stockholm den 6 februari - årsdagen av bondetåget. Sammanträdet ägde rum under Gustaf Erikssons ordförandeskap och de närvarande beslöt efter en längre diskussion att bilda en ny riksomfattande politisk bondeorganisation, som fick namnet Jordbrukarnas riksförbund. Program och stadgar antogs och en interimsstyrelse samt ett arbetsutskott tillsattes. Ordförande i detta blev Gustaf Eriksson, v. ordförande Uno V. Nyberg och sekreterare förutvarande sekreteraren i bondetågets försvarsförbund, Manne Flood. I utskottet ingick dessutom bl.a. Ribbing, Elof Eriksson och bondetågsledaren i Kronobergs län v. häradshövdingen och godsägaren Johannes Nilsson, Gårdeby. Till jordbrukarnas riksförbund anslöt sig så gott som omedelbart skånska bondeförbundet och organisationsarbete förbereddes även i andra delar av landet.¹³⁷⁾

Det fanns således nu tre riksorganisationer, som alla sade sig arbeta på böndernas enande i en enda landsomfattande politisk organisation.

7. Bondeförbunden och bondetåget.

Det i början av februari 1914 iscensatta bondetåget blev, som ovan visats, av stor betydelse för tillkomsten av jordbrukarnas riksförbund.

Det organisationsarbete som utgick från Västergötland däremot hade igångsatts långt innan något bondetåg började planeras. Något organisatoriskt samband mellan vare sig Berglunds bondeförbund eller dörangogruppen och bondetåget förelåg således inte. Bondetåget organiserades helt över huvudet på både Berglund och Dürango.

Men eftersom bondetåget innebar en betydelsefull och i sitt slag imponerande bondesamling, som dessutom angavs vara "opolitisk" - d.v.s. oberoende av de existerande partierna -¹³⁸⁾ är det av intresse att se, hur bondeorganisatorerna i Västergötland reagerade.

Iögonfallande är att tidningarna - såväl Berglunds organ Landsbygden som Durangos Jorden och folket - ägnade planerna på ett bondetåg förhållandevis ringa uppmärksamhet. I den senare tidningen uppmärksammades dock tilldragelsen mera än i den förra.

+

Dürango behandlade förberedelserna till bondetåget i en ledare i början av januari. Den var hållen i en försiktigt försvarsvänlig ton och understök, att försvarsberedningarna visat, att man för att kunna försvara landet fick vara beredd på ökade kostnader och att Staaffs tal i Karlskrona ytterligare bestyrkt detta. Och Dürango sade sig vara övertygad om att folket ville påtaga sig de ökade bördorna, "även om det måste ske med tungt hjärta".

Däremot var han mycket skeptiskt inställd till planerna på ett bondetåg. Det behövdes inget bondetåg, ansåg han, för att klargöra att bönderna var beredda att försvara fädernesjorden "till sista blodsdroppen". Det var självklart. Och ett bondetåg - även om det fick stor tillslutning - kom inte att omfatta mer än ett litet fåtal av landets jordbrukare och detta fåtal hade inget mandat att tala å hela bondeklassens vägnar. Dessutom kunde bondetåget - om det lyckades utöva påtryckningar på statsmakterna i försvarsfrågan - bli ett betänkligt prejudikat. Andra samhällsklasser kunde i andra frågor tillgripa samma metoder. Hela tillställningen tycktes honom dessutom "i så hög grad vara anlagd på att uppnå teatralisk effekt" att det skulle vara förvånande, "om våra betänksamma, kloka och försiktiga lantmän i någon avsevärd omfattning skulle låna sig till detta företag... "139)

Nu blev dock bondetåget bl.a. en betydande organisatorisk framgång. Och

när det väl ägt rum fördömde Dürango det inte längre. Bondetåget hade visat, framhöll han, vad bönderna förmådde när de höll ihop. Och ändå gällde det denna gång bara en liten del av Sveriges bönder som gick till aktion i en begränsad fråga. Vilken styrka skulle de inte få om de alla slöt sig samman i ett eget förbund! Och han uttryckte en förväntan om att bondetåget skulle verka som en impuls till ökat intresse bland bönderna för bondesamlingens sak. 140)

Detta blev den linje Dürango drev ~~i en tidning~~ ^{en tidning}. Bondetåget togs som ett manande och väckande exempel på att det var möjligt att samla bönderna till enligt uppträdande till deras eget och fäderneslandets fromma, och han uppmanade dem att sätta fart på organisationsarbetet i alla landsändar. Uppenbarligen trodde han ett slag, att bönderna skulle kunna vara redo att med eget parti delta redan i det upplösningsval som följde på borggårdskrisen. 141)

Dürango försökte således följa upp bondetåget för sitt bondeförbunds räkning - hans medverkan vid mötet i Malmö den 7 mars var ett utslag av detta - men misslyckades. Striderna med Berglund och dennes bondeförbund lade hinder i vägen, bondetågsmännen i Skåne gick sina egna vägar och något grepp över bondetågsorganisationen fick han inte. Inte heller svarade böndernas organisationsiver mot Dürangos egen lågande entusiasm. Han fick skruva ner sina ambitioner och ställa in arbetet på längre sikt.

I den konstitutionella konflikten mellan Staaff och kungen tog Dürango klart parti för kungen och mot Staaff. Och när han insåg, att det var omöjligt att hinna få bönderna samlade i "mäktiga kolonner, samt under egna fälttecken" uppmanade han dem att ge sina röster "åt det parti och åt de män, som efter sakliga grunder och i möjligaste mån obundna av

partiintressen ... vilja och kunna pröva de förslag, som komma att fram-
läggas..." D.v.s. han uppmanade bönderna - fast det inte direkt sades
ut - att rösta med högern.¹⁴²⁾

Men efter valet - som blev ett stort nederlag för liberalerna och en be-
tydande seger för högern - varnade Durango för ensidiga och förhastade
tolkningar av valutgången. Det var inte över den liberala reformpolitiken
som sådan utan endast över "den liberala partipolitikens urartning ... som
valmännen fällt sin förkrossande dom". Och högerns seger var ingen seger
för "en ensidigt konservativ eller bakåtsträvande politik". Valmännen hade
endast uttalat sig för "en sakligt god och betryggande lösning av försvars-
frågan, samt det nationella konungadömets upprätthållande och okränkbarhet,
inom de gränser som svensk statsförfattning uppdragit". Behovet av ett
självständigt bondeparti hade inte blivit mindre genom det inträffade.
Tvärtom visade det uppkomna läget hur angeläget det var, att bönderna sam-
manslöt sig i ett parti som varken var höger eller vänster.¹⁴³⁾

+

Landsbygden tog inte på ledarplats ställning vare sig för eller emot bonde-
tåget. Företaget omnämndes endast i förhållandevis kortfattade notiser.

Tidningen sökte inte heller efter bondetåget utnyttja det inträffade i
propagandan för bondesamling. Inför upplösningsvalet infördes i tidningen
en uppmaning till lantmännen att rösta "i enlighet med sin egen övertygel-
se". Det klokaste ansågs dock vara "att man vid nämnda val lägger sin
röst till förmån för det parti man tidigare tillhört. Några övergångar
från vänster till höger eller tvärtom tillråda vi icke..." Det väsentliga
var att organisationsarbetet för bondeförbundet fortsatte oförtrutet.¹⁴⁴⁾

Inte heller i försvarsfrågan tog således Landsbygden ställning. Skälet till detta var närmast att tidningen och Berglund ansåg försvarsfrågan vara en typisk "splittringsfråga", som bondeförbundet av principiellt-taktiska skäl inte borde engagera sig i.¹⁴⁵⁾

Regeringskrisen efter bondetåget kommenterades dock utförligt i Landsbygden. Tidningen ansåg att det inträffade var allt för obetydligt för att föranleda en regeringskris. Och skulden för att det drevs därhän lades till större delen på Staaff, vars handlingssätt vittnade om "en allt för långt driven despotism och maktlystnad". Kungens ord till bondetåget var visserligen "något obetänksamma av en konstitutionell monark", men att tala om grundlagsbrott var rent löjligt. Det var heller inte att förvåna sig över att kungen vägrade att acceptera Staaffs krav, som helt enkelt gick ut på "att sätta lås för konungens mun och beröva honom den yttranderätt, som varje svensk medborgare oavsett klass eller samhällsställning äger". Och tidningen varnade för en återgång till frihetstidens "nutsystem och ... landsruinerande partistrider".¹⁴⁶⁾

Försvaret för kungen i Landsbygden var naturligt med kännedom om Berglunds allmänna sympatier för kungamakten.¹⁴⁷⁾

Det är dock troligt att bondetåget fick viss betydelse för bondeförbundets vidare organisatoriska utbyggnad. Bönderna hade genom bondetåget kommit i rörelse. Det är rimligt att antaga att det efter bondetåget överhuvudtaget blev lättare att driva organisationsverksamhet bland bönderna och att detta verkade i positiv riktning även för bondeförbundet.

Flera senare framträdande bondeförbundare - dock inte Berglund - hade själva deltagit i bondetåget och det är troligt att det i någon mån gick

igen i den propaganda för bondeförbundet som de kom att driva ute på fältet. Detta bör ha gällt åtminstone en av de mest framträdande agitatorerna för bondeförbundet under de följande åren, Johan Johansson, Friggeråker, som skrev en entusiastisk skildring i Landsbygden om sina bondetågsupplevelser¹⁴⁸⁾ och som efter bondetåget höll starkt försvarsvänliga föredrag.¹⁴⁹⁾

Johanssons deltagande i bondetåget skall för övrigt enligt vad han senare uppgivit ha ägt rum på direkt uppmaning av Berglund. Berglund uppmanade honom att resa för att ta kontakt med norrlänningar angående bondeförbundets spridning. Johansson fullgjorde detta uppdrag och överenskom med Jon Jonsson, Källerräng, Hälsingland, om en föredragsturné, som också så småningom kom till stånd.¹⁵⁰⁾

Några planer på att försöka utnyttja den uppkomna bondetågsorganisationen för sitt bondeförbund hade dock uppenbarligen aldrig Berglund. Och när det senare visade sig att bondetåget skulle ge upphov till jordbrukarnas riksförbund drabbade Berglunds fördömelse även bondetåget som sådant. Det framställdes som ett led i storfinansens och trusternas strävan att behålla och förstärka greppet om land och folk.¹⁵¹⁾

8. Svenska bondeförbundets vidare utveckling samt förbundets sammanslagning med jordbrukarnas riksförbund 1915.

Dürango hade - som ovan visats - i mars 1914 tillsammans med några trogna anhängare konstituerat Svenska bondeförbundet och fått till stånd en centralstyrelse för detta förbund. Förbundets underbyggnad torde vid denna tidpunkt ha inskränkt sig till en handfull sockenföreningar. Vad det gällde för Dürango, om han på allvar skulle kunna ta upp konkurrensen med Berglund, var framförallt att se till att ett framgångsrikt

organisationsarbete ute i socknarna kom igång. Den förhoppning som han ett slag hyste om snabba landsomfattande resultat på grundval av bondetågets svallvågor visade sig så gott som omedelbart vara allt för sanguinisk. Den enda väg, som låg öppen för honom, var ett mödosamt direkt organisationsarbete på en mera lokal nivå.

Under sommaren 1914 satte också Dürango igång en energisk organisationskampanj för att få till stånd lokala föreningar av sitt svenska bondeförbund. Av mötesannonserna och redogörelserna i *Jorden och Folket* att döma tycks han speciellt ha koncentrerat sig på vissa områden i västra Jönköpings län, där han redan under sin tid på Landsbygden grundat enstaka föreningar, vilka sedan under konflikten med Berglund slutit upp på Dürangos sida. Men även i angränsande delar av Halland och västra Kronobergs län bedrev han agitations- och organisationsverksamhet, och på hösten 1914 företog han en agitationsresa till Blekinge. Resultatet av dessa resor blev att ett antal sockenföreningar kom till stånd. Några avdelningar bildades genom lokala initiativ bl.a. i norra Kalmar län, tydligen på grundval av den propaganda som drevs i *Jorden och Folket*. Dessutom bildade Andreasson ett par avdelningar i Älvsborgs län.¹⁵²⁾

Men den största framgången tycks Dürango haft just i västra Jönköpings län. Där bildades redan i september 1914 ett distrikt av svenska bondeförbundet, omfattande avdelningarna i Västbo härad.¹⁵³⁾

Under vintern 1915 tycks inte organisationsarbetet ha bedrivits med samma intensitet. I april samma år företog Dürango en generalmönstring av sina styrkor i form av ett ombudsmannamöte i Värnamo. Till detta hade kallats sockenföreningarna i Halland och Småland och i referatet från mötet uppgavs det att 22 sockenföreningar var representerade. Vid mötet utökades centralstyrelsen genom kompletterande val av ledamöter. Vidare diskute-

rade man den framtida verksamheten och kom därvidlag till det resultatet, att man i huvudsak borde inrikta sig på att stärka organisationen i de områden där den redan vunnit fotfäste.¹⁵⁴⁾

Någon ytterligare utbredning av svenska bondeförbundet kom dock inte att ske. Förhandlingar om en sammanslagning med jordbrukarnas riksförbund hade vid denna tidpunkt redan upptagits och de kom ganska snart att leda till positiva resultat. Svenska bondeförbundet skall enligt en långt senare uppgift vid tiden för sammanslagningen med riksförbundet ha omfattat 60 sockenavdelningar med tillsammans c:a 2.000 medlemmar.¹⁵⁵⁾ Dessa siffror verkar dock betydligt överdrivna. Det troliga är att en hel del avdelningar, som Dürango bildat under sin tid på Landsbygden men som sedan de fakto anslutit sig till Berglunds bondeförbund, inräknats.

+

Dürango och hans bondeförbund kunde som ovan visats inregistrera en del organisatoriska framgångar, men de kom varken så snabbt eller lätt som man tänkt sig. Svårigheterna som mötte var betydande. Dels gjorde den organisationsverksamhet och den propaganda som bedrevs från Berglunds bondeförbund - varom mera nedan - fältet svårarbetat, dels hade man uppenbarligen stora svårigheter att finansiera verksamheten. Dürango själv balanserade på konkursens brant och de penningbelopp som flöt in genom insamlingar och andelsteckningar i tidningsföretaget var blygsamma. Enligt vad Dürango långt senare uppgav skall tidningsföreningens kassa vid tidningsstarten i november 1913 ha utgjort 450 kronor och de följande numren av tidningen finansierades ur hand i mun.¹⁵⁶⁾

Dürango var dock en stor optimist och när tidningen startade tillkännagav han stora planer för framtiden. Tidningen utkom som veckotidning,

men Dürango räknade med att den snart skulle kunna utges två gånger i veckan. Tidningens utgivningsort skulle bli Stockholm, dit också bondeförbundets centrala ledning och expedition skulle förläggas. Och så småningom skulle tidningsföreningen kunna utge en "stor daglig lantmannatidning".¹⁵⁷⁾

Men Dürango fick snart begränsa sina ambitioner. Tidningen var från början åttasidig, men redan efter ett halvår var han tvungen att skära ned den till hälften. Andelsteckningen gick trögt. Arbetet med tidningens redigering, med dess ekonomi och med organisation och agitation åvilade i stort sett Dürango ensam. Det var en orimlig arbetsbörda, men Dürango lovade att inte ge tappt. "Vi lovar våra läsare att vi icke skola ge oss rast eller ro ... och icke heller låta vårt mod eller vår handlingskraft nedslås av några mötande svårigheter", försäkrade han i en vädjan till tidningens läsare i juni 1914.¹⁵⁸⁾

Liksom Berglund hade Dürango en hög uppfattning om pressens betydelse för organisationsarbetet och i nummer efter nummer av tidningen försökte han trumfa i bönderna vikten av att de slöt upp omkring och aktivt arbetade för tidningen. Det hjälpte dock inte, och inför sammanslagningen med riksförbundet konstaterade Dürango, att den bristande förståelsen för en verklig bondetidnings betydelse bland flertalet av jordbrukarna själva hade varit den mest nedslående erfarenheten under arbetet för svenska bondeförbundet och "utgjort det största hindret för framgången av böndernas sak".¹⁵⁹⁾

+

Dürango och hans närmaste medarbetare hölls utanför förberedelserna för jordbrukarnas riksförbunds tillkomst. Dürango fick tydligen kännedom om

ved som var i görning först genom tidningsnotiser om sammanträdet i Stockholm den 15 nov. 1914, och han blev av naturliga skäl förvånad och upprörd.

Två av inbjudarna till stockholmsmötet - Ribbing och Elof Eriksson - var medlemmar av svenska bondeförbundets centralstyrelse och Eriksson hade så sent som den 1 juni deltagit i ett styrelsesammanträde. Men likafullt hade dessa i ett tidningsuttalande i samband med stockholmsmötet sagt sig ingenting veta om de tidigare gjorda organisationsförsöken, vilket Dürango med rätta fann ytterst suspekt. Dürango sade sig visserligen - i sina kommentarer till det inträffade - vilja spara sina närmare reflexioner tills han inhämtat ytterligare informationer, men han ville redan nu framhålla för svenska bondeförbundets sockenföreningar och medlemmar, att de inte behövde oroa sig över "ett eventuellt nytt splittringsförsök" utan kunde vara fullständigt lugna. Han lovade att svenska bondeförbundet med all energi skulle "fullfölja och genomföra sin strävan att efter klara och raka linjer, på ett öppet, ärligt och vederhäftigt sätt samman-sluta och förena Sveriges bönder i en stark, enig och fast organisation, som skyr alla skumraskmanövrer och allt mullvadsarbete, liksom alla försök till despotism och översitteri, från vilket håll de än må komma."¹⁶⁰⁾

Eriksson och Ribbing kände sig uppenbarligen träffade och insände till "Redaktionen för Jorden och Folket" en gemensam avsägelse från uppdragen inom svenska bondeförbundet, samtidigt som de fäste redaktionens uppmärksamhet på att de inte var skyldiga vare sig tidningen eller dess redaktör någon räkenskap för sina göranden och låtanden. De motiverade dock sitt handlande med en hänvisning till de beklagliga förhållanden, som var rådande mellan de båda västgötaförbunden. Dürango förklarade i

en kommentar, att de ställt sin avskedsansökan till fel forum - tidningen hade ingen kompetens att befria dem från deras styrelseuppdrag - samt att det varit hederligare och ärligare att inkomma med denna avsägelse "innan vederbörande började konspirera mot det förbund, i vars ledning de låtit invälja sig, och bakom denna lednings rygg". Dessutom tyckte han att det var ett egendomligt sätt att försöka råda bot mot de beklagliga förhållandena i Västergötland genom att starta ett tredje förbund, som kom att öka förvirringen och förbistringen bland landets bönder ytterligare. Bönderna längtade efter att förenas i ett enigt och starkt bondeförbund, inte efter att "splittras och söndersmulas av hugskott och maktlystnad hos den ene eller andre självgjorde bondeledaren".¹⁶¹⁾

Dürango beredde sig nu på "strid på två fronter". Han riktade en allvarlig varning till bönderna att se upp med det nya organisationsförsöket och att inte låta sig fångas i någon snara hur skickligt den än var utlagd. Han vände sig särskilt mot det hemlighetsmakeri som präglade det nya organisationsförsöket och ansåg att det inte kunde syfta till något annat än "att beröva bonderörelsen dess självständighet och självbestämmanderätt samt överflytta denna till ett kotteri självgjorda ledare som vill flyta ovanpå". Och han uppmanade bönderna att slå vakt om svenska bondeförbundet, vilket var den enda organisation, som var byggd på "fullt demokratisk grundval och tillkommit på ett fullt redbart, ärligt och öppet sätt genom böndernas eget beslut".¹⁶²⁾

Strax före jordbrukarnas riksförbunds konstituerande möte den 6 febr. 1915 anslog dock Dürango försonligare tongångar i sin tidning. Med kännedom om stämningen inom svenska bondeförbundet, skrev han, ville han försäkra, att från dess och dess lednings sida allt det tillmötesgående

beredvilligt skulle givas, som kunde "främja enigheten och styrkan i jordbrukarnas sammanslutning och som är förenligt med bonderörelsens frihet och självbestämmanderätt". Om genom det beramade mötet i Stockholm svenska bondeförbundet och dess ledning kunde tillföras ökad kraft och ökad auktoritet och därigenom vinna ökat förtroende och vidgade resurser så att dess verksamhet kunde bedrivas med större framgång, så skulle en sådan utveckling av Dürango och av alla förbundets medlemmar hälsas med odelad och livlig tillfredsställelse.¹⁶³⁾ I sina kommentarer till riksförbundets konstituerande framförde Dürango en del kritik mot förbundets antagna program och ifrågasatte bl.a. om det var klokt av en organisation som ville sträva efter en sammanslutning av alla landets jordbrukare i ett enigt och stort förbund att så starkt betona det nya förbundets samhörighet med bondetåget "varom meningarna bland lantmännen nog ännu äro ganska delade ...". På enskild väg sade sig Dürango fått reda på att det nya förbundets styrelse fått i uppdrag att förhandla med de förutvarande bondeorganisationerna om en sammanslagning. Till detta erbjudande sade han sig inta en avvaktande ståndpunkt.¹⁶⁴⁾

Någon sådan inbjudan kom emellertid inte omedelbart och i senare ledare under februari månad i *Jorden och Folket* var Dürango ytterligt kritisk mot det nya organisationsförsöket. Han nagelfor ytterligare förbundets program och uppehöll sig bl.a. vid att "extrema högertendenser" skulle ha gjort sig gällande vid det konstituerande mötets behandling av svarsfrågan. Mötets resultat blev sådant, framhöll Dürango, "att även personer, som varit bland de allra ivrigaste att få den nya organisationen till stånd, efter förhandlingarnas avslutande förklarade sig anseddensamma dödfödd". Dürango instämde i detta omdöme. Visserligen sades det vara mäktiga och förmögna män, som stod bakom organisationsförsöket,

och det troliga var väl, att åtskilliga tiotusental kronor, som kunde fått en nyttigare och bättre användning, skulle komma att offras på det- samma, "men så oskickligt som det hela blivit iscensatt, talar all sannolikhet för att försöket kommer att rinna ut i sanden".¹⁶⁵⁾

Såväl Berglunds bondeförbund som jordbrukarnas riksförbund var tillkomna på felaktiga premisser. Endast svenska bondeförbundet hade förutsättningar att genomföra sin uppgift. Samlingsarbetet kunde visserligen tillfälligt stoppas upp genom den uppkomna organisatoriska förvirringen, ett allmänt enigt uppträdande hade varit att föredra och svenska bondeförbundets hand var alltid utsträckt till samarbete och sammanslutning, men ville de övriga förbunden inte gå med på detta så måste svenska bondeförbundet oförtrutet arbeta vidare på att förverkliga sin målsättning.¹⁶⁶⁾

Det är tydligt att Dürango var förbittrad över att han hållits utanför det nya förbundets tillkomst och att han var kritiskt inställd mot det, men det är också tydligt att han kände sig trängd och osäker om svenska bondeförbundets framtidsutsikter, trots att han fortfarande sökte intala sina anhängare mod och tillförsikt. Och när förhandlingar mellan de båda förbunden efter en tid kom till stånd visade det sig att det snabbt gick att komma till positiva resultat.

De första kontakterna togs genom överläggningar den 10 april 1915 på Casper Ehrenborgs egendom Kråk i Västergötland, där representanter för riksförbundets interimsstyrelse och svenska bondeförbundets centralstyrelse sammanträffade. Varifrån initiativet utgått är osäkert. Överläggningarna visade emellertid, enligt Dürangos referat, att båda parter var besjälade "av en önskan att ernå fullt samförstånd" och delegerade till-

sattes för fortsatta förhandlingar. Och om dessa förhandlingar kom att äga rum i samma anda, så kunde det inte, skrev Dürango, betvivlas, "att ett enigt, för båda parterna tillfredsställande och av jordbrukarna i vida kretsar efterlängtat resultat" skulle uppnås. Någon kritik mot riksförbundarna framförde han inte längre.¹⁶⁷⁾

De delegerade sammanträdde i Stockholm den 1 och 2 maj 1915 under Casper Ehrenborgs ordförandeskap och uppnådde full enighet i alla väsentliga frågor framförallt i huvudfrågan, nämligen att en sammanslagning skulle äga rum. Dürango poängterade särskilt i sitt referat, att man var fullkomligt överens om "att jordbrukarnas organisation skall stå självständig i förhållande till de förutvarande politiska partierna både åt höger och vänster samt att dess verksamhet måste så bedrivas, att icke en skugga av misstanke kan falla på jordbrukarnas organisation för att gå det ens eller andra partiets ärenden eller stå i hemligt samförstånd med den ena eller andra partiledningen".

En samarbetskommitté tillsattes med riksförbundaren Johannes Nilsson i Gårdsby som ordförande och man beslöt att inkalla styrelserna till sammanträde den 28 och 29 maj.¹⁶⁸⁾

Styrelserna biträdde de delegerades överenskommelser och beslut fattades om inkallandet av ett allmänt förbundsmöte i november för att träffa definitiva beslut om namn, stadgar, program, styrelse o.d. Men redan nu upplöstes bondeförbundets tidningsförening, en ny tidningsförening - Tidningsföreningen u.p.a. Land och Folk - bildades och till denna överläts *Jorden och Folket* för att utges från Stockholm under namn av *Vårt Land och Folk*. I tidningens redaktionskommitté invaldes Elfrid Dürango och han blev efter en kort tid även formellt dess redaktör. Tidningen ut-

gavs som veckotidning och utkom med sitt första nummer den 1 juli 1915.¹⁶⁹⁾

I Jorden och Folkets sista nummer framhöll Dürango, att den lyckliga vändning, som förhållandena inom den svenska bonderörelsen på senaste tiden antagit, gjorde att alla med gott mod och de bästa förhoppningar kunde se framtiden till mötes. Splitets, tvedräktens och misstroendets skede var nu slut, och härnäst skulle arbetet för jordbrukarnas samling kunna fortsätta i endräktens och förtroendets tecken. Den milstolpe som passerades var ingen skiljeväg. Jorden och Folket behövde inte säga sina läsare farväl utan kunde med glädje hänvisa till en nära förestående återförening. Det blev visserligen undet ett annat namn och i en ny dräkt "men anda och hjärta äro desamma".¹⁷⁰⁾

Det beslutade förbundsmötet ägde rum den 20 november 1915 och vid detta konfirmerades sammanslagningen, stadgar och program antogs och man beslöt att sammanslutningens namn skulle bli Jordbrukarnas riksförbund. Ordförande i den valda styrelsen blev samarbetskommitténs ordförande, Johannes Nilsson, Gårdsby.¹⁷¹⁾

Genom sammanslagningen av svenska bondeförbundet och jordbrukarnas riksförbund reducerades antalet bondepolitiska organisationer till två. Det kvarvarande bondeförbundet inbjöds vid upprepade tillfällen av jordbrukarnas riksförbund till samarbete och sammanslagning, men alla inviter avvisades bryskt och hånfullt av dess reelle ledare Carl Berglund. Det var först sedan han förlorat inflytandet över det förbund han startat, som en sammanslagning kunde komma till stånd 1921 och då på för riksförbundet mycket förödmjukande villkor.¹⁷²⁾

B. Bondeförbundets utbredning och organisation fram till parti-
sammanslagningen 1921.

1. Bondeförbundets utbredning 1914 - 1916.

Vid det möte som ägde rum i Falköping den 30 januari 1914 etablerade som ovan visats Berglunds anhängare formellt en riksorganisation och en förbundsstyrelse tillsattes, i vilken ingick ledamöter även från andra delar av landet än Skaraborgs län.¹⁷³⁾ Denna förbundsstyrelse sammankallades dock aldrig till något nytt sammanträde och trädde således inte i funktion.

Den organisationsverksamhet som bedrevs under de närmaste åren leddes från Falköping med tidningen Landsbygden - som i juli 1914 döptes om till Bondeförbundets Tidning, Landsbygden¹⁷⁴⁾ - dess redaktör och utgivare, samt i någon mån den kretsförening som i december 1913 bildats i Skaraborgs läns södra valkrets som centrum. Vid denna kretsförenings första årsmöte i februari 1915 beslöt man på förslag av Berglund, att "de inflytande medlemmen skulle tagas omhand av kretsstyrelsens verkställande utskott, som intill dess att ett riksförbund kunde bildas, även finge tjänstgöra som riksstyrelse".¹⁷⁵⁾ Kretsstyrelsens arbetsutskott hade därmed upphöjt sig till interimistisk förbundsstyrelse. Något beslut av betydelse var dock inte detta. Det var tidningen Landsbygden som tjänstgjorde som centralexpedition för rörelsen och dit uppmanades avdelningarna att insända sina rapporter och enskilda intresserade och medlemmar att vända sig med förfrågningar om förbundet.

+

Under hela året 1914 bedrevs en intensiv agitations- och organisations-

verksamhet, och nästan varje nummer av tidningen kunde redovisa nybildade sockenföreningar. Flitigast ute på fältet var tidningens redaktör, John Kjellman, som nästan ständigt befann sig på resande fot och som i långa resebrev i tidningen berättade om sina vedermödor och framgångar. Men även ett par lantbrukare från Skaraborgs län inledde under året på Berglunds uppmaning organisationsverksamhet, nämligen den tidigare nämnde Johan Johansson, Friggeråker¹⁷⁶⁾ och Lorentz Johansson, Igelstorp.¹⁷⁷⁾ Dessa båda kom under de följande åren att vid sidan av Kjellman bli de främsta propagandisterna och organisatörerna för bondeförbundet. Lorentz Johansson var dessutom en flitig skribent och medverkade bl.a. ofta i Landsbygden. Han var också den av de mera framträdande bondeförbundarna som kom att stå Berglund närmast och en av de få, som Berglund aldrig blev ovän med.

Den mest omfattande organisationen bedrevs av naturliga skäl i Västergötland och särskilt i Skaraborgs län, där man inriktade sig på att delta i höstens andrakammarval.¹⁷⁸⁾ Men Kjellman gjorde också längre resor och besökte utöver västgötalänen under året Blekinge, Kronobergs, Jönköpings, Kalmar, Örebro och Värmlands län samt företog två omfattande turnéer i Hälsingland. Den agitation som Berglund fick igång under året var således av betydligt större räckvidd än den Dürango kunde åstadkomma för sitt svenska bondeförbund under samma tid.¹⁷⁹⁾ Vid årets slut fanns det enligt vad Landsbygden uppgav 110 sockenföreningar bildade av bondeförbundet med sammanlagt omkring 5.000 medlemmar.¹⁸⁰⁾ Av sockenföreningarna var 41 belägna inom Skaraborgs län.¹⁸¹⁾

Som ett resultat av den bedrivna agitationen bildades också under året tre nya krets-föreningar, nämligen i Skaraborgs läns norra, Hälsinglands södra och Älvsborgs läns södra valkretsar.¹⁸²⁾

Den utbredning av förbundet som nu kommit igång gav självfallet anledning till optimism: "Med glädje och tillfredsställelse hava vi anledning blicka tillbaka på det år som gått och de resultat som därunder vunnits", hette det i Landsbygden. "Låtom oss nu med hopp i hjärtat blicka framtiden an, väntande än större resultat än vad hittills vunnits."¹⁸³⁾

Under år 1915 bedrevs en intensiv organisationsverksamhet framförallt i Dalarna. Lorentz Johansson genomförde en längre föredragsturné i landskapet och Kjellman besökte det vid flera tillfällen. I övrigt följdes föregående års verksamhet upp i områden som tidigare börjat penetreras och nya kretsföreningar tillkom under året i Hälsinglands norra, Älvsborgs läns norra, Kalmar läns norra samt i Kopparbergs läns östra och västra valkretsar.¹⁸⁴⁾ I en sammanfattande rapport i Landsbygden för verksamheten under året uppgavs det att 64 nya sockenföreningar bildats, varav 22 i Dalarna. Någon uppgift om antalet medlemmar gavs inte.¹⁸⁵⁾

Framgångarna under året var således goda men långtifrån överväldigande. Spontana föreningsbildningar efter lokala initiativ förekom endast i mycket begränsad omfattning. De från falköpingstrakten utgående agitatorerna spelade fortfarande den avgörande rollen för organisationens spridning och tillväxt. Där de drog fram bildades nya föreningar men i stort sett endast där.

Detsamma kan sägas om utvecklingen under år 1916. Det var fortfarande i första hand Kjellman, Lorentz Johansson och Johan Johansson som stod för förbundets utbredning, även om de fick god lokal hjälp framförallt av ordföranden i Skaraborgs läns norra valkrets, August Månsson, och sekreteraren i Hälsinglands södra krets, J.N. Svedberg. Det landskap som speciellt penetrerades under året var Småland, särskilt Kronobergs län.

Fem nya krets-föreningar konstituerades under året, nämligen i Uppsala län, Kronobergs läns östra, Gästriklands, Kronobergs läns västra och Jönköpings läns östra valkretsar.¹⁸⁶⁾

Vid årets slut fanns det således sammanlagt 14 valkrets-föreningar organiserade, avdelningarnas antal utgjorde enligt vad Landsbygden uppgav 253 och medlemsantalet hade stigit till "omkring 10.000".¹⁸⁷⁾ Det innebar att 79 lokalföreningar nybildats under året.

Den här angivna styrkan hade bondeförbundet när den första egentliga förbundsstämman sammanträdde i slutet av dec. 1916.

2. Förbundsstämman 1916.

Arbetsutskottet för krets-föreningen i Skaraborgs läns södra krets-förening hade som ovan visats i februari 1915 upphöjt sig till "riksstyrelse". Även om man bortser ifrån att denna styrelse inte på något sätt fyllde sin funktion som riksstyrelse, så kunde svårligen detta arrangemang bli bestående för någon längre tid, när organisationen vunnit mera omfattande spridning i andra landsdelar.

Den föreningsbildning som ägde rum fram till och med 1916 skedde på grundval av den stadga, som antagits under striderna med Dürango 1913 - 1914. I denna stadga hette det att förbundsstämma skulle sammankallas "då minst fem kretsar bildats".¹⁸⁸⁾ Från olika håll gjordes också framställningar till Berglund om att han skulle sammankalla ett förbundsmöte, men han sköt det i det längsta på framtiden. Frågan diskuterades redan vid Skaraborgs södra krets årsmöte den 22 dec. 1915, men på förslag av Berglund fick den vila. Motiveringen var då att Berglund planerade en uppvaktning för kungen i bl.a. livsmedelsfrågorna. I samband med denna upp-

vaktning kunde, ansåg han, den uppvaktande deputationen rådgöra om ett förbundsmöte.¹⁸⁹⁾

Förberedelserna för denna uppvaktning drog dock ut på tiden - den kom till stånd först i början av år 1917 -¹⁹⁰⁾ en del kretsar hade börjat utse ombud till en kommande förbundsstämma, och även på annat sätt gjordes det klart för Berglund, att han borde ta initiativ till en förbundsstämma.¹⁹¹⁾

Efter mycket stor tvekan gav Berglund vika och utfärdade kallelse till "Bondeförbundets första förbundsstämma" i Falköping den 28 och 29 dec. 1916. I en kommentar till den utfärdade inbjudan förklarade Berglund, att han "med erfarenheterna från 1913 helst sett att denna stämma icke avhållits förrän nästa år", men som en del påtryckningar hade gjorts ville han inte sätta sig emot.¹⁹²⁾ Den huvudsakliga orsaken till Berglunds tveksamhet var uppenbar: Han var rädd för att en förbundsstämma skulle ge tillfälle till tvister och strider om ledning och program. Med hänvisning till vad som inträffat 1913 vädjade han "till alla hederliga och verkligt intresserade medlemmar ... att vid detta första möte icke komma med för många önsknings- och ändringsförslag, samt eventuellt försöka hålla fridstörare borta och hålla fast vid huvudsaken". Alla detaljer kunde ordnas senare, när organisationen vunnit tillräcklig stadga. Programmet behövde enligt hans mening inte alls ändras. Det hade "visat sig bärande". Och i stadgarna föreslog han bara några formella ändringar i anslutning till vad erfarenheterna visat behövliga.¹⁹³⁾

Ett tydligt uttryck för Berglunds rädsla att den kommande stämman på ett eller annat sätt skulle försöka rubba de principer han dragit upp, var att han kallade inte bara kretsombud utan även sockenombud till stämman och tillerkände dem rösträtt, vilket var stick i stäv med den gällande

stadgan. Flertalet sockenombud kunde väntas komma från falköpingstrakten och dem kunde han lita på.¹⁹⁴⁾

Berglunds farhågor hade - som den följande utvecklingen skulle visa - en viss grund, men riksstämman gick tydligen i stort sett, som Landsbygden¹⁹⁵⁾ efteråt uttryckte det "i enighetens, i fridens och förståelsens tecken".

Samtliga kretsföreningar var representerade vid mötet samt dessutom ett stort antal sockenföreningar.¹⁹⁶⁾ Stadgar och program var föremål för debatt, och enligt vad en deltagare uppgav, beslöt man snärre förändringar i bådadera. Berglund ignorerade dock de förändringar som beslutats i programmet och utgav det i oförändrad form tillsammans med stadgarna en tid efter förbundsmötet.¹⁹⁷⁾ Programmet kom att gälla fram till en förbundsstämma sommaren 1919.

Tydligen mot Berglunds önskan¹⁹⁸⁾ tog man upp ett antal aktuella politiska frågor till debatt, bl.a. rösträttsfrågorna, nykterhetsfrågan och ~~et~~ hemsfrågan. Och man beslöt, att de meningar som här kommit till uttryck skulle ligga till grund för det valprogram som förbundsstyrelsen fick i uppdrag att utarbeta inför 1917 års val.¹⁹⁹⁾

Vidare diskuterade man Berglunds tidigare uttalade tanke på en uppvaktning av kungen och beslöt att en sådan skulle äga rum och utsåg medlemmar i den deputation som skulle företaga uppvaktningen.

Även tidningsfrågan kom på tal. Ett par av de närvarande undrade om inte tiden nu var inne för Berglund att överlåta tidningen på förbundet. Denne förklarade, enligt Landsbygdens referat, att han inte var ovillig om man bara kunde finna någon form för överlåtelsen, som garanterade, att tidningen inte kom i obehöriga händer. Men samtidigt sade han sig vara glad,

att han inte vid tidigare tillfällen låtit tidningen gå sig ur händerna. Bondeförbundet skulle då inte ha varit vad det nu var. Styrelsen fick i uppdrag att förhandla med Berglund, vilket denne accepterade. Men han vägrade att binda sig för att förhandlingarna skulle vara slutförda vid någon viss tidpunkt. Några förhandlingar kom heller inte till stånd. Tidningen förblev i Berglunds ägo.²⁰⁰⁾

För att handha ledningen av förbundets vidare verksamhet valdes vid stämman ett antal "förtroendemän" senare vanligen tillsammansantagna benämnda "förtroenderådet". Till ordförande utsågs ordföranden i Kopparbergs västra krets, Erik Eriksson, Spraxkya, till v. ordförande ordföranden i Hälsinglands norra krets, P.J. Pira, till sekreterare Carl Berglund och till kassör Johan Johansson i Friggeråker. Dessutom ingick i förtroenderådet ordföranden i Jönköpings läns östra krets, Johan Kjellén, samt som suppleant sekreteraren i Hälsinglands södra krets, J.N. Svedberg.

Detta förtroenderåd fick dock mycket liten betydelse. Dess ordförande, Erik Eriksson gjorde inga försök att utöva något aktivt ledarskap. Han tycks ha hänskjutit alla avgöranden till Berglund. I den mån man under det följande året kunde tala om central ledning för förbundet så utövades den fortfarande av Berglund genom tidningen Landsbygden.²⁰¹⁾

3. Bondeförbundets utbredning under år 1917.

1917 blev bondeförbundets egentliga genombrotsår. Aktiviteten var i hög grad inriktad på höstens andrakammarval, vilket också gav betydande utdelning. Förbundet fick sina första riksdagsmän.

Men parallellt med valagitationen skedde också en intensiv utbyggnad av organisationen. Spridningen av förbundet till nya trakter åstadkoms

fortfarande i huvudsak genom de föredragsturnéer som Kjellman, Johan Johansson och Lorentz Johansson samt i mindre utsträckning August Månsson genomförde. Men inom de redan bildade valkretsarna utvecklade i ett flertal fall lokala förmågor en betydande aktivitet.

Omfattande propaganda bedrevs under året i en rad landsdelar, som tidigare inte alls penetrerats eller som endast varit föremål för sporadiska organisationsförsök, och inte mindre än 13 nya kretsföreningar kom till stånd under året - alla före valet. Kretsföreningarna bildades i Västmanlands läns östra, Älvsborgs läns mellersta, Stockholms läns norra, Angermanlands södra, Kalmar läns södra, Bohusläns norra, Västmanlands västra, Medelpads, Hallands, Södermanlands läns norra, Kopparbergs norra samt Örebro läns norra och södra valkretsar.²⁰²⁾

Sammanlagt hade således bondeförbundet inför valet 1917 kretsorganisationer i 27 valkretsar. I 24 av dessa gick förbundet till val.

Någon sammanfattande redovisning av de under året uppnådda organisatoriska resultaten lämnades inte i Landsbygden. Det troliga är att ingen visste hur många sockenföreningar som bildats eller hur många medlemmar bondeförbundet tillförts. Utvecklingen gick mycket snabbt och redovisningen torde ha varit utomordentligt bristfällig.²⁰³⁾

I en artikel i Landsbygden efter valet uppgav Lorentz Johansson "att icke mindre än nära 40.000 jordbrukare anslutit sig till Bondeförbundet".²⁰⁴⁾

Vad han därvidlag åsyftade var dock troligen det antal röster förbundet fått i valet.

4. Brytningen mellan Berglund och Kjellman samt tillkomsten av nya tidningsföretag.

Valkampanjen 1917 avslöjade många brister i bondeförbundets organisation, men den brist som man ute i valkretsarna fann allra mest besvärande var tydligen frånvaron av en effektiv press. De övriga partiernas lokaltidningar bekämpade helt naturligt med stor energi det nya partiet och bondeförbundarna hade nästan inga möjligheter att gå i polemik. Berglunds tidning utkom endast en gång i veckan, den lästes trots allt bara av en mindre del av bönderna och den kunde inte bevaka och besvara alla attacker, som gjordes mot bondeförbundet på det lokala planet. För att propagandan skulle kunna bli effektiv behövdes det, ansåg man ute i valkretsarna, ett nät av lokaltidningar, som förde bondeförbundets talan. Detta var åtminstone den gängse motiveringen när nya tidningsföretag kom till stånd.

Genom tillkomsten av nya tidningsföretag rubbades grunden för Berglunds ledarskap. Detta utövade han - som framgått av den ovan lämnade redogörelsen - i huvudsak genom tidningen Landsbygden. Åganderätten till det enda organ, som förde bondeförbundets talan, gav honom i väsentliga avseenden monopol på opinionsbildningen inom rörelsen, något som han också energiskt utnyttjade.

Det var också uppenbarligen så, att man på olika håll inom rörelsen lednat på Berglunds självrådiga ledarskap och att man genom att starta nya tidningar försökte frigöra sig från detta. Detta gällde åtminstone alldeles tydligt männen bakom det av Berglund mest uppmärksammade och förföljda tidningsföretaget, nämligen det som startades hösten 1917 i Göteborg. Initiativtagare och ledande krafter var två av Berglunds allra när-

maste medarbetare och bondeförbundets främsta agitatorer, John Kjellman och Johan Johansson i Friggeråker.

+

Första gången spänningarna mellan Berglund och hans medarbetare drogs inför offentligheten var genom tre artiklar, som en son till John Kjellman, James Kjellman - vilken under valkampanjen drivit en del agitation för bondeförbundet - publicerade i september i Nya Dagligt Allehanda. Berglund anklagades i artiklarna i hetsiga ordalag för självsvald och översitter/, för att han inte hade rättat sig efter de beslut som fattades vid förbundsstämman 1916 och för att han trots de starkaste påtryckningar inte ville gå med på att överlåta sin tidning på förbundet. Den strid som efter detta stundade inom bondeförbundet var välgörande och nödvändig "för sakens skull". Om Johan Johansson hette det bl.a. att "diktatorn på Gimmene gjort allt för att få (honom) avlägsnad".²⁰⁵⁾

John Kjellman tog visserligen i Landsbygden avstånd från sonens skrivelser och beklagade dem²⁰⁶⁾ men det är tydligt, att han åtminstone vad beträffar kritiken av Berglunds personliga ställning hyste samma uppfattning, och kort tid efteråt lämnade han sin anställning hos Berglund för att som ovan nämnts starta ett konkurrentföretag.

Förhållandet mellan Berglund och hans medarbetare Kjellman och Johan Johansson hade varit spänt länge - åtminstone sedan förbundsstämman 1916. Orsakerna till detta var dels att Kjellman och Johansson i största allmänhet var trötta på Berglunds allenarådande, hans ständiga misstänksamhet och den snäva behandling, som han trots deras stora insatser för förbundet bestod dem med, dels att Berglund så envist höll fast vid äganderätten till Landsbygden. Kjellman hade tydligen vid förbundsstämman 1916

hoppats på att tidningen skulle övergå i förbundets ägo och att han därigenom skulle få en självständigare och bättre avlönad ställning. När inte så blev fallet, blev han besviken och såg sig om efter en möjlighet att komma loss från Berglund utan att fördenskull behöva lämna bondeförbundet.²⁰⁷⁾

+

Efter ett av allt att döma betydande förarbete²⁰⁸⁾ sammankallade Kjellman och Johansson till ett sammanträde i Göteborg den 28 oktober 1917 "ombud från sockenföreningarna inom Skaraborgs och Älvsborgs län, Göteborgs och Bohus län samt Halland". Ordförande vid sammanträdet satt den nyblivne riksdagsmannen i Älvsborgs län, Arthur Rydberg och även en av förbundets riksdagsmän i Skaraborgs län, Gustav Johansson i Hallagården, var närvarande. Vid detta sammanträde bildades Tidningsföreningen Landsbygden u.p.a. för utgivandet av inte mindre än två tidningar: Landsbygdens Tidning, som avsågs bli riksorgan "för Sveriges Bondeförbunds-rörelse" och Bondetidningen, som skulle bli organ "för Västra Sveriges Bondeförbunds-rörelse". Direktör i tidningsföreningen blev Johan Johansson och redaktör och ansvarig utgivare för båda tidningarna John Kjellman med sonen James Kjellman som redaktionssekreterare. Tidningarna utgavs från Göteborg, där ett tryckeri inköptes. Provnummer av tidningarna utkom i december 1917 och den ordinarie utgivningen startade i och med årsskiftet. Landsbygdens Tidning utkom en gång i veckan och Bondetidningen två.²⁰⁹⁾

+

Den nu uppkomna situationen påminde om den som inträdde i och med brytningen mellan Berglund och Durango 1913. Men läget var dock nu i många viktiga avseenden annorlunda. Organisationen var spridd över stora delar av landet, förbundet hade nyligen genomfört en valkampanj, som gett

representation i riksdagen, även i andra delar av landet började bondeförbundstidningar planeras och utges, och Kjellman och Johansson hade genom sina föredragsturnéer runt om i landet skaffat sig ett grundmurat anseende som tvättäkta bondeförbundare och de hade redan från början bakom sig flera av de mera framträdande bondeförbundarna i västra Sverige. Kjellman och Johansson startade således sitt företag under helt andra förutsättningar än Dürango och de kunde kosta på sig att vara förhållandevis generösa mot Berglund.

Det är annars uppenbart att tidningsföretaget, särskilt utgivandet av en rikstidning med ett namn som obetydligt skilde sig från namnet på Berglunds tidning, var riktat mot Berglund. Det var ett försök att begränsa den makt och det inflytande som Berglund hade så länge han var ensam ägare till den enda bondeförbundstidning som fanns. Detta antyddes dock endast indirekt i tidningarna. I de anmälningar som var införda i tidningarnas första nummer hette det endast, att det var "behovet av ett fullt fritt och självständigt tidningsorgan för den inom Bondeförbundet samlade och organiserade bonde- och lantallmogeklassen" som framskapat tidningarna. Några direkta angrepp på Berglund förekom inte i de nya tidningarna och endast i undantagsfall gick de till en början i svaromål på de angrepp, som de utsattes för från Berglunds sida.

Sådana angrepp förekom annars i riklig mängd. Berglund tog som vanligt till sitt grövsta artilleri: De nytillkomna tidningarna och alldeles speciellt göteborgstidningarna var enligt honom tillkomna som ett led i högerns och storkapitalisternas strävan att ointetgöra bonderörelsen. Han, Berglund, var den ende som såg klart, därför måste han utmanövreras och de nya tidningarna tjänade bl.a. detta syfte. Alldeles särskilt

drabbades James Kjellman av Berglunds kritik²¹⁰⁾ men även John Kjellman och Johan Johansson gisslades: Aningslöst eller medvetet verkade de för att göra bondeförbundet till en högerfilial. Johanssons kompetens som ledare för en verklig bondeförbundstidning underkändes: "Därtill fordras en intelligent man med stark karaktär. Endast en god pratmaskin med mjuk rygg är icke kompetent nog för en sådan befattning."²¹¹⁾ Berglunds beskyllningar mot Kjellman och Johansson om att gå högerens intressen till handa verkar av allt att döma ha varit helt ogrundade. Polemiken mot högern var i deras tidningar helt likartad den som Berglund förde i sin. Johan Johansson påstod långt senare att tidningarna i Göteborg skulle ha tillkommit för att förbereda en sammanslagning med jordbrukarnas riksförbund.²¹²⁾ Detta påstående verkar vara en uppenbar efterhandskonstruktion. Vid den här aktuella tidpunkten intog göteborgstidningarna en lika avvisande hållning till riksförbundet som Berglund och Landsbygden.²¹³⁾

+

I ett i och för sig betydelsefullt avseende verkar Berglunds invändningar mot tillkomsten av nya bondeförbundstidningar ha varit fullt befogade. Berglund hävdade nämligen att enigheten och enhetligheten inom rörelsen kunde ta skada genom att det skapades en mängd lokala organ innan man hade ett verkligt slagkraftigt riksorgan och innan rörelsen ordentligt stabiliserats.²¹⁴⁾ Under de följande åren skulle det vid flera tillfällen visa sig att bondeförbundstidningar kom i polemik med varandra vilket väckte irritation och störde enigheten inom förbundet.

Berglund sökte också på ett tidigt stadium få till stånd garantier mot splittring inom bondeförbundspressen samtidigt som han sökte stärka sin egen position. Vid ett sammanträde med förtroenderådet och partiets riks-

dagsgrupp - Berglund tillhörde inte själv riksdagsgruppen. Han hade kandiderat i valet 1917 men på grund av speciella omständigheter inte blivit vald.²¹⁵⁾ i Stockholm den 13 jan. 1918 lyckades han genomdriva, att hans tidning "fortfarande som hittills skulle vara det ledande organet och att de övriga bondeförbundstidningarna skulle rätta sig efter detta, intill dess en gemensam daglig tidning för Bondeförbundet kommer att utgivas ...". Som motiv för detta beslut angavs just att man ville förhindra att uppkomsten av lokaltidningar ledde till tvedräkt inom förbundet.²¹⁶⁾

Kjellman protesterade helt naturligt mot sammanträdets dekret. Vilken tidning som skulle bli den ledande kunde, ansåg han, inte bestämmas genom ett dylikt beslut. Den tidning som sköttes bäst skulle komma att ta ledningen. Berglunds tidning var för övrigt inte böndernas egen utan hans personliga egendom.²¹⁷⁾ Någon reell betydelse fick inte heller det ovan refererade beslutet. Berglunds och hans tidnings dominans inom förbundet var i artagande. Något inflytande på de nytillkomna tidningarnas redigering fick Berglund inte. Bondetidningen vann terräng i västra Sverige - ett par krets-föreningar i Västergötland hade t.o.m. officiellt redan antagit Bondetidningen som sitt organ.²¹⁸⁾ och även övriga tidningar som tillkom kom att uppträda självständigt och som organ för de valkretsar eller provinser inom vilka de startades.

Den bristande enhetligheten inom bondeförbundspressen var länge en källa till bekymmer och frågan ventilerades i många olika sammanhang. Den togs upp till debatt vid en extra förbundsstämma som hölls i november 1918. För att främja samarbetet tidningarna emellan bildades vid detta tillfälle en tidningsmannaförening i vilken bondeförbundsredaktörerna ingick. Detta ansågs dock inte tillräckligt utan man tillsatte dessutom

en pressnämnd med representanter för tidningsägarna, redaktörerna och förbundet och med uppgift att bl.a. "arbeta på att vinna fullt samförstånd mellan tidningarna i de politiska frågor som röra förbundets utveckling". Flera redaktörer varnade för denna nämnd. Den skulle klavbinda deras handlingsfrihet och samarbetet mellan partiet och pressen borde byggas enbart på förtroende. ²¹⁹⁾

Någon större betydelse som övervakare av tidningarna fick dock inte denna pressnämnd. Endast en aktion från nämndens sida omnämndes i partiets tidningar. Den företogs i början av januari 1919 och drabbade Berglund och hans tidning. ²²⁰⁾ Det var också Berglunds tidning som kom att bereda förbundet de största bekymren. Så småningom ^{let} (kom han nämligen att låta) sin förlä vana över flertalet av de ledande inom partiet, inte minst dess riksdagsgrupp. Det blir anledning att återkomma till detta liksom till tidningsfrågans vidare behandling. ²²¹⁾

+

Tillkomsten av göteborgstidningarna var som redan framgått inte någon isolerad företeelse. Runt om i landet arbetade man under hösten 1917 på att få till stånd lokala bondeförbundstidningar.

Optimismen var gencmgående stor men de svårigheter man hade att övervinna var betydande. Man hade svårt för att få ihop nödvändigt kapital och man saknade erfarenhet av tidningsutgivning. Det var också besvärligt att få tag på lämpliga redaktörer. Bönderna själva var med några få undantag föga skrivkunniga och någon kader av organisatörer och agitatorer att rekrytera redaktörer ur hade man inte heller. Man var således i stor utsträckning tvungen att engagera journalister, som tidigare varit verksamma i andra partiets tidningar och som i en del fall kom att ha svårt

att anpassa sig inom det nya partiet. De anställda redaktörerna fick arbeta under knappa ekonomiska villkor och tycks dessutom ofta ha mötts av misstroende från tidningsägarnas sida. Tillkomsten av den ovan nämnda pressnämnden var ett uttryck för detta misstroende och en genomgång av tidningarna ger många exempel på kontroverser mellan tidningsägare och redaktörer.

Många av de planerade tidningsföretagen kunde dock initialsvårigheterna till trots realiseras. Några av dem i så god tid under år 1917, ett tidningarna kunde komma ut med ordinarie utgivning redan från och med nyåret 1918.²²²⁾

I Gävle utkom redan den 9 nov. 1917 Lantmännens tidning med sitt första nummer. Den startades och ägdes till en början av dess redaktör, Helmer Stuge. Efter en tid antogs den dock som organ för organisationen i Gästrikland och överläts så småningom på en tidningsförening.²²³⁾ I Västmanland bildades ett tidningsbolag som från och med den 8 dec. 1917 från Västerås utgav Västmanlands Nyheter.²²⁴⁾ Och i Dalarna övertog ett tidningsbolag den från Falun utgivna frisinnade tidningen Dala-Bladet, vilken utkom som bondeförbundstidning från och med den 14 dec. 1917.²²⁵⁾ Redaktör var från början en tidigare i liberal press verksam journalist, John Larsson. Efter kontroverser med tidningsstyrelsen avskedades han i slutet av 1918 och var därefter ett halvår knuten till Berglunds tidning Landsbygden. Larsson efterträddes av James Kjellman, vilken således flyttade över från redaktionssekreterarposten på göteborgstidningarna.²²⁶⁾

Tidningsgrundandet fortsatte under de följande åren. Från Uppsala utgavs efter långa förberedelser av en tidningsförening tidningen Uppland, som

utkom med sitt första nummer den 1 mars 1918. Den drivande kraften i tidningen från början och efter ett halvår också dess redaktör var Gust. Z. Hedenström, tidigare verksam som liberal publicist. Hedenström hade flera sammanstötningar med tidningsstyrelsen och avskedades i mars 1920,²²⁷⁾ men var även därefter verksam i bondeförbundspressen bl.a. som redaktör för en tidning som startades i Norrbotten under valkampanjen 1920, Boden - Kuriren, men som man tvingades lägga ner i och med årets utgång.²²⁸⁾

I Medelpad bildades redan hösten 1917 ett bolag för att utge en tidning men det dröjde till hösten 1918 innan man kunde förverkliga tidningsplanerna. Den 12 oktober utkom från Sundsvall Medelpads Dagblad. Detta tidningsföretag var det mest ambitiösa inom bondeförbundet under den här behandlade tiden. Tidningen utkom varje helgfri dag och försågs redan från början med en kvalificerad uppsättning journalister. Till redaktör utsågs Gunnar Dahlin, vilken tidigare varit verksam som redaktionssekreterare på såväl höger- som vänstertidningar.²²⁹⁾ Dahlin var senare under en lång följd av år en av de mest framträdande redaktörerna inom bondeförbundspressen. När ett i Ångermanland bildat tidningsbolag i slutet av år 1919 startade tidningen Nord-Sverige i Sollefteå anförtröddes Dahlin redaktörskapet för denna tidning, uppenbarligen för att den skulle komma ordentligt igång.²³⁰⁾ Och när riksförbundets tidning Vårt Land och folk efter partisammanslagningen 1921 blev bondeförbundstidning sattes han som redaktör för denna tidning, vilken var avsedd att bli ett riksorgan för bondeförbundet.²³¹⁾ Redaktörskapet på Medelpads Dagblad övertogs efter Dahlin av J.R. Sundström, Stigsjö, som varit frisinnad riksdagsman 1911 - 1917 men som övergått till bondeförbundet och deltagit i valagitationen för detta parti 1917.²³²⁾

Även i Hälsingland hade man tidigt tidningsplaner. I den norra valkretsen bildades redan under år 1917 ett tidningsbolag men först ett år

senare lyckades man inköpa den moderatliberala Hudiksvalls - Tidningen, vilken utgavs som bondeförbundstidning från och med den 14 dec. 1918.²³³⁾ I den södra kretsen övertog bondeförbundare i början av år 1919 aktiemajoriteten i den moderata Bollnäs - Tidningen. Redaktörsskiftet ägde rum i mars 1919.²³⁴⁾

Även i södra Sverige tillkom ytterligare några tidningar. I Örebro län startade en tidningsförening efter långa förberedelser Odal - Bonden, som utgavs från Lindesberg och utkom med sitt första nummer den 23 dec. 1918.²³⁵⁾ Och i Jönköpings län bildades hösten 1920 en tidningsförening som från och med den 21 dec. 1920 från Nässjö utgav Smålands Landsbygd.²³⁶⁾ Vidare bildades sommaren 1918 på Öland ett aktiebolag som övertog den moderatliberala borgholmstidningen Ölands - Bladet och utgav den som bondetidning från och med den 1 aug. 1918.²³⁷⁾

Den här lämnade katalogen över nytillkomna bondeförbundstidningar visar, att de ledande bondeförbundarna ute i valkretsarna var väl medvetna om pressens betydelse för den politiska propagandan. Under en förhållandevis kort period startade de och utgav ett betydande antal tidningar. Men en genomgång av tidningarna ger vid handen att initiativtagarnas optimistiska entusiasm som regel rönt dåligt gensvar bland medlemmarna i förbundet. Föret för tidningarna var trögt och deras ekonomi dålig. De fick ideligen stötts upp med nyteckningar i andelsföretagen och med insamlingar av allehanda slag. Uppmaningar till läsarna att stödja tidningarna var stående inslag i deras spalter.

Flertalet av bondeförbundstidningarna var också vad såväl format som innehåll beträffar anspråkslösa. Tidningarna utkom som regel med två - tre nummer i veckan omfattande fyra eller sex sidor. Men betydelsen av

tidningarna skall dock inte underskattas. Genom dem fick rörelsen ute i provinserna organ för propaganda och information och - vilket torde ha varit det inte minst viktiga - centra för den lokala verksamheten. Tidningen blev den fasta punkten i en verksamhet som i övrigt saknade sedvanliga organisatoriska rekvisita, t.ex. fast anställd personal och lokaler. Redaktörerna var i många fall flitigt verksamma som agitatorer och organisatörer och i några fall tjänstgjorde de som sekreterare i valkretsorganisationen. Tidningarnas ledarsidor var av starkt skiftande karaktär och kvalitet. I några av tidningarna förekom ledare endast då och då, stundom dessutom klippta ur andra bondetidningar. Andra hade mera ambitiösa och självständiga ledareavdelningar. Så var fallet med - förutom Landsbygden och göteborgstidningarna - Dala - Bladet, särskilt sedan James Kjellman blivit dess redaktör, Uppland under Hedenströms redaktörstid, Lantmännens Tidning, Medelpads Dagblad och Nord - Sverige.

5. Bondeförbundets utbredning samt tidningen Landsbygden 1918 - 1921.

Agitationsverksamheten inom bondeförbundet kom från och med 1918 att decentraliseras i betydligt större utsträckning än tidigare, inte minst genom tillkomsten av de ovan nämnda tidningsföretagen. Redaktörerna engagerade sig i den lokala verksamheten och lade upp kombinerade propaganda- och prenumerationsturnéer inom sina respektive områden. I samma riktning verkade den omständigheten att partiet blev representerat i riksdagen. Riksdagsmännen kom i flera fall att lägga ner ett betydande organisationsarbete inom sina valkretsar.

Det centrum för organisationsverksamheten som Falköping och tidningen Landsbygden dittills utgjort splittrades genom brytningen mellan Berglund och Kjellman och Johan Johansson hösten 1917. Men även därefter kom

det dock att bedrivs ett betydande organisationsarbete över provinsgränserna och inom områden där förbundet ännu 1917 inte fått fotfäste. Utgångspunkterna för denna verksamhet var två: dels fortfarande tidningen Landsbygden, dels de nystartade tidningarna i Göteborg.

Kjellman och Johansson upphörde således inte med organisationsverksamheten i och med tidningsgrundandet. De var tvärtom båda två i outtröttlig verksamhet runt om i landet, och det är inte otroligt, att de från början hade ambitionen att helt ta ledningen av agitationsarbetet och eventuellt hela förbundet. För detta talar bl.a. att de inte nöjde sig med att starta en provinstitidning, Bondetidningen, utan också Landsbygdens Tidning, som skulle tjänstgöra som officiellt organ för bondeförbundet för landet som helhet. Sockenföreningar och krets-föreningar uppmanades att rekvirera talare från tidningarnas expedition och rapporter över verksamheten landet runt infördes och kommenterades i tidningarna.

Det var dock uppenbart att Kjellman och Johansson tagit sig vatten över huvudet. Berglunds tidning Landsbygden var väl inarbetad och inte så lätt att slå ut, nya bondeförbundstitidningar kom till och deras egen rikstitidning, Landsbygdens Tidning, blev en misräkning. Efter ett och ett halvt år tvingades tidningsföreningen att av ekonomiska skäl låta den uppgå i Bondetidningen.²³⁸⁾

För John Kjellman personligen blev så småningom det nya tidningsföretaget en bitter besvikelse. I början av år 1919 kom han i delo med tidningsföreningens styrelse om tidningarnas ledning och tvingades avgå i maj månad samma år. Någon ny redaktörspost fick han aldrig och hans agitationsverksamhet upphörde helt.²³⁹⁾ Därmed hade bondeförbundet gjort sig av med den person som jämte Berglund framstår som den som betydde

mest för att partiet kom till stånd och vann spridning. Som redaktör, agitator och organisator gjorde John Kjellman en vida större insats för bondeförbundet än någon annan under den här behandlade perioden.

Även om Berglunds och hans tidnings inflytande minskade omkring årsskiftet 1917/18 så var detta dock långtifrån liktydigt med att det upphörde. Flera områden saknade länge egen tidning och inom dessa behöll Landsbygden av allt att döma sin läsekrets och det var fortfarande många som lystrade till Berglund, när han tog till orda i tidningen. Det gjorde han också mycket flitigt under åren 1918 och 1919. Vart och vartannat nummer av tidningen innehöll ledare av Berglund eller kommentarer av honom till inlägg på insändarspalterna. I sin egenskap av förbundets upphovsman åtnjöt han en speciell auktoritet och från sin sekreterarpost sökte han i olika avseenden (energiskt) dirigera förbundet.

En betydande agitation bedrevs också fortfarande av från Landsbygden utgående agitatorer, i första hand av Lorentz Johansson som förblev Berglund trogen och i samförstånd med denne företog långa föredragsturnéer till olika delar av landet.

Efter Kjellmans avgång hade Berglund stora svårigheter med att få tag på någon lämplig redaktör för tidningen och detta var väl delvis en förklaring till hans egen flitiga medverkan i dess spalter. Han tvingades annonsera i dagspressen efter redaktörer, men de personer han den vägen kom över kunde inte anpassa sig efter de krav Berglund ställde och redaktörerna avlöste varandra i rask takt under år 1918.²⁴⁰⁾ Berglund ansåg sig även i detta avseende vara direkt motarbetad av sina motståndare.²⁴¹⁾ Och det är troligt att han i viss mån hade rätt därvidlag.

Kjellman tog kontakt med flera av Berglunds redaktörer och man kan antaga, att han inte uppmanade dem till solidaritet med deras arbetsgivare.²⁴²⁾

Från och med hösten 1918 medverkade Lorentz Johansson flitigt i tidningen med bl.a. ledande artiklar och under år 1919 hade han hand om den redaktionella ledningen av den.²⁴³⁾ I och med utgången av år 1919 gav Berglund upp det allt besvärligare tidningsföretaget och överlät tidningen på en tidningsförening, vilken leddes av ett antal berglundtrogna lantbrukare i falköpingstrakten. Enligt överlåtelsekontraktet fick tidningsföreningen förbinda sig att under två år inte överlåta tidningen till annan enskild eller juridisk person utan att först hembjuda den till Berglund på samma villkor som tidningsföreningen fått övertaga den.²⁴⁴⁾

Som redaktör anställde tidningsföreningen en lantbrukare från Vittjärv, Carl Ahlberg. Denne hade redan före överlåtelsen medverkat i tidningen och tydligen vunnit Berglunds gillande.²⁴⁵⁾ Enligt anställningskontraktet ålades Ahlberg bl.a. att "med orubblig bestämdhet stå fast vid för Bondeförbundet utstakade grundlinjer med skyldighet att genom tidningen och annorledes på allt sätt verka för dessas förverkligande samt beivra alla mot Bondeförbundets grundidéer stridande åsikter, från vilket läger de än må komma". Han fick också förbinda sig att "ställa sig till efterrättelse verkställande direktörens på styrelsemajoritetens åsikter grundade föreskrifter".²⁴⁶⁾ Ahlberg kom också att i allt väsentligt fullfölja Berglunds intentioner om än inte riktigt med den äreröriga ettrighet som utmärkt Berglund.

Berglund själv ingick inte i tidningsstyrelsen och hans medverkan i tidningen upphörde så vitt man kan bedöma helt. Det sista utslaget av Berg-

lunds politiska och polemiska aktivitet som kunnat spåras är ett manuskript från juni 1920 med den betecknande rubriken: "Håller Bondeförbundets ledning rätt kurs?" Manuskriptet refuserades emellertid av Ahlberg, vilket måste ha känts bittert för Berglund, som själv startat tidningen och i så många år haft obegränsad och ohämmad tillgång till dess spalter. ²⁴⁷⁾

Den huvudsakliga anledningen till att Berglund lämnade ifrån sig tidningen torde ha varit, att han inte längre orkade med att ha hand om dess ledning. Han hade redan hösten 1919 drabbats av ett slaganfall, vilket bl.a. tvingade honom att avsäga sig ett förstakammarmandat, som han erhöll vid 1919 års förstakammarval. Och det är troligt att sjukdomen bl.a. lade hinder i vägen för de täta resor in till Falköping som tidningsföretaget nödvändiggjorde. ²⁴⁸⁾ Bidragande till hans beslut att överlåta tidningen kan också ha varit att han hade blivit allt mera isolerad inom förbundet och fått se sitt inflytande ständigt avtaga. Vid en förbundsstämma som hölls sommaren 1919 hade han lämnat - eller nödgats lämna - sin post som förbundets sekreterare. ²⁴⁹⁾

Berglund avled den 30 juni 1921 efter ett nytt slaganfall.

+

Förbundets utbredning efter brytningen mellan Berglund och Kjellman kan nödtorftigt följas genom de rapporter som infördes i de nya tidningarna. Någon samlad redovisning förekom inte längre även om man såväl i Landsbygden som i göteborgstidningarna då och då rapporterade om den agitation som utgick från respektive konkurrentorgan och om den verksamhet som bedrevs av i kretsarnas regi arbetande agitatorer.

Den flitigaste och mest resultatrika organisationsverksamheten tycks ha bedrivits inom de områden där valkretsorganisation upprättats fram t.o.m. valrörelsen 1917. Dessa områden stabiliserades i flertalet fall till säkra bondeförbundsfästen med hjälp av lokala krafter men även genom fortsatta insatser av Kjellman, Johan Johansson och Lorentz Johansson.

Utbredningen av förbundet till nya områden stötte på betydande svårigheter bl.a. av det skälet, att jordbrukarnas riksförbund på många håll - t.ex. i Östergötland, Skåne och på Gotland - kommit före med sin organisation. De sporadiska försök som gjordes för att utbreda bondeförbundet till dessa provinser blev resultatlösa. Men riksförbundet vann också inträde i andra områden, vilket lade hinder i vägen för bondeförbundets utbredning inom dessa.²⁵⁰⁾

Några nya valkretsföreningar av bondeförbundet kom dock till stånd även under de följande åren vilket innebar att förbundet fortfarande var stätt i geografisk expansion, även om flertalet av de senare organiserade kretsföreningarna aldrig fick samma styrka som de som kommit till fram t.o.m. 1917 års val. Under år 1918 bildades en valkretsförening i Blekinge, tydligen på lokalt initiativ,²⁵¹⁾ samt i Bohusläns södra valkrets efter organisatoriska insatser av Kjellman och Johan Johansson.²⁵²⁾ Det följande året bedrevs en betydande organisationsverksamhet av såväl Lorentz Johansson som Johan Johansson i Värmland och valkretsföreningar tillskapades i provinsens samtliga tre valkretsar.²⁵³⁾ Även i Jönköpings läns västra valkrets tillskapades under året - efter en föredragsturné av Johan Johansson - en valkretsförening.²⁵⁴⁾ Inför 1920 års riksdagsmannaval utbyggdes organisationen i Norrland. I Jämtland bildades en valkretsförening, tydligen gemensam för de två valkretsarna, efter en

föredragsresa av Aug. Månsson och efter insatser av Johan Johansson och redaktör Dahlin.²⁵⁵⁾ Även i Norrbottens båda valkretsar bildades under året valkretsföreningar efter agitation bedriven framförallt av Lorentz Johansson.²⁵⁶⁾ Inför valet 1920 och inför sammanslagningen med riksförbundet 1921 hade således bondeförbundet valkretsorganisationer för sammanlagt 37 av de 50 landsbygdsvalkretsar som landet var indelat i för riksdagsmannaval. Flera av dessa organisationer var dock ytterligt svaga och hade som underlag endast ett fåtal sockenföreningar.

I några län sammanslöt sig valkretsföreningarna till länsförbund. Motiveringen för dessa större enheter var genomgående att de möjliggjorde en bättre samordning och planering av agitationen.²⁵⁷⁾ När en ny valkretsindelning genomfördes 1921 anpassades valkretsorganisationen snabbt efter denna.

Det är uppenbart att partiet genom den organisationsverksamhet som bedrevs under åren 1918 - 1921 och som ovan kortfattat redovisats tillfördes ett betydande antal nya sockenföreningar och medlemmar. Några exakta uppgifter om hur många sockenföreningarna var eller om hur många medlemmar som var inskrivna i partiet redovisades dock aldrig, inte ens vid de förbundsstämmor som hölls under perioden. De uppgifter som då och då i förbigående lämnades i förbundets tidningar verkar genomgående ha varit tilltagna med betydlig prutmän. I augusti 1918 uppgav Lorentz Johansson att partiets medlemstal var 60.000,²⁵⁸⁾ i februari 1919 påstod John Kjellman att partiet hade över 500 sockenföreningar med tillsammans över 100.000 medlemmar²⁵⁹⁾ och i samband med en förbundsstämma som hölls sommaren 1920 meddelade ett par bondeförbundstidningar att förbundet omfattade cirka 70.000 medlemmar.²⁶⁰⁾ Någon större tilltro förtjänar

inte dessa uppgifter. De måste bedömas som i agitatoriskt syfte gjorda optimistiska uppskattningar. Att ett mycket stort antal bönder anslutit sig till organisationen var dock tydligt. Däröfver vittnade organisationsrapporterna i tidningarna. En medlemssiffra på omkring 30.000 skulle inte ha verkat orimlig.

Det faktiska förhållandet var uppenbarligen, att ingen hade någon närmare kännedom om hur stort medlemstalet var inom förbundet. Den centrala redovisningen var ytterst bristfällig. Det är troligt att man länge t.o.m. helt saknade förbundsmatrikel. Lorentz Johansson, som sommaren 1920 tillträdde posten som förbundssekreterare, uppgav ett år senare att han haft allvarlig avsikt att bringa ordning och reda inom förbundet. Han sade sig också ha lyckats lägga upp en förbundsmatrikel "öfver förbundets funktionärer och övriga förhållanden inom förbundet", men han erkände samtidigt, att det vällat honom stora svårigheter att få in uppgifter bl.a. på grund av "lojhet och slöhet bland sockenföreningarnas funktionärer" och på grund av medlemmarnas obenägenhet att betala in medlemsavgifter.²⁶¹⁾ Det är dock troligt att den medlemsmatrikel som Johansson sade sig ha fått till stånd var mycket ofullständig. Några exakta medlemssiffror meddelades i varje fall inte och ännu vid en förbundsstämma 1922 förklarade Johansson, att han inte exakt ens/kunde ange hur många sockenföreningar partiet hade.²⁶²⁾

6. Bondeförbundets centrala ledning.

Bondeförbundet byggdes upp på grundval av sockenföreningar och valkrets-föreningar. Framställningen ovan har visat att en betydande utbredning av organisationen kom till stånd, innan någon riksorganisation etablerades och att det var först efter stor tvekan som Berglund gav vika för

påtryckningar och sammankallade en förbundsstämma i Falköping i december 1916. Vid denna stämma konstituerades en riksorganisation och valdes en del funktionärer. I den redogörelse som ovan lämnats över förbundets fortsatta utbredning efter 1916 och en del andra händelser under denna tid har riksorganisationen och dess organ endast vid något tillfälle och i förbigående omnämnts. Detta framställningssätt har valts bl.a. av den anledningen, att det ger en riktig bild av de drivande krafterna bakom bondeförbundets framväxt och spridning. Förbundets centrala organ spelade nämligen under hela perioden en mycket liten roll.

a. De centrala organen.

Enligt den stadga som antogs vid förbundsstämman 1916²⁶³⁾ var den högsta myndigheten inom förbundet förbundsstämman. Förbundsstämman skulle sammanträda till ordinarie sammankomst i juni månad året innan riksdagsmannaval ägde rum, d.v.s. vart tredje år. Även extra förbundsstämma kunde sammankallas, men denna saknade befogenhet att ändra förbundets program och stadgar. För ändring av dessa krävdes för övrigt 2/3 majoritet. Förbundsstämman var öppen för alla medlemmar inom förbundet, men röstberättigade var endast de av kretsföreningarna valda ombuden - två från varje krets.

De från kretsarna valda ombuden utgjorde också tillsammans förbundsstyrelsen, som på ordförandens och sekreterarens kallelse skulle sammanträda i juni varje år. Förbundsstyrelsen hade bl.a. till uppgift att "övervaka, leda och utveckla hela organisationen efter de grunder som beslutats av förbundsstämman". Inom sig hade förbundsstyrelsen att välja fem "förtroendemän" - ordförande, vice ordförande, sekreterare, kassör, samt ytterligare en ledamot och två suppleanter. Dessa förtroen-

demän - förtroenderådet, som de tillsammanantagna kom att kallas - hade till uppgift att mellan styrelsens sammanträden sköta de löpande göromålen.

Vid falköpingsmötet valdes, som ovan nämnts dalmasen Erik Eriksson till ordförande, Berglund till sekreterare och Johan Johansson till kassör.²⁶⁴⁾

Förbundet hade således nu fått en styrelse, ett förtroenderåd och en ordförande. Man hade kunnat förvänta sig att dessa instanser skulle ta hand om ledningen av förbundets vidare öden. Men så blev alls inte fallet.

+

Ordförandevalet hade av allt att döma skett närmast på en slump. Eriksson gjorde i varje fall ingen mera bemärkt insats för bondeförbundet vare sig på det lokala eller centrala planet. Några initiativ tog han inte och uppkomna frågor hänsköt han till Berglund.²⁶⁵⁾ Berglund och Johan Johansson drog inte jämt och efter en tid kom det som ovan visats till öppen brytning emellan. Berglund själv var ingen vän av sammanträden och tog inte i onödan några initiativ till sådana. De organ som förbundet skaffat sig vid den första stämman kom följaktligen att träda i funktion uppseendeväckande sällan.

På förbundsstämman 1916 hade man beslutat att förbundsstyrelsen skulle sammanträda för att på grundval av diskussionen vid stämman uppgöra valprogram för 1917 års val. Berglund verkställde dock inte detta beslut, och förbundsstyrelsen sammanträdde inte förrän i samband med en extra förbundsstämma som hölls i november 1918. Enligt stadgarna skulle som ovan visats förbundsstyrelsen ha sammanträtt i juni månad såväl 1917 som 1918. Denna bestämmelse satte sig emellertid Berglund suveränt

över.²⁶⁶⁾ Ett kortfattat valprogram utfärdades dock inför valet. Det var undertecknat av förtroenderådet och publicerades i Landsbygden så sent som den 8 augusti. Det sammanträde då valprogrammet beslutades var av allt att döma det enda som hölls under år 1917.

Nästa sammanträde med förtroenderådet ägde rum först den 13 januari 1918.²⁶⁷⁾ I detta sammanträde deltog de nyvalda riksdagsmännen för förbundet. Initiativet till sammanträdet hade för övrigt utgått från en av dessa, E.G. Nilsson i Vibberbo, Dalarna, ledare för bondeförbundets andrakammargrupp under den här behandlade perioden. Nilsson hade önskat ett sammanträde redan under hösten för att de nyvalda riksdagsmännen skulle lära känna varandra och för att de skulle kunna enas om uppträdandet vid den kommande riksdagen.²⁶⁸⁾ Men Berglund uppsköt således sammanträdet så länge han kunde Berglunds allmänna motvilja mot regelrätta sammankomster inom partiet hade sin huvudsakliga grund i hans rädsla för att de skulle leda till splittning inom den unga rörelsen och för att ledningen skulle tas ifrån honom och partiets program förändras.

Detta blev särskilt märkbart när krav framfördes om en ny förbundsstämma. Sådana krav framfördes redan sommaren 1917, men Berglund ignorerade dem.²⁶⁹⁾ Hans misstänksamhet fick ytterligare näring genom den ovan redovisade brytningen mellan honom och Kjellman hösten 1917. Den var enligt Berglunds mening en del av en större konspiration.

Kravet på en förbundsstämma upprepades emellertid tid efter annan. Riksdagsmännen sammankallade representanter för partiets tidningsföreningar och redaktörer till överläggningar i Stockholm den 24 februari 1918. Berglund var också kallad men infann sig inte. Enligt en redogörelse som

tillställdes Berglund uttalade mötet bl.a. "sin önskan om att en förbundsstämma måste komma till stånd på stadgeenlig tid och tillsatte en femmannanämnd som fick i uppdrag att framföra denna önskan för förtroenderådet ..."²⁷⁰⁾ Riksdagsmännen önskade, att stämman skulle äga rum i juni månad och gjorde upprepade påstötningar hos förbundets ordförande Erik Eriksson. Denna tycks inte ha varit ovillig men överlät till Berglund att själv bestämma. Och Berglund drog sig i det längsta för att gå de framställda kraven till mötes.²⁷¹⁾

Förbundsmötet i juni blev följaktligen inte av. I stället sammanträdde förtroenderådet och en del av riksdagsgruppens ledamöter i Stockholm den 19 juni. Berglund var närvarande. Vid detta möte framställdes emellertid förnyade krav på ett förbundsmöte och Berglund fick ge vika och lova att inkalla ett dylikt.²⁷²⁾

Skälen till sin avvisande hållning redovisade Berglund vid flera tillfällen i Landsbygden bl.a. i en ledare den 11 juli, rubricerad "En förbundsstämma där Bondeförbundets öde skall avgöras". Stämman var enligt Berglund planerad av partiets fiender, vilka önskade förändra och förvanska partiets program som en förberedelse för en sammanslagning med jordbrukarnas riksförbund. Vidare önskade man tillsätta en ombudsman för partiet med bostadsort i Stockholm, vilken skulle överta sekreterarens (Berglunds) funktioner och komma inom bekvämt räckhåll för allmänna valmansförbundet. Dessutom planerade man att starta en daglig tidning i Stockholm. Allt detta ansåg han vara en skickligt iscensatt kupp från högern - eller riksförbundet vilket för Berglund var detsamma - som misslyckats med att utifrån erövra bondeförbundet men som nu försökte göra det inifrån. Som redskapen för krafterna bakom denna kupp

utpekade han särskilt Kjellman och Johan Johansson, Berglund var beredd på det värsta. Ända från sitt första framträdande hade bondeförbundet haft att kämpa mot övermäktiga krafter. Detta hade dock gått an "men det värsta är att böndernas politiska vetande icke räcker till för att genomskåda alla politiska intriger och humbugsmakare".

Det finns inga belägg för att Berglunds utläggningar om en högerkomplott mot bondeförbundet hade någon grund i det här sammanhanget. Vad man däremot uppenbarligen önskade på olika håll inom förbundet var en fastare och effektivare organisation med bl.a. ombudsman och ett utförligare och klarare program, byggt på de kortfattade punkter som antagits vid förbundsstämman 1916.

Riksdagsgruppen var enligt vad en av dess medlemmar uppgav enig om att programmet borde skrivas om, och ett par programförslag utarbetades också under sommaren, det ena av en kommitté, som tillsatts av Kopparbergs läns östra krets-förening²⁷³⁾ och det andra tydligen av Kjellman i visst samarbete med bondeförbundets riksdagsgrupp.²⁷⁴⁾ Det senare trycktes och utgavs i broschyrform.²⁷⁵⁾

Förbundsstämman inkallades till att sammanträda i Stockholm den 28, 29 och 30 november 1918. Den angavs som extra förbundsstämma.

Program och stadgar kunde emellertid endast ändras på en ordinarie förbundsstämma och från olika håll krävdes det att den kommande stämman skulle förklaras för ordinarie.²⁷⁶⁾ I Bondetidningen framhölls det i flera ledare, att bondeförbundet nu hade fått en sådan omfattning, att det var omöjligt att i fortsättningen som hittills arbeta på en höft. Det krävdes en ordentlig plan för organisation och agitation och för

ordnandet av de ekonomiska frågorna, det krävdes en ordentlig expedition och ett utförligt program. Och för att alla dessa viktiga frågor skulle kunna lösas borde den kommande stämman förklaras för ordinarie. Dessutom menade tidningen, att bondeförbundet saknade ledning även rent formellt. Det förtroenderåd som utsetts 1916 hade valts på ett år och eftersom något nytt förbundssammanträde inte ägt rum sedan dess hade förtroenderådets mandat utgått i och med år 1917.²⁷⁷⁾

Dessa påståenden tillbakavisades av Berglund och Lorentz Johansson i Landsbygden. Att göra förbundsstämman till ordinarie skulle vara att kullkasta stadgarnas bestämmelser. Det förtroenderåd som utsetts 1916 hade utsetts tills vidare. Någon brådska med att förändra programmet förelåg inte. Det hade visat sig bärande och kravet på en programrevision kunde inte botten i något annat än en önskan att slå samman bondeförbundet med riksförbundet och överföra det till högern.²⁷⁸⁾

Rent formellt hade tydligen Kjellman och Bondetidningen rätt beträffande förtroenderådet. Detta utsågs av förbundsstyrelsen som skulle sammanträda varje år och då rimligtvis - även om detta inte direkt utsades i stadgarna - välja förtroendemän. Vad beträffar frågan om förbundsstämman skulle vara ordinarie eller ej så hade däremot Berglund säkert stöd i stadgan. Ordinarie förbundsstämma skulle enligt denna sammanträda först 1919.

Det blev som Berglund ville. Det var han som utfärdade kallelsen till stämman och i denna angavs den som extra. Det innebar att inga beslut i program- och stadgefrågor kunde fattas. Men en punkt om förberedande diskussion i dessa frågor fanns upptagen i kallelsen, liksom ett förslag om anställning av ombudsman. Så långt hade således Berglund ansett sig tvungen att ge vika.²⁷⁹⁾

Berglund fruktade in i det sista, att den förestående stämman skulle bringa med sig allehanda olyckor för partiet. I patetiska ordalag väddjade han i Landsbygden till bönderna om vaksamhet: "Bönder, när stämman blir, så förväntar jag, att Ni infinnen Eder och hjälpen mig att förhindra den kupp som är ämnad att utföras mot bondeförbundet."²⁸⁰⁾ Och praktiskt taget alla förslag, som inkommit för att behandlas av stämman, underkändes av Berglund i en ledare i tidningen strax innan stämman skulle äga rum.²⁸¹⁾

Förbundsstämman blev dock inte av de tillgängliga referaten att döma den stormiga uppgörelse, som man med tanke på den tidningspolemik, som föregått den, kunde haft anledning att vänta sig. Förtroenderådet omvaldes och Berglund fick således behålla sin post som sekreterare. I de aktuella författningsfrågorna, vilka dominerade förhandlingarna, antogs enhälligt ett manifest och även i andra frågor tycks ammanhållningen ha varit god. En programkommitté tillsattes, som fick i uppdrag att inkomma med förslag till stadgar och program till 1919 års ordinarie stämma och förtroenderådet fick i uppdrag att tillsätta en ombudsman. Ett förslag från riksförbundet om sammanslagning avvisades enhälligt.²⁸²⁾

Det var dock tydligt att stämman för Berglund i viktiga avseenden var att betrakta som ett nederlag. Vid förhandlingarna tycks han ha spelat en passiv roll. Han fungerade inte som stämmans sekreterare, han insattes inte i den valda programkommittén och hans namn omnämndes endast i förbigående i referaten från stämman. Väl hemma på sin tidning igen gav han luft åt sitt missnöje. "Alla kunna ju på sätt och vis intyga, att förbundsstämman gick i enighetens tecken", skrev han. "Men man skulle misstaga sig om man trodde, att enigheten gick till hatten. Inom Bonde-

förbundet finnes en kontingent, som egentligen icke borde höra dit, som mera är med för att få det omlagt i gammal högerriktning." Flera av besluten underkändes: Programkommittén hade tillsatts därför att frondörerna varit rädda för att misslyckas om de gått till direkt aktion. Nu valde de att arbeta smygvägen. Beslutet i ombudsmannafrågan hade tillkommit enbart för att ta ifrån partiets stiftare och sekreterare allt inflytande. Beslutet var stadgevidrigt, eftersom stadgarna inte omnämde någon ombudsman. Dessutom fanns det inga medel att avlöna en ombudsman med. Lugnet på stämman var "det lugn som föregår stormen och stormen den är att vänta vid nästa ordinarie stämma. Då gäller det att kretsarna väljer sådana ombud som de kan lita på". Bakom manipulationerna skyttade Berglund som vanligt riksförbundet, högern och storfinansen.²⁸³⁾

Berglunds inflytande var nu i stadig avtagande och han förmådde inte längre driva sin vilja igenom, inte ens i en för honom så känslig fråga som ombudsmannafrågan. Vid ett förtroenderådssammanträde i Urebro i december 1918, vid vilket Berglund inte var närvarande, antogs landskanslisten och lantbrukaren Carl Knutsson, Stjärnvik, till partiets ombudsman och stationerades i Urebro.²⁸⁴⁾ Avsikten var tydligen att ombudsmannen skulle få en central position som ledare och samordnare av organisations- och agitationsverksamheten. I en utfärdad instruktion angavs en lång katalog med uppgifter för den nyanställda tjänstemannen. Förbundets kassör, Johan Johansson, fick i uppgift att bistå honom med råd i organisatoriska frågor.²⁸⁵⁾

Det finns dock ingenting som tyder på att tillsättandet av en ombudsman löste frågan om en fast och enhetlig ledning vare sig i det ena eller andra avseendet. Agitationen för förbundets vidare utbredning drevs på samma sätt som förut och som ovan redovisats. Några organisatoriska

initiativ av betydelse från ombudsmannens sida redovisades inte i bonde-tidningarna, och det är inte troligt, att han gjorde någon större in-sats. Inför landstingsvalet 1919 sammanställde han ett PM om stadgarnas bestämmelser om de olika partiorganens uppgifter vid valet²⁸⁶⁾ samt höll några föredrag i Örebro län och skrev ett par ledare i Odal-Bonden.²⁸⁷⁾ I övrigt torde hans huvudsakliga insats ha bestått i att han tjänstgjorde som sekreterare i den programkommitté som tillsattes vid 1918 års stäm-ma.²⁸⁸⁾

Förtroenderådet tycks ha sammanträtt endast två gånger under våren, dels den 11 februari, då det vid ett gemensamt sammanträde med riksdagsgrup-pen angav partiets hållning inför landstingsvalet och fastställde val-program,²⁸⁹⁾ dels på Knutssons föranstaltande i slutet av maj, då det tog ställning till programkommitténs program- och stadgeförslag. Vid detta tillfälle var dock vare sig Erik Eriksson eller Berglund närvaran-de.²⁹⁰⁾ Det var således tydligt att ombudsmannen inte blev den samman-hållande eller ledande kraft inom förbundet som man hoppats. Hans upp-gift kan heller inte ha varit lätt. Med Berglund - förbundets sekrete-rare - var naturligtvis allt samarbete uteslutet. Förbundets ordförande, Erik Eriksson, överlät alla beslut till Berglund och förtroenderådets övriga ledamöter var spridda över landet. Vid en förbundsstämma som hölls i juni 1919 avskaffades ombudsmannatjänsten och den då nyvalde sekreteraren tillerkändes i stället ett mindre arvode, troligen med den förhoppningen att han skulle fylla den uppgift som tilldelats ombuds-mannen.²⁹¹⁾ Carl Knutsson fick överta den efter John Kjellman lediga redaktörsstolen på Bondetidningen.²⁹²⁾

Program- och stadgekommittén var färdig med sitt arbete i slutet av mars 1919 och dess förslag publicerades i bondeförbundetstidningarna.²⁹³⁾ Programförslaget var närmast en omskrivning och i någon mån en utvidgning av det gällande grundprogrammet och det fann i och för sig nåd inför Berglunds ögon. Han föreslog t.o.m. att det borde utökas med ytterligare en punkt i vilken det stadgades att en "förändring av detta Bondeförbundets grundprogram måste för att bli gällande beslutas på två ordinarie förbundsstämmor med minst ett års mellanrum och sista gången med 2/3 majoritet".²⁹⁴⁾ Därmed skulle han få garantier för att de av honom från början fastlagda grundsatserna endast med betydande svårighet skulle kunna förkastas. Helst hade han dock sett att programmet fått bli vid det gamla: "Det är dock en risk med att förändring är föreslagen, i det att det vid förbundsstämman i samband därmed kan komma någon ytterligare förändring, som kan genomföras genom överrumpning."²⁹⁵⁾

Mot stadgeförslaget riktade han däremot en oerhört hetsig kritik. Den riktade sig i huvudsak mot två av kommitténs förslag. Kommittén föreslog att förbundsstämman skulle sammanträda varje år i stället för enligt gällande grunder vart tredje. Av detta ändringsförslag gjorde Berglund stor affär. Han var av skäl som tidigare berörts ingen vän av sammanträden. I sin kritik av stadgeförslaget anförde han ett delvis nytt argument som är av intresse. "I ett så vidsträckt land som vårt", skrev han, "blir det långa och dyrbara resor. En bonde har icke råd eller tid att resa så ofta. Han skulle oftast komma att stanna hemma, men om så skulle vara, till olycka för Bondeförbundet. Förbundsstämmorna skulle huvudsakligen bli besökta av rika godsägare jämte en del med-

löpare, som möjligen finge både resa och vivre betalta för att de skola utgöra staffage åt de förra och vanligen rösta på order. De verkliga bondeförbundarna skulle alltid komma i minoritet. "296)

Kommittén hade vidare föreslagit en långtgående kontroll över partiorganen från förbundsledningens sida. Enligt kommitténs förslag skulle det tillsättas ett särskilt program- och pressutskott, som skulle ta upp till behandling klagomål från enskilda partimedlemmars sida, vilka ansåg att program och stadgar blivit överträdna eller att deras enskilda rätt blivit åsidosatt av partiets funktionärer, riksdagsmän eller tidningsredaktioner. Och om utskottet ansåg, att det vid företagen undersökning framkommit något som vittnat "om en äventyrlig brist i förståelsen för partiets grundsatser" eller om ohörsamhet mot utskottets beslut eller givna föreskrifter, så skulle utskottet lägga fram saken för förbundsstämman, vilken kunde besluta om uteslutning av vederbörande syndare. För att en tidning skulle bli erkänd som förbundets tidningsorgan skulle det bl.a. krävas, att tidningen ägdes av medlemmar inom partiet. Erkännandet skulle ges av förbundsstyrelsen efter program- och pressutskottets hörande med vilket varje tidning ålades att stå i "noggrann rapport". Ingen redaktion fick under någon förevändning upphäva sig till herre över tidningen. Och tidningarna manades att beflita sig om "att främja sanningen allena" och att "aldrig av illvilja eller avund vränga en sak .."297)

Kommitténs förslag vittnade om upphovsmännens vilja att genom drastiska åtgärder bl.a. försöka komma till rätta med den polemik, som vid olika tillfällen fördes mellan bondeförbundstidningarna. Udden i förslaget riktade sig särskilt mot Berglunds tidning, där gisselslagen öppet ven

mot de personer, som av en eller annan anledning ådragit sig Berglunds misshag.

Berglund uppfattade också förslaget som i huvudsak riktat mot honom själv; Hans tidning skulle bli förbjuden, om han inte ville sälja den. Han var obekväm, och han och hans tidning måste röjas ur vägen, därför att han utövade en saklig och sannfärdig kritik mot alla dem som ville bondeförbundets fördärv. Om dessa fick laborera i tysthet utan att deras göranden och låtanden kom till böndernas kännedom skulle snart hela bondeförbundet vara överfört till högern.

I artikel efter artikel fram till stämman framförde Berglund sina varningar till bönderna. Det bästa de kunde göra var att avslå alla ändringsförslag och inte låta sig förvillas av vad "vissa personer viska Eder i öronen" i en sak "vars egentliga motiv ni icke genomskåda".²⁹⁸⁾

De som drabbades av hans kritik var inte bara Kjellman och Johan Johansson utan också riksdagsgruppen och särskilt dess ledare E.G. Nilsson. Men framförallt sköt han in sig på programkommitténs ordförande, G. Hedlund, Gammelbo, som enligt Berglund länge arbetat på att undergräva bondeförbundet.

Berglunds utläggningar väckte förbittring i vida kretsar inom partiet. I Medelpads Dagblad uppträdde riksdagsmannen P.J. Edberg å riksdagsgruppens vägnar till E.G. Nilssons försvar och förebrådde bl.a. Berglund för att han drog motsättningar inom partiet inför offentligheten och därmed funerade partiets motståndare med begärligt material.²⁹⁹⁾ I Dala-Bladet gick en av de mera aktiva bondeförbundarna i Dalarna, K.V. Trång, till motangrepp mot Berglund och försvarade programkommittén bl.a. i en

artikel, där Berglund rubricerades som "Mannen som söker riva ner Bondeförbundet",³⁰⁰⁾ Andra bondeförbundstidningar manade till enighet. "Fel hava begåtts och brister vidlåder oss alla", hette det i en av dem, "men under ärligt meningsutbyte och kamratligt omgänge lära vi oss bättre förstå och värdera varandra än genom polemik i våra tidningar och lösa rykten."³⁰¹⁾ Endast en tidning, nämligen Lantmännens Tidning i Gävle, slöt helhjärtat upp bakom Berglund. "Med munlås och bannstråle skapas icke endrätt och inre styrka", fastslog tidningen i en ledarrubrik.³⁰²⁾ Denna tidning vände sig liksom Berglund i första hand mot förslaget om program- och pressutskott, vilket är förståeligt, eftersom dess redaktör Stuge vid denna tid fortfarande själv ägde tidningen, även om den var antagen som organ för kretsföreningen i Gästrikland.

Förbundsstämman hölls i Stockholm den 27 och 28 juni 1919. Vid stämman förelåg dels program- och stadgekommitténs förslag, dels förtroenderådets yttrande över detta,³⁰³⁾ dels ett stort antal ändrings- och tilläggsförslag från enskilda och föreningar inom partiet. Program- och stadgefrågorna dominerade stämmans förhandlingar.³⁰⁴⁾

Berglund yrkade vid stämman avslag på alla program- och stadgeändringsförslag, men för detta fick han inte gehör. Nytt program och nya stadgar antogs vid stämman - i de fall där voteringar förekom med betydande majoritet.³⁰⁵⁾ De paragrafer som Berglund främst kritiserat fick dock inte den utformning, som kommittén föreslagit. Man antog i stället förtroenderådets ändringsförslag. Detta innebar att förbundsstämman enligt de nya stadgarna skulle sammanträda vartannat år med möjlighet för förtroenderådet att inkalla extra stämma samt att kommitténs förslag om ett program- och pressutskott utgick. I dess ställe införde man emellertid

följande bestämmelse: "Erkännande som partiorgan skall lämnas av förtroenderådet, som även utövar nödig tillsyn över redigeringen av sålunda erkända tidningar."³⁰⁶⁾ Mot detta beslut reserverade sig flera av bondeförbundspressens redaktörer dock inte Berglund, som tydligen gav spelet förlorat. Hur förtroenderådet skulle utöva sin kontroll angavs inte närmare, och det är inte troligt, att denna stadgeparagraf fick någon större reell betydelse. De olika bondeförbundstidningarna kom även i fortsättningen att driva särmeningar, bl.a. när sammanslagningen med riksförbundet på allvar började förberedas.³⁰⁷⁾

Berglund led således åtminstone ett halvt nederlag i de här berörda frågorna. Han fick också bevittna, att den av honom förföljde G. Hedlund vid stämman gavs officiell upprättelse. Från Hedlunds sockenförening och från styrelsen för Örebro länsförbund förelåg en lång skrivelse i vilken Berglunds aktioner fördömdes. Hans omsorg om bondeförbundet tycktes under tecknarna "allt för mycket likna den moderskärlek, som lär finnas bland vissa släkter av apsläktet, då den tar sig uttryck på det sättet, att apmamman i sin moderskärlek .. smeker sina ungar och trycker dem så hårt i sin famn, att hon därvid klämmer dem till döds",³⁰⁸⁾ Och man begärde av stämman full upprättelse och förtroendevotum för Hedlund, vilket stämman också gav.

Förbundsstyrelsen valde i samband med stämman förtroenderåd, vilket enligt de nyantagna stadgarna bestod av nio ordinarie ledamöter och fyra suppleanter. Valet skedde med slutna sedlar. I förtroenderådet återvaldes samtliga ledamöter med undantag av ordföranden Erik Eriksson, som enligt samstämmiga uppgifter avsåg sig återval. Han lämnade därmed en post för vilken han tycks ha varit föga lämpad och på vilken han gjort en

mycket obetydlig insats. Till ny ordförande utsågs lantbrukaren Johan Andersson, Raklösen, Uppsala län, f.d. liberal riksdagsman, aktiv inom nykterhetsrörelsen och en av pionjärerna för bondeförbundet i hemprovin- sen.³⁰⁹⁾ Enligt en senare uppgift av Lorentz Johansson hade även Berg- lund av sagt sig sin befattning vid stämman.³¹⁰⁾ Detta framgår dock inte av de samtida mötesreferaten. Han återvaldes emellertid i förtroenderådet men inte som förbundets sekreterare. Till innehavare av denna post utsågs i stället en ung lantbrukare från Närke, John Wedholm, Hasselbäck, vilken drivit en del agitation för bondeförbundet på det lokala planet och in- gått i program- och stadgekommittén.³¹¹⁾ Ny vice ordförande i förbundet blev Johan Johansson och ny kassör A.A. Ohlén, Fränsta, Medelpad. I öv- rigt ingick som ordinarie ledamöter i förtroenderådet Pira, Lorentz Johansson, Johan Kjellén och G. Hedlund. Ingen av partiets nio riksdags- män insattes i förtroenderådet.³¹²⁾

Berglund kom således att sitta kvar i förtroenderådet men i realiteten var han nu utmanövrerad från förbundsledningen och deltog troligen inte i några ytterligare sammanträden. Han var också missnöjd med förbunds- stämman och i sin tidning gav han sitt missnöje fritt utlopp. Men sam- tidigt var han medveten om att hans inflytande var på upphällningen. Och eftersom han själv alltid ansett, att han var ombärlig för rörelsen blev hans beskrivning av det nu uppkomna läget patetiskt dyster: "Som en redlös skuta förutan roder och ankare synes Bondeförbundet driva omkring med fara att stöta på klippor och slås sönder. Dess gamle skeppare, som lotsat det undan hundrade förrådiska blindskär och fienders anlopp, är sjuk och förmår icke taga rodet med den kraft, som stundens allvar krä- ver. Pirater synes redan med ombordvarande myteristers tillhjälp bereda

sig att äntra skutan. Vem är den man som vill stiga fram och fatta rodret?"³¹³⁾

Berglund åstadkom ännu under senare delen av år 1919 en hel del förtrytelse inom förbundet, inte minst genom sin bitska kritik av riksdagsmännen, men med hans inflytande var det nu slut. Han var bruten av sjukdom och han hade ställts åt sidan av den organisation, som han själv tagit initiativet till och vars främste idégivare och målsman han varit under ett tiotal år. En sammanfattande värdering av hans insats skall inte göras här. Men det kan i detta sammanhang vara av intresse att notera, att Berglund ganska snart efter det att han i och med årsskiftet 1919/20 dragit sig tillbaka från all politisk aktivitet kanoniserades av partiet. Vid en förbundsstämma som hölls sommaren 1920 avsändes hyllningstelegram till honom och han kallades enhälligt till förbundets hedersledamot.³¹⁴⁾ Och han framställdes därefter regelmässigt som den store pionjären, ledaren och gode vännen, även av dem som drabbats hårdast av hans kritik.³¹⁵⁾

+

Det låg närmast till hands, att den man, som skulle "stiga fram och fatta rodret" efter Berglund, skulle vara den nyvalde ordföranden Johan Andersson. Denne kände sig också uppfordrad av Berglunds utgjutelser, och i ett par cirkulärartiklar i bondetidningarna redogjorde han för sin syn på förbundets ledning.³¹⁶⁾ Andersson höll med Berglund om att förbundet behövde en stark och målmedveten ledning. Men han vände sig emot att denna ledning skulle utövas av en enda stark personlighet, en "diktator". Att ha en stark och egenmäktig person - av Berglunds typ - i ledningen kunde vara berättigat under rörelsens första tid, när det

gällde att väcka böndernas intresse för samlingstanken. Och han gav Berglund allt erkännande för vad han gjort. Men nu var det olämpligt. Dels var det med den omfattning organisationen nu fått omöjligt för en enda person att göra sina anspråk gällande. "Hans förmåga torde ej räcka därtill." Dels var det olämpligt av principiella och taktiska skäl. Om en enda person krävde underkastelse av alla andra, skulle det med säkerhet väcka söndring inom organisationen och kanske leda till att den splittrades. Det visade den vunna erfarenheten. Dessutom var allt tal om starka personligheter emot organisationens stadga. Enligt denna utövades förbundets ledning kollektivt nedifrån och upp genom valda ombud och med förbundsstämman som högsta instans. Det var den vägen man hade att gå om man ville få fram en stark ledning. Det gällde att "få fram en organisation, ett samarbete, som sammanhåller kring givna riktlinjer och framträder med den starka ledning som Bondeförbundet nu behöver". Och Andersson manade alla led i denna organisation - inte minst sockenföreningarna - att göra sin plikt. Om hela förbundet fungerade så som det var fastslaget i stadgan "då har vi fått formen för en organisation, som är fullt bärkraftig att leda Bondeförbundets arbete".

Rörelsen skulle således enligt Andersson göras stark genom att själva organisationsapparaten byggdes ut och bringades att fungera effektivt. Sin egen roll inom rörelsen uppfattade han tydligen främst som medlarens och verkställarens. Därmed övervältrade han huvuddelen av ansvaret för organisationens framgång på medlemmarna och på funktionärerna i de olika leden. Det var deras fel om det gick dåligt. Om de skötte sig skulle å andra sidan allt gå bra. En ensam man i toppen kunde inte mycket göra. Andersson hade således ingen ambition att samla alla trådar

i sin hand och styra förbundet genom en kraftfull personlig insats. Bondeförbundet skulle enligt hans uppfattning vara en decentraliserad organisation.

Så var det också av allt att döma under hela den här behandlade perioden. Någon central expedition i egentlig mening fanns inte. Funktionärerna bar så att säga förbundet i fickan. Försöket med en särskilt anställd ombudsman för partiet upprepades inte. Överhuvudtaget tycks man inom förbundet ha haft en långtgående motvilja mot att anställa utanför de aktiva jordbrukarnas led stående personer i förbundets tjänst. Förbundet skulle skötas av dess egna medlemmar på fritid. Idealitet och offervilja skulle vara grundvalen för arbetet. En anställd person i ledningen för ett sekretariat eller en expedition skulle utgöra en fara för förbundet. Han skulle lätt kunna få allt för stort inflytande. Dessutom skulle ett sådant arrangemang vara allt för dyrbart för förbundet.³¹⁷⁾

Arbetet borde enligt Anderssons ovan återgivna deklARATION inriktas på att få organisationen att fungera. En del åtgärder vidtogs också från ledningens sida för att få ordning och reda inom förbundet samt för att stärka förbundets ekonomi. Den som därvidlag tydligen gjorde den största insatsen var Lorentz Johansson. Hans försök att lägga upp en medlemsmatrikel för förbundet har ovan berörts och några andra åtgärder kommer att beröras nedan.³¹⁸⁾ Johansson utsågs till förbundets sekreterare vid en extra förbundsstämma som hölls i Stockholm i juni 1920.³¹⁹⁾ Han ersatte således den 1919 valde Wedholm, vars insatser som sekreterare blivit en besvikelse.³²⁰⁾ Vid stämman antogs valprogram samt fattades en del andra beslut, av vilka en del kommer att beröras i andra sammanhang.³²¹⁾ Det kan nämnas att två av bondeförbundets mera bemärkta riks-

dagsmän vid stämman insattes i förtroenderådet, nämligen Johan Johansson i Kälkebo samt E.G. Nilsson i Vibberbo. Särskilt den förres inval bör ha inneburit en förstärkning. Några vittnesmål om att förtroenderådet ens därefter försökte bli ett i politiskt avseende aktivt ledande organ föreligger dock inte. Den politiska aktiviteten överläts tydligen i huvudsak till riksdagsgruppen och till tidningsredaktörerna.

Frånvaron av en effektivt arbetande ledning kändes uppenbarligen besvärande för en del av de mera aktiva inom partiet och klagomål kom då och då till uttryck. "En god lokalorganisation ha vi visserligen i vår provins och kanske även i andra", hette det i Dala-Bladet i april 1920, "men hur är det med helgjutenheten över det hela? Varje provins arbetar isolerad för sig själv, utan minsta kontakt med överledningen. Hundratal gånger ha vi hört frågan: vilka män hava vi i förtroenderådets styrelse? Arbeta de? Varför tala de icke någon gång till medlemmarna genom den press vi äger?"³²²⁾ Vid stämman 1920 fick enligt en tidningsartikel "styrelsen åtskilligt påskrivet av vissa talare, som ansågo att ledningen ej arbetat tillräckligt effektivt. 'Raklösen' tackade förbindligast sina vedersakare under förklaring att det inte var så gott att göra alla till lags ..."³²³⁾ Och ett år senare klagade i Landsbygden dess redaktör Ahlberg bittert över att ingen visat sig vuxen att efterträda Berglund: "Personen finns kanske, men i så fall döljer han sig, ty ännu har ingen framträtt av tillräckliga proportioner politiskt klarseende och långsynhet, personlig oegennyttia och en orubblig järnvilja, som är skickad att upptaga den fallna manteln .."³²⁴⁾ Det är tydligt att klagomålen var fullt befogade.

I en viktig fråga kom dock förtroenderådets aktivitet och ställnings-

tagande att få stor betydelse. Det gällde frågan om riksförbundets sammanslagning med bondeförbundet. Denna fråga dominerade en extra förbundsstämma, som hölls i januari 1921 och en ordinarie i juni samma år. Dessa stämmor kommer därför att behandlas i ett sammanhang i ett senare avsnitt. 325)

b. Agitation och ekonomi.

I partiets tidningar framhölls det ideligen att det var relativt enkelt att få bönderna att inse, att de borde sammansluta sig i ett eget parti, om de bara nåddes av upplysning och propaganda. De var sövda och förvillade av de gamla partiernas propaganda, men fick de bara höra ett bondeförbundsföredrag så föll det - enligt en formulering återgiven av Kjellman - "liksom fjäll" från deras ögon och de insåg tydligt och klart "det riktiga i att vi bönder håller tillsammans mot dem som i århundraden ha sökt lura och bedraga oss". Organisationsarbetet gick framåt av den enkla orsaken, att det vilade på "sanningens, rättfärdighetens och det sunna förnuftets grundval". 326)

Samlingsidén som sådan ansågs således oantastlig och förhållandevis lätt att få resonans för. Svårigheterna låg mera på det rent tekniska planet: Att nå bönderna med upplysning om den sanning som de så villigt accepterade, att få dem i rörelse, att få dem att ta initiativ till organisation. Och när detta väl skett: Att få dem att hålla organisationsapparatens igång på det lokala planet.

Pressen tillmättes därvidlag, som i olika sammanhang påpekats en stor och betydelsefull roll. Såväl i Landsbygden som i de senare tillkomna tidningarna underströks det i artikel efter artikel hur oerhört viktigt det var att bondeförbundspressen vann spridning. Prenumeranterna upp-

manades, att sända tidningen vidare, när de själva läst den. Och sockenföreningarna anmodades att gratisprenumerera på tidningen åt såväl jordbrukare inom den egna socknen, som ännu inte var medlemmar, som åt bönder i angränsande socknar där föreningar ännu saknades.

Men den väckelse som tidningarna åstadkom, måste följas upp genom direkt agitation. Annars nöjde bönderna sig i de flesta fall med att till fullo instämma i det de läst. De var tröga, när det gällde att ta organisatoriska initiativ.

För att man skulle kunna bedriva direkt agitation krävdes det framförallt två saker: Duktiga agitatorer och medel att bekosta deras verksamhet med. Bondeförbundet hade ont om bådadera.

+

Som framgätt av skildringen av förbundets framväxt byggdes partiet från början upp av en handfull personer som delade sin tid mellan förbundet och sitt ordinarie arbete. Men dessa motsvarade inte på långa vägar behovet, och det är ingen tvekan om att förbundets utbredning hämmades av denna brist. Berglund var medveten om detta, men han tycks ha varit föga benägen att satsa mera på den centrala agitationen. Den var bl.a. kostsam. I stället sökte han uppmuntra de bildade socken- och valkrets-föreningarna till egen aktivitet. De uppmunades i tidningen ideligen att verka för förbundets vidare spridning. Men bönderna ute i bygderna var i regel inte några framstående talare. För att i någon mån upphjälpa denna brist utarbetade Berglund våren 1917 ett standardföredrag över bondeförbundets program. Avsikten var att denna utläggning skulle "uppläsas vid sammanträdena" av "resoluta personer, som skulle kunna besöka andra socknar och där bilda föreningar".³²⁷⁾ Det är troligt att föredraget åt-

minstone i någon mån kom till avsedd användning.³²⁸⁾

Berglunds programutläggning var den första "agitationsskrift", som överhuvudtaget utgavs av förbundet. Utöver tidningen hade tidigare endast förelegat partiets program och stadgar som material för propagandan. Även i fortsättningen var utgivningen av hjälpmedel för den direkta agitationen, så vitt bevarat material ger vid handen, ytterligt sparsam. John Kjellman utgav 1918 en liten volym politiska kåserier, som tidigare varit publicerade i Landsbygden och Bondetidningen,³²⁹⁾ och Lorentz Johansson publicerade 1919 i ett häfte en förklaring av partiets program och två agitationsföredrag tillsammans med en starkt subjektiv redogörelse för förbundets framväxt.³³⁰⁾ Syftet med de båda skrifterna var, enligt vad som angavs i förorden, likartat det som Berglund hade med sin programutläggning. Inför valen spreds valprogrammen som särtryck ur olika tidningar. Inför valet 1920 utgavs dessutom en tunn valbroschyr.³³¹⁾ Någon mera fyllig valhandbok utgavs först inför 1921 års val.³³²⁾ Således saknades länge helt något agitationsmaterial utöver Landsbygden för den av lokala krafter bedrivna agitationen, och under hela den här behandlade perioden var det ytterst lite som gjordes för att förse de lokala krafterna med hjälpmedel.³³³⁾

Ett enda initiativ till central utbildning av agitatorer togs under perioden. Det var Lorentz Johansson som i april 1919 anordnade en veckas "talarkurs" i Falköping med honom själv som ledare. Kursen finansierades genom en av Landsbygden understödd frivillig insamling. Sjutton "unga intelligenta bönder och bondsöner i en ålder mellan 20 - 40 år" deltog i kursen.³³⁴⁾ Enligt det officiella referatet från kursen hade de alla

visat sig mycket duktiga. Bondeförbundet hade nu fått en elitkår.³³⁵⁾
 Någon mera bemärkt insats i agitationen tycks de dock inte ha gjort.³³⁶⁾

Bristen på talare och agitatorer inom bondeförbundet var således uppenbarligen mycket stor. Genom att nya tidningar kom till och genom att partiet blev representerat i riksdagen lindrades i någon mån denna brist. Men redaktörerna och riksdagsmännen verkade som tidigare påpekats i huvudsak lokalt. Flera av de senare tycks också ha haft en mycket begränsad kapacitet. Frånvaron av en tränad talarekader hämmade inte endast organisationens utbredning. Den gjorde det också svårt för partiet att hävda sig vid de allmänna val som i riklig mängd förekom under senare delen av den här behandlade perioden.³³⁷⁾ Den centrala planeringen av valkampanjerna var också mycket bristfällig; under större delen av perioden närmast obefintlig. Det var först i och med valkampanjen 1920 som man från partiets ledning gjorde något försök till samordning av resurserna. Riktlinjerna för denna valkampanj drogs upp vid det ovan redovisade förbundsmötet i juni. Kretsstyrelserna uppmanades att anordna agitationsturnéer genom kretsarna och att för detta anmäla behovet av talare till kretssekreteraren. Denne hade till uppgift att försöka uppbringa talare i de fall kretsarna inte kunde ordna detta själva. "Vid realiserandet av denna plan", skrev Lorentz Johansson i en sammanfattande artikel efter valet, "framträdde mera än någonsin bristen på talare för Bondeförbundet. De bäst organiserade kretsarna skötte i regel om sin agitation själva. Men de hade också i god tid tillförsäkrat sig de bästa krafterna för agitationen. De svagast organiserade kretsarna återigen fingo icke blott för få föredrag, utan de fingo även oftast nöja sig med mindre tränade förmågor och agitationen liksom valresultaten blev naturligtvis därefter.

En del av de bästa föredragshållarna måste sända återbud i sista stund. De vero nämligen jordbrukare och måste passa skördearbetena på sina hemman. Därför var det också ganska svårt att få allt att gå efter uträkning." Johansson tyckte dock att det gått någorlunda bra. Endast en valkrets hade blivit helt utan talare.³³⁸⁾

Johanssons redogörelse ger en god belysning av en av de grundläggande svagheter inom bondeförbundet. Att denna svaghet skulle vara så framträdande just inom bondeförbundet är naturligtvis inte på något sätt förvånande. Partiet bars i huvudsak upp av i politiska värv orutinerade och oskolade bönder.

+

En annan omständighet som tidigare antytts och som i hög grad ansågs hämma förbundets utbredning och aktivitet var bristen på ekonomiska resurser.

Det är troligt att de första årens agitation till huvudsaklig del finansierades av Berglund själv. När kretsar börjat bildas övertog dessa i någon mån kostnaderna för förbundets vidare utbredning inom kretsen, d.v.s. svarade för agitatorns uppehåll och resor inom kretsen. Men även kretsarnas ekonomi var svag. De vädjade ideligen genom tidningarna till medlemmarna om ekonomiska bidrag och lokala insamlingsaktioner fick vidtagas. Enligt den stadga som antogs vid förbundsstämman 1916 skulle sockenföreningarna inbetala 75 öre per år och medlem till kretsstyrelsen, vilken i sin tur skulle redovisa hälften av denna summa till förbundsstyrelsen.³³⁹⁾ I den stadga som antogs 1919 höjdes motsvarande belopp till en krona.³⁴⁰⁾ Medlemsavgifterna var således i och för sig obetydliga, men därtill kom att inbetalningen av dem gick trögt.³⁴¹⁾ Någon uppgift om hur mycket pengar som inflöt i förbundskassan under de första

åren föreligger inte, men det torde ha varit obetydligt. Enligt en tidningsuppgift i juli 1919 balanserade hela förbundskassan då på 2.597:--.³⁴²⁾ Det första kassasammandrag för partiet som påträffats är för 1921. Medlemsavgifterna hade det året tillfört förbundskassan 2.936:50.³⁴³⁾

Berglund förklarade kategoriskt i en ledare i Landsbygden den 19 september 1918 att "om blott Bondeförbundets kretsar hade betalt in de i stadgarna bestämda avgifterna, så skulle vi kunna anställa så många talare, att det till nästa val skulle funnits sockenföreningar i de flesta socknar. Men ännu har icke ett öre från kretsarna kommit till hjälp för utbredande av organisationen i nya trakter".

Till förbundskassör hade vid 1916 års stämma utsetts Johan Johansson. Mellan denne och Berglund inträffade som ovan visats under år 1917 en brytning. Berglund antydde vid flera tillfällen, att Johansson undanhöll honom de inlutna medlen, som var avsedda att användas för förbundets agitation, och att han i stället använde dem för allehanda ränker för att undergräva Berglunds inflytande. "Jag", skrev Berglund den 17 april 1919 i Landsbygden, "som ensam bekostat den första organisationen och kretsbildningen, d.v.s. Bondeförbundets spridning, har ... icke lyckats få ett enda öre av förbundskassören Johansson till hjälp för agitationen. Det har inga pengar funnits, har det hetat... Som sekreterare har jag icke heller uppburit ett öre.."

Berglunds version av hur partiet finansierades är säkerligen inte helt riktig. Det troliga är att även andra av de mera framträdande bondeförbundarna gjorde betydande ekonomiska uppeffringar, framförallt genom att de deltog i agitationen utan någon ersättning.³⁴⁴⁾ Det är också

troligt att de belopp som Johan Johansson fick in som förbundskassör och eventuellt undanhöll Berglund var obetydliga. Allmänt har det dock verifierats att Berglund gjorde mycket stora ekonomiska uppoffringar för rörelsen. En broder till honom förklarade långt senare, att Berglund "fick lägga ut över 100.000 kronor på bondeförbundet".³⁴⁵⁾ Och Johan Johansson själv taxerade i ett jubileumstal Berglunds penninginsatser till mellan 150.000 och 200.000 kronor.³⁴⁶⁾ I dessa - med all säkerhet i överkant tilltagna uppskattningar - inräknades troligen de förluster som Berglund gjorde på tidningen. För denna redovisades ännu för år 1918 en förlust på bortåt 9.000:-.³⁴⁷⁾ De belopp som han per år ställde till förfogande för direkt organisationsarbete bör således ha varit relativt blygsamma.

Organisations- och agitationsarbetet bedrevs således ständigt under knapphetens kalla stjärna. Medlemmarna betalade inte sina avgifter och redovisningssystemet fungerade inte. Vid förbundsstämman 1919 beslöt man, att man skulle vädja direkt till medlemmarna om frivilliga bidrag. Som lämplig avgift angavs 50 öre per hektar odlad jord. Av de insamlade medlen skulle hälften tillfalla förbundskassan, en fjärdedel kretsarna och en fjärdedel sockenföreningarna. Insamlingen genomfördes, om och med stor möda och inbringade förbundet den inte föraktliga summan av 21.519 kronor.³⁴⁸⁾ Uppmuntrad av denna framgång beslöt man på förbundsstämman 1920 att sätta igång en ny insamlingsaktion. Denna skulle omfatta dels insamling av kontanta medel, dels insamling av naturprodukter, vilka skulle försäljas vid gåvoauktioner. Fördelningen av de influtna medlen skulle vara densamma som vid 1919 års aktion. Redovisningen skulle vara slutförd den 1 april 1921.³⁴⁹⁾ Denna insamling verkar dock inte ha fått samma framgång som den tidigare. Notiserna i tidning-

arna om gåvoauktioner var få och någon slutredovisning publicerades aldrig. I det ovan nämnda kassasammandraget för år 1921 angavs under rubriken insamlingsmedel ett belopp på endast 1.478:94.

Hela budgeten balanserade för år 1921 på 23,053:-. Huvudparten av inkomster utgjorde behållning från föregående år. Utgifterna hade under året överskridit inkomsterna med över 10.000:-, vilket revisorerna också fäste 1922 års stämmas uppmärksamhet på.³⁵⁰⁾

c. Sammanfattning.

Sammanfattningsvis kan man konstatera, att den centrala ledningen av Bondeförbundet var svag. Fram till årsskiftet 1917/18 dominerade Berglund, hans tidning Landsbygden och de honom närstående organisatorerna och agitatorerna helt förbundet. Denna centrala ledning kan man naturligtvis beteckna som stark, eftersom den var dominerande. Men å andra sidan får man hålla i minnet, att den ur rent teknisk synpunkt var synnerligen primitiv. Tidningens expedition var partiets expedition. En enda person, Kjellman, ägnade sig åt förbundet på heltid. Men en stor del av hans tid bör ha gått åt till att redigera tidningen och till att författa ledare o. dyl. Alla andra centralt engagerade inklusive Berglund, som var den bestämmande, sysslade med förbundet på deltid. Någon effektivt arbetande och planerande central partiapparat fanns inte under hela uppbyggnadsperioden.

I och med att Berglund började förlora greppet över rörelsen hotades denna av att helt lösas upp i konkurrerande fraktioner och isolerade lokala enheter. Från och med förbundsstämman 1919 påbörjades en långsam och mödosam konsolideringsprocess, som dock var långtifrån avslutad när

förbundet i sig upptog jordbrukarnas riksförbund 1921. Vissa initiativ togs för att ur organisatorisk - teknisk synpunkt sammangjuta delarna till en enhet, för att förstärka ekonomin och för att samordna agitationen vid politiska val. Men den centrala partiapparaten förblev trots detta under hela den här behandlade perioden primitiv. Och den verksamhet som bedrevs var i hög grad decentraliserad.

C. Jordbrukarnas riksförbunds utbredning och organisation fram till partisammanslagningen 1921.

1. Förbundsåret 1915 samt bondetågets epitafium.

Preliminärt beslut om sammanslagning av svenska bondeförbundet och jordbrukarnas riksförbund hade som ovan visats träffats vid styrelsesammanträden i Stockholm den 1 och 2 maj 1915. I samband med dessa hade också en ny tidningsförening bildats för att överta tidningen Jorden och Folket och utge den från Stockholm som de förenade förbundens organ under namnet Vårt Land och Folk. Tidningens första nummer utkom den 1 juli 1915.³⁵¹⁾ De vidtagna åtgärderna visade att den preliminärt beslutade sammanslutningen var utan återvändo.

Men för att få en officiell och formellt oklanderlig bekräftelse på sammanslagningen samt för att bestämma organisationens namn, utse ansvarig ledning, besluta om program och stadgar m.m. sammankallades de båda förbundens anhängare till ett förbundsårsmöte i Stockholm den 20 november 1915.³⁵²⁾

Förbundsårsmötet, som enligt uppgift besöktes av omkring 200 personer, gick tydligen i allt väsentligt i enighetens tecken. Endast ett par frågor skall ha varit föremål för mera betydande meningsbrytningar. Den ena gällde programmets utformning vad beträffar jordbrukskrediten varom mera nedan³⁵³⁾ den andra gällde valet av namn för det nya förbundet. Representanter för svenska bondeförbundet ville behålla detta förbunds namn. De fick dock ge med sig, men det skedde enligt vad Stolt senare uppgav "med sorg, ty bondenamnet har dock varit, det är och bör förbliva ett hedersnamn för alla svenska jordbrukare".³⁵⁴⁾ Även en del nya namn

hade varit på förslag. Den officiella motiveringen för att man antog namnet jordbrukarnas riksförbund var enligt mötesreferatet, att det ansågs klart markera, att man inte önskade organisera enbart bönderna utan "alla som från jordbruket hava sin huvudsakliga utkomst".

Program och stadgar antogs vid stämman. Programmet var i stort sett en sammanfogning och ett förtydligande av det program som antagits vid riksförbundets konstituerande möte den 6 februari 1915 samt svenska bondeförbundets program. Sammanskrivningen bör inte ha vållat så stora bekymmer, eftersom de båda ursprungliga programmen även vad ordalydelsen beträffar låg varandra relativt nära. Den förmedlande länken mellan de båda programmen hade uppenbarligen varit programformuleringarna i stadgarna för skånska provinsförbundet av svenska bondeförbundet. Initiativet till jordbrukarnas riksförbund hade ju som ovan visats utgått från Skåne. Att märka är dock att det i det nu antagna programmet fanns en programpunkt riktad mot trustväldet. Någon sådan hade inte funnits i riksförbundets ursprungliga program men väl i svenska bondeförbundets i vilket dock formuleringen varit betydligt mera aggressiv än i den nu antagna programpunkten. Det krav på ett betryggande försvar, som fanns med i det nu antagna programmet hade haft en mera framskjuten plats i riksförbundets program, en mera undanskymd i svenska bondeförbundets.³⁵⁵⁾

Vid sammanträdet utsågs en centralstyrelse och ett arbetsutskott i enlighet med de antagna stadgarna. Funktionärerna var gemensamma för de båda organen. Johannes Nilsson, Gårdsby, valdes till ordförande, Gustaf Eriksson, Vadsbro, till v. ordförande och Elof Eriksson till sekreterare. Samtliga dessa var riksförbundare. Dessa dominerade också i centralstyrelsen som helhet. Endast en som varit verksam i svenska bondeförbundet, nämligen högerrikedagsmannen Nils Johansson, Brånalt, Halland, blev

ordinarie medlem. Såväl Stolt som Andreasson fick nöja sig med suppleantplatser. Det kan anmärkas att den senare överhuvudtaget inte kom att spela någon roll inom riksförbundet. Han tycks ganska snart ha brutit med riksförbundet och efter några år gjorde han - fast utan framgång - ett nytt försök att få till stånd ett "lantmannaparti" i sin hembygd.³⁵⁶⁾

Riksförbundarnas överrepresentation i centralstyrelsen hade enligt vad Stolt en tid senare uppgav i Vårt Land och Folk tillkommit genom ett "förbiseende av samarbetskommittén". Som en direkt kompensation för detta utsågs Dürango till tidningens redaktör och Stolt själv till dess ansvarige utgivare. Och han ansåg att vederlag därmed getts svenska bondeförbundet, "ity att dess ledande principer därmed blivit godtagna och omfattade av JR i dess helhet". Han var angelägen att fastslå, att det var "en helt ny organisation som uppstått genom sammanslutning - på likställighetens grundval - emellan Sv. bondeförbundet och detta Jordbrukarnas riksförbund nr 1".³⁵⁷⁾

Till Stolts bedömning kan fogas följande: Vad antalet beträffar dominerade under hela riksförbundets tillvaro f.d. prominenta bondetågsmän i förbundets ledning. Men den mest aktive och den som mer än någon annan angav förbundets profil utåt och inåt var utan tvekan Elfrid Dürango. Som redaktör för förbundets - länge enda - organ hade han en utomordentlig position som propagandaledare. Tidningens ledare och ledande artiklar skrevs så gott som uteslutande av Dürango själv.³⁵⁸⁾ Han fick dessutom ganska snart - vid centralstyrelsens årssammanträde den 5 maj 1916 - hand även om den organisatoriska ledningen av förbundet.³⁵⁹⁾ Vid detta tillfälle utsågs han nämligen till förbundssekreterare efter Elof Eriksson, som enligt vad han uppgivit önskade ägna sig helt åt organisa-

tionsarbetet i Skåne.³⁶⁰⁾ Samtidigt blev Dürango föreståndare för riksförbundets expedition i Stockholm. Han var dessutom under de första åren flitigt verksam ute på fältet som agitator och organisatör. Dürango samlade således snabbt upp trådarna inom riksförbundet i sin hand. Han var effektiv och skicklig, han hade en ovanlig arbetsförmåga och han var utan tvekan den enskilde person som gjorde den största insatsen inom riksförbundet.

+

Med Dürangos position inom riksförbundet sammanhänge tydligen, att förbundets anknytning till bondetåget snabbt tonades ner. Han hade som ovan visats varit skeptiskt inställd till bondetåget, när detta förbereddes, och han hade kritiserat det ursprungliga riksförbundet för att sambandet med bondetåget allt för starkt betonades när detta riksförbund kom till.³⁶¹⁾

Bondetåget berördes ytterst sällan i Vårt Land och Folk och så vitt man kan finna av referat från föredrag och sammanträden knappast alls i agitationen. När bondetåget under det första året någon gång nämndes i tidningen skedde det visserligen utan något avståndstagande från det men under starkt understrykande av att det varit en opolitisk manifestation, som sedan på ett otillbörligt sätt utnyttjats av partierna till höger och vänster.³⁶²⁾ I slutet av år 1916 togs frågan upp till behandling i en lång utredande artikel. I denna framhölls det, att det vid underhandlingarna om sammanslagning av svenska bondeförbundet och riksförbundet inte nämndes "ett ord om bondetåget eller att detta skulle vara i något avseende förpliktigande för den förenade organisationens framtid". Inom det nuvarande riksförbundet fanns det, framhölls det, såväl

medlemmar för vilket bondetåget stod "som deras största och ljusaste minne i livet" som medlemmar vilka bestämt ogillade denna demonstration. Riksförbundet hade ingen som helst anledning att markera någon ståndpunkt härvidlag eller att ens uppta saken till diskussion. Bondetåget hade varit och tillhörde historien, och det stod var och en fritt att hysa den uppfattning därom, som han ansåg vara riktig. Anledningen till denna inställning angavs också. Riksförbundets uppgift var att samla alla jordbrukare inte bara dem som haft en positiv inställning till bondetåget. Även initiativtagaren till bondetåget, Nyberg i Långtora, skall helt ha delat denna uppfattning. "Lägges icke grunden för förbundets verksamhet på ett sådant sätt, att de liberala bönderna kunna ansluta sig till detsamma och göra gemensam sak med oss", skall han ha yttrat, "så skall jag vara den förste att taga bestämt avstånd från denna rörelse". 363)

När frågan vid senare tillfällen togs upp till behandling på grund av angrepp mot förbundet från vänsterpartiernas sida bagatelliserades bondetågets betydelse för riksförbundets tillkomst: Att påstå att riksförbundet är "ett bondetågets barn" var, framhölls det i en ledare 1919 i polemik med en liberal tidning, "en ny variant av konsten att göra en höna av en fjäder". Riksförbundet i dess nuvarande form hade tillkommit genom en sammanslagning mellan svenska bondeförbundet och skånska bondeförbundet. Bondetågets försvarsförbund, som vid sammanslagningen inte längre existerade hade vid sammanslagningen endast representerats av en kommitté. 364)

Den linje som officiellt drevs från riksförbundets sida var således snarast att söka komma ifrån det genetiska sambandet med bondetåget.

Det betraktades som en belastning i agitationen för en allmän jordbrukaresamling inom förbundet.

Rent personellt hade dock uppenbarligen anknytningen till bondetåget en viss betydelse för förbundets spridning. I ledningen satt, som ovan påpekats, ett stort antal prominenta f.d. bondetågsmän. Men även ute i provinserna gick ofta f.d. bondetågsmän i spetsen för organisationsarbetet.

2. Riksförbundets utbredning 1915 - 1921.

Bondeförbundet fick som ovan visats centrala organ först sedan organisationsarbetet på det lokala planet nått en betydande omfattning, och de centrala organen började fungera som sådana först när den primära organisationsvägen var över. Med riksförbundet förhöll det sig i stort sett tvärt om. Den riksorganisation som bildades vid det ovan redovisade förbundsmötet den 30 november 1915 hade som lokal underbyggnad i huvudsak endast de sockenföreningar som fanns inom svenska bondeförbundet och skånska bondeförbundet. Ett visst förberedande organisationsarbete hade dock igångsatts under sommaren i de samverkande förbundens regi. Det mest påtagliga resultatet av detta arbete var tillskapandet av interimistiska valkretsstyrelser - som senare ersattes med ordinarie - i ett antal valkretsar: Kronobergs västra och östra, Södermanlands norra och södra, Malmöhus läns södra, mellersta och norra samt Östergötlands norra och södra. Dessutom hade man fått till stånd en interimstyrelse för Jämtlands län och en organisationskommitté för Värmland.³⁶⁵⁾ Representanter för dessa organ deltog i förbundsstämman.

Den metod man här kan skönja var således att man snabbt försökte få fotfäste i olika delar av landet, inte på sockennivå men på valkrets nivå

för att på det viset få valkretsarna inmutade för vidare penetrering.

Denna penetrering kom också igång med stor intensitet efter förbundsmötet. Dürango själv var i flitig verksamhet men de flesta sockenföreningarna bildades dock inte av honom utan av anställda resetalare av varierande extraktion för vilka noggranna reseplaner lades upp och publicerades i tidningen.³⁶⁶⁾ Organisationsarbetet utmärktes således redan från början av planmässighet och överblick.

Att detta arbete också ^{gav} resulterade i goda resultat visade de rapporter över nybildade avdelningar som regelmässigt infördes i tidningen. I samband med det ovan nämnda centralstyrelsesammanträdet den 5 maj 1916 lämnades den första samlade översikten över de hittills vunna framgångarna.³⁶⁷⁾ Enligt denna omfattade förbundet redan vid denna tidpunkt 269 sockenföreningar med sammanlagt 7.414 medlemmar. Sockenföreningar fanns inom 15 län, huvudparten dock inom mera begränsade områden: 89 i Östergötland, 65 i Skåne, 51 i Småland och 26 i Södermanland. Det uppnådda resultatet betecknades som ett rekord "vartill de frivilliga sammanslutningarnas historia i Sverige icke ens tillnärmelsevis har att uppvisa något motstycke".

Organisationsarbetet fortsatte med oförminskad intensitet under året, och vid årsskiftet 1916/17 rapporterade tidningen, att 426 sockenföreningar med omkring 14.000 medlemmar ingick i förbundet.³⁶⁸⁾

Framgångarna fortsatte också under det följande året. Sockenföreningar bildades i snabb takt där resetalarna drog fram - över 40 nybildade sockenföreningar kunde rapporteras i ett och samma tidningsnummer. Vid ett förbundsmöte som hölls i Stockholm den 31 maj - 2 juni 1917 uppgav

Därango att 601 sockenföreningar var anslutna till förbundet som totalt omfattade omkring 18.000 medlemmar.³⁶⁹⁾ Valkretsförbund fanns vid detta tillfälle konstituerade i Östergötlands båda valkretsar, Uppsala läns, Södermanlands södra, Jönköpings läns västra, Kronobergs läns båda, Gotlands, Kristianstads läns sydöstra och Malmöhus läns tre valkretsar. Dessutom fanns en distriktstyrelse utsedd för Jämtland.³⁷⁰⁾ Skåneförbunden hade sammanslutit sig till ett distrikt, upprättat gemensam expedition i Malmö och anställt sekreterare.³⁷¹⁾ Särskilt god framgång hade organisationsarbetet haft i Östergötland, Skåne och på Gotland. På Gotland uppgavs sockenföreningar vara bildade i 88 av öns 92 socknar.³⁷²⁾

Organisationsarbetet fortsatte parallellt med den valpropaganda som bedrevs inför 1917 års val, vilket blev premiär för riksförbundet i valsammanhang. Före valet organiserades valkretsförbund i Kristianstads läns nordvästra valkrets, Ångermanlands läns norra, Värmlands läns västra och Kalmar läns södra valkrets.³⁷³⁾ Vid valet 1917 hade således riksförbundet regional organisation för 18 av landets 50 landsbygdsvalkretsar. Enstaka avdelningar fanns även spridda inom andra områden.

Strax efter valet upptogs från expeditionen i Malmö agitation i Blekinge och Halland och i båda dessa provinser bildades före årsskiftet valkretsförbund, som organisatoriskt inordnades under Skånedistriktet.³⁷⁴⁾

Inför årsskiftet 1917/18 uppgavs det i Vårt Land och Folk, att förbundet omfattade över 1.000 sockenföreningar och hade över 30.000 medlemmar.³⁷⁵⁾ Detta var sista gången några totalsiffror gavs i tidningen över organisationens omfattning.³⁷⁶⁾ Detta tyder på att de organisatoriska framgångarna i fortsättningen var mera blygsamma.

En viss fortsatt regional expansion ägde dock rum. I början av år 1918

utsträckte skåneexpeditionen agitationen till Göteborgs- och Bohus län och valkretsförbund bildades i länets båda kretsar.³⁷⁷⁾ Under sommaren tillkom valkretsförbund i Örebro läns södra valkrets samt i Stockholms läns södra valkrets.³⁷⁸⁾ Under sommaren och hösten drevs dessutom en betydande agitation i övre Norrland och som ett resultat av detta bildades valkretsförbund i Västerbottens båda valkretsar och i Norrbottens södra valkrets.³⁷⁹⁾

Under år 1919 tillkom endast ett valkretsförbund i Skaraborgs län - tydligen gemensamt för länets båda kretsar - samt ett i Norrbottens norra valkrets.³⁸⁰⁾

Inför riksdagsmannavalet 1920 fullföljdes organisationsarbetet i Värmland. Valkretsförbundet i den västra kretsen, vilket tydligen avsonnat, rekonstruerades och nya valkretsförbund tillkom för länets östra och norra kretsar. Dessutom bildades nya valkretsförbund i Stockholms läns norra valkrets och i Södermanlands läns norra. Valkretsförbundet i Södermanlands läns södra valkrets, vilket visat ringa aktivitet, rekonstruerades.³⁸¹⁾ Inför valet hade förbundet regional organisation för 34 valkretsar. I några av dem var den dock ytterligt svag och bestod endast av en styrelse och ett fåtal sockenföreningar. I Skaraborgs län liksom i de 26 kretsar där riksförbundet saknade kretsorganisation var bondeförbundet starkt och denna omständighet utgjorde ett naturligt hinder för riksförbundets vidare expansion.

+

Förbundet organiserades från två centra. Det ena var förbundsexpeditionen i Stockholm med Dürango som den ledande och sammanhållande kraften, det andra skånedistriktets expedition i Malmö med Elof Eriksson som den dri-

vande. Såväl Eriksson som Dürango var i flitig verksamhet vid tillkomsten av nya valkretsförbund inom respektive råjonger. Eriksson deltog inte enligt vad han uppgivit i den direkta agitationen men stod för planläggning och organisation av den agitation som utgick från Malmö. Dürango deltog under de första åren enligt redogörelserna i tidningen flitigt i föredragsverksamheten men under de senare åren i mycket liten utsträckning. Han fick tydligen så småningom fullt upp att göra på det centrala planet, bl.a. genom att tidningen utvidgades - först till tredagarstidning och senare till daglig. Men han höll en del föredrag i valrörelserna.

Huvudparten av den direkta agitationen utfördes som tidigare angetts av anställda agitatorer. En del föreningar bildades även inom riksförbundet genom lokala initiativ dock uppenbarligen i betydligt mindre utsträckning än inom bondeförbundet. Även några lantbrukare var verksamma som föreningsbildare inom riksförbundet. Den ende av dessa vars insatser härvidlag tillnärmelsevis kan jämföras med de som gjordes av Johan Johansson och Lorentz Johansson inom bondeförbundet var dock den ovan nämnde Nils Johansson, Brånalt. Han hade redan 1914 anslutit sig till Dürangos bondeförbund och följt honom över till riksförbundet. Fram till och med riksdagen 1917 representerade han högern i andra kammaren. Men detta hindrade honom således inte från att bedriva en energisk och framgångsrik agitation för riksförbundet. 382)

Förbundets ordförande Johannes Nilsson deltog inte i den direkta organisationsagitationen ute i socknarna, men han var ofta närvarande vid valkretsförbundens konstituerande och höll vid dessa tillfällen samt i samband med årsmöten för valkretsförbunden föredrag. Även i valrörelser-

na höll han ett och annat föredrag.

Som en mycket skicklig organisatör framstod utan tvekan Elof Eriksson. De valkretsar som organiserades under hans ledning inlemmades med mycket stor snabbhet och precision i förbundet: Valkretsen genomkorsades under tre till fyra veckor av några resetalare, varefter representanter för de bildade sockenföreningarna omedelbart sammankallades för val av valkretsförbundsstyrelse.³⁸³⁾

I september¹⁹¹⁹ tillträdde Eriksson en nyinrättad post som organisationschef i förbundet och stationerades i Stockholm. Det förväntades, att åtgärden skulle "kraftigt befrämja förbundets utveckling och utbredning samt dess konsolidering inåt".³⁸⁴⁾ Hans verksamhet kom dock enligt vad han själv uppgivit att starkt hämmas av förbundets bristande ekonomiska resurser. Det så småningom mycket ambitiösa tidningsföretaget slukade stora summor.³⁸⁵⁾

En viss aktivering av förbundet kunde dock förmärkas under år 1920, som framgick av den ovan lämnade framställningen: Fyra nya valkretsförbund tillkom under året och två gamla som höll på att avsomna rekonstruerades.

Vidare genomfördes under Erikssons ledning och med mönster från Skåne en större delen av landet omfattande distriktsorganisation. Den innebar att valkretsförbunden sammanfördes till 14 distrikt. I ett par fall utgjorde ett valkretsförbund ensamt ett distrikt, men det vanliga var att distrikten omfattade två eller flera valkretsar. I vart och ett av dessa distrikt upprättades en expedition och anställdes en sekreterare. Sekreterarna hämtades vanligen från den kader av resetalare som varit verksamme inom riksförbundet. Distriktsorganisationen var som helhet slutförd

i juni 1920, således i god tid före årets andrakammarval. ³⁸⁶⁾ Denna omorganisation ingick som ett led i ett medvetet försök till decentralisering av förbundets verksamhet. Det primära organisationsarbetet hade som ovan framhållits i huvudsak genomförts uppifrån, från förbundsledningen och från expeditionen i Skåne. Det blev nu de lokala ^{och regionala} enheternas uppgift att stabilisera organisationen och ytterligare bygga ut den inom respektive område. Instrumenten för detta skulle vara de i distrikten upprättade expeditionerna.

1921 sammanslogs förbundet med bondeförbundet och från den 1 januari samma år genomfördes en ny valkretsindelning. Det sammanslagna förbundets organisation anpassades snart till den nya valkretsindelningen. I ett stort antal fall innebär dock detta, att det sammanslagna förbundet kunde överta riksförbundets regionala organisation intakt.

Några mera specificerade redovisningar av förbundets styrka gavs inte under de senare åren i Vårt Land och Folk. I en ledare den 7 aug. 1920 angavs i förbigående antalet sockenföreningar inom förbundet till 1.200. Det är troligt att denna siffra byggde på en överslagsberäkning av antalet grundade föreningar. Det är långtifrån otroligt att ett så stort antal föreningar verkligen bildats. Att grunda föreningar var dock en sak, att få dem att fungera och att få medlemmarna att betala medlemsavgifter en annan. I en artikel ett år efter sammanslagningen uppgav Elof Eriksson, att antalet rapporterade sockenavdelningar 1919 var 517 med sammanlagt 18.206 medlemmar. 1920 hade rapporter ingått från 758 föreningar omfattande 28.427 medlemmar. Den förbättrade rapporteringen gottskrev Eriksson sina insatser som organisationschef. ³⁸⁷⁾

Det troliga förefaller vara att de båda förbunden vid sammanslagningen

1921 vad antalet sockenföreningar och medlemmar beträffar var ungefär jämnstarka.

+

Bondeförbundet och jordbrukarnas riksförbund vann i viss utsträckning utbredning i olika delar av landet. Men i ett stort antal valkretsar förekom, som redogörelserna för förbundens framväxt visat, båda förbunden.

Eftersom några medlemsmatriklar inte återfunnits för någotdera förbundet är det endast med hjälp av valstatistiken som en närmare kartläggning av förbundens regionala spridning och relativa regionala styrka kan ske. En sådan kartläggning göres i ett senare avsnitt.³⁸⁸⁾ Det bör dock framhållas att valstatistiken inte ger någon helt rättvisande bild av förbundens relativa regionala organisatoriska styrka. Det vanliga bör naturligtvis ha varit, att långt fler bönder än de som var anslutna som medlemmar röstade på förbunden i valen. Men det skall också enligt vad som uppgavs i bondetidningarna i samband med valen ha förekommit, att medlemmar på valdagen svikit och röstat på annat parti. I stort sett bör dock valstatistiken ge en förhållandevis god bild även av förbundens organisatoriska regionala förankring.

I den mån förbunden uppträdde inom samma områden framstod de som konkurrentorganisationer och detta åstadkom uppenbarligen en hel del förvirring bland de bönder, som båda förbunden sade sig vilja organisera. Det är dock långtifrån säkert, att förekomsten av två bondeorganisationer under organisationsarbetets uppbyggnadsskede hade övervägande negativ verkan för organisationsarbetets effektivitet. Det troliga förefaller i stället vara, att böndernas sammanslutning skulle gått betydligt långsammare än vad nu blev fallet, om endast en organisation varit i verk-

samhet. Landet är vidsträckt och kommunikationsproblemet var vid denna tid besvärligt att bemästra. Genom förekomsten av två organisationsapparater kom sannolikt fler personer att engageras i agitationsarbetet än vad som annars skulle blivit fallet och konkurrensen mellan de båda förbunden verkade säkerligen stimulerande på organisationsaktiviteten. Det gällde för båda förbunden att så snabbt som möjligt organisera en landsända, annars riskerade man att konkurrentförbundet kom före.

Först i och med att praktiskt taget hela landet var inmutat av de båda förbunden tillsammans antagna blev förekomsten av två organisationer på allvar anormal. En sammanslagning var därför vid den tidpunkten ett naturligt led i utvecklingen.

3. Riksförbundets centrala ledning.

a. De centrala organen.

Riksförbundets organisation var enligt de vid sammanslagningen mellan svenska bondeförbundet och jordbrukarnas riksförbund antagna stadgarna - som endast obetydligt ändrades under perioden - i huvudsak densamma som bondeförbundets.³⁸⁹⁾ Sockenföreningarna var sammanförda till valkretsförbund och dessa i en del fall under de senaste åren av förbundets tillvaro till distrikt som ovan berörts. Valkretsförbunden kvarstod dock som organisatoriska enheter.

Förbundets högsta organ var ett förbundsmöte, vilket skulle sammanträda i Stockholm under maj eller juni månad det år då val till riksdagens andra kammare ägde rum - således i princip vart tredje år. Extra förbundsmöte kunde dessutom sammankallas. Stadgefrågor - programmet nämndes inte i detta sammanhang - kunde endast avgöras av ordinarie förbundsmöte. Om förslag till ändring av stadgarna var tillstyrkt av centralstyrelse

och arbetsutskott kunde beslut fattas av ett ordinarie förbundsmöte. För ett sådant beslut krävdes dock 2/3 majoritet. Om förslaget inte var tillstyrkt av centralstyrelse och arbetsutskott krävdes två förbundsmötens beslut. De ledande organen var således tillförsäkrade suspensivt veto i stadgefrågor. Röstberättigade vid förbundsmötet var dels av valkretsförbunden valda ombud, dels centralstyrelsens ledamöter. De förra var enligt 1915 års stadga två för varje valkrets; genom en stadgeändring 1917 sattes antalet valkretsombud i relation till valkretsförbundens medlemstal.

Det organ som mellan förbundsmötena skulle handha den allmänna ledningen av förbundet var centralstyrelsen. Denna var till skillnad från bondeförbundets förbundsstyrelse sammansatt av två komponenter: Valkretsförbunden utsåg en ledamot var; dessutom valdes vid förbundsmötet nio ledamöter. Centralstyrelsen var således liksom bondeförbundets förbundsstyrelse ett organ som växte i och med förbundets utbredning. Centralstyrelsen skulle sammanträda minst en gång om året.

Centralstyrelsen utsåg inom sig ett arbetsutskott om sju ledamöter. Detta arbetsutskott skulle handha den direkta ledningen av förbundet i enlighet med centralstyrelsens direktiv. Det framstod under hela riksförbundets tillvaro som det betydelsefullaste organet inom organisationen.

Personuppsättningen i arbetsutskottet undergick endast små förändringar under förbundets tillvaro. Johannes Nilsson, Gustaf Eriksson, Elof Eriksson, Uno V. Nyberg och Nils Johansson var under alla åren medlemmar. Vid ett förbundsmöte 1917 insattes en lantbrukare från Gotland, Johan Johansson och hovstallmästaren och godsägaren Gösta Tamm i arbets-

utskottet. Den förre satt kvar fram till sammanslagningen med bondeförbundet, den senare ersattes vid ett förbundsmöte 1920 med en lantbrukare från Östergötland, Ernst Olsson, Hogstad.

Johannes Nilsson var under hela perioden förbundets ordförande, Gustaf Eriksson dess vice ordförande och Dürango från och med våren 1916 till några månader före sammanslagningen med bondeförbundet 1921 dess sekreterare. Dürango var inte ordinarie medlem i arbetsutskottet men framstod i alla sammanhang som den drivande kraften vid sammanträden på förbundsplanet.

Sammanhållningen inom riksförbundets ledning tycks ha varit förhållandevis god. Några konflikter av den karaktär som de som skakade bondeförbundet har i varje fall inte kunnat spåras. I några frågor förekom dock delade meningar. Det gällde bl.a. valtaktiken och tidningsfrågan. Dessa frågor beröres närmare nedan.³⁹⁰⁾

Riksförbundets organ verkar ha varit i funktion helt i enlighet med stadgarnas bestämmelser och andemening. Kontrasten gentemot förhållandena inom bondeförbundet var därvidlag iögonfallande. Ordinarie förbundsmöte hölls i enlighet med stadgarna i juni 1917 och 1920.³⁹¹⁾

Extra förbundsmöte hölls dessutom i januari 1919 inför landstingsvalen samma år samt i december 1920 och i juni 1921 för behandling av frågan om sammanslagning med bondeförbundet.³⁹²⁾ I november 1916 och 1917

anordnades vidare allmänna medlemskonferenser i Stockholm, vid vilka organisatoriska och politiska frågor diskuterades.³⁹³⁾ Centralstyrelsen sammanträdde två eller flera gånger om året och arbetsutskottet var ofta i funktion.

Riksförbundets centrala organ var således inte några pappersorgan enbart. De ledande såg till att de fungerade. För några klagomål mot de ledande för bristande effektivitet eller mot enskilda personer för försök till övervåld fanns således ingen grund och några sådana hördes heller inte av. Förbundsmöten, konferenser och centralstyrelsemöten verkar ha varit väl organiserade. Såväl politiska som organisatoriska frågor av allehanda slag debatterades, ofta efter inledning av Dürango. Centralstyrelsen och arbetsutskottet gjorde vid upprepade tillfällen framställningar till regeringen och till andra myndigheter. Alla större jordbrukspolitiska och rikspolitiska frågor behandlades utförligt i tidningen. Denna centrala aktivitet belyses i vissa avseenden i senare avsnitt. Här skall endast något ytterligare beröras några frågor med direkt anknytning till organisations- och agitationsverksamheten.

b. Riksförbundets ledning och organisationsproblemen.

Det har av det föregående framgått, att de ledande inom riksförbundet utvecklade en betydande planmässig aktivitet för att ge agitations- och organisationsarbetet största möjliga effektivitet och framgång. Förbundet skaffade sig redan från början en central expedition i Stockholm, en rad resetalare sändes ut för att bedriva direkt agitation efter noggrant uppgjorda reseplaner och såväl förbundets sekreterare Dürango som dess ordförande Johannes Nilsson var ofta närvarande vid valkretsförbundens konstituerande och senare även vid deras årsmöten. Från Malmö regisserade Elof Eriksson med fast hand förbundets utbredning i stora delar av södra Sverige och som förbundets organisationschef från hösten 1919 genomförde han successivt den ovan nämnda distriktsorganisationen, som var ägnad att på ett rationellt sätt stabilisera och effektivisera förbundets verksamhet ute i de skilda provinserna.

Men även på andra sätt försökte man underlätta organisationsarbetet. Redan strax efter Vårt Land och Folks start publicerades i tidningen - säkerligen av Dürango - en lång artikelserie med noggranna anvisningar om hur man skulle gå till väga ute i bygderna för att på egen hand bilda sockenföreningar och om vilka uppgifter som åvilade sockenföreningarnas styrelser och de särskilda funktionärerna. Dessa artiklar trycktes och gavs ut som broschyr 1916 och ett omtryck utgavs 1918.³⁹⁴⁾ Redovisningsblanketter trycktes och distribuerades och ideliga uppmaningar till sockenföreningarna att fullgöra sina uppgifter infördes i tidningen.

I långa resonerande artiklar i tidningen diskuterades dessutom sockenföreningarnas verksamhet. I dessa artiklar gavs en öppen redovisning av de svårigheter sockenföreningarna hade att kämpa med samt lämnades råd och uppslag om svårigheternas avhjäljande. Det kan vara anledning att något beröra denna lokala problematik. Den var säkert densamma inom bondeförbundet även om den inte inom detta förbund artikulerades på samma utförliga sätt. Som lämplig utgångspunkt kan väljas en artikel i Vårt Land och Folk den 23 juni 1916, rubricerad Är organisationen till någon nytta?

En avdelningsordförande hade skrivit till expeditionen och klagat: Medlemmarna i sockenföreningen sade sig inte ha haft någon nytta av att tillhöra riksförbundet och var fördenskull tröga med att betala sina medlemsavgifter. Artikelförfattaren - säkerligen Dürango - förklarade, att han väl förstod medlemmarnas inställning. Skenbart kunde de tyckas ha rätt och han beskrev läget på följande sätt: När en sockenförening bildades var vanligen stämningen entusiastisk och förhoppningsfull. Nu skulle det inte dröja länge, tänkte man, innan de missförhållanden och

olägenheter med vilka jordbruket haft att kämpa var avlägsnade så att modernärningen kunde inta den plats som med rätta tillkom den och så att bönderna kunde komma till sin rätt. Man glädde sig över att en ny tid skulle bryta in. Men så reste förbundets föredragshållare från orten och den nybildade sockenföreningen blev lämnad åt sig själv, sedan den valt sin styrelse och utsett sina funktionärer. Den grå vardagen tog åter vid. Vecka efter vecka, månad efter månad gick och allt tedde sig ungefär som förut. Man märkte inga förändringar och svårigheterna för jordbruket kvarstod eller ökades. Sockenföreningen hörde man inte mycket av. Någon gång sammanträdde den kanske, men man hade just ingenting att överlägga med varandra om. Verksamheten låg i det stora hela nere till årsmötet, men sedan detta hade återvalt den gamla styrelsen hade det inte heller någonting att sysselsätta sig med. Tjänade det hela någonting till var det då många som frågade sig. Allting var ju precis som det hade varit.

Det finns alla skäl att anta, att problemet på det lokala planet var just det som här angavs: Det var förhållandevis lätt att få föreningar till stånd, men det var svårt att hålla dem vid liv. År efter år klagades det i Vårt Land och Folk över att sockenföreningarna inte fullgjorde sina skyldigheter, framförallt inte betalade in de stadgade medlemsavgifterna. Det har av den ovan lämnade översikten framgått, att organisationen i en del områden somnade in och fick reorganiseras. Men vad som var utmärkande för riksförbundet var att man ständigt var uppmärksam på dessa frågor. Ledningen sökte från början hålla ordning och reda i organisationen och försökte med lock och pock hålla lokalavdelningarna levande och medlemmarnas intresserade.

Medlemmarna manades att se organisationen i ett lite längre tidsperspektiv: Ingen lantman var så naiv, att han dagen efter det han sätt gick ut på fälten för att finna mogen skörd, framhölls det i den ovan berörda artikeln. Ingen byggnästare som lagt en husgrund väntade sig att huset skulle stå färdigt nästa dag. Organisationen var inte färdig. Det gällde att ha lite tålmod. Först när uppslutningen inom förbundet var allmän skulle organisationen kunna bli till fullt gagn. Sockenföreningarna borde inrikta sig på att få alla lantbrukare organiserade och lojalt hjälpa till att sprida organisationen till de socknar där den ännu inte fanns. Samtidigt framhölls - i denna artikel liksom i andra liknande - den stora framgång som organisationsarbetet redan haft och att redan nådda framgångar på organisationsfältet hade sin stora betydelse. Eller skulle det inte anses vara till nytta, frågade artikelförfattaren, att i en mängd socknar, där bönderna förut stod i skilda läger, de nu kunde mötas i endräkt och förtroende som bröder och yrkeskamrater? Där förut avund och misstänksamhet rått mellan jordbrukarna, där hade de nu fattat varandras händer till enigt och förtroendefullt samarbete. Var inte detta en god frukt av förbundets verksamhet, som väl uppväggde den lilla uppoffring, som förbundet krävde av sina medlemmar? Vidare framhölls den stora vinning det innebar, att jordbrukarna kunde utge "en fri och självständig lantmannatidning". Genom tidningen kunde bondeopinionen samla sig omkring vissa bestämda uppgifter och krav. Genom tidningen åstadkoms den enighet och planmässighet i jordbrukarnas kamp för sin rättvisa sak, varförutan inget resultat stod att vinna. Tidningen var föreningslänk, rådgivare och vägledare. Och medlemmarna manades att på alla sätt stödja sin egen tidning.

De många allmänna valen gav organisationsverksamheten en god stimulans. Och när förbundet fått representanter i riksdagen följde VLoF noggrant

och som regel med stor entusiasm upp de valda representanternas framträdanden och förslag i riksdagen. Riksdagsmännens anföranden och motioner återgavs ofta in exstense i tidningen. Detsamma gällde om de framställningar centralstyrelsen och arbetsutskottet gjorde till regering och andra myndigheter. Och aktionerna utvecklades vidare i ledare och artiklar.

Tidningen gjorde således allt för att bibringa läsarna den uppfattningen, att förbundet utövade en livlig och betydelsefull aktivitet. Vid några tillfällen engagerades medlemmarna direkt för att genom resolutioner och instämmanden ge sin uppslutning kring förbundets aktioner till känna. De frågor det gällde var författningsfrågan och kristidslagstiftningen.³⁹⁵⁾ Men även bortsett från dessa av yttre omständigheter betingade aktiviteter propagerade man från ledningens side för att sockenföreningarna skulle arbeta över ett brett register. De bildade föreningarna skulle, som det uttrycktes vid ett tillfälle i Vårt Land och Folk, "endast utgöra så att säga skålen, som borde fyllas med levande innehåll för att vara jordbruksnäringen till gagn".³⁹⁶⁾

Vad som i första hand avsågs med detta var att genom sockenföreningarnas försorg få till stånd en ekonomisk föreningsrörelse, där sådan saknades, och att aktivt ingripa för att stödja, stärka och sprida den där den redan i någon form existerade. Detta var för övrigt direkt fastslaget i förbundets stadga.^r Referat från sockenföreningarnas sammanträden visade också, att det förekom att man tog upp den ekonomiska föreningsrörelsen till diskussion.³⁹⁷⁾

Men även i andra avseenden skulle sockenföreningarna bli en samlingspunkt för medlemmarnas aktivitet enligt ledningens intentioner. De

skulle, som det formulerades vid ett tillfälle, "närma jordbrukarna till varandra i förtroendefull samverkan samt sprida ljus, kultur och välstånd över den svenska landsbygden".³⁹⁸⁾ Det som föresvävade de ledande inom riksförbundet - främst Dürango - var utan tvekan att riksförbundets sockenföreningar skulle bli centra för en allmän uppräckning av landsbygden över hela fältet. Även medlemmarnas behov av nöjen, förströelser och utbildning skulle tillgodoses inom förbundets ram. Som ett led i detta drevs det i VLoF en omfattande agitation för att sockenföreningarna skulle skaffa sig "förbundsgårdar" d.v.s. av sockenföreningarna ägda samlingslokaler, som skulle bli den fasta punkten för föreningarnas verksamhet. Denna tanke skulle senare komma att realiseras i stor skala och utan tvekan få mycket stor betydelse för landsbyggdets befolkning i olika avseenden. Under den här behandlade perioden rapporterades dock endast tillkomsten av en enda förbundsgård i Vårt Land och Folk.³⁹⁹⁾

För att stärka samhörigheten mellan medlemmarna och för att förbättra förbundets ekonomi uppmanades sockenföreningarna att anordna fester med tal, föredrag, sång och musik. Sådana fester kunde också under hela perioden då och då inrapporteras i tidningen. 1920 beslöt arbetsutskottet att det över hela landet den 20 juni skulle anordnas en riksförbundets dag. Noggranna förberedelser gjordes och avdelningarna instruerades om hur det hela skulle läggas upp. Eftersom det skulle vara svårt att få kompetenta talare till alla avdelningar på en och samma dag, lät centralstyrelsen "en synnerligen kompetent person" utarbeta ett standardföredrag avsett att läsas upp i de avdelningar där man inte lyckats få talare. Detta föredrag distribuerades till sockenföreningarna tillsammans med en i lyriska ordalag hållen hälsning från förbun-

dets ordförande Johannes Nilsson.⁴⁰⁰⁾

De här ovan lämnade exemplen visar, att man inom riksförbundets ledning var väl medveten om att organisationen borde gjas starkt i grunden om den skulle få stabilitet och livskraft. "Det är icke nog med att värva medlemmar i vår organisation och förmå personer att formellt ansluta sig till densamma", framhölls det i Vårt Land och Folk. "De måste även fostras i rörelsens idéer, samt förmås att införliva desamma med sitt tänkande och handlande om de skola bliva ett fast och pålitligt stöd för ett välgörande och målmedvetet bondeinflytande i vårt samhällsliv. I annat fall bliva de endast rön, som vajar för vinden, och en hänsynslös partiagitacion kan lätt omintetgöra resultaten av alla våra ansträngningar..."⁴⁰¹⁾

Det man syftade till var inte en lösligt sammanhållen valapparat utan en väl integrerad organisation inom vilken medlemmarna knöts samman med många band. Det är väl föga troligt, att man kom något längre stycke på vägen mot detta mål under den här behandlade perioden. Men intentionerna var klara och ambitionen uppenbar.

+

Partiets taktik inför valen 1917 och 1918 var föremål för centrala överläggningar vid vilka riktlinjerna drogs upp och utförliga anvisningar gavs i tidningen. Någon mera omfattande distribution av valmaterial tycks dock inte ha förekommit inför dessa val. Det enda som påträffats är en tabellarisk sammanställning av riksförbundets, högerens och liberalernas valprogram 1917 och en kommentar till denna.⁴⁰²⁾

Inför 1919 års landstingsval var aktiviteten i detta avseende större.

Ett omfattande valprogram utsändes och dessutom ett särskilt valupprop. Vidare gavs i en särskild broschyr de lokala organen noggranna anvisningar om vad dessa hade att iaktta inför valet.⁴⁰³⁾ Av denna broschyr framgick bl.a. att en samordning av förbundets agitation visserligen ägde rum över förbundsexpeditionen men att huvudansvaret för valkampanjen lades på de lokala enheterna. Alldeles särskilt underströks betydelsen av den direkta personliga agitationen. Sockenföreningarna uppmanades utse särskilda husbesökare för att besöka "varje stuga, varje torp, varje familj och varje enskild röstberättigad inom socknen". Till ledning och hjälp för mindre vana föredragshållare kunde ett i anslutning till valprogrammet utarbetat standardföredrag rekvideras från förbundsexpeditionen.

Inför riksdagsvalet 1920 publicerade Dürango en ganska omfattande broschyr i vilken bl.a. en rad aktuella politiska stridsfrågor togs upp till behandling och bondepartiernas ställningstaganden i riksdagen redovisades och försvarades. Dessutom utgavs en "valkatekes" i vilken i frågor- och svarform de vanligaste invändningarna mot riksförbundet togs upp och besvarades. Och i ett särskilt cirkulär gavs sockenföreningarna anvisningar inför valet.⁴⁰⁴⁾

Till propagandaskrifterna får också räknas ett häfte artiklar om förhållandet mellan riksförbundet och bondeförbundet, som Dürango gav ut 1918,⁴⁰⁵⁾ samt några tal av Nils Wohlin, vilka trycktes och spreds som broschyrer.⁴⁰⁶⁾

+

På det organisatoriska planet var det särskilt ett problem, som vållade riksförbundet - liksom bondeförbundet - stora bekymmer. Det gällde

verksamhetens finansiering.

Medlemsavgifterna till förbundet utgjorde enligt stadgan "minst en krona årligen" per medlem. Vid förbundsstämman 1917 beslöts det att avgiften skulle utgå i förhållande till vederbörande medlems inkomst: 25 öre för varje taxerat belopp av 100 kronor.⁴⁰⁷⁾ Av de ständiga påminnelserna och klagomålen i Vårt Land och Folk framgick det dock, att det gick mycket trögt med avgiftsbetalningarna även inom riksförbundet. Tonen i tidningen var på denna punkt ofta mycket bitter: "Ty det är vi väl alla överens om", hette det vid ett tillfälle, "att nog finge jordbruket och det svenska bondeståndet hellre gå under och utplånas från jordens yta, än lantmännen skulle förmå sig att offra t.ex. 10 kr var om året på en organisation till värn för deras ekonomiska och sociala intressen. Eller hur?"⁴⁰⁸⁾

Hur mycket förbundet fick in i medlemsavgifter redovisades aldrig i tidningen. Det är dock troligt att redovisningen fungerade avsevärt bättre än inom bondeförbundet, där den som ovan visats knappast fungerade alls. 1920 skall enligt vad Elof Eriksson senare uppgav 97.004:- ha influtit till förbundet i form av medlemsavgifter.⁴⁰⁹⁾ Detta var om summan var riktig - ett ganska betydande belopp, men allting talar för att det var ett rekord, som inte tillnärmelsevis tangerats under tidigare år.

Att riksförbundet under hela perioden hade betydligt större summor att röra sig med än bondeförbundet förefaller dock uppenbart. I annat fall skulle inte riksförbundet ha kunnat upprätthålla sin organisations- och agitationsapparat, vilken som ovan påpekats bl.a. innefattade ett antal anställda resetalare. Det är möjligt att enskilda personer i förbundets

ledning tillsköt medel till förbundets finansiering under de första åren. Några uppgifter om att så skedde har dock inte påträffats.

Å andra sidan framhölls det ständigt i alla sammanhang att den bristande tillgången på ekonomiska resurser var det främsta hindret för förbundets expansion och verksamhet. Det finns ingen anledning att betvivla att det verkligen var så.

Inför valen värdjade förbundsledningen om extra uttaxering av medlemmarna och igångsatte särskilda valfondsinsamlingar. Någon egentlig slutredovisning av dessa insamlingsaktioner gavs aldrig i tidningen. Enligt i förbigående lämnade uppgifter skall dock valfondsinsamlingarna inför 1917 och 1920 års riksdagsmanneval inte ha inbringat förbundet mer än 10.000:- vardera.⁴¹⁰⁾ Inför 1919 års landstingsval förklarades det i den ovan nämnda instruktionsbroschyren, att förbundskassan var helt läns. Valkretsarna fick därför själva stå för sina kostnader för valet.

Starkt bidragande till förbundets ekonomiska besvärligheter skall ha varit att förbundets tidningsföretag så småningom kom att sluka betydande belopp.

c. Tidningsfrågan.

Dürango hade liksom Berglund en mycket stark tro på pressens betydelse för opinionsbildningen och för organisationspropagandan. I artikel efter artikel i Vårt Land och Folk manades och förmanades medlemmarna att prenumerera på sin egen tidning och att arbeta för dess spridning. Vid förbunds- och centralstyrelsemöten var tidningen ständigt föremål för uppmärksamhet och i ett stort antal cirkulär till sockenföreningarna framhölls vikten av att tidningen stod stark. Tidningen var, sades

det, själva livsnerven i organisationen, utan den skulle organisationen inte kunna hålla samman och gå framåt. Endast genom tidningen var det möjligt för medlemmarna att följa förbundets arbete och få en korrekt bild av dess verksamhet. I tidningen bemöttes motståndarnas alla förvrängningar och avslöjades alla deras ränker. Och genom tidningen fick medlemmarna impulser och uppslag, genom tidningen tog bondeopinionen form. Och röstsiffrorna från valen sadades bestyrka, att där bondepressen stod stark, där hade också rörelsen sin ojämförligt största framgång.⁴¹¹⁾

Satsningen på tidningen var också betydande. Från början utkom den endast en gång i veckan med ett som regel åttasidigt nummer. Men ambitionerna var högre ställda. Dürango hade inte släppt de i långt tidigare sammanhang framskyntande planerna på att få bli redaktör för en stor och inflytelserik lantmannatidning. Han var ivrig att få dessa planer realiserade. Redan i början av år 1917 förklarades det i tidningen att den snart skulle bli daglig.⁴¹²⁾ Det drog dock ut på tiden innan detta steg kunde tas fullt ut, men från den 1 juli 1917 utkom tidningen två gånger i veckan.

Vid ett par stämmor med tidningsföreningen under år 1918 beslöts emellertid, att tidningen skulle göras daglig från och med följande år. Vidare övertog tidningsföreningen under året ett av riksförbundet anskaffat tryckeri och en större fastighet i Stockholm. Från detta "böndernas hus" skulle enligt en entusiastisk ledare i Vårt Land och Folk förbundsorganet snart utgå "i hundratusental av exemplar och för varje dag spridas ut över landet med budskap om vad som tilldrager sig ute i världen, med goda uppslag och väckande idéer, som kunna lända vår modernärning till framgång och förkovran, samt sprida ljus, kunskap och

vederkvickelse till jordens söner och döttrar..."⁴¹³⁾

De engagemang som tidningsföreningen nu gjort krävde emellertid ett betydande kapital för att kunna ros i land och detta kapital hade man inte. En intensiv propaganda för andelsteckning i tidningsföreningen igångsattes därför men ledde inte till det förväntade resultatet. Man fick därför nöja sig med att göra tidningen till en tredagarstidning och som sådan utkom den från och med 1 januari 1919.⁴¹⁴⁾ Parallellt med huvudupplagan utgavs också från och med den 1 januari 1919 en särskild veckoupplaga, vilken enligt vinjetten var avsedd att vara en "Tidning för Sveriges småbrukare och jordbruksarbetare". Utgivandet av denna upplaga motiverades med att de kategorier veckoupplagan vände sig till ofta inte hade råd att hålla sig med den dyrare huvudupplagan och att det i veckoupplagan skulle kunna publiceras sådant stoff, som var av speciellt intresse för den tillämnade läsekretsen.⁴¹⁵⁾

I slutet av år 1919 fullföljdes emellertid planerna på att göra huvudupplagan daglig och från och med den 1 december utkom tidningen varje helgfri dag.

Vårt Land och Folk hade redan från början haft en helt annan bredd än Landsbygden och de senare tillkomna bondeförbundstidningarna. Och parallellt med att utgivningen vidgades ökades också ambitionsgraden vad tidningens innehåll beträffar. Därangos avsikt var utan tvekan att skapa en tidning som på jämbördig fot i alla avseenden skulle kunna konkurrera med landets inflytelserikaste och största tidningar.

Det är dock uppenbart att organisationen genom det ambitiösa tidningsföretaget tagit sig vatten över huvudet. Tidningens finansiella bas var

de i tidningsföreningen tecknade andelarna. Avsikten från början var att dessa endast till en mindre del skulle behöva inbetalas till tidningsföreningen. I övrigt skulle de tecknade andelarna ligga som säkerhet för upplånat kapital. Under år 1920 tvingades man dock gripa till så drastiska åtgärder som att avkräva andelstecknarna hela det tecknade beloppet, och när dessa inbetalningar viaade sig gå mycket trögt fick man tillgripa regelrätta indrivningar.⁴¹⁶⁾ Dessa indrivningar blev självklart inte populära bland andelstecknarna och de belopp som de inbringade var inte tillräckliga för att hålla tidningsföretaget flytande någon längre tid. Året efter sammanslagningen med bondeförbundet tvingades tidningsföreningen att gå i likvidation. En bevarad revisionsberättelse visar att tidningsföretaget under tiden 1/1 - 10/6 1922 gått med 88.000 kronors förlust.⁴¹⁷⁾ Förlusterna på tidningen skall dock enligt vad Elof Eriksson uppgivit redan långt tidigare ha varit mycket stora och tidningens dåliga ekonomi skall ha verkat starkt hämmande på hela förbundets verksamhet. Frågan om en återgång till halvveckotidning skall också ha varit en stridsfråga mellan de ledande inom förbundet.⁴¹⁸⁾

Rent upplagemässigt hade dock tidningen haft betydande framgångar om man får tro de uppgifter som lämnades i den. I början av år 1917 skall postupplagan ha varit 7.644 exemplar och ett år senare 12.776.⁴¹⁹⁾ Vid slutet av år 1919 uppgavs upplagan vara 22.000 exemplar och i slutet av år 1920 19.700.⁴²⁰⁾ Men den verkligen stora tidning som Dürango drömde om blev således aldrig Vårt Land och Folk. Det är för övrigt troligt, att de upplagesiffror som meddelades för de senare åren omfattade båda editionerna och att bönderna i huvudsak prenumererade på veckouplagan. Om tidningen bibehållits som vecko- eller halvvecko-

tidning är det troligt, att företaget fått ett lyckosammare förlopp än vad som nu blev fallet. Dürangos ambitioner var för högt ställda.

Bidragande till tidningens svårigheter under de senare åren bör dock också ha varit, att riksförbundarna i en del landsändar engagerade sig i provinsiella tidningsföretag.

+

Vårt Land och Folk var under hela riksförbundets tillvaro den tongivande tidningen för förbundet. Den var också länge den enda tidning som företrädde förbundet. Men även inom riksförbundet kom frågan om lokaltidningar upp till diskussion i samband med valet 1917, och den tycks ha vällat betydande meningsbrytningar mellan de ledande.

Elof Eriksson har senare uppgivit, att han hela tiden varit inriktad på att skaffa rörelsen i Skåne ett slagkraftigt organ genom inköp av den väl inarbetade moderatliberala tidningen Skånska Dagbladet.⁴²¹⁾ Dürango däremot tycks ha varit starkt skeptiskt inställd till tanken på lokaltidningar. Det var visserligen riktigt att organisationen behövde lokaltidningar, framhöll han i ett par ledare i Vårt Land och Folk⁴²²⁾ i samband med novemberkonferensen 1917 då frågan diskuterades,⁴²³⁾ och att strävandena i denna riktning var värda att understödjas av organisationen. Men man fick inte glömma att startandet av tidningar är en ytterligt vanskligh sak som man inte lättsinnigt borde kasta sig in i. Svaga tidningsföretag kunde bli rörelsen en black om foten. Om man skulle skapa lokalorgan var det bästa sättet att försöka förvärva aktiemajoriteten i redan väl inarbetade tidningsföretag. Det klokaste var dock att tills vidare koncentrera ansträngningarna på att ge förbundsorganet en stark ställning. Och han pläderade för att Vårt Land och

Folk skulle göras daglig. Härvidlag fick han det så småningom som han ville som ovan visats. Det som i första hand bekymrade Dürango var uppenbarligen inte - som fallet var med Berglund - att tillkomsten av nya tidningsföretag skulle kunna splittra rörelsen och leda den in på nya banor. Det han var rädd för var, att rörelsen inte skulle kunna bära många tidningsföretag och att tillkomsten av nya tidningar skulle gå ut över Vårt Land och Folk. Riktlinjen borde vara: först ett starkt centralorgan, därefter lokaltidningar.

Riksförbundarna i Skåne med Elof Eriksson i spetsen lät sig dock inte hejda. Efter diverse överväganden förvärvades under mycket dramatiska omständigheter Skånska Dagbladet i oktober 1919 av ett konsortium bestående av framträdande riksförbundare i Skåne. Köpesumman var 2 miljoner kronor.⁴²⁴⁾

Man hade kunnat förvänta, att Skånska Dagbladet ganska omgående skulle bli ett energiskt och slagkraftigt organ för riksförbundet i Skåne. Så blev emellertid inte fallet. Tidningens läsekrets orienterades endast vid ett tillfälle - dagen efter överlåtelsen - om det inträffade och då mycket knapphändigt. Det meddelades, att aktiemajoriteten övergått i nya händer men det omtalades inte vilka som stod bakom köpet. Redaktionen försäkrade, att aktieöverlåtelsen inte på något sätt berörde vare sig tidningens administrativa eller redaktionella ledning. Såväl tidningens verkställande direktör och ansvarige utgivare, Louis Asp - en broder till tidningens grundare - som dess huvudredaktör, Nils Berlin, kvarstod i sina befattningar. "Alla rykten till trots kommer således Skånska Dagbladet fortfarande att följa samma traditionella linjer som hittills."⁴²⁵⁾ I tidningens annälan inför år 1920 framhölls det att

den ville upprätthålla "sina frisinnaade traditioner" och (ännu) en bit in på det nya året förklarades det i en annons, att tidningens framgångar grundade sig på att den intog "en självständigt frisinnaad, ärligt demokratisk ståndpunkt".⁴²⁶⁾ Någon propaganda för riksförbundet bedrevs inte heller i tidningen.

I april 1920 frånträdde Louis Asp sina befattningar vid tidningen, och Nils Berlin var i fortsättningen såväl huvudredaktör som ansvarig utgivare. Men denna förändring innebar inte, att tidningen i någon nämnvärd grad kom att engagera sig för riksförbundet. Några angrepp på förbundet förekom naturligtvis inte i tidningen och detta var givetvis en vinning för riksförbundarna. Men det var ganska anmärkningsvärt, att tidningen under hela det viktiga valåret 1920 endast vid ett enda tillfälle på ledande plats tog klar positiv ställning till riksförbundets favör.⁴²⁷⁾ I övrigt nöjde sig tidningen med att relativt utförligt referera en del sammanträden som riksförbundarna i Skåne höll inför valet samt att återge några tal av framträdande riksförbundare.

I tidningens annälan inför år 1921 framhölls det att den utgavs efter oförändrad plan och att den liksom förut i sin allmänna politik skulle hävda en verkligt demokratisk och reformvänlig ståndpunkt. I en kort passus angavs det dock att den ville "träda i breschen för bonderörelsen" och ordet "frisinnaad" förekom inte längre i tidningens prenumerationssreklam.⁴²⁸⁾ Men inte heller under förra hälften av år 1921 kom tidningen att göra någon mera beaktansvärd insats för riksförbundet.

Förvärvet av Skånska Dagbladet var den för framtiden viktigaste tidningsaffären på det lokala planet inom bonderörelsen som helhet, men under de här behandlade åren kom således inte denna tidning att göra

någon mera betydande insats för riksförbundet. Skånska Dagbladet hade en vidsträckt läsekrets att slå vakt om, och de nya tidningsägarna bemödade sig tydligen om en så mjuk övergång som möjligt. Tidningsekonomiska hänsynstaganden fick gå före organisationspolitiska.

Men även i ett par andra provinser realiserades under perioden tanken på lokaltidningar. I Halland bildades i slutet av år 1919 ett aktieföretag, som övertog den i Falkenberg utgivna moderata Falkenbergs-Posten och utgav den som riksförbundetidning under namnet Hallands Nyheter. Det första numret utkom den 16 december 1919.⁴²⁹⁾ Denna tidning uppträdde från början som ett aktivt riksförbundsorgan, men den anslög också från början mycket försonliga tongångar gentemot bondeförbundet och det var tydligen mycket tidningens förtjänst att ett intimt samarbete mellan de båda förbunden kom till stånd inför valet 1920 i Halland.⁴³⁰⁾

I Södermanland övertog riksförbundare under år 1920 en mindre tidningskedja, som omfattade flera lokaltidningar av vilka den viktigaste var Mariefreds Tidning. Redaktörsskiftet ägde rum den 31 juli 1920. Detta tidningsföretag var dock jämfört med de båda tidigare nämnda obetydligt.⁴³¹⁾

Det kom således inte att uppstå så många tidningsföretag inom riksförbundet som inom bondeförbundet. Det är dock som ovan påpekats troligt, att de tidningsföretag som tillkom bidrog till Vårt Lands och Folks svårigheter. Man kan säkerligen utgå ifrån att riksförbundarna till största delen nöjde sig med att prenumerera på en riksförbundetidning och att de i första hand valde lokaltidningen, när en sådan fanns att tillgå. Bevarade protokoll från sammanträden med valkretsförbunden i

Skåne i maj 1921 ger vid handen, att man här var starkt kritiskt inställd till skötseln av förbundets riksorgan. I en för valkretsförbunden gemensam resolution hette det, att vad bonderörelsen behövde var inte ett dagligt riksorgan utan en vitt utgrenad ortspress. Och man krävde att Vårt Land och Folk skulle omläggas till veckotidning.⁴³²⁾

d. Sammanfattning.

Jordbrukarnas riksförbund var liksom bondeförbundet långtifrån någon färdig och väl stabiliserad organisation vid sammanslagningen 1921. Förbundets utbredning hade gått mycket hastigt och någon effektivt självmatande organisationsrutin hade inte hunnit skapas.

De organisatoriska problem som man hade att bemästra inom riksförbundet var i många avseenden desamma som inom bondeförbundet. Men det förelåg dock som framställningen ovan visat en betydande skillnad i de båda förbundens sätt att angripa dessa problem. Och denna skillnad bottnade ytterst i att riksförbundet verkligen hade en ledning som fungerade, arbetade och kom med uppslag. Bondeförbundet saknade i stort sett denna ledning.

Jämfört med vad som gjordes för att bygga upp en effektiv organisationsapparat inom bondeförbundet framstod ledningens aktivitet inom riksförbundet som betydande. Framförallt gav aktionerna från riksförbundets sida ett helt annat intryck av plannässighet och överblick. Organisationsarbetet lades upp efter mera rationella mallar. Den ovilja mot att anställa personal som var så påtaglig inom bondeförbundet förefanns inte inom riksförbundet; dess ledning sökte så gott sig göra lät komma till rätta med de organisatoriska problemen. Men samtidigt är det tyd-

ligt, att riksförbundets verksamhet drog högre kostnader än bondeförbundets och att bristande ekonomiska resurser hämmade förverkligandet av ledningens intentioner. Som en särskilt allvarlig ekonomisk felbedömning framstår den allt för ambitiösa satsningen på förbundets huvudorgan, Vårt Land och Folk.

D. Bondepartierna och kristiden.

Den svenska livsmedelsförsörjningen var vid tiden för första världskrigets utbrott 1914 till betydande del baserad på import, dels av spannmål, dels av konstgödsel, dels av fodermedel för animalieproduktionen. Denna import utsattes genom kriget för svårartade störningar, vilka förvärrades allteftersom åren gick.

Under de båda första krigsåren lyckades man någorlunda tillfredsställda bemästra livsmedelsproblemet - fränsett att en mycket kraftig prisstegring ägde rum - men från och med år 1916 inträdde en besvärande livsmedelsbrist, vilken under de närmast följande åren ytterligare skärptes.

Redan vid kristidens början vidtog statsmakterna en del åtgärder på livsmedelsförsörjningens område, bl.a. tillsattes redan 1914 en livsmedelskommission. Men dessa åtgärder - som för övrigt karakteriserades av en betydande ryckighet och planlöshet - var dock under de första krisåren inte särskilt betungande för de inhemska livsmedelsproducenterna. Dessa gynnades för övrigt av att statsmakterna tillät en betydande animalieexport, vilken försiggick till mycket goda priser.

Men allteftersom livsmedelsläget försämrades skärptes de statliga åtgärderna, och bönderna fick så småningom se sin näring underkastad ett nätverk av statliga regleringar, vilka på ett aldrig tidigare upplevt sätt ingrep i deras näringsutövning och begränsade deras dispositionsrätt till de framställda produkterna. Jordbruksprodukterna belades med exportförbud och maximipris och bönderna drabbades av deklara- tionsplikt, beslag, tvångsuttagning, försäljnings-, användnings- och

transportförbud. Förordningarnas efterlevnad kontrollerades av närgångna inspektörer och de som bröt mot bestämmelserna riskerade åtal och böter. Ett stort antal bönder hamnade också inför domstol och fälldes för överträdelser mot kristidsförordningarna. Under de senare krisåren förekom det dessutom, att bönder fick sina förråd "tvångsinventerade" eller plundrade av uppretade arbetarskaror.

Det säger sig självt att dessa anordningar inte var populära bland bönderna. Det var heller inte den flora av statliga organ, vilka med den 1916 inrättade folkhushållningskommissionen i spetsen var satta att administrera och övervaka livsmedelsregleringarna.¹⁾

+

De första initiativen till en bondeorganisation togs som visats i föregående avsnitt långt innan kriget brutit ut, och organisationsarbetet hade hunnit få en betydande spridning redan innan kristidens restriktioner blev av någon större omfattning. Det är således inte riktigt att ange missnöjet bland bönderna med kristidsförvaltningen som den primära orsaken till bondeorganisationernas uppkomst. De grundläggande motiven för ett speciellt bondeparti var av annan och mera allmän karaktär. När det från andra partier hävdades, att bondepartierna enbart var kristidsföreteelser, som skulle försvinna i och med att kristiden upphörde, så avvisades också detta indignerat från såväl riksförbundet som bondeförbundet. Bondepartierna hade funnits före kristiden och de skulle också fortleva efter den.²⁾ Men samtidigt erkändes det att kristiden bidragit till att ge bondepartierna vind i seglen. Det är också fullt tydligt att missnöjet med kristidsregleringarna så småningom kom att starkt underlätta bondeorganisationernas framväxt. Framgångarna hade med all säker-

het inte blivit så stora och framförallt inte så snabba, om organisationsarbetet skulle ha genomförts under för jordbrukarna mera normala förhållanden. Bönderna kom genom kristiden i opposition mot samhället i övrigt, vilket skapade en gynnsam miljö för den agitation som drevs från de nytillkomna bondeorganisationernas sida. De nya bondepartierna hade ingen del i ansvaret för kristidsförvaltningen. De var helt obundna att kritisera.

Kritik mot statsmakternas åtgärder förekom också tidigt i såväl bondeförbundets som riksförbundets agitation. Under 1916 blev denna kritik ett ledmotiv i organisationsagitationen och under 1917 och 1918 intog den en dominerande plats.

Det fanns en viss nyansskillnad mellan de båda förbunden som helhet tagna i sättet att använda kristidsfrågorna i agitationen. Man slog genomgående hårdare ner på kristidsförvaltningen inom bondeförbundet än inom riksförbundet. Det förekom t.o.m. vid flera tillfällen, att Dürango i Vårt Land och Folk tog bondeförbundarna i upptuktelse för att de for för hårt fram. Starka ord kunde nog vara på sin plats och riksförbundet drog sig inte för att säga ifrån med nödig bestämdhet, när förhållandena så krävde, skrev Dürango 1917, "men till den besinningslösa hetsagitationen komma vi aldrig att låna oss och ej heller komma vi att slå in på lagbrottets och anarkiens vägar". Detta menade han att bondeförbundet gjort. Detta förbund vädjade enligt Dürango "till bondeklassens sämsta instinkter och lidelser", vilket riksförbundet aldrig skulle förnedra sig till.³⁾ Dürango avsåg härvidlag inte enbart agitationen mot kristidsbestämmelserna utan även bondeförbundets agitation överhuvudtaget.

Till betydande del var Dürangos anklagelser mot bondeförbundet fari-
seiska. Även inom riksförbundet fördes en hetsig kritik mot kristids-
förvaltningen. Men det fanns en kärna av sanning i Dürangos distink-
tioner. Kritiken från bondeförbundarnas sida gick ofta till måttlösa
överdrifter och fördes fram i en ton av blind förbittran och våldsamt
trots. Inom riksförbundet försökte man ofta att motivera och artikulera
kritiken och att komma med positiva förslag.

Det bör dock tilläggas att det även inom bondeförbundet fanns nyanser
som kan vara värda att notera. Berglund själv förhöll sig förhållande-
vis kallsinnig. Han var tydligen ängslig för att kristidsfrågorna
skulle komma att undanskymma partiets mera långsiktiga av honom angivna
målsättning, och han manade då och då i Landsbygden bönderna till åter-
hållsamhet. "Resolutioner och insändare möta ju inga svårigheter",
skrev han 1917, "fastän jag här passar på att fästa vederbörandes
uppmärksamhet på att resolutionerna böra avfattas med kallt huvud och
noga avvägas så att de icke innefatta orimliga krav eller överdrifter,
ty då förlorar de sitt värde."⁴⁾ Det förekom också att han tog direkt
avstånd från resolutioner, som antagits vid lokala bondeförbundsmöten.
"Sådana resolutioner gagna icke utan skada bondeförbundet", hette det
1918 i Landsbygden om en resolution från S. Sandby i Småland, i vilken
bl.a. krävdes avskaffande av folkhushållningskommissionen och upphävande
av alla maximipriser på jordbruksprodukter.⁵⁾ En liknande attityd
intogs av Lorentz Johansson. Kristiden var, betonade denne vid flera
tillfällen, ett övergående fenomen och jordbrukets svårigheter bottnade
i andra och mera djupt liggande orsaker. Han var visserligen förvissad
om att kristidsproblemen kunnat ordnas på ett mera praktiskt sätt, och
det fanns anledning till mycken berättigad kritik, skrev han i Lands-

bygden 1918, men vad han inte kunde finna sig i var "det lurendrejeri, som bedrivs mot bönderna och Bondeförbundet genom att använda F.H.K. såsom avledare mot alla de missförhållanden, som jordbruket och dess idkare varit utsatta för sedan decennier och som gjort att nämnda institution kommit till".⁶⁾ Berglund och Lorentz Johansson var dock tämligen ensamstående inom bondeförbundet i det här berörda avseendet. Andra personer och tidningar, som agiterade för förbundet, satsade hårt på kristiden. Detta gällde i alldeles särskild grad John Kjellman. I och med att kristidsförordningarna på allvar började kännas tryckande för bönderna så övergick han nästan helt i sin agitation till att ventilerade kristidsfrågor. Det återspeglade sig också i de ledare han skrev i Landsbygden, även om det är tydligt, att Berglund höll honom tillbaka så länge han var i Berglunds tjänst. Men när Kjellman blivit redaktör för göteborgstidningarna kunde han ohämmat spela ut i våldsamma utfall mot kristidsbestämmelserna. De nya tidningarna fylldes med angrepp mot statsmakternas åtgärder och med redogörelser för påstådda övergrepp mot bönderna, och Kjellman personligen låg bakom ett stort antal av de protestmöten som i riklig mängd i bondeförbundares regi arrangerades runt om i landet.⁷⁾ Det kan nämnas att Kjellman vid ett tillfälle drabbades av åtal "för smädelse mot regeringen och prisande av brottslig handling" i ett föredrag.⁸⁾ Även en annan bondeförbundstidningsredaktör, Hedenström i tidningen Uppland, åtalades och fälldes, denne för artiklar om kommissionsväsendet som varit införda i hans tidning.⁹⁾

X

Kristidens svårigheter utnyttjades således flitigt i bondeförbundsagitationen. Flertalet av de protestmöten som hölls och av de resolutioner och skrivelser som avgavs var dock rent lokala företag - vid

några tillfällen iscensatta på kretsnivå. De av bondeförbundet som riksorganisation samordnade och sanktionerade aktionerna var däremot få. Berglund hade som ovan nämnts tidigt planerat en uppvaktning av kungen för att inför honom lägga fram en rad krav.¹⁰⁾ För denna uppvaktning vidtog han under början av år 1916 omfattande förberedelser. Bl.a. lät han i mars månad trycka petitionslistor och utsände dessa till sockenföreningarna för underskrift av medlemmar och sympatisörer. Denna namninsemling hade avsevärd framgång.¹¹⁾ Verkställandet av uppvaktningen drog dock ut på tiden, men vid förbundsstämman 1916 beslöt man att den skulle genomföras och deputerade utsågs.¹²⁾ Och i början av mars 1917 ägde uppvaktningen rum. Förutom kungen uppvaktade den omkring sjuttio man starka deputationen med Berglund och Erik Eriksson i spetsen även folkhushållningskommissionen, livsmedelskommissionen, statsministern och jordbruksministern. Enligt Berglunds redogörelse för det hela blev de uppvaktande överallt mottagna med välvilja och förståelse,¹³⁾ men enligt vad en annan deltagare senare uppgivit blev de åtminstone hos kungen närmast utsparkade: "Kungen var nu så upprörd att han skakade och sade till oss att resa hem och passa vårt arbete och inte befatta oss med politik, som vi vare sig förstod eller behövde bekymra oss om."¹⁴⁾ I den resolution som framlämnades till kungen hade kristidsfrågorna en framträdande plats, men även en rad andra frågor, som särskilt låg Berglund om hjärtat, var medtagna.¹⁵⁾

Något arrangemang av den karaktär som den här ovan redovisade uppvaktningen iscensattes inte vid något senare tillfälle av bondeförbundets ledning. Endast ytterligare två partiofficiella framställningar av mera begränsad art finns att notera: I samband med det i andra sammanhang

berörda sammanträdet med bondeförbundets förtroenderåd och nyvalda riksdagsgrupp i januari 1918 uppvaktades folkhushållningskommissionen. Även jordbruksministern var närvarande. Diskussionen pågick enligt Landsbygdens referat i fyra och en halv timme och blev "emellanåt så livlig för att icke säga skarp, att folkhushållningskommissionens ordförande fann sig föranlåten att framhålla för vissa talare, att de gått för långt i sin kritik av folkhushållningskommissionens göranden".¹⁶⁾ Vid den förbundsstämma, som hölls i november 1918 avfattade man och avgav en skrivelse till regeringen. I denna krävdes bl.a. att kristidskommissionerna med det snaraste skulle avvecklas.¹⁷⁾

Uppslag till allehanda större samlade protestaktioner från bondeförbundets sida framkom vid olika tillfällen men de kom inte att realiseras. Enligt vad Berglund uppgav i Landsbygden gjordes det till honom 1917 framställningar om dels ett nytt stort bondetag till Stockholm, dels länsvisa bondetag till landshövdingarna i de olika länen, dels samordnade protestmöten i alla bondeförbundskretsar för antagande av en likalydande resolution. Berglund avvisade alla dessa framställningar. Han var bl.a. rädd för att de om de realiserades skulle leda till splitt-ring inom bondeförbundsleden inför höstens val.¹⁸⁾

Tanken på ett nytt bondetag dök dock även under det följande året upp i olika sammanhang. Mest uppmärksammat blev ett beslut om ett nytt bondetag, som fattades vid ett stort bondeförbundsprotestmöte i Falun den 21 oktober 1918. Förslagsställaren vid mötet menade att det nu var på tiden, att Sveriges bönder "i hundratusental" åkte upp till Stockholm för att "tala gammal svenska med F.H.K., med regeringen, ja med kung och riksdag om så vore". Förslaget hälsades med stormande applåder

och man tillsatte omedelbart en kommitté med uppgift att ta kontakt med bönderna i andra landsändar. I denna kommitté ingick såväl bondeförbundets dåvarande ordförande Erik Eriksson som ledaren av bondeförbundets andrakammargrupp i riksdagen E.G. Nilsson i Vibberbo.¹⁹⁾ Beslutet fattades visserligen under stundens ingivelse men det var ~~tydligt~~ ^{tydligt} allvarligt menat. En tid senare meddelade nämligen Nilsson att beslutet stod fast och att kommittén ämnade sätta sig i förbindelse med jordbrukare i hela landet för att träffa förberedelse för det tillämnade bondetåget.²⁰⁾ Men projektet mötte ingen allmän resonans inom bondeförbundet. Från Berglund och Landsbygden var inget stöd att vänta. Men även en del andra bondeförbundstidningar ställde sig starkt skeptiska. Det var bättre, framhölls det i en av dem, att helt satsa på "ett bondetåg in i riksdagen".²¹⁾ Den bristande entusiasmen för förslaget gjorde tydligen att även dess mest ivrige och bemärkte förespråkare Nilsson i Vibberbo såg sig nödsakad att slå till reträtt. I en tidningsartikel strax före bondeförbundets förbundsstämma i slutet av november 1918 förklarade han, att det aldrig varit meningen att tanken på ett bondetåg omedelbart skulle realiseras. Den skulle självfallet underställas bondeförbundet som hade att fälla det avgörande beslutet.²²⁾ Vid stämman kom dock av referaten att döma aldrig frågan om ett bondetåg på tal. Man nöjde sig med den ovan nämnda skrivelsen.

+

Även inom riskförbundet utnyttjades kristidsregleringarna flitigt i agitationen. Men tonen var som ovan framhållits i regel något mera dämpad. I Vårt Land och Folk framhölls det vid upprepade tillfällen, att man visserligen ofta hade anledning att skarpt protestera mot de av statsmakterna utfärdade bestämmelserna och att försöka få dem ändrade men

att man borde åtlyda dem så länge de var i kraft. Och jordbrukare som medvetet bröt mot kristidsförordningarna fördömdes i tidningen.²³⁾ Även på annat sätt ville tidningen visa förbundets samhällssolidaritet. Bönderna uppmanades att göra sitt yttersta för att höja produktionen av livsmedel. "Fäderneslandets trygghet kräver det och vår organisation väntar det ...", hette det i ett upprop i tidningen 1917, riktat till Sveriges bönder.²⁴⁾ Samtidigt som tidningen tog avstånd från lagbrott från böndernas sida gick den självfallet till hårda angrepp mot de "våldgästningar" som bönder i en del fall utsattes för och ifrågasatte t.o.m. vid ett tillfälle, om inte lantmännen borde "under ledning av och i samverkan med ortens ordningsmakt organisera skyddskårer för att icke stå värnlösa om och när 'raider' av här ifrågavarande slag kom att upprepas".²⁵⁾

Inom riksförbundet liksom inom bondeförbundet hölls ett stort antal protestmöten runt om i landet och resolutioner och skrivelser av alla handa slag antogs och inlämnades till olika myndigheter. Många av dessa aktioner var spontana, lokala företeelser, men det är dock tydligt att man från riksförbundets ledning så långt sig göra lät försökte kanalisera kristidsmissnöjet in under förbundet och på så vis samordna och i någon mån disciplinera aktionerna. De ledande organen - arbetsutskottet och centralstyrelsen - tog ett flertal initiativ och genom artiklar i tidningen och genom att själv ge sig ut som föredragshållare vid protestmöten försökte uppenbarligen Dirango behålla greppet om kristidsoppositionen.

Det första större initiativet från riksförbundets lednings sida togs i september 1916. Centralstyrelsen sammanträdde och avfattade en lång och

detaljerad skrivelse, vilken överlämnades till regeringen av arbetsutskottet. Samtidigt uppmanades jordbrukarna landet runt att hålla lokala möten och instämma i denna skrivelse.²⁶⁾ Detta hörsammades också på en del håll i landet.²⁷⁾ Några månader senare - i februari 1917 - vidtog centralstyrelsen och arbetsutskottet en liknande aktion.²⁸⁾ Denna följdes upp med ett stort antal protestmöten dels i riksförbundares regi, dels på initiativ av olika opolitiska lantmannasammanslutningar på det lokala planet.²⁹⁾ I juli gjorde riksförbundet en förnyad framställning till regeringen. Denna ingick närmast som ett led i valkampanjen inför höstens andrakammarval.³⁰⁾ Även under år 1918 - det sista krigsåret - förekom det ett stort antal lokala protestmöten anordnade av riksförbundare, men förbundets ledning tog inte något samordnande initiativ förrän i slutet av november. Förbundet antog då ett manifest i författningsfrågan och en resolution i kristidsfrågorna. Ett mycket stort antal lokalavdelningar - över 200 - anordnade i anslutning till dessa aktioner opinionsmöten, där de gav sitt gillande tillkänna.³¹⁾

Utöver det här nämnda centrala initiativet lanserade riksförbundets ledning under år 1918 ett par uppslag som kan vara värda att nämna även om de inte ledde till några resultat. I tidningen uttrycktes ofta bekymmer över de svåra motsättningarna mellan konsument- och producentintressena. I januari 1918 föreslog man regeringen att sammankalla en stor kongress med representanter från båda lägren för att få en utjämning av motsättningarna till stånd. Tanken var att man på ömse sidor behövde en ingående information om de svårigheter som förefanns. Och gemensamt skulle man kunna dra upp riktlinjerna för en livsmedelspolitik som bättre tillgodosåg båda parter berättigade önskemål.³²⁾ Senare under året engagerade sig riksförbundets ledning för ett annat uppslag

med åtminstone delvis likartat syfte. Arbetsutskottet föreslog i en skrivelse ett antal andra jordbrukareorganisationer att tillsammans med riksförbundet tillsätta en "jordbrukets egen kristidsnämnd". Meningen var att jordbrukarnas önskemål i kristidsfrågorna helt skulle kanaliseras genom denna nämnd som skulle stå i ständig kontakt med de statliga kristidsorganen. Genom detta arrangemang skulle en utjämning av motsättningsarna kunna komma till stånd. Och på lite längre sikt skulle nämnden kunna göra det möjligt att avveckla hela kristidsbyråkratin.³³⁾ Uppslaget kom inte att realiseras.³⁴⁾

+

De protestmöten som anordnades i riksförbundares och bondeförbundares regi hade ofta karaktär av öppna massmöten och även jordbrukare som inte var anslutna till förbunden kunde således deltaga och instämma i de antagna resolutionerna. Det bör också påpekas, att även om riksförbundet och bondeförbundet på olika plan utövade en mycket stor aktivitet i kristidsfrågorna så låg dock inte dessa organisationer bakom alla de bondeprotestaktioner som förekom. Det var t.ex. vanligt att lantbruksklubbar av olika slag och hushållningssällskap vid sina möten protesterade mot livsmedelspolitiken och avgav skrivelser till myndigheterna. De båda jordbrukareförbunden var för övrigt ännu inte tillräckligt utbyggda eller stabiliserade för att kunna ta hand om och kanalisera hela den våg av missnöje som vällde fram över landsbygden. Men bondeförbundare och riksförbundare var oftast med på en kant. Som exempel på detta kan nämnas en stort upplagd protestaktion som gick av stapeln hösten 1917. Den emanerade inte direkt vare sig från riksförbundet eller bondeförbundet, men ledande riksförbundare liksom en del bondeförbundare var inblandade.

Efter lokala möten i Uppland och efter ett av allt att döma betydande förarbete, som här inte närmare kan utredas, sammankallades i oktober 1917 ett stort antal lantbrukare från olika delar av landet till ett möte i Stockholm, vilket gavs namnet jordbrukarnas representantmöte. Vid detta tillsattes en manstark förtroendenämnd i vilken ingick representanter från olika landsdelar, samt ett arbetsutskott. Flera ledande riksförbundare ingick i dessa organ, Uno V. Nyberg som vice ordförande. Meningen var att representantmötet skulle bli en årligen återkommande företeelse så länge kristiden varade och att förtroendenämnden och arbetsutskottet skulle vara stående organ för övervakning av kristidsfrågornas behandling. Man tänkte sig t.o.m. att förtroendenämnden skulle få utse representanter i de statliga kristidsorganen.³⁵⁾ Det enda resultatet av det hela tycks dock ha blivit att det tillsatta arbetsutskottet en tid senare till kungen och jordbruksministern överlämnade en lång resolution, som antagits vid mötet.³⁶⁾ Någon ytterligare aktivitet av de tillsatta organen har inte kunnat spåras.

Det kan i detta sammanhang nämnas att i samband med representantmötet togs av enskilda deltagare ett uppmärksammat initiativ till närmande mellan bondeförbundet och riksförbundet. Det torpederades dock av Berglund.³⁷⁾

+

En detaljerad redovisning av alla de argument och förslag i kristidsfrågorna som framfördes av bondepartierna på det lokala och centrala planet är av föga intresse. Praktiskt taget alla åtgärder som statsmakterna vidtog utsattes för kritik. Ibland nöjde man sig med att föreslå modifikationer och förändringar, ibland krävde man - särskilt från

bondeförbundares sida - i förbittrade ordalag att hela kristidsförvaltningen skulle avskaffas och att kommissionernas personal skulle sättas i produktivt arbete.

Med hänsyn till den roll som oppositionen mot kristidspolitikerna spelade i bondepartiernas agitation kan det dock vara anledning att något dröja vid ett par huvudlinjer i böndernas kritik.³⁸⁾ Ett ständigt återkommande tema i denna kritik var, att bönderna utsattes för en otillbörlig och illasinnad klasslagstiftning. Jordbruksnäringsen, den svagaste av alla näringar men samtidigt den viktigaste, sattes av statsmakterna i stryk-klass, menade man. Ätminstone i den mera sansade kritiken erkändes att det besvärliga försörjningspolitiska läget nödvändiggjorde ingripanden, men dessa borde drabba alla lika och inte ensidigt jordbruket och dess utövare. Det exempel som man härvidlag ständigt drog fram var maximiprissättningen. Varför, frågade man, sattes endast jordbrukets produkter maximipris, medan industrin gick fri? Varför höll man ensidigt nere böndernas inkomster när andra samhällsgrupper tilläts skära guld med täljknivar? Och man visade med allehanda sifferexempel hur mellanhänder och spekulanter gjorde höga vinster på böndernas och den konsumerande allmänhetens bekostnad. Bönderna ville inte undandra sig sin del av kristidsbördan, men de begärde att den skulle fördelas rättvist.

De kontroller och inspektioner som bönderna utsattes för karaktäriserades också som klassförföljelse. Bönderna, som alltid varit landets arbetsammaste och laglydigaste samhällsgrupp, framställdes och behandlades nu, påstod man, som en grupp förbrytare, de var fågelfria och hjälplösa inför den hord av statliga tjänstemän, som alltid utgick ifrån att bonden hade fel och att bönderna skulle hållas efter. Det läs som Magnus

Ladulås en gång satt för bondens lada var nu åter uppbrutet. Tesen att land skulle med lag byggas gällde inte längre vad bönderna vidkom. Nu gällde i stället - för att ~~skapa~~^{citera} ett av John Kjellman ofta använt och av andra ofta återgett uttalande - att land skulle med lag nedbrytas.

Det orättvisa tryck som bönderna utsattes för var till skada för hela landet. Genom kristidsregleringarna - sådana de utformades och så som de tillämpades - klavband man och höll tillbaka produktionen. I stället för att i detalj reglera och därmed hämma produktionen, borde man ha satt till alla klutar för att stimulera den. I stället för att förfölja bönderna för allehanda struntsaker borde man ha behandlat dem med förtroende och uppmantrat dem till krafttag för en ökad livsmedelsproduktion.

Vidare framhölls det ofta, att statsmakternas åtgärder var planlösa, inkonsekventa och för gemene man ofta obegripliga. Åtgärderna utformades, menade man, av opraktiska skrivbordsteoretiker, som inte hade en aning om vad det ville säga att producera livsmedel. Framförallt saknade de förståelse för att jordbrukaren måste planera på lång sikt. Han kunde inte i takt med de statliga förordningarna lägga om sin produktion över en natt. Förordningar som utfärdades gick, framhölls det, ofta stick i stäv med varandra, de kom plötsligt utan förvarningar och bönderna visste ofta inte - även om de hade den bästa vilja att göra statsmakterna till lags - hur de skulle bete sig. Hur de än gjorde riskerade de att bli lagbrytare. Om de bestämmande själva vetat lite bättre hur de ville ha det och om de haft bättre kontakt med det praktiska livets män, framförallt med bönderna själva, och tagit fasta på böndernas meningar så skulle det hela kunnat ordnas på ett för alla

parter långt mera tillfredsställande sätt.

I den direkta organisationsagitationen användes kristidsbesvärigheterna som talande och näralliggande exempel på dels hur illa det gick för landet som helhet när jordbruket försumrades, dels vilka oförrätter statsmakterna och genom dem andra samhällsgrupper ostraffat kunde utsätta bönderna för så länge dessa inte höll ihop i ett eget parti. Nu fick bönderna verkligen se hur lätt deras sekelgamla frihet och självbestämmanderätt kunde trampas under fötterna så snart det passade andra grupper. Det var på tiden att de skaffade sig inflytande i samhället. Detta kunde de få endast genom obrottslig sammanhållning i ett eget parti.³⁹⁾

E. Bondepartierna och de allmänna valen.

I föregående avsnitt har visats hur de nya bondeorganisationerna på relativt kort tid vann spridning över större delen av landet. Ett av huvudsyftena med organisationsarbetet var att möjliggöra deltagande i kommunala och politiska val för att vinna representation i de beslutande församlingarna. Ganska snart uppträdde också bondeorganisationerna i valen och kunde inregistrera betydande framgångar.

Under den period som denna avhandling omfattar förekom ovanligt många val. Tiden 1916 - 1921 är den hittills valtätaste i vår historia; varje år var valår. Flera av de val som förekom var dessutom mycket betydelsefulla och de politiska striderna var hårda. Det var i detta politiskt intensiva klimat, som de här behandlade partierna tog form och slog igenom.

Inför valen koordinerades organisationsagitationen och valagitationen i stor utsträckning. Avdelningar organiserades och kretsstyrelser kom till med direkt sikte på förestående val. Det är uppenbart, att de ständigt förekommande valen utgjorde en mycket betydelsefull stimulans för organisationsarbetet överhuvudtaget. Såväl ledningen som medlemmarna och de lokala enheterna eggades och aktiverades av de näraliggande och konkreta uppgifter som valen gav. Att å andra sidan valdeltagandet ur rent teknisk synpunkt beredde organisationerna stora bekymmer genom bristen på agitatorer och ekonomiska resurser har ovan berörts och skall inte här ytterligare utvecklas. Som helhet taget är det inget tvivel om att valen betydde mycket för organisationernas snabba spridning och genombrott.

Däremot skall en fråga som var av annan karaktär men som också var mycket besvärlig att komma till rätta med för bondepartierna tas upp till behandling, nämligen frågan om valtaktiken. Det var en ur olika synpunkter mycket betydelsefull och intressant fråga. Problemställningen fixeras närmare i anslutning till genomgången av bondepartiernas ställningstaganden på denna punkt.

I föreliggande avsnitt redovisas först bondepartiernas valdeltaganden och de uppnådda resultaten - i huvudsak på grundval av den offentliga valstatistiken. Avsikten har bl.a. varit att ge en bild av bondepartiernas regionala spridning och i det avseendet kompletterar framställningen den redogörelse som i föregående avsnitt lämnats över organisationernas utbredning.¹⁾ Därefter behandlas i ett sammanhang frågan om valtaktiken och slutligen göres ett försök att i huvuddrag ange från vilket eller vilka av de redan existerande partierna bondepartierna tog sina röster vid 1917 och 1920 års val.

1. Valdeltagande och valresultat.

Genombrottet kom för bondepartierna i och med 1917 års riksdagsmannaval. För riksförbundets del var detta val också debuten. Inom bondeförbundet hade man dock redan vid några tidigare val i begränsad utsträckning och med ringa framgång prövat sin styrka.

Första gången detta skedde var redan i landstingsvalet våren 1914, då några sockenföreningar inom en landstingsvalkrets i Skaraborgs län beslöt att gå till val under partibeteckningen bondeförbundet. Resultatet blev dock magert: Partiet samlade 194 valsedlar med sammanlagt 1,067 röster. Det räckte inte till något mandat.²⁾ I upplösningssvalet

våren 1914 deltog inte bondeförbundarna - som tidigare nämnts (se s. 55) uppmanades förbundets medlemmar att i detta val stödja sina gamla partier - men i det ordinarie valet till andra kammaren hösten samma år ställde förbundet upp i Skaraborgs läns båda valkretsar med egna listor och under egen partibeteckning. På valsedeln för södra kretsen stod Carl Berglunds namn först. Berglund skall dock, enligt vad han själv uppgav, ha accepterat kandidaturen med stor tveksamhet. Han ansåg nämligen riksdagsmannaskapet vara "en mycket obetydlig sak, jämfört med att få en jordbruksbefolkningens organisation till stånd, omfattande hela landet".³⁾ Satsningen på valet var dock av allt att döma betydande. En omfattande agitation bedrevs i båda valkretsarna - i den norra anordnades en särskild bilturné - Landsbygden engagerades helhjärtat i valkampanjen och förhoppningarna var högt ställda. Denna gång måste och skulle man segra, hette det i Landsbygden. Den skymf som det skulle innebära om bondeklassens män i valet förrådde sitt eget parti fick inte inträffa.⁴⁾ Men valet blev likafullt ett svidande nederlag. Partiet fick endast 710 röster i norra kretsen och 797 i södra, vilket var långt ifrån mandatchans.⁵⁾ I Landsbygden erkändes det klara nederlaget oförbehållsamt: Bönderna hade svikit sitt eget parti. Något tal om att ge upp var det dock inte. Tvärtom framhölls det, att den lärdom man kunde dra av valet var, att vad som framförallt krävdes för framgång var organisation. I de socknar där föreningar fanns hade resultatet blivit gott, i andra socknar hade förbundet endast fått en och annan stänkröst. Siktet ställdes in på 1917 års riksdagsmanneval. Om landet då var genomorganiserat så skulle segern vara given.⁶⁾

Misslyckandet berodde dock säkerligen inte enbart på att för få sockenföreningar var organiserade. Kampen mellan Berglund och Dürango pågick

med oförminskad styrka under hela valkampanjen och detta orsakade sannolikt betydande förvirring bland bondeförbundets medlemmar och potentiella väljare. Läget var oklart. Dürango hade ännu inte helt förlorat greppet över de organiserade bondeförbundarna i Skaraborgs län och han kämpade för att behålla det. Atminstone i norra kretsen tycks anhängare till Dürango och hans svenska bondeförbund ha deltagit i valförberedelserna och försökt dirigera dessa men misslyckats.⁷⁾ Strax före valet förklarade Dürango i sin tidning, att han fann det vara riktigt, att bondeförbundarna deltog i valet i norra kretsen och han rekommenderade bondeförbundslistan. Men han uppmanade bönderna att gå ifrån det fattade beslutet om egen partibeteckning och uppmanade dem att anta högerens. Böndernas valsedel i den södra kretsen utdömde han däremot totalt av den anledningen, att Berglund innehade den första platsen. Han uppmanade bönderna direkt att i stället rösta på högerens valsedel. "Det bör vara en mycket lätt sak", skrev han, "att träffa sitt val mellan de valsedlar, som på främsta platsen upptaga å ena sidan den beprövat framstående lantmannarepresentanten Carl Persson i Stallerhult och å andra brännvinsbrännaren Carl Berglund i Gimmene."⁸⁾

Inför landstingsmannavalet 1916 borde bondeförbundet ha varit bättre rustat för ett framgångsrikt valdeltagande. Organisationen hade fått en betydande spridning och valkrets-föreningar fanns konstituerade i 10 riksdagsmannavalkretsar. Att någon riksorganisation i egentlig mening inte ännu fanns bör i detta sammanhang ha betytt mindre. Något försök till en samordnad insats i valet gjordes dock inte från Berglunds eller tidningens sida. Inte ens någon uppmaning om ett mera allmänt deltagande i valet från bondeförbundarnas sida infördes i tidningen. I de fall partiet kom att ställa upp i valet så var detta således helt på grund-

val av rent lokala initiativ. Men när beslut om valdeltagande fattats på en del håll uppmuntrades och understöddes dessa beslut i tidningen.⁹⁾

Partiet deltog i valet med egna valsedlar och under egen partibeteckning i sju landstingsvalkretsar, varav tre i Hälsingland, två i Skaraborgs län och en i vardera Älvsborgs och Stockholms län. Valresultatet blev för bondeförbundets del långtifrån imponerande: Sammanlagt 1,214 valsedlar med bondeförbundets partibeteckning avgavs i valet. Men valet innebar ändå en betydelsefull framgång: Partiet fick mandat i två av kretsarna i Hälsingland.¹⁰⁾ Detta ansåg man tydligen vara av stor principiell vikt och i Landsbygden gavs resultatet stor publicitet. Hälsingarna hade hedrat både sig själva och bondeförbundet, hette det i Landsbygden. Och de hade med sitt exempel visat landets övriga bondeförbundare, att det var möjligt att segra i ett val utan stöd eller hjälp av vare sig det ens eller det andra av de gamla partierna. Det fjärde partiet, bondeförbundet, hade i och med detta val blivit verklighet och vägen låg nu öppen till nya segrar vid nästa års riksdagsmannaval.¹¹⁾

+

1917 års riksdagsmannaval innebar, som tidigare nämnts, att båda bondepartierna på allvar slog igenom i valsammanhang. Dessförinnan hade organisationsarbetet helt stått i centrum för verksamheten. Inför 1917 års val gjorde sig båda förbunden redo att på bred front skörda frukterna av organisationsframgångarna. Mest halhjärtad framstod satsningen på valet från bondeförbundets sida. En intensiv verksamhet inför valet utvecklades inom de olika valkrets-föreningarna enligt till Landsbygden inströmmande rapporter, nya valkretsar organiserades i sista stund och

tidningen sysslade under hela sommaren så gott som uteslutande med det förestående valet. Parollen gavs redan i maj månad: I alla valkretsar där organisationen hunnit så långt, att en valkretsstyrelse fanns till-satt, borde förbundet gå till val med egna listor och under egen parti-beteckning. Men det är att märka att tyngdpunkten av aktiviteten låg på det lokala planet. Någon samordning av förbundets resurser gjordes inte. Någon förbundsstämma inkallades inte och förtroenderådet sammankallades först efter stor tvekan av Berglund för att kort före valet utarbeta och utfärda valprogram. Detta av skäl som utreds närmare i andra sam-manhang.¹³⁾

Från riksförbundets sida var den rent organisatoriska och agitatoriska insatsen av allt ett döma ännu större än bondeförbundets. Framförallt var samordningen av valarbetet av en helt annan karaktär. De allmänna riktlinjerna för valet drogs upp vid ett sammanträde med centralstyrel-sen redan i april månad,¹⁴⁾ cirkulär utsändes till kretsarna med anvis-ningar om kandidatnominering och valtaktik¹⁵⁾ och vid ett allmänt för-bundsmöte i juni månad planlades valarbetet ytterligare.¹⁶⁾ Men trots denna mera välorganiserade och rationella ledning, som utövades från riksförbundets sida i detta som i alla andra sammanhang, kom riksför-bundets uppträdande i valet att göra ett mera halvhjärtat intryck. Detta berodde framförallt på den valtaktik, som förbundet bestämde sig för. Denna fråga utreds närmare nedan. Här skall endast för samman-hangets skull noteras, att riksförbundet eftersträvade en allmän bor-gerlig valsamverkan, liberalerna ställde sig avvisande till detta och riksförbundet kom att i samtliga kretsar i vilka förbundet ställde upp att gå till val under gemensam partibeteckning med högern. Även bonde-förbundet kom i en rad kretsar att gå till val under samma partibeteck-

ning som högern. Men det var en negativ och påtvungen allians, som tillkommit under ivriga protester från bondeförbundarnas sida och som berodde på att högern helt enkelt annekterade bondeförbundets partibeteckning. I en valkrets, Medelpads, gick högern inte ens fram med egen lista utan uppmanade sina medlemmar att rösta på bondeförbundets. Valssamverkan mellan bondeförbundet och riksförbundet förekom inte i någon krets.

Landet var, enligt den vallag som gällde fram t.o.m. 1920 års val, indelat i 56 valkretsar. Av dessa var 6 rena stadsvalkretsar i vilka bondepartierna självklart inte ställde upp.¹⁷⁾

Inget av de båda bondepartierna hade dock ännu, som framgått av redogörelsen för organisationernas utbredning, någon riksomfattande organisation. Valdeltagande i samtliga landsbygdsvalkretsar var således av praktiska skäl uteslutet. Tillsammans hade dock de båda förbunden en betydande spridning, eftersom de i stor utsträckning vunnit utbredning i skilda provinser. Och ambitionen var tydligen från båda förbundens sida att gå till val överallt där det överhuvudtaget fanns någon praktisk möjlighet att arrangera ett valdeltagande. Uppenbart är i varje fall, att de ställde upp även i en del valkretsar, där organisationsarbetet tagits upp kort före valet och där underbyggnaden i form av medlemmar och sockenföreningar bör ha varit ringa.

Bondeförbundet gick till val i 24 kretsar - alltså ungefär hälften av landsbygdsvalkretsarna - riksförbundet i 17. Båda partierna förekom i 5 valkretsar. Något av partierna eller båda deltog således i 36 av de 50 landsbygdsvalkretsarna.¹⁸⁾ För båda förbunden gav valet uppmantrande

resultat. Framgångarna var totalt sett störst för bondeförbundet. Förbundet fick sammanlagt 39.262 röster och 9 mandat. Riksförbundet erhöll 23.396 röster och 3 oomtvistade mandat.

Mandatvinsterna kom för bondeförbundet i Medelpads, Hälsinglands norra och södra, Kopparbergs östra och västra, Skaraborgs norra och södra, Älvsborgs södra och Jönköpings läns östra valkretsar. Riksförbundet fick sina mandat i Östergötlands båda valkretsar och i Malmöhus läns norra valkrets.¹⁹⁾

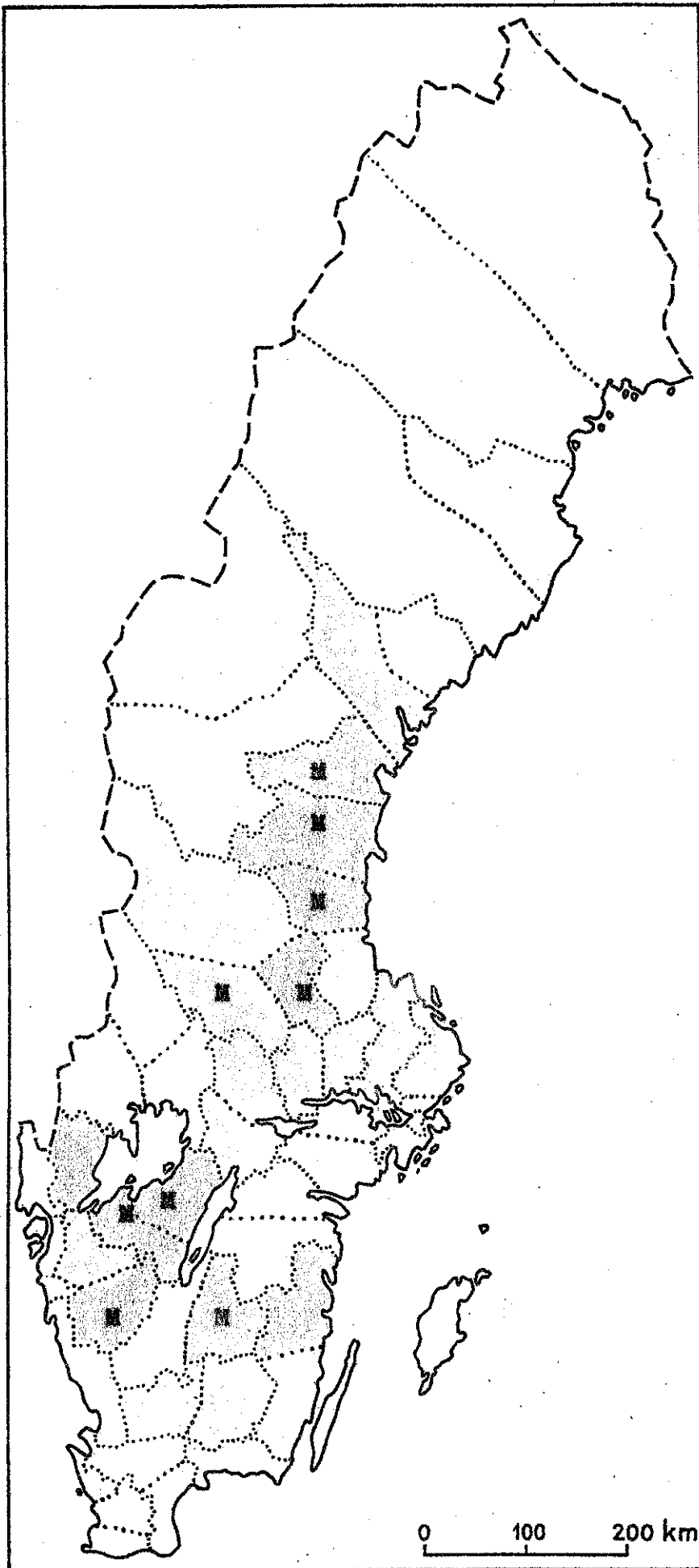
I Vårt Land och Folk inkasserades emellertid ytterligare två mandatvinster. Det gällde två personer som stått på såväl högerns som riksförbundets valsedlar men vilkas inval enligt tidningen säkerställdes genom riksförbundarnas röster. Den ene av dessa uppgavs dessutom vara medlem i riksförbundet. Denne - som valts i Värmlands västra valkrets - föredrog dock att i riksdagen ansluta sig till högerns riksdagsgrupp. Den andre däremot - som valts i Jämtlands södra valkrets - anslöt sig omedelbart i riksdagen till riksförbundets riksdagsgrupp. Det är således befoget att ange förbundets mandatvinster till 4.²⁰⁾ Riksförbundets riksdagsgrupp kom dock att omedelbart utökas med ytterligare en medlem, en högerriksdagsman från Bohusläns södra valkrets med vars inval riksförbundet inte haft någonting att skaffa.²¹⁾

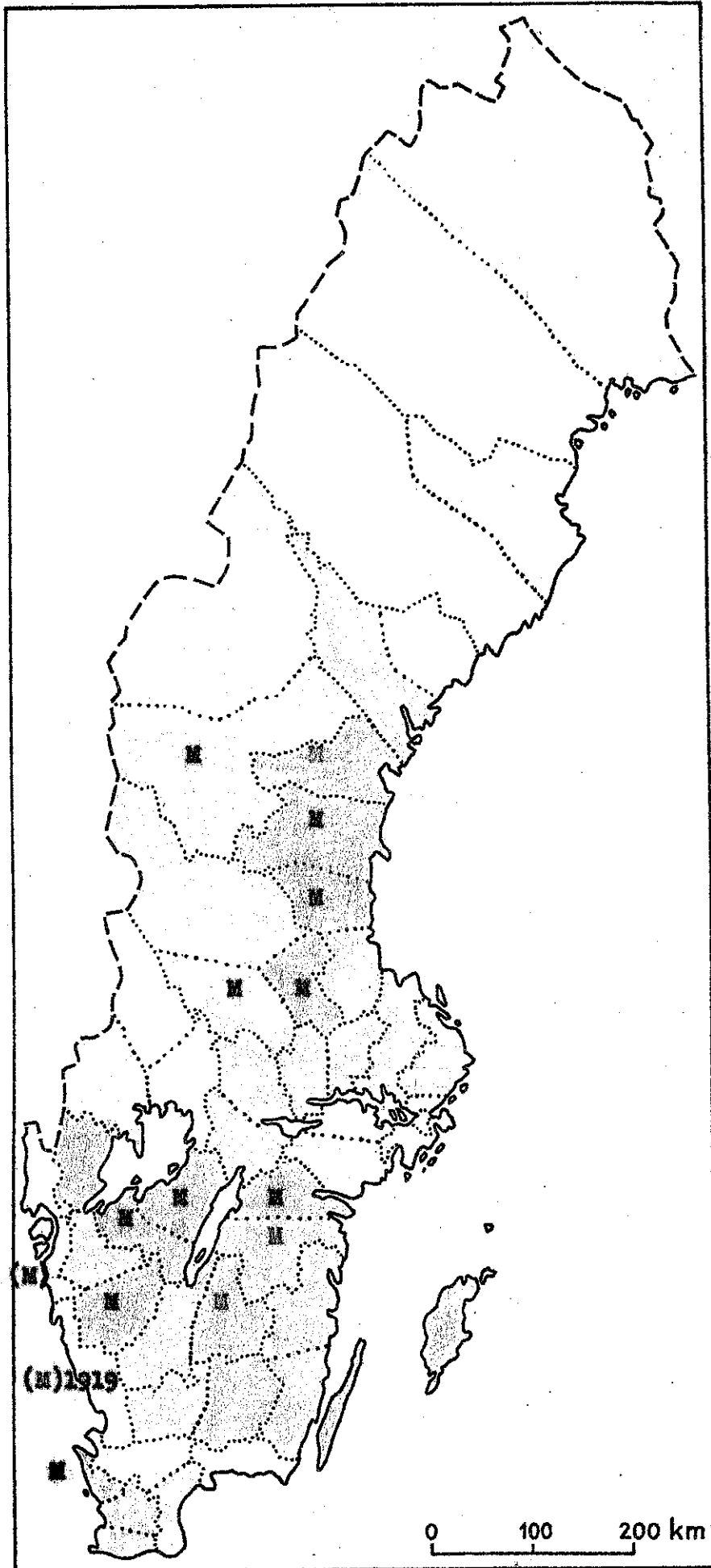
I riksdagen kom således bondeförbundet att företrädas av 9 riksdagsmän och riksförbundet av 5 under de första riksdagarna. I och med förstakammarvalet 1919 fick riksförbundet dock ytterligare ett andrakammandat. Vid detta val insatte nämligen riksförbundet i Halland en av högerns andrakammarriksdagsmän i första kammaren. Närmast under denne på högerlistan i valet 1917 stod en av riksförbundets mest aktiva agita-

torer, Nils Johansson i Brånalt, som således 1919 ryckte in i andra kammaren och omedelbart anslöt sig till riksförbundets riksdagsgrupp. Högern krävde visserligen, att han skulle avsäga sig mandatet, men det gjorde han inte. Från och med den urtima riksdagen hösten 1919 hade således riksförbundet 6 mandat i andra kammaren.²²⁾

Om man ser till det totala valresultatet 1917 så var de båda bondepartierna mycket små partier. Riksförbundet fick endast 3,17 % av samtliga i valet avgivna röster och bondeförbundet 5,34 %. Av landsbygdsväljarna röstade 4,16 % på riksförbundet och 6,81 % på bondeförbundet. Tillsammans vann således de båda partierna 10,97 % av rösterna på landsbygden.²³⁾ Totalsiffrorna gav dock en skev bild av bondepartiernas genomslagskraft. Dels ställde förbunden inte upp i alla valkretsar, dels var organisationsarbetet knappast mer än påbörjat i flera av de valkretsar, där partierna gick till val. I de bäst organiserade kretsarna nådde förbunden - särskilt om man tar hänsyn till att de var nya partier och utan stöd i den lokala pressen - mycket goda resultat, vilket framgår av kartorna på omstående sidor. Bondeförbundet erhöll över 10 % av de avgivna rösterna i 16 valkretsar, över 15 % i 10 och över 20 % i två.²⁴⁾ Motsvarande andel av väljarkåren erhöll riksförbundet i respektive 6,4 och 3 valkretsar. Tillsammans uppnådde förbunden över 10 % i 26 valkretsar, över 15 % i 16 och över 20 % i 5. Även en genomgång av valet mera i detalj ger samma bild. Variationerna mellan resultaten i olika valdistrikt inom samma krets var ofta mycket stora. Det förekom att ett av bondepartierna genom valet med en gång ryckte upp som största partiet i en kommun, medan det i grannkommunen fick ingen eller blott ett fåtal röster.²⁵⁾

RF : s procentuella andel av de godkända rösterna i AE-valet 1917.

Sambandet mellan valresultat och organisatorisk styrka förefaller att ha varit helt tydligt. Bondepartierna lyckades som regel bra i de områden där de var väl organiserade och dåligt där organisationen var svag. Det i båda förbundens tidningar så ofta framförda påståendet om att möjligheten att nå goda valresultat i huvudsak var en fråga om organisation förefaller således ha varit i princip riktigt. Även resultaten i de följande valen bekräftade detta.

+

Landstingsmannavalet på nyåret 1918 är i detta sammanhang av relativt underordnat intresse. Detta framförallt av två skäl: Valet fick mycket liten politisk betydelse eftersom landstingen upplöstes redan våren 1919 då nyval förrättades till såväl landstingen som första kammaren. Vidare är det mycket svårt att göra någon meningsfull jämförelse mellan landstingsvalet 1918 och riksdagsmannavalet 1917, eftersom valet 1918 - liksom alla landstingsval perioden 1912 - 1918 - endast omfattade ungefär hälften av valkretsarna inom varje landstingsområde. Till detta kommer, att valsamverkan av allehanda slag praktiserades vid detta val - liksom vid 1919 års - vilket gör att de redovisade resultaten är något osäkra.

Bondepartierna följde dock av allt att döma i valet upp de framgångar som vunnits vid valet föregående år. De deltog tydligen överallt, där det fanns någon lokal organisation, som kunde arrangera valdeltagandet, vilket innebar att de i huvudsak uppträdde inom samma områden som föregående år. Riksförbundet hade dock hunnit att något utsträcka sina räjonger och ställde för första gången upp i en valkrets inom respektive Hallands, Göteborgs- och Bohus samt Västernorrlands län.²⁶⁾

Valet omfattade totalt 151 valkretsar varav 111 på landsbygden. Bondeför-

bundet deltog i valet i 45 valkretsar, 15.848 valsedlar avgavs på partiet och partiet erövrade 26 mandat. Riksförbundet gick till val i 36 valkretsar, stöddes i valet av 13.196 väljare och fick 30 mandat. Utfallet i valet blev således något bättre för riksförbundet. Orsaken till detta var uppenbarligen huvudsakligen, att riksförbundet drog fördelar vid mandattilldelningen av de valallianser som förbundet medverkade i.²⁷⁾ En negativ faktor för bondeförbundet var den konflikt som utbrutit mellan Berglund och några av hans närmaste medhjälpare och som utspelades inför öppen ridå.²⁸⁾

Till något förstakammarmandat vid de ordinarie valen hösten 1918 räckte inte bondepartiernas vinster i landstingsvalet. Ett genom samverkan med vänsterpartierna i Hallands läns landsting vunnet förstakammarmandat gick förlorat genom att den valde föll för de gällande penningstrecken.²⁹⁾

+

Genom beslut av urtima riksdagen hösten 1918 ändrades på ett radikalt sätt grunderna för den kommunala rösträtten - bl.a. avskaffades den 40-gradiga skala enligt vilken rösterna dithills varit graderade. För att de nya rösträttsbestämmelserna direkt skulle kunna slå igenom upplöstes under år 1919 såväl landstingen som första kammaren och nyval förrättades.

Dessa upplösningsval kom mycket lägligt för bondepartierna. Genom dem fick de möjlighet att snabbt och på en gång få en betydande representation i första kammaren. Om dessa val inte ägt rum skulle det dröjt till fram emot mitten av 20-talet innan bondepartierna blivit företrädde i första kammaren i någorlunda proportion till deras andel av valmanskåren.

Landstingsvalet var således för bondepartierna ett viktigt val. Inom båda partierna var man medveten om detta och satsade kraftigt på valet bl.a. genom en intensiv organisationsverksamhet. För riksförbundet drogs riktlinjerna för valet upp vid en extra förbundsstämma³⁰⁾ och för bondeförbundet vid ett sammanträde med förtroenderåd och riksdagsgrupp.³¹⁾

Valet omfattade landets samtliga valkretsar. Av dessa var 148 landsbygdsvalkretsar. Bondeförbundet ställde upp i 71 av dessa och riksförbundet i 68. Båda förbunden förekom samtidigt i 18 valkretsar och något av förbunden eller båda deltog således i valet i 121 av de 148 landsbygdsvalkretsarna. Det innebar, att förbunden tillsammans kunde organisera valdeltagande över praktiskt taget hela landet. Undantagen utgjordes i första hand av vissa delar av övre Norrland samt några valkretsar inom Södermanlands, Stockholms och Värmlands län.

Valet innebar totalt sett en stor framgång för de båda förbunden. I landet som helhet fick bondeförbundet 123.529 röster och 94 mandat och riksförbundet 112.089 röster och 80 mandat. Bondeförbundet vann stöd av 9,8 % av landsbygdsväljarna och riksförbundet av 8,9. Tillsammans fick de båda förbunden således 18,7 % av de röster som avgavs på landsbygden. Jämfört med 1917 års val hade bondepartierna absolut och relativt nästan fördubblat sin styrka. Framgången från 1917 var något större för riksförbundet, och de båda förbunden var nu ganska jämnstarka.

Bondeförbundet vann mandat i 16 landsting och riksförbundet i 17. Båda förbunden blev representerade i 8. Tillsammans fick således de båda förbunden genom valet mandat i samtliga landets 25 landsting. Genom 1919 års val hade således förbunden fått fotfäste även i de delar av landet där de inte varit företrädde 1917. Särskilt anmärkningsvärd var riks-

förbundets geografiska expansion. Förbundet hade nu utsträckt sina domäner bl.a. till västra Sverige och till övre Norrland.

De regionala variationerna var dock fortfarande mycket stora. I vissa delar av landet var förbunden obetydliga, i andra mycket starka. I två landsting vann de endast ett mandat medan de i nio fick 10 eller flera. Riksförbundet ryckte genom valet upp som största parti i 11 landstingsvalkretsar och bondeförbundet i 7. Riksförbundet fick också genom valet absolut majoritet i tre valkretsar och i ett landsting, nämligen Gotlands.³²⁾

+

Vid förstakammarvalen i juli månad samma år kunde bondepartierna skörda frukterna av framgångarna i landstingsvalet. I några landsting var bondepartierna så talrikt representerade att de med egna listor kunde sätta in representanter i första kammaren. I andra skedde det genom allianser av varierande slag med andra partier, vilket särskilt i ett par fall på grund av läget i landstingen gav bondepartierna utdelning på ett mycket litet röstunderlag.³³⁾

Riksförbundet vann i förstakammarvalet 8 mandat: två i Östergötlands och ett i vardera Kalmar läns södra, Gotlands, Blekinge, Malmöhus, Hallands samt Göteborgs och Bohus läns landstingsområden. Bondeförbundet ansåg sig ha vunnit 12 mandat: ett i vardera Uppsala, Jönköpings, Kronobergs, Hallands, Älvsbergs, Skaraborgs, Örebro, Västmanlands, Kopparbergs, Gävleborgs, Västernorrlands och Norrbottens läns landstingsområden. Två av dessa mandat kom dock att gå förlorade för bondeförbundet. Representanten för Norrbottens län var aktiv bondeförbundare och det förväntades, att han skulle ansluta sig till bondeförbundsgruppen i riksdagen trots

att hans inval i huvudsak skett på högerröster i landstinget. Han valde emellertid att gå som vilde i riksdagen och uppgavs ha röstat på högern i utskottsvalen och även i övrigt ha stött detta parti. Bondeförbundarna i Norrbotten krävde, när detta blev känt, att han skulle avgå, men det vägrade han att göra. Hans riksdagsmannaskap blev dock kortvarigt. Vid det ordinarie förstakammarvalet i Norrbotten 1920 återvaldes han inte. Den som sattes in i hans ställe var emellertid riksförbundare och anslöt sig till riksförbundets riksdagsgrupp. Denna kom således att omfatta 9 medlemmar vid 1921 års riksdag.³⁴⁾ Det andra mandatet som bondeförbundet förlorade var det som vunnits i Kronobergs län. Landstinget hade ordinarie val redan hösten 1919 och vid detta upptäcktes det, att bondeförbundaren inte höll för de gällande penningstrecken. Valet överklagades och då inte heller de två övriga på bondeförbundslistan befanns vara valbara förlorade förbundet mandatet, vilket övertogs av liberalerna.³⁵⁾

En av de förstakammarriksdagsmän som här räknats till bondeförbundet, prof. C.A. Reuterskiöld, Uppsala län, gick formellt som vilde i riksdagen under de riksdagar, som denna avhandling omfattar. Hans insatser i riksdagen föll också till en betydande del utanför det partipolitiska mönstret: Han uppträdde ofta som en (något kuriös) individualist och expert utan att referera till något bestämt parti. Det förefaller dock trots detta fullt befogat att räkna honom till bondeförbundet. Han deltog enligt uppgift i bondeförbundsgruppens sammanträden, insattes av bondegrupperna från och med riksdagen 1920 i utskott och gjorde sig i flera debatter direkt till talesman för bondeförbundet. Dessutom förekom han som talare vid flera bondeförbundsmöten ute i landet. Orsaken till att han inte formellt anslöt sig till bondeförbundsgruppen får sökas i de

speciella omständigheter under vilka han blivit vald.³⁶⁾ Valen 1919 medförde att de båda bondepartierna kom att bli företrädda i första kammaren redan vid den urtima riksdag, som sammanträdde hösten 1919. Båda partierna för övrigt med flera mandat än i andra kammaren.

+

De framgångsrika valen under år 1919 medförde helt naturligt att förhoppningarna ställdes högt inför de ordinarie valen till andra kammaren 1920. Inom båda bondepartierna väntade man sig, att de nu definitivt skulle förvandlas från småpartier till stora och inflytelserika. 1917 års val hade varit en förpostfäktning; nu skulle den allmänna uppslutningen från böndernas sida komma.³⁷⁾ Förutsättningarna var nu också helt andra. Organisationerna hade nått ut till landets alla delar, de redan genomförda valen visade, att det kunde löna sig att satsa på de nya partierna, man kunde peka på insatser och initiativ vid de riksdagar som partierna varit representerade, man hade en handfull tidningar och riksdagsmän till förfogande för propaganda och agitation och man hade centralt och lokalt samlat erfarenhet om hur en valrörelse skulle läggas upp och organiseras. Men fortfarande gällde att organisationen i vissa landsdelar var ny och ostabiliserad, att agitationen hämmades av förbundens svaga ekonomi och brist på agitatorer och att samordningen av valrörelsen var bristfällig. En genömgång av förbundens tidningar ger vid handen, att tyngdpunkten även 1920 års valrörelse låg på de lokala organens insatser. Några landsomfattande turnéer genomfördes t.ex. inte av de ledande inom förbunden om man bortser från en serie föredrag av Dürango i valrörelsens slutskede. Båda förbunden höll dock inför valet förbundsstämmor vid vilka valrörelsen diskuterades och planlades³⁸⁾ och

en del valmaterial utsändes särskilt från riksförbundet.³⁹⁾

Förbunden täckte tillsammans samtliga landsbygdsvalkretsar i landet. Bondeförbundet deltog i valet i 35 valkretsar och riksförbundet i 32. Båda förbunden förekom i 17 valkretsar. I samtliga dessa kretsar utom två förekom någon form av valsamverkan mellan de båda bondepartierna. I tre kretsar gick förbunden fram med gemensam lista och alternerande namn, vilket gör, att uppgifterna om röstfördelningen mellan partierna är något osäkra.⁴⁰⁾

Enligt den officiella statistiken erhöll bondeförbundet i valet 52.318 röster och 7.95 % av de avgivna rösterna, riksförbundet 40.623 röster och 6.17 %. Av landsbygdsrösterna fick de båda partierna tillsammans 19.43 % varav bondeförbundet 10.93 % och riksförbundet 8.50 %. Jämfört med valet 1917 var framgången för bondepartierna stor. Riksförbundet ökade sin andel av landsbygdens väljarkår med över 100 % och bondeförbundet med knappt 70 %.

Men om man jämför med landstingsvalet 1919 blir bilden en annan. Någon exakt jämförelse mellan 1919 och 1920 års val är visserligen svår att göra, eftersom redovisningsgrunderna för de båda valen är något olika, men tendensen förefaller ha varit uppenbar. Förbunden tillsammans ökade, som sammanställningen nedan visar, endast helt obetydligt sin andel av landsbygdsväljarna. Ökningen kom dessutom helt på bondeförbundet. Riksförbundet fick vidkännas en mindre tillbakagång. Som helhet - det fanns betydande lokala variationer - kan man säga, att valet 1920 innebar, att bondepartierna höll ställningarna från det framgångsrika valet 1919, men att de väntade ytterligare framgångarna uteblev.

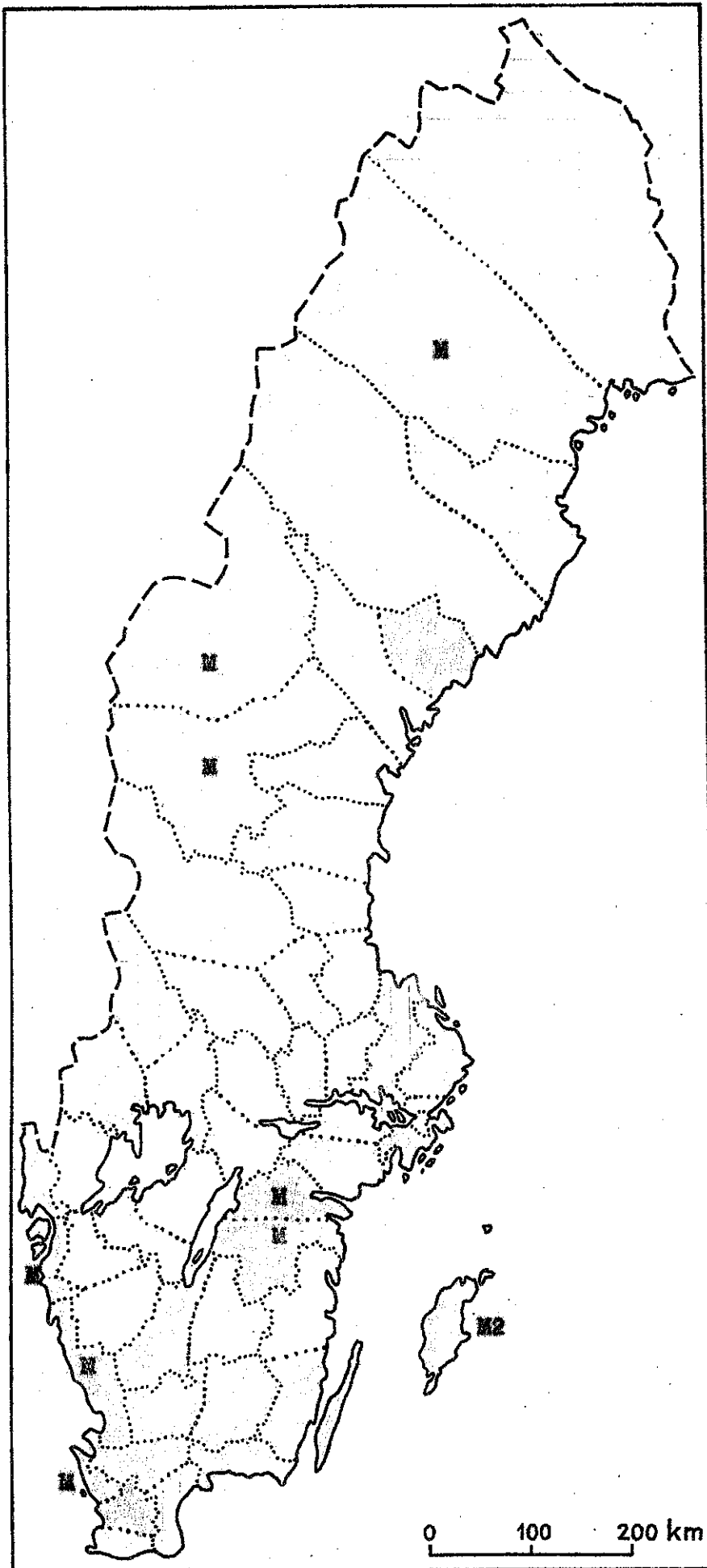
Bondepartiernas procentuella andel av landsbygdsväljarna.

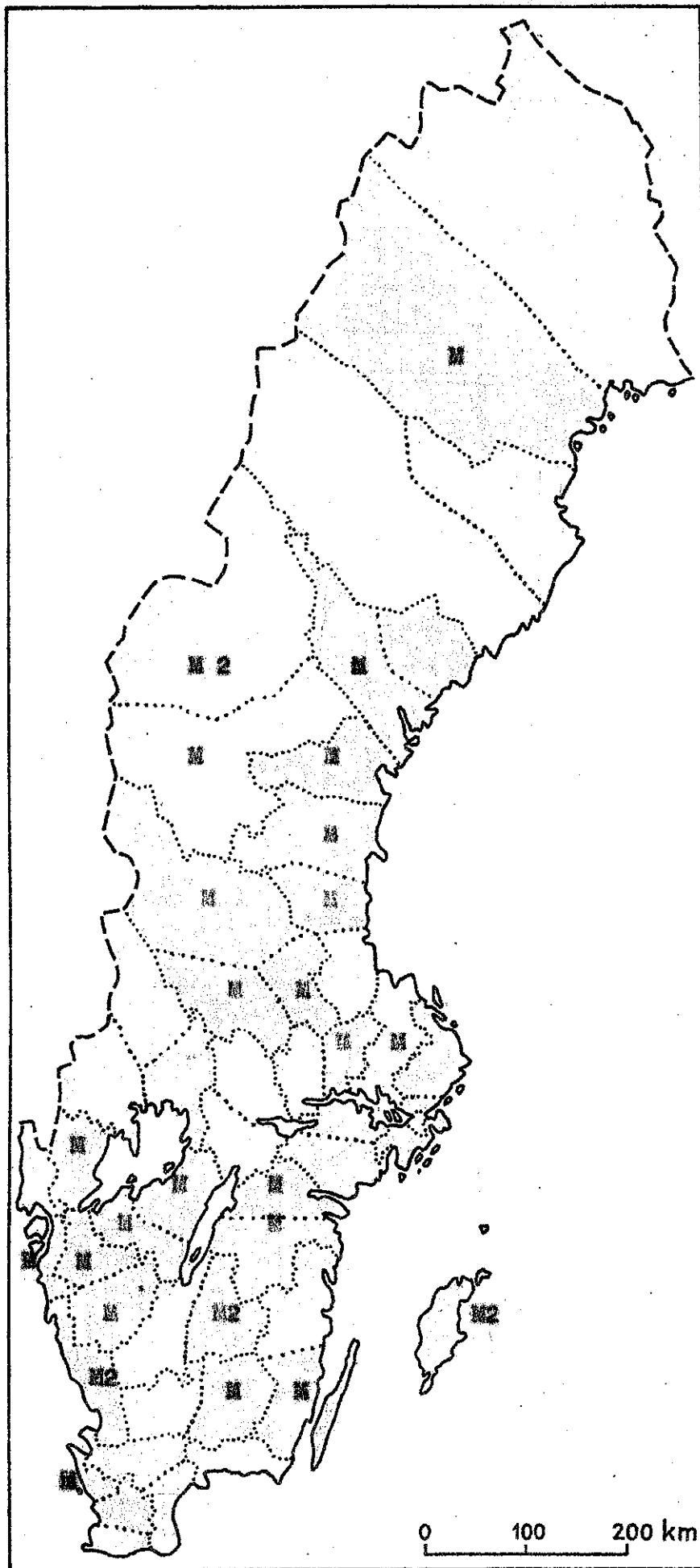
	Bf	JR	Bf + JR
1917	6,8	4,1	10,9
1919	9,8	8,9	18,7
1920	10,9	8,5	19,4

Uppslutningen kring bondepartierna var fortfarande mycket olika i olika delar av landet. Hur fördelningen därvidlag var framgår av kartorna på omstående sidor. I vissa delar av landet - som regel de sent organiserade - var partierna obetydliga, medan de i andra var mycket starka. Bondeförbundet erhöll i valet över 10 % av rösterna i 23 valkretsar, över 15 % i 14 och över 20 % i 10. Riksförbundet fick motsvarande andel av rösterna i respektive 13,8 och 5 valkretsar. Tillsammans hade bondepartierna över 10 % av väljarna i 41 av de 50 landsbygdsvalkretsarna, över 15 % i 26 kretsar och över 20 % i 15. I några kretsar hade förbunden genom valet blivit verkligt stora partier. Riksförbundet fick över 49 % av rösterna på Gotland och över 29 % i Malmöhus läns norra valkrets, bondeförbundet över 28 % i Hälsinglands norra valkrets och över 27 % i Jönköpings läns östra och i Älvsborgs läns norra valkretsar. I Halland fick båda partierna tillsammans över 33 % av rösterna. På Gotland blev riksförbundet genom valet det största partiet, i Älvsborgs läns norra valkrets bondeförbundet. Dessutom blev bondepartierna antingen tillsammans eller var för sig näst största parti i 12 valkretsar.

Bondepartierna försvarade i valet 1920 samtliga de mandat som vunnits 1917; riksförbundet även de som tillförts partiet efter valet. Dessutom vann partierna en rad nya mandat. Riksförbundet utökade genom valet sin

JR:s procentuella andel av de godkända rösterna i AR-valet 1920.

riksdagsgrupp från 6 (4) till 10 medlemmar. Två av de nya mandaten vanns på Gotland och ett i vardera Jämtlands norra och Norrbottens södra valkretsar. Resultatet motsvarade dock inte på långa vägar förväntningarna. Särskilt i Skåne blev valet en besvikelse för förbundet. Förbundet fick endast mandat i en av Skånes fem valkretsar, Malmöhus norra, där partiet redan 1917 blivit representerat.

Bondeförbundet fick en bättre utdelning på sina röstsiffror och fick genom valet sin andrakammargrupp utökad från 9 till 20 medlemmar. En av orsakerna till detta var att bondeförbundet så gott som genomgående vann på den valsamverkan som i ett antal kretsar etablerats mellan de båda bondepartierna.

Bondeförbundet vann sina nya mandat i Uppsala läns, Jönköpings läns östra (där partiet således fick två mandat), Kronobergs östra, Kalmar södra, Hallands, Älvsborgs norra och mellersta, Västmanlands östra, Kopparbergs norra, Ångermanlands södra och Jämtlands norra valkretsar. Mandatet i Jämtland vanns genom att den valde, Per Persson i Trången, stod först även på högerens lista. I riksdagen anslöt han sig inte formellt till bondeförbundsgruppen utan gick som vilde men reellt tillhörde han denna. Han deltog enligt uppgift hela riksdagen 1921 i gruppens sammanträden, insattes av gruppen i utskott och hans namn förekom under ett flertal bondeförbundsmotioner.⁴¹⁾

Tillsammans tagna blev bondepartierna genom valet 1920 representerade i väl hälften eller 26 av de 50 landsbygdsvalkretsarna. I fyra valkretsar erhöll de två mandat.

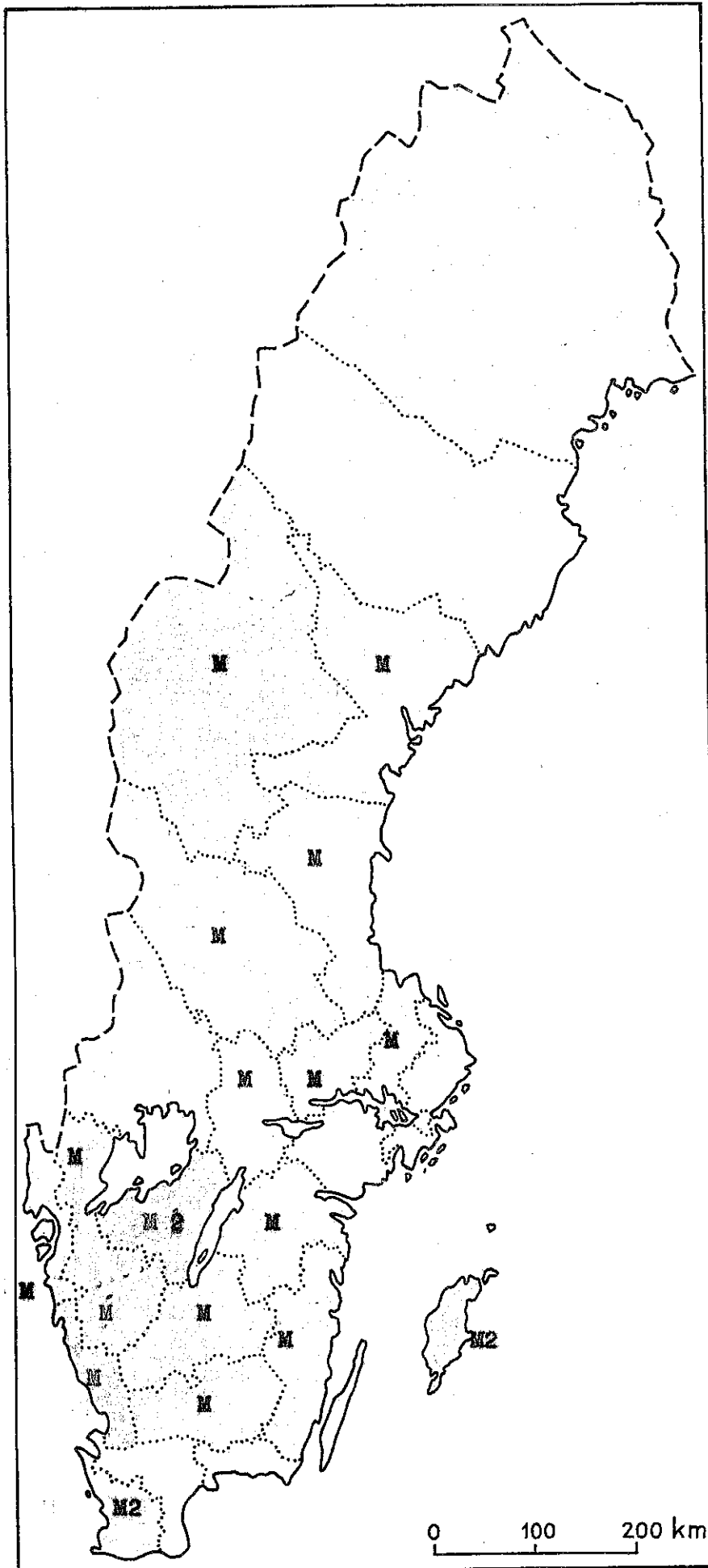
Valet 1920 kom endast att gälla för ett år. 1921 upplöstes andra kammaren och nyval förrättades. Detta val faller utom ramen för denna undersökning och skall fördenskull inte närmare redovisas. Här skall endast noteras, att den stagnation, som valet 1920 tydligt innebar för bondepartierna, 1921 slog över i en markant tillbakagång. Den procentuella andelen av väljarkåren på landsbygden sjönk visserligen endast från 19,4 till 16,1 eller med knappt en femtedel, men andrekammandaten reducerades genom valet med närmare en tredjedel. Antalet mandat minskade nämligen från 30 till 21.⁴²⁾ Från denna lägre nivå segade sig bondeförbundet sedermera under 1920-talet långsamt uppåt, men först i och med valet 1932 överträffades det resultat som uppnåtts 1920.

Valen 1920 och 1921 kan dock inte utan vidare jämföras. Förhållandena var i viktiga avseenden annorlunda 1921: Nya rösträttsvillkor och ny valkretsindelning hade genomförts och de båda bondepartierna hade slagits samman till ett. Kartan på omstående sida visar emellertid att den regionala bilden fortfarande i stort sett var densamma. Bondeförbundet var starkt i de områden, där något av dess föregångare eller båda tillsammans snabbt slagit igenom men svagt, där något tidigt genombrott inte ägt rum. Den här givna bilden av partiets regionala styrka skulle för övrigt i huvudsak komma att bli bestående även för framtiden.⁴³⁾ 1919 års landstingsmannaval framstår ur den här anlagda aspekten som det viktigaste i partiets historia. Vid detta val grundlades bondeförbundets framtida geografiska struktur.

+

Bondepartierna nådde inte den styrka som ~~dess~~^{deras} ledande män hoppats på. Men helt allmänt måste dock de uppnådda framgångarna anses ha varit

Bf:s procentuella andel av de godkända rösterna i AK-valet 1921.

förvånansvärt stora och framförallt snabba. På mindre än sex år (1913 - 1919) av aktiv agitation skapades en organisationsapparat som möjliggjorde valdeltagande i praktiskt taget hela landet. De snabba framgångarna framstår som anmärkningsvärda av flera skäl: De ekonomiska och agitatoriska resurserna var små. Den centrala ledningen var - åtminstone inom bondeförbundet - bristfällig. De grupper bondepartierna hade att vädja till vid organisationens uppbyggande och i valen var till stor del redan enrollerade i de befintliga partierna. Bondepartierna kunde således inte - som socialdemokraterna - vända sig till tidigare i huvudsak politiskt inaktiva grupper, de var för att kunna nå framgång nödsakade att vinna över medlemmar och väljare, som redan varit partipolitiskt engagerade. Bondepartierna kunde inte heller - som vänstersocialisterna ^{men} ~~1917~~ 1917 - grundas på en regelrätt utbrytning ur ett redan befintligt parti och därmed tillgodogöra sig en etablerad parti- och organisationsapparat. De fick byggas - och byggdes - nya från grunden. Mot den bakgrunden var de framgångar som bondepartierna uppnådde stora.

2. Valtaktiken.

Valkretsarna var, som framgick av den ovan gjorda genomgången av riksdagsmannevalen, många och följaktligen små. I flertalet landsbygdsvalkretsar tillsattes endast 3 - 4 mandat. Mandatfördelningen skedde visserligen enligt en 1909 antagen proportionell fördelningsmetod,⁴⁴⁾ men den omständigheten att mandaten i varje krets var så få utgjorde en kraftig spärr mot småpartier. Ett nytt parti behövde en betydande del av väljarnas röster för att ha någon chans att få mandat, och det var således stor risk, att partiets röster blev "bortkastade" i den

meningen, att de inte resulterade i något mandat för det egna partiet. Däremot kunde ett nytt partis uppträdande på valarenan medföra, att styrkeförhållandena mellan de större partierna kastades om, även om det nya partiet inte för egen del erhöi något mandat.

Genom valsamverkan med något annat parti kunde ett litet, nytillkommet parti dels öka chanserna för mandat för det egna partiet, dels positivt påverka mandatfördelningen mellan de redan befintliga partierna i en bestämd riktning. Karteller var dock inte tillåtna enligt den gällande vallagen. För att en valsamverkan skulle ha någon betydelse vid mandatfördelningen krävdes således, att de samverkande partierna gick fram under gemensam partibeteckning. En ännu mera intim samverkan kunde åstadkommas genom att partierna enades om en gemensam lista på vilken de samverkande partiernas kandidater alternerade.

Mot de fördelar som en valsamverkan av ovan angivet slag innebar fick vägas de uppenbara nackdelarna. De samverkande partierna riskerade att inför väljarna förlora sin identitet. Särskilt farligt var detta för ett nytt, litet parti. Det kunde lätt komma att betraktas som enbart en sektion av det större partiet, och väljare kunde avhålla sig från att rösta på det av den anledningen. De kunde också avstå från att rösta på det av det skälet, att de inte ville riskera att med sina röster stärka det större av de samverkande partierna. En valsamverkan kunde också med viss rätt uppfattas som uttryck för en allmän politisk samhörighet mellan de samverkande partierna och som ett ställningstagande mot andra partier och den politik dessa företrädde - även om man från de samverkande partiernas sida betonade överenskommelsens rent tekniska karaktär.

Till dessa frågor tvingades bondepartierna ta ställning i och med att de beslöt sig för att gå till val. En redovisning av meningsbrytningarna och ställningstagandena i dessa frågor är av intresse inte bara för att kartlägga hur bondepartierna agerade i valen. Den ger också ett betydelsefullt bidrag till en mera allmän karakteristik av de båda partierna och förhållandet dem emellan.

+

Frågan om valtaktiken kom under diskussion redan i samband med att bondeförbundet i Skaraborgs läns båda kretsar ställde upp i höstvalet 1914. Bondeförbundarna beslöt, som ovan nämnts, att i båda kretsarna gå till val med egen partibeteckning, bondeförbundet. Dürango kritiserade detta beslut i sin tidning Jorden och Folket och uppmanade bönderna att i sista stund ändra sitt beslut och antaga högerens partibeteckning. De skulle i annat fall riskera, att mandat spelades över "i den liberal-socialistiska alliansens händer", vilket han ansåg vara uteslutet att något större antal bondevalmän i den dåvarande politiska situationen skulle vilja medverka till. För övrigt var, menade han, partibeteckningen endast en etikett. En valsamverkan innebar inte, att de samverkande partierna förlorade något av sin självständighet.⁴⁵⁾

I Landsbygden underkändes dessa resonemang i förbittrade ordalag. Bondeförbundet var, framhölls det, ett självständigt parti, som hade full rätt att existera likaväl som andra partier och som därför också hade full rätt att gå till val med egna listor under egen partibeteckning. Och tidningen krävde respekt för detta av de andra partierna. En bondeförbundslista var ingen spränglista, det var en öppen och ärlig parti-lista. Och, slogs det fast, vad som än skedde, så skulle bondeförbundet

gå fram under^t en flagg. Och tidningen hoppades, att den dag aldrig skulle uppgå, "då bondeklassen som parti betraktat, lånar sig till en så skamlig handling som att smyga sig fram med spränglistor under främmande partibeteckning".⁴⁶⁾

Därmed var de grundläggande attityder angivna, som skulle komma att prägla de båda bondepartiernas inställning till och handläggning av valtaktikfrågan vid kommande val.

Inför 1916 års landstingsmannaval aktualiserades problemställningen på allvar för bondeförbundets del. Såväl inom högern som inom liberala samlingspartiet började man nu inse, att den nya partibildningen höll på att bli en faktor att räkna med vid valen och särskilt från högerhåll varnade man ivrigt för den "splittring" bland lantmännen som bondeförbundet kunde åstadkomma. Särskilt framhöll man från högerhåll, att bondeförbundet, om det gick till val med egen partibeteckning, skulle kunna komma att gynna socialdemokraterna. Och för att förhindra detta erbjöd man valsemverkan i de kretsar där bondeförbundet ställde upp. Överhuvudtaget förekom det från högerens sida påtagliga försök att föra den nya politiska rörelsen in under högerens vingars skugga.⁴⁷⁾

Men i Landsbygden utdömdes fortfarande alla valalliansförsök. De var, framhölls det, enbart tillkomna för att ta död på den begynnande bondesamlingen. Om bondeförbundet gick samman med högern, så skulle alla vänsterbönder falla ifrån och om bondeförbundet samverkade med vänstern så skulle alla högerbönder återgå till sitt gamla parti. "Splittringen" bland bönderna skulle vara densamma som förut. "Det betyder mindre", framhöll tidningen, "om vi förlorar en landstingsman än det förtroende

vi åstajuter. Rösta med egen partibeteckning det är vårt råd.⁴⁸⁾

Rådet följdes också i alla de valkretsar, där förbundet gick till val.

Riksförbundet deltog inte i 1916 års val. Men förbundet tog ändå genom sin tidning om än med viss försiktighet och med många reservationer ställning i valet. Och det är för sammanhangets skull av intresse att redovisa detta ställningstagande. Förbundet var ännu för svagt, framhölls det, för att det skulle tjäna något till att gå till val. Men tidningen kunde ändå inte låta bli att ta ställning till valet beroende på att rösträttsfrågan var aktuell i valkampanjen. Tidningen var för en reformering av den kommunala rösträtten, men mot såväl allmän som lika kommunal rösträtt.⁴⁹⁾ Liberalerna vill⁹/na stämstone lika kommunal rösträtt, socialdemokraterna även allmän lika. Tidningen kunde därför inte rekommendera jordbrukarna att rösta på vänsterpartierna. Tidningen medgav med beklagande, att dess rekommendation - om de frisinnade jordbrukarna följde den - måste få till följd, att högerväldet stärktes och befästes. Men då man endast hade två onda ting att välja mellan, så måste man välja det minst onda och det var, som sakerna stod, obestridligen högerväldet. Detta skulle man nämligen senare kunna komma till rätta med, men om den lika kommunala rösträtten genomfördes, så var skadan oreparabel.⁵⁰⁾

Det refererade resonemanget är i det här sammanhanget av intresse främst därför att det visar, att man inom riksförbundet utifrån en bedömning av det aktuella politiska läget och utifrån en övertygelse om vad som bäst kunde gagna jordbrukarna gav ett av de redan existerande partierna, högern, företräde framför de andra.

Bedömningar av denna karaktär präglade också riksförbundets valtaktik vid 1917 års riksdagsmannaval. Valkretsföreningarna inom riksförbundet hade enligt stadgan full frihet att själva bestämma sin valtaktik. Men riktlinjerna för hur förbundet skulle ställa sig i valet utformades dock centralt. Frågan diskuterades vid ett centralstyrelsesammanträde i maj månad och beslutet blev att valkretsstyrelserna överallt där riksförbundet gick till val, skulle gå in för gemensam borgerlig parti-beteckning.⁵¹⁾ Så kom också att ske. Det var uppenbarligen Dürango som låg bakom detta förslag, men någon oenighet om taktiken torde vid detta val inte ha förelegat inom riksförbundets ledning.⁵²⁾

Ämärkningsvärt är att bondeförbundet inte nämndes vid detta tillfälle utan endast högern och liberalerna. Men vid sammanträde strax efteråt med valkretsföreningarna i Uppsala läns och i Kronobergs läns östra valkretsar föreslog Dürango, att valsamarbete skulle äga rum med bondeförbundet i dessa båda kretsar; i den senare i form av gemensam lista.⁵³⁾ Det fanns överhuvudtaget inom riksförbundet en tendens från t.o.m. 1917 års val att nonchalera bondeförbundet. Det är tydligt att man undervärderade detta förbunds styrka och trodde, att riksförbundet med sin bättre och mera rationellt ledda organisation ganska snart skulle bli det helt dominerande av de båda bondepartierna.⁵⁴⁾

Frågan om valtaktiken var uppe vid det förbundsmöte som hölls i början av juni i Stockholm. Vid detta underströks ytterligare, att stor försiktighet var av nöden och att den rekommendation om borgerlig valsamarverkan, som centralstyrelsen utfärdat, var ett riktigt drag. Men här slogs också fast, att om ett av de borgerliga partierna - svar hade ännu inte inkommit från de andra partierna på riksförbundets framställningar - vägrade att delta, så skulle riksförbundet ändå samverka med det parti som var villigt.⁵⁵⁾ I ett flertal långa ledare och ledande

artiklar i VL o F utvecklades och försvarades förbundets ståndpunkt. Syftet med riksförbundets framställningar var, framhölls det, att göra det möjligt för riksförbundet att i andra kammaren sätta in så många "självständiga, av de förutvarande partierna både till höger och vänster oberoende lantmannarepresentanter" som svarade mot den röststyrka, som förbundet förmådde uppbära i valet, utan att fördenskull behöva riskera, att något riksdagsmandat genom riksförbundets uppträdande överflyttades från de partier som ställde sig på den dåvarande "samhälls- och rättsordningens grund" till det socialdemokratiska partiet, som ville lägga en ny grund för samhällsutvecklingen och som särskilt i fråga om äganderätten intog en mot jordbruksnäringen och dess utövers principiellt fientlig ståndpunkt. Faran var överhängande eftersom socialdemokraterna redan var så starka. Visserligen var riksförbundets medlemmar, underströk tidningen, långtifrån nöjda med den jordbrukspolitik, som förts av höger och liberalerna, men de såg dock hellre, att den plats, som de själva eventuellt inte förmådde erövra, tillföll en liberal eller högernämnad jordbrukare än att den intogs av en socialdemokratisk bondehatare. Och tidningen väntade sig, att man inom höger och det liberala partiet skulle resonera på liknande sätt, d. v. s. att man hellre skulle se en riksförbundare vald än en socialdemokrat. En valsamverkan skulle således ligga i samtliga de samverkande partiernas intresse.⁵⁶⁾

Men inbjudan till valsamverkan innebar inte, betonade tidningen, att riksförbundet gav avkall på sin politiska självständighet. Förbundet gick fram med eget program och skulle uppträda med egna listor och egna kandidater. Om ett av de inbjudna partierna tackade nej blev situationen mera diskutabel, men ansvaret för att det i så fall endast

blev en tvåpartissamverkan föll helt på det parti, som ställde sig avvisande. Någon överenskommelse utöver den om gemensam partibeteckning fick inte valkretsarna ge sig in på. Förbundets kandidater fick på inga villkor binda sig t.ex. med löften att stödja det samverkande partiet i riksdagen. Ett av förbundets huvudsyften var att frigöra jordbrukarna från partislaveriet och detta syfte fick inte för ett ögonblick släppas ur sikte. Det skulle vara liktydigt med politiskt självmord om så skedde.⁵⁷⁾

Liberalerna avvisade i samtliga kretsar riksförbundets invit. Detsamma gjorde bondeförbundet. Högern däremot accepterade beredvilligt riksförbundets förslag. Resultatet blev således att riksförbundet i samtliga valkretsar där förbundet deltog, kom att gå fram under samma partibeteckning som högern. Partibeteckningen hade varierande utseende, men i de flesta fall var den likartad eller identisk med partibeteckningar som högern tidigare använt sig av: Sveriges väl, Fosterlandets väl, Bönder och borgare etc.⁵⁸⁾ Det kan diskuteras om man inom riksförbundet verkligen på allvar räknat med att liberalerna skulle acceptera förslaget om samverkan, särskilt som denna enligt förslaget även skulle omfatta högern. Om förslaget varit allvarligt menat så måste det sägas ha vittnat om en förvånansvärd okunnighet om var de politiska skiljelinjerna gick vid denna tid. Händelserna 1914 var fortfarande i livligt minne och i valets stora fråga, författningsfrågan tog fortfarande riksförbundet - liksom högern - avstånd från liberalernas linje, även om Dürango inför valet lanserat ett eget förslag i frågan.⁵⁹⁾ Liberalerna låg i författningsfrågan socialdemokraterna nära, och det var därför naturligt att de handlade som de gjorde: De inte vara avvisade förslaget om borgerlig samling utan etablerade också i flera valkretsar valsamver-

kan med socialdemokraterna. Som utgångsbud för en samverkan med högern enbart hade dock riksförbundets framställning om allmän borgerlig samling sina förtjänster. Från riksförbundets sida kunde man framställa den uppkomna ensidiga alliansen högern - riksförbundet som påtvingad förbundet genom liberalernas hållning.

Reaktionen på liberalernas avslag var under alla omständigheter mycket bitter i riksförbundets tidning. Så långt sträckte sig inte svenskt frisinne i nuvarande tid, klagade tidningen, att det kände minsta samhörighet med samhällets övriga borgerliga element eller varnade de faror, som nu mer än någonsin hotade det borgerliga samhället och dess rättsordning samt den enskilde medborgarens frihet och äganderätt från partiet längst till vänster. Och bakom liberalernas avslag tyckte sig tidningen ana en bestämd avsikt: Liberalerna ville få ett tillfälle att utmåla och misstänkliggöra riksförbundet som högerens redskap eller bundsförvant. Genom liberalernas avslag hade riksförbundet endast uppnått sitt syftemål till hälften. Tidningen manade dock riksförbundarna att stå fast vid de med högern träffade överenskommelserna. Allvarliga faror för jordbrukarna hotade förvisso från det kapitalist- och trustvälde, som hade sina starkaste försänkningar inom högern och mot dessa faror gällde det för riksförbundet att vara på vakt. Men för ögonblicket var dock faran från det socialistiska hållet den mest överhängande. Detta kunde inte bortdiskuteras, och därefter måste riksförbundet rätta sitt handlande i det förestående valet. (60)

Det uppkomna läget vållade dock uppenbarligen en viss oro; ytterligare underblåst av den hållning som bondeförbundet - se nedan - intog. Från såväl enskilda medlemmar som sockenföreningar skall det ha inkommit framställningar om att frågan borde tas under omprövning. Tidningen

avvisade dock detta. Det kunde visserligen förefalla kaxigt och storsvulet att gå fram efter principen allt eller intet, men allt för stora intressen stod på spel för att det skulle vara klokt att göra detta. Det överensstämde för övrigt illa med den svenske bondens kynne att besinningslöst rusa iväg på vinst och förlust. Han hade genom arten av sitt yrke fått lära sig att i varje situation söka göra det bästa möjliga av omständigheterna. Bondeförbundets handlande i den här frågan utdömdes som oklokt och ansvarslöst. Det skulle med all sannolikhet leda till nederlag. ⁶¹⁾

Men ju mer valet närmade sig desto mer angelägen var tidningen att slå fast, att samverkan med högern inte på något sätt inkräktade på riksförbundets handlingsfrihet. Det fanns visserligen för tillfället en rad frågor i vilka riksförbundets uppfattning överensstämde med högerns, men vad beträffar andra gick vägarna isär och i dessa fick förbundet söka stöd hos vänstern. Och tidningen vände sig med stor indignation mot liberalernas agitation, i vilken riksförbundet framställdes som en ren högerorganisation. Och med ännu större skärpa vände sig tidningen mot tendensen på högerhåll att utan vidare räkna riksförbundet och dess i de olika kretsarna uppställda kandidater högern tillgode. För detta fanns det enligt tidningen ingen grund. Riksförbundet var en självständig organisation och de mandat, som förbundet kunde komma att vinna, skulle utgöra kärnan i ett blivande fritt och självständigt lantmannaparti, som förstod att upprätthålla sin oberoende ställning både åt höger och vänster. ⁶²⁾

Enligt tidningens rekommendationer skulle samverkan med högern bestå i gemensam partibeteckning men inte i någonting mera. I några kretsar

gick man dock längre, och samhörigheten med högern kom därför att framstå som mera intim än förbundsledningen avsett. Det förekom att samma personer kandiderade på såväl högerns som riksförbundets listor; i två valkretsar var t.o.m. första namnet detsamma. I den ena av dessa kretsar - Jämtlands södra - blev vederbörande kandidat - som tidigare nämnts - vald på i huvudsak högerröster men anslöt sig i riksdagen till riksförbundets riksdagsgrupp. De övriga tre mandat, som riksförbundet fick i valet, skulle förbundet däremot ha erövat även utan samverkan med högern.⁶³⁾

Inom bondeförbundet var i princip valtaktikfrågan inför 1917 års val enklare. Den hållning förbundet skulle intaga i denna fråga hade fastslagits redan vid tidigare val. Men dessutom hade man genom en stadgö- ändring vid 1916 års förbundsstämma direkt i stadgarne skrivit in, att förbundets partibeteckning vid valen skulle vara bondeförbundet.⁶⁴⁾ I Landsbygden förutsattes överhuvudtaget heller aldrig något annat, än att bondeförbundarna över hela landet skulle gå fram med egna listor och under egen partibeteckning. Men på grund av riksförbundets ställningstagande i valtaktikfrågan och på grund av framställningar från detta förbund och från högern om valsamverkan kom frågan ändå upp till debatt inom bondeförbundet.

Riksförbundets propäer om borgerlig samling mot socialisterna hade, framhölls det i Landsbygden, avslöjat vilken andas barn riksförbundet var.aktionen var enligt tidningen en komplett från "stormännen" för att få fram den politiska struktur som passade dessa bäst. Resultatet av en borgerlig samling skulle nämligen enligt tidningen inte bli, att socialisterna slogs tillbaka utan just det som stormannaväldet efter-

strävade: "Ett starkt högerparti, ett starkt socialistparti, ett sönder-
smulat liberalt parti och Bondeförbundet kvävt i dess linda." Bondeför-
bundet kunde för övrigt inte vara med om någon valkartell mot ett tred-
je, fullt existensberättigat parti. Förbundet ville endast sörja för
att makten blev rättvist fördelad mellan de olika partierna och folk-
grupperna. "Vår väg", skrev tidningen, "är den raka och öppna hederns
väg, och med mörkmän och deras politiska intrigspel vilja vi ej hava
något att skaffa."⁶⁵⁾

Böndernas ställning var nu sådan, att de med allvar måste tänka på att
skydda sig själva och sin närings intressen genom att gå fram med egna
listor och egen valbeteckning. Om högern, vänstern eller socialdemokra-
terna vann eller förlorade på detta var en sak, som bondeförbundarna
inte hade någon anledning att bekymra sig om. Talet om att bondeförbun-
det splittrade de borgerliga partierna var utan intresse. Bondeförbun-
dets uppgift var inte att splittra utan att ena de som nu var splittra-
de, nämligen Sveriges bönder.⁶⁶⁾

Riksförbundet och dess ivriga allianspolitik påminde enligt tidningen
"ganska mycket om en gatslinka som likaledes söker en tillfällig allians
eller förbindelse med snart sagt vem som helst, som kommer i hennes
väg, för att inkassera en tillfällig förmån". Några sådana lösa för-
bindelser låg inte för stabila och reella bondemän och inte heller för
bondeförbundet. Förbundet skulle ställa sig på en egen säker och pålit-
lig plattform och föra sin valstrid ärligt. Man kunde visserligen falla
i striden, men det blev i så fall ett fall framåt och med bibehållen
politisk ära och heder.⁶⁷⁾

Den linje som drevs av Landsbygden och därmed Berglund, var således enkel och klar: Inga allianser med något annat parti. Det perspektiv som anlades på frågan var långsiktigt. De tillfälliga mandatvinster, som en valsamverkan skulle kunna ge, ansågs väga lätt mot risken, att förbundet förlorade sin självständiga prägel. Hur förbundets framträdande i valet skulle kunna komma att påverka de redan befintliga partiernas styrka var ingenting att spekulera över. Det enda viktiga var att hålla bondeförbundet rent från all besmittelse från de övriga partierna. Bondeförbundet borde inte ta ställning för något av partierna utan mot alla och för bondeförbundet allena.

De i Landsbygden införda redogörelserna från kretsarnas nomineringssammanträden visade också, att man i det övervägande antalet kretsar utan tveksamhet följde parollerna från Landsbygden. Det fanns dock ett par undantag. I Kronobergs östra valkrets var man först benägen till samverkan med riksförbundet t.o.m. i form av en gemensam lista och med alternerande namn, och en kommitté tillsattes för att förhandla med riksförbundarna om detta. Men under intryck dels av direktiven från Landsbygden, dels av missnöje med beslutet ute i sockenföreningarna bondeförbundarna krävde att riksförbundarna skulle rösta på revs detta beslut upp och bondeförbundets valsedel och med bondeförbundets partibeteckning. Detta vägrade dock riksförbundarna att gå med på.⁶⁸⁾ I Hälsingland och Medelpad drev John Kjellmans son, James Kjellman, en del agitation för bondeförbundet. James Kjellman arbetade för en valsamverkan mellan högern och bondeförbundet i dessa provinser.⁶⁹⁾ I Medelpad bestämde sig också bondeförbundarna först för gemensam partibeteckning med högern. Men beslutet revs upp vid ett senare sammanträde och bondeförbundarna beslöt sig för att gå fram helt självständigt i valet.⁷⁰⁾ Ställd inför detta beslöt högern i Medelpad att "under insikt av det allvarliga lägets krav" inställa sin valrörel-

se och uppmanade sina medlemmar att rösta på bondeförbundets lista.⁷¹⁾
 Det fanns således en viss tveksamhet om valtaktiken på en del håll inom bondeförbundet, men resultatet blev dock, att man i samtliga kretsar beslöt sig för att gå till val med egen partibeteckning och med egna listor. I samtliga kretsar utom en var partibeteckningen bondeförbundet.⁷²⁾

Högern, som mycket ivrigt arbetat på att få till stånd ett samarbete med bondeförbundet runt om i landet, lät sig dock inte nöja med bondeförbundets avvisande attityd. I flertalet av de kretsar, där bondeförbundet men inte riksförbundet gick till val, beslöt sig högern strax före valet för att utan vidare anta bondeförbundets partibeteckning som sin egen.aktionen motiverades med att högerns och bondeförbundets valprogram i viktiga avseenden låg varandra nära - även bondeförbundet hade i sitt valprogram uttalat sig mot slopandet av den 40-gradiga skalan och mot kvinnorösträtten.⁷³⁾ med att bondeförbundets röster i annat fall skulle ha blivit bortkastade samt med att arrangemanget kunde bli en brygga till samförstånd och samarbete mellan högern och bondeförbundet. Högern lät också påskina att annekteringen av bondeförbundets partibeteckning skedde i bästa samförstånd med bondeförbundarna och t.o.m. med Berglund själv.⁷⁴⁾

I Landsbygden fördömdes emellertid med stor indignation såväl på ledande plats som i en av Berglund själv (^{signerad} publicerad) artikel högerns aktion. Vare sig Berglund eller några andra bondeförbundare hade enligt dessa inlägg någonsin gett högern tillstånd att ta bondeförbundets partibeteckning. Det var ett oförsynt valknepp från högerns sida som på det skarpaste fördömdes. Avsikten med aktionen var uppenbar, framhölls det.

Inför det mindre tilltalande skenet av att bondeförbundet slutit allians med högern skulle f.d. vänstermän inom bondeförbundet bli betänksamma och därmed skulle en början till en från högern önskad upplösning av bondeförbundet vara gjord.

Frågan var hur bondeförbundarna skulle handla i den uppkomna situationen. Berglund rådde dem dock att inte ändra partibeteckning. En ny partibeteckning skulle endast skapa villervalla inom bondeförbundet. Man skulle inte hinna att göra den nya partibeteckningen känd inför valet, och många skulle rösta med den lista, som hade den ursprungliga partibeteckningen och därmed med högern. Endast högern skulle jubla över ett sådant förfaringssätt. Han uppmanade bondeförbundarna att i stället med all kraft arbeta på att göra namnen på bondeförbundets verkliga listor kända och att propagera för dessa.⁷⁵⁾ I en valkrets, Västmanlands västra, beslöt man sig dock för att i sista stund ändra partibeteckningen något för att komma ifrån den påtvingade alliansen med högern.⁷⁶⁾ Men i övrigt vidtog man inga förändringar och bondeförbundet kom således att i valet gå fram under samma partibeteckning som högera i ett flertal kretsar.

Hur denna omständighet påverkade valutgången för bondeförbundets del är naturligtvis omöjligt att med säkerhet avgöra. Av bondeförbundets 9 mandat vanns 8 i valkretsar där högern och bondeförbundet hade samma partibeteckning. Av dessa 8 skulle bondeförbundet - om man ser till röstsiffrornas fördelning - ha vunnit 3 eller 4 även utan gemensam partibeteckning med högern. Det är också möjligt, att den gemensamma partibeteckningen - som Berglund befarat - avskräckte vänsterbönder från att rösta på bondeförbundet och att detta parti skulle ha fått

högre röstertal i flera kretsar om partiet fått gå fram under eget visir. Men som röstfördelningen blev gynnades således bondeförbundet av högerens schackdrag. Bondeförbundet skulle för övrigt fått mandat i ytterligare några kretsar om gemensam partibeteckning funnits och röst-siffrorna för de olika partierna blivit desamma.

Det är i detta sammanhang av intresse att något närmare beröra valet i en valkrets, Skaraborgs läns södra. Berglund hade vid kretsens nomineringsmöte förklarat, att han inte ville komma ifråga om riksdagskandidat. Men vid företagen omröstning befanns han trots detta ha fått de flesta rösterna och nominerades till den första platsen på partiets lista.⁷⁷⁾ Bondeförbundet fick ett mandat i kretsen. Det blev dock inte Berglund som besatte detta. Orsakerna till detta var dels att högern annekterade bondeförbundets partibeteckning i kretsen, dels att val-lagens bestämmelser om mandatfördelningen inom partierna, när flera listtyper förekom, fick mycket egendomliga konsekvenser, dels att Berglunds namn var struket på en del av de röstsedlar (på ungefär 450 av 3.051) som avgavs för bondeförbundet. Om bondeförbundet fått ha sin partibeteckning i fred så skulle Berglund blivit vald trots strykningarna. För att han inte skulle ha blivit vald hade det nämligen då krävts att hans namn varit struket på mer än hälften av bondeförbundslistorna. I den nu uppkomna situationen hade det däremot för att förhindra hans inval i princip varit tillräckligt om hans namn varit struket på en valsedel. Det kan nämnas att det även i övrigt företogs strykningar på bondeförbundslistan, vilket fick till följd att den person - Gustav Johansson i Hallagården - som stod upptagen på sista platsen på listan till sin egen och andras häpnad befanns vara vald till riksdagsman.⁷⁸⁾

Berglund hade förutsett utgången av valet för sin del, och han ansåg att hela högerens aktion var iscensatt för att förhindra hans inval i riksdagen. Högerens plan var nämligen, menade han, att överföra bondeförbundets riksdagsmän till högern. Och för att detta skulle kunna ske var det nödvändigt att hålla Berglund utanför riksdagen. Berglund hade denna gång ett visst belägg för sina misstankar, åtminstone vad själva valet i Skaraborgs södra valkrets beträffar.⁷⁹⁾

+

För riksförbundets del gav valet anledning till betänksamhet. Valframgångarna hade inte blivit vad man väntat, och samarbetet med högern hade tagit för riksförbundets självständighet farliga former. I VLoF uttrycktes efter valet stor förtrytelse över att högern utan vidare tillgodoräknade sig de mandat som riksförbundet vunnit,⁸⁰⁾ och när det i en insändare i tidningen ifrågasattes om samgåendet med högern varit riktigt - det skulle enligt insändaren ha lett till att inga liberala bönder röstade med riksförbundet - så förklarades det i en redaktionell kommentar, att man borde "taga denna mycket viktiga fråga under grundlig och allsidig omprövning".⁸¹⁾

Denna omprövning kom redan vid en allmän medlemskonferens som riksförbundet anordnade i slutet av november. Durango inledde vid konferensen diskussionen i hithörande frågor. Enligt referat i tidningen var man allmänt ense om att riksförbundets taktik haft såväl för - som nackdelar. Fördelarna bestod i att förbundet genom sitt valdeltagande inte - som bondeförbundet - kommit att försvaga jordbrukarnas representation i riksdagen eller stärka socialdemokraternas. Den främsta nackdelen var att förbundet fått ett sken av osjälvständighet gentemot

högern och att liberaler fördenskull avstått från att rösta på förbundet. Nackdelarna ansågs tydligen överväga fördelarna eftersom man beslöt att man vid 1918 års landstingsval starkare skulle markera förbundets självständighet gentemot andra partier. I de allra flesta valkretsar borde förbundet utan risk kunna gå fram med egen partibeteckning. Som en lämplig sådan rekommenderades "Jordbruket främst". De mandatförluster som vid årets val drabbat bonderörelsen genom att de båda förbunden inte kunnat enas om valsanverkan borde däremot vid ett kommande val till varje pris förebyggas. Och man ansåg att det numera förelåg goda förutsättningar för samarbete.⁸²⁾ Vad man därvidlag torde ha haft i tankarna var den opposition mot Berglund som kommit till uttryck inom bondeförbundet.

Helt enig om en omläggning av valtaktiken var man dock inte inom riksförbundet. Olof Olsson i Kullenbergstorp, nyvald riksdagsman för riksförbundet, skall ha opponerat sig och vid konferensen krävt, att valkretsföreningarna skulle lämnas frihet att agera i valtaktikfrågan så som de fann lämpligast.⁸³⁾ Uppenbart var dock att Durango helt ändrat uppfattning i taktikfrågan efter 1917 års val och de erfarenheter det gav. Inför landstingsvalet 1918 uppmanade han i tidningen riksförbunderna, att överallt gå fram med självständig partibeteckning. "Förbundet måste", skrev han, "genom sina handlingar och sitt uppträdande göra slut på talet om annex åt det ens eller andra partiet och gå sina egna vägar mot det föresatta målet." Så långt som till att förbjuda andra partier att rösta under riksförbundets valbeteckning ville han dock inte gå. Det borde de tillåtas göra för att därmed stödja jordbruket. Några som helst förhandlingar med andra partier om detta fick dock inte riksför-

bundarna ge sig in på. Och i all synnerhet skulle man undvika att gemensamma kandidater upptogs på riksförbundets och andra partiets listor. Ty därav hade riksförbundet i de flesta fallen endast haft dåliga erfarenheter.⁸⁴⁾ Kort tid efter det att tidningen fastslagit dessa riktlinjer hade centralstyrelsen sammanträde. Vid dessa modererades hållningen något. Man beslöt nämligen att förbundet skulle gå fram med självständig partibeteckning men endast där det fanns rimliga chanser till mandat.⁸⁵⁾ Bidragande till denna moderering torde ha varit att Olsson i Kullenbergstorp och därmed troligen hela riksdagsgruppen fortfarande var skeptiskt inställd till de nya signalerna. Det framgick av en intervju som Olsson gav samma dag som centralstyrelsen hade sin sammankomst.⁸⁶⁾

Riksförbundets nya linje i taktikfrågan vann av allt att döma dålig resonans ute i kretsarna trots att den vid upprepade tillfällen ivrigt tillstyrktes i tidningen, som särskilt varnade för samverkan med högern.⁸⁷⁾ Högern var fortfarande mycket samarbetsvillig och i ett stort antal kretsar var av de rapporter som strömmade in till tidningen att döma riksförbundarna inte särskilt ovilliga. Resultatet blev att riksförbundet gick fram självständigt endast i 5 av de 36 kretsar som förbundet deltog i. I 28 kretsar var det fråga om samverkan enbart med högern, men i ytterligare tre var även bondeförbundet involverat. I en del kretsar förekom även i detta val samma namn på högerns och riksförbundets listor,⁸⁸⁾ trots att VLoF före valet i enträgna ordalag vädjat till de riksförbundare, som upptagits på högerns listor, att avsäga sig kandidaturen på dessa och varnat riksförbundarna för att rösta på de högerlistor där riksförbundare fanns med.⁸⁹⁾

Efter valet togs de medlemmar som handlat mot förbundsledningens direktiv i valtaktikfrågan i allverlig upptuktelse i tidningen. Att ställa sig även till annat partis förfogande vid valen var, hette det, helt oförenligt med medlemskap i riksförbundet. Ingen kunde tjäna två herrar och om det inträffade fick passera även i fortsättningen så var förbundets självständiga ställning tillspillogiven och hela samlingstanken förfelad.⁹⁰⁾ Det samarbete som förekommit i några kretsar även med bondeförbundet ansågs däremot vara ett gott tecken för framtiden, och de bondeförbundare som inte låtit sig bindas av sin stadgas bestämmelse om att partibeteckningen skulle vara bondeförbundet fick beröm.⁹¹⁾

Taktikfrågan togs upp vid ett centralstyrelsesammanträde en tid efter valet. Meningarna var här enligt referatet delade. Man kunde visa på exempel som styrkte att riksförbundet enbart haft nytta av den samverkan som skett. Man antog emellertid en resolution i vilken de medlemmar, som verkat för annat parti genom att delta i partiets agitation (sådant hade således förekommit) eller genom att mottaga kandidatur på annat partis lista, starkt fördömdes. Något sådant kunde inte tolereras i fortsättningen och de medlemmar som handlat på ett sådant sätt hade förverkat sitt medlemskap i förbundet. Gemensam partibeteckning med annat borgerligt parti borde också i princip undvikas men kunde i undantagsfall tolereras om man därmed t.ex. förhindrade att "de mest ytterligt gående omstörtningssträvandena" gavs möjlighet till framgång.

Denna resolution skulle tillställas alla sockenföreningar och valkretsförbund och uppläsas på alla sammanträden.⁹²⁾

Vad man kan konstatera är således, att riksförbundet, särskilt Därango,

gjort en helomvändning i taktikfrågan. Den taktik som rekommenderades och utförligt motiverades och försvarades inför 1917 års val underkändes så gott som helt efter valet och inför 1918 års landstingsval. Och de medlemmar, som inte handlade i överensstämmelse med de nya parollerna tillrättavisades och fördömdes. Dürango hade, uppenbarligen under intryck av bondeförbundets hållning, kommit till insikt om, att valtaktiken var viktig ur en vidare aspekt. En alltför försiktig och kalkylerande hållning i valen hotade förbundets självständighet och därmed dess fortsatta utbredning och existens som ett självständigt parti. Inför dessa faror fick andra hänsyn vika. Dock inte helt. I den ovan refererade resolutionen förutsattes det att det fortfarande i undantagsfall kunde uppkomma situationer, där valsamverkan med annat parti var befogad.

I Landsbygden ägnades taktikfrågan inför 1918 års val liksom valet som helhet relativt liten uppmärksamhet. Berglund hade drabbats av besvärigheter: Kjellman och Johansson i Friggeråker hade lämnat honom och startat nya tidningar och Berglund var upptagen av polemik med sina forna medhjälpare. Bondeförbundarna manades emellertid som tidigare att gå självständigt fram i valet och speciellt varnades de för att ta intryck av de nya signalerna från riksförbundet. Dessa angavs endast vara ett utslag av en ny och lätt genomskådad bluff från riksförbundets och högerens sida.⁹³⁾ Även i de nytilkomna bondetidningarna avråddes från alla valallianser.⁹⁴⁾

I den offentliga statistiken redovisades dock att bondeförbundarna gått till val i samverkan med annat parti i 19 av de 45 valkretsar som bondeförbundet ställde upp i. I 15 valkretsar omfattade valsamverkan

enbart högern, i en valkrets enbart liberalerna, i tre valkretsar som ovan nämnts såväl högern som riksförbundet.⁹⁵⁾ Det har inte varit möjligt att avgöra i vad mån samverkan med högern genomgående grundade sig på positiv medverkan från bondeförbundarna ute i kretsarna eller om det rörde sig om samma metodik från högern som vid 1917 års val. I några fall är det dock uppenbart att bondeförbundarna engagerat sig för samverkan. I ett par kretsar gick t.o.m. högern och bondeförbundet fram med gemensam lista. Detsamma gällde om bondeförbundet och riksförbundet i ett par fall.⁹⁶⁾ Som helhet höll sig dock bondeförbundet även i detta val mera rent från all sammanblandning med andra partier än riksförbundet.

+

Valtaktiken vid 1919 års val behandlades för riksförbundets del vid ett extra förbundsöte i januari månad. Mötet beslöt på arbetsutskottets förslag att rikta "en kraftig appell och en varm vädjan" till bondeförbundet om samarbete vid de kommande valen. Men vad beträffar de övriga partierna skulle förbundet intaga en fullt självständig hållning och inte ta något initiativ till närmande vare sig åt det ena eller andra hållet. Partibeteckningen bestämdes till "Med jordbruket för lagbunden frihet".⁹⁷⁾

Den beslutade taktiken följdes upp i ett stort antal ledare och artiklar i förbundets tidning. Högern utfärdade inför valet en paroll om borgerlig samling. Denna avvisades i riksförbundets tidning med ungefär precis samma argument som förekommit i Landsbygden mot riksförbundets krav på borgerlig samling inför 1917 års val.⁹⁸⁾ Riksförbundets ledning hade således nu helt ut fullföljt den helomvändning som på-

börjats inför 1918 års val. Bondeförbundets linje i valet slogs fast vid ett sammanträde med förtroenderådet och riksdagsgruppen i februari månad. På ett undantag när, en riksdagsman som föreslog samarbete med riksförbundet, skall alla ha varit eniga om att inget som helst samgående med något annat parti skulle äga rum vid valet. En liten vinst vid valen skulle, hette det, "straffa sig mångdubbelt, ja, det skulle eventuellt kunna bli början till förbundets upplösning." "Därför, bondeförbundare i hela riket", tillfogades det i en kommentar till beslutet i Landsbygden, "förloren hellre en landstingsman än att ni komprometterar bondeförbundet."⁹⁹⁾

Direktiven från förbundens ledningar var således helt likartade utom på en punkt: riksförbundet önskade samverka med bondeförbundet, vilket bondeförbundet sade nej till. Vare sig riksförbundets eller bondeförbundets ledning lyckades dock få resonans för de fattade besluten hos de lokala organisationerna. Riksförbundarna gick fram under gemensam partibeteckning med annat eller andra partier i 57 av de 68 valkretsar som förbundet ställde upp i, bondeförbundarna i 53 av 71. I flertalet fall gällde det samverka med enbart högern; för riksförbundet i 37 valkretsar och för bondeförbundet i 34. I 5 valkretsar samverkande bondepartierna enbart med varandra, i 12 med varandra och högern; i 2 kretsar förekom kombinationen höger - riksförbund - liberaler, i en höger - bondeförbund - liberaler, i en riksförbund - liberaler och i en bondeförbund - liberaler.¹⁰⁰⁾

Det är tydligt att högern utan löfte eller överenskommelse i en del valkretsar ~~-----~~ i detta val lade sig till med bondepartiernas partibeteckningar - således inte bara bondeförbundets utan även riksförbun-

dets. Men det är också uppenbart att det i många kretsar förekommit direkta överenskommelser om samverkan även med högern.¹⁰¹⁾ Den samverkan som etablerades mellan bondeförbundare och riksförbundare var tydligen genomgående en följd av överenskommelser. I några fall gick de båda förbunden fram med gemensam lista med alternerande namn. Miss-tänksamheten var dock fortfarande stor och samarbetsviljan inte den bästa: I en av kretsarna strök riksförbundarna alla bondeförbunds-namnen med resultat att bondeförbundarna blev utan mandat, i en annan krets handlade bondeförbundarna precis på samma sätt och med motsvarande resultat.¹⁰²⁾

Såväl riksförbundare som bondeförbundare bröt således med ledningarnas beslut i taktikfrågan. I den mån bondeförbundarna gick fram under annan partibeteckning än bondeförbundet - och det förekom i flera fall - bröt de även mot den 1916 antagna stadgan, vilken som ovan nämnts föreskrev, att partiet skulle gå till val under sitt partinamn.

Frågan uppmärksammades i samband med den stadgerevision som företogs vid förbundsstämman i juni 1919. Program- och stadgekommittén hade föreslagit att det absoluta kravet i de gamla stadgarna skulle ändras till: "Vid såväl riksdagsmänna- som landstingsmannaval bör partibeteckningen vara: 'Bondeförbundet'." Detta blev också stämans beslut. Det stod dock strid om beslutet, bl.a. yrkade stadgekommitténs ordförande, Hedlund i Gammelbo, på att "bör" skulle bytas ut mot "skall". Genom beslutet hade förbundet markerat, att det normala visserligen borde vara att förbundet gick självständigt fram i valen under sitt eget partinamn men att situationer kunde uppkomma då det var lämpligt att avvika från denna princip.¹⁰³⁾

Inför 1920 års val var hållningen i valtaktikfrågan mera vacklande än tidigare inom båda partiernas ledningar.

Riksförbundet hade förbundsstämma i juni månad och vid detta diskuterades uppläggningsfrågan av årets valrörelse, men någon allmän rekommendation i taktikfrågan utfärdades inte. Man gav inte ens någon anvisning om vilken partibeteckning valkretsarna borde använda.¹⁰⁴⁾ I en ledare i tidningen en tid senare hette det dock att de övervägande sympatierna vid förbunds-
 mötet varit för "ett konsekvent hävdande av förbundets fulla och obeskurna självständighet". Endast vad beträffade bondeförbundet borde därvidlag ett undantag göras. I en eller annan valkrets kunde dock läget vara sådant att ett samarbete med annat parti var motiverat. Något absolut förbud hade inte i detta hänseende utfärdats av riksorganisationen, utan det tillkom valorganisationerna i kretsarna att träffa avgörandet.¹⁰⁵⁾ Högern propagerade inför valet för borgerlig samling. VLoF tog avstånd från detta bl.a. med den motiveringen att tidigare socialdemokrater väntades rösta med förbundet men att de skulle avstå från detta om förbundet gick fram i valet i allians med högern.¹⁰⁶⁾

Det hör till saken att tidningen inför valet drev en ivrig propaganda för att lantarbetarna skulle ansluta sig till och rösta med förbundet.¹⁰⁷⁾ En mycket stor del av den kritik som tidningen riktade mot de övriga partierna drabbade högern.¹⁰⁸⁾

Bondeförbundet höll också stämma i juni månad. Enligt ett referat från stämman var alla ense om att partiet skulle gå fritt och självständigt fram vid valet. Men man var ense om huruvida detta skulle gälla även beträffande riksförbundet och man beslöt att hänskjuta denna fråga till kretsföreningarna. Det hade dock framhållits vid stämman, att om

det väl från början "sett ut som om J.R. tenderade att gå mer åt höger än Bondeförbundet kunde vara med på", så hade förbundet numera "visat sig ha gjort en den skarpaste front mot högern och företett en i allo självständig hållning, varför också talet om en högerdragnig från förbundets sida alldeles tystnat".¹⁰⁹⁾ Enligt ett annat referat fattade man inget beslut i taktikfrågan vid stämman. Den diskussion som förts fick utgöra svaret på frågan.¹¹⁰⁾ Någon allmän rekommendation utfärdades i varje fall inte till kretsföreningarna i samband med stämman. En tid efteråt gjorde dock förtroenderådet ett uttalande, närmast med anledning av högerns förslag om borgerlig samling. I uttalandet framhölls i försiktiga vändningar, att förbundets partibeteckning borde vara bondeförbundet och att den av högern föreslagna borgerliga samlingen borde "undvikas". Detta dels för att den kunde leda till söndering inom bondeförbundets egna led, dels för att den hade "karaktären av blockbildning med front mot visst håll". Om något annat parti ville antaga bondeförbundets partibeteckning fick respektive valkretsstyrelse ta detta under övervägande "dock med iakttagande av egna listor".¹¹¹⁾

Direktiven från ledningen var således förhållandevis vaga. Dessutom intog förbundets tidningar olika ståndpunkter i taktikfrågan. I Landsbygden hävdades fortfarande med stark emfas, att partiet inte skulle ge sig in på samverkan av något slag - således inte ens med riksförbundet,¹¹²⁾ medan andra tidningar visade en mera samarbetsvillig attityd och t.o.m. i något fall rekommenderade borgerlig samling.¹¹³⁾

Rapporterna i förbundens tidningar visade att man inom båda förbunden i ett stort antal valkretsar gick i förhandling med andra partier om valsamverkan men också, att det inom många valkretsar rådde oenighet

om valtaktiken. Rapporterna visade också att riksförbundarna fortfarande genomgående var mera samarbetsvilliga än bondeförbundarna och att det i regel var från riksförbundarna som initiativet utgick i de fall då valsamverkan etablerades mellan de båda partierna. ¹¹⁴⁾

Resultatet blev att riksförbundet gick till val i samverkan med annat parti i alla utom tre av de 32 valkretsar, där förbundet ställde upp, medan bondeförbundet gick fram under förbundets partibeteckning och utan några allianser i 17 av de 35 valkretsar som förbundet förekom i.

I 15 av de valkretsar där samverkan förekom uppträdde riksförbundet och bondeförbundet med gemensam partibeteckning - i tre valkretsar t.o.m. med gemensam lista och alternerande namn. I 5 av dessa 15 valkretsar var partibeteckningen gemensam även för högern. Högern hade dock velat vara med även i flertalet av de övriga kretsarna men avvisats av bondepartierna. I övrigt samverkade riksförbundet med enbart högern i 13 valkretsar och bondeförbundet med samma parti i tre. I en valkrets förekom kombinationen högern - riksförbundet - liberalerna.

Riksförbundet fick 9 av de 10 erövrade mandaten i valkretsar, där samverkan ägde rum. Bondeförbundet däremot endast 8 av 20. Båda partierna skulle dock av röstsiffrorna att döma ha tagit flertalet av de mandat, som de nu vann, även utan samverkan med tredje parti, förutsatt att de samverkat inbördes. ⁴Variera förbundet skulle under sådana omständigheter ha förlorat två mandat. Det är för övrigt - som påpekats i samband med genomgången av 1917 års val - möjligt, att bondepartierna, om de gått fram utan samverkan med tredje parti, skulle fått ett högre röstetal och därmed mandat i kretsar där de nu blev utan. Det kan näm-

nas att i fyra kretsar hade bondepartierna i valet 1920 mot sig en allians högern - liberalerna. I samtliga dessa kretsar tog bondepartierna mandat. 115)

+

Den ovan gjorda genomgången av valtaktikfrågan har visat, att de ledande inom de båda förbunden från början hade mycket olika uppfattningar om hur bondepartierna skulle agera vid valen. Mot Berglunds och Landsbygdens tveklösa proklamationer om absolut självständighet kontrasterade Düringos kalkylerande och analyserande försiktighet. Efter 1917 års val kom parollerna från förbundsledningarna att bli relativt likartade genom att Düringo och riksförbundsledningen ändrade ståndpunkt. De nya riktlinjerna slog dock dåligt igenom på det lokala planet inom riksförbundet. Allianser - framförallt med högern - var vanliga även i senare val.

Inom bondeförbundet uppluckrades det absoluta kravet på självständigt uppträdande i valen genom 1919 års stadgeändring. Men redan dessförinnan - i 1918 och 1919 års landstingsval - hade många kretsar handlat stick i stäv med ledningens direktiv och etablerat valsamverkan med andra partier - företrädesvis med högern. Det är tydligt att valtaktikfrågan tedde sig annorlunda och även bedömdes annorlunda på det lokala planet. Kravet på absolut självständighet fick vika för möjligheten att genom samverkan få mandat.

Men trots dessa avvikelser framstod bondeförbundet som helhet taget under hela perioden som mera självständigt i valsammanhang än riksförbundet. Oviljan mot samverkan var större inom bondeförbundet och inom

många valkretsar hölls självständighetslinjen konsekvent. Som en betydelsefull detalj kan framhållas, att den vanligaste partibeteckningen inom bondeförbundet var förbundsnamnet. Även i en del valkretsar där samverkan kom till stånd gick förbundet fram under sitt förbundsnamn. De övriga samverkande partierna fick således acceptera detta. Inom riksförbundet däremot diskuterades uppenbarligen aldrig ens att förbundet skulle gå till val med förbundets namn som partibeteckning och de partibeteckningar som förbundet använde i valen hade mycket varierande utseende.

Av särskild betydelse var förbundets ställningstagande i taktikfrågan vid det första större framträdandet inför valmanskåren - alltså vid 1917 års val. För riksförbundet blev det mycket svårt att avtvaga den högerstämpel som från alla håll - inte minst från bondeförbundet - åsattes förbundet med anledning av förbundets taktik vid valet. Bondeförbundet å andra sidan kom att betraktas som en självständigare och - i huvudsak med orätt - som en mera vänsterbetonad partibildning än riksförbundet. Högerns agerande vid valet bidrog till att ytterligare förstärka Berglunds redan förut mycket stora misstänksamhet mot detta parti och fördjupade och befäste hans övertygelse att de största farorna hotade bondeklassen och landet av de krafter, som han menade i första hand stod bakom högern. Och riksförbundet hade genom sin positiva allians med högern ytterligare komprometterat sig i Berglunds och andra ledande bondeförbundares ögon. Man ansåg sig därmed ha fått bekräftelse på att riksförbundet endast var en av högern skickligt utsträckt fångstarn med syfte att förhindra bondesamlingen.

Den grundläggande orsaken till bondepartiernas bekymmer i valtaktikfrågan var, som inledningsvis påpekats, den gällande valordningen. Små och nya partier missgynnades av systemet med små valkretsar. Frågan om valsamverkan uppkom så att säga automatiskt på grund av gällande valsystem. Det kan nämnas att bondeförbundet skulle erhållit 12 mandat i 1917 års val och riksförbundet 7 om riksproportionalitet förelegat vid mandatfördelningen.¹¹⁶⁾ Partierna fick nöja sig med 9 respektive 4 mandat trots den valsamverkan som förekom.

I såväl Landsbygden som Vårt Land och Folk påtalades också omedelbart efter 1917 års val det "orättfärdiga" i valsystemet och krav framställdes om ett nytt valsystem.¹¹⁷⁾ Detta krav kom sedermera att ofta upprepas i förbundets tidningar.¹¹⁸⁾ Vad man i första hand begärde var en övergång till större valkretsar för att möjliggöra en bättre proportionalitet vid mandatfördelningen mellan de konkurrerande partierna och för att därmed få slut på allt tal om bortkastade röster och valsamverkan. Detta krav togs t.o.m. in i bondeförbundets valprogram inför 1919 års landstingsval. Vidare föreslogs det i båda förbundens tidningar, att man ytterligare skulle garantera proportionaliteten genom någon form av tilläggsmandat. När kvinnorrösträtten genomfördes krävdes det dessutom i tidningarna att städerna i så stor utsträckning som möjligt skulle avskiljas från landsbygden som egna valkretsar. Motiveringen för detta krav var bl.a. att man antog, att valdeltagandet bland landsbygdens kvinnor skulle bli lägre än bland städernas och att detta skulle kunna få till följd, att landsbygden blev underrepresenterad i riksdagen. I förbundstidningarna uppmanades riksdagsgrupperna att motionera i dessa frågor. Högerns aktion mot bondeförbundet i 1917 års val hade möjliggjorts av att det inte fanns något skydd för parti-

beteckningar enligt gällande vallag. Vid sammanträdet med bondeförbundets förtroenderåd och riksdagsgrupp i januari 1918 togs frågan upp till behandling och beslutet blev att riksdagsgruppen ålades "att med det allra första väcka en motion i riksdagen om förbud för politiska partier att utan överenskommelse få taga andras partibeteckningar vid politiska val".¹¹⁹⁾

Något initiativ togs dock inte av bondegrupperna vare sig i denna fråga eller i de övriga ovan nämnda frågorna vid 1918 års riksdag. Orsaken var möjligen, att bondegrupperna blev förekomna av motionärer från andra partier.¹²⁰⁾ I en vänstersocialistisk motion begärdes nämligen att valsystemet skulle revideras så att det gav småpartier en rättvisare utdelning i valen och i en motion av en enskild liberal riksdagsman krävdes dessutom - med åberopande av händelserna vid 1917 års val - skydd för partibeteckning.¹²¹⁾ Motionärerna begärde utredning av vallagsfrågorna och detta krav tillstyrktes av konstitutionsutskottet och bifölls av kamrarna.¹²²⁾ Med anledning av detta riksdagsbeslut tillsatte regeringen - dock först hösten 1919 - en utredning - de s.k. proportionsvalssakkunniga. Utredningen avgav sitt huvudbetänkande i april 1921 och regeringen presenterade så gott som omedelbart riksdagen en proposition i vilken en del av utredningens förslag togs upp.¹²³⁾ Riksdagen biföll i huvudsak propositionen¹²⁴⁾ och den nya bestämmelserna kom att tillämpas redan vid samma års andrakammarval. I den nya vallagen tillgodosågs kraven på större valkretsar. Något skydd för partibeteckningar gavs dock inte trots att utredningen hade föreslagit detta. Utredningens förslag på denna punkt hade inte tagits med i propositionen.

I såväl utredningsförslaget som i propositionen föreslogs att Stockholm och Göteborg skulle utgöra egna valkretsar. Något annat ifrågasattes inte heller under riksdagsbehandlingen. Vad beträffar Malmöhus län däremot hade utredningen och propositionen föreslagit att länet skulle delas i två valkretsar och att städerna i länet skulle föras till den valkrets där de geografiskt hörde hemma. Genom ett initiativ från bondepartihåll frångick emellertid riksdagen propositionen på denna punkt och fyrstadskretsen tillskapades. Detta var således en framgång för uppfattningen att städerna borde avskiljas från landsbygden i valsammanhang.¹²⁵⁾ Något mera allmänt krav på särskilda stadsvalkretsar framfördes inte från bondepartierna under riksdagsbehandlingen.¹²⁶⁾ Inte heller aktualiserades frågan om skydd för partibeteckning. Helt allmänt kan man säga att denna fråga blev av mindre vikt genom tillkomsten av större valkretsar. Och för bondepartiernas del gällde att de nu var etablerade och väl kända. Någon risk för att ett större parti skulle göra om högerens aktion vid 1917 års val förelåg knappast.

3. Höger eller vänsterröster?

Det har tidigare i detta avsnitt framhållits, att bondepartierna kom till i ett läge, då bönderna redan var partipolitiskt engagerade. Tre rikspartier hade under årtiondens närmast före bondepartiernas framträdande tagit form: ett högerparti, ett liberalt parti och ett socialdemokratiskt. Mellan dessa partier hade således böndernas röster förs bondepartiernas tillkomst fördelats. Då den valmanskår bondepartierna vände sig till var tämligen konstant och då någon ökning av valdeltagandet inom denna valmanskår inte ägde rum i och med att bondepar-

tierna gick till val¹²⁷⁾ är det tydligt, att bondepartiernas röster så gott som uteslutande kom från sådana väljare som tidigare röstat på något av de tre ovan nämnda partierna. Det är av intresse att försöka klarlägga från vilket eller vilka partier bondepartierna tog sina röster.

Det är visserligen inte möjligt att av tillgängligt material dra några absolut säkra eller i detalj preciserade slutsatser i detta avseende. Men på grundval av uppgifterna i valstatistiken och med stöd av en bedömning av det allmänna politiska läget under perioden kan man dock i grova drag göra en uppskattning, som har en förhållandevis hög grad av sannolikhet.

I valstatistiken redovisas nämligen bl.a. respektive partiers ökade eller minskade andel av valmanskåren jämfört med föregående val - totalt och valkretsvis samt fördelat på landsbygd och städer. Dessa uppgifter ger ett visst underlag för en bedömning av här avsett slag.¹²⁸⁾

I det följande behandlas endast 1917 och 1920 års riksdagsval främst av det skälet att statistiken från landstingsvalen av olika anledningar är mindre användbar i detta sammanhang.

+

I valet 1917 deltog sex partier. Förutom bondepartierna hade det vänstersocialistiska partiet tillkommit sedan det ordinarie valet hösten 1914, som ligger till grund för den här gjorda jämförelsen. Eftersom det vänstersocialistiska partiet var en utbrytning ur det socialdemokratiska är det rimligt att antaga, att rösterna på det förra partiet i 1917 års val i huvudsak kom från sådana väljare som tidigare

röstat socialdemokratiskt. Redovisningen i den offentliga valstatistiken stöder detta antagande. Det förefaller således berättigat att i detta sammanhang behandla de båda socialistiska partierna som en enhet.

Partiernas vinster och förluster fördelade sig i valet 1917 enligt följande sammanställning:¹²⁹⁾

	Hela antalet godkända valsedlar	Ökning (+) eller minskning (=) i förhål. t. valet hösten 1914						
		Hela antalet valsedlar	Högern	Riksförb.	Bondeförb.	Lib.	Soc. dem	V. soc.
Hela riket	735.984	+4.623	-85.791	+23.396	+37.755	+6.443	-37.356	+59.243
Däruv landsbygden	557.336	-3.926	-76.423	+23.310	+36.447	+6.251	+ 6.422	
Städerna	178.648	+ 8.549	-9.372	+ 86	+ 1.308	+ 192	+ 15.465	

Valet som helhet innebar - som sammanställningen visar - en kraftig tillbakagång för högern, medan såväl liberalerna som socialdemokraterna - vänstersocialisterna något ökade sina röstetal. Det är vidare att märka att högerns tillbakagång på landsbygden var absolut och relativt vida större än i städerna. Högerns andel av väljarkåren på landsbygden nedgick jämfört med valet 1914 från 36.1 % till 22.8 %, medan andelen av stadsväljarna endast sjönk från 37.7 % till 30.7 %.¹³⁰⁾ Högerns större tillbakagång på landsbygden var av ungefär samma storleksordning som bondepartiernas sammanlagda vinster. Valsiffrorna gör det således troligt att antaga, att bondepartierna i huvudsak erövrade sina röster i 1917 års val från högern.

En genomgång av valsiffrorna valkretsvis ger vid handen att båda bondepartierna i huvudsak tog sina röster från högern i hela landet. Sambandet mellan högerens röstförluster och bondepartiernas vinster är helt tydligt i Götaland och Svealand. I flertalet av de valkretsar där bondepartierna deltog ökade liberalerna eller vänsterpartierna tillsammans sina röstetal medan högerens röstetal kraftigt sjönk - i några kretsar med nästan exakt samma antal röster som bondepartierna erhöll. Även i norrlandsvalkretsarna var det uppenbarligen högern som fick släppa till huvudparten av bondepartiernas röster. Men i några norrlandsvalkretsar t.ex. de båda kretsarna i Hälsingland är det tydligt, att bondeförbundets vinster i viss utsträckning gjordes även på liberalernas bekostnad.¹³¹⁾

De slutsatser man kan dra av valstatistiken i den här avhandlade frågan är inte särskilt överraskande. Tvärtom var det allmänna politiska läget sådant, att man kunde förvänta att de nya bondepartierna i huvudsak skulle attrahera högerbönder. Fram till mars 1917 satt ministären Hammarskjöld, vilken allmänt betraktades som en högerregering. Ministären Swartz - Lindman, som avlöste den Hammarskjöldska och som satt över valet, hade en klar högerfärg. Det var dessa regeringar som fick bära huvudansvaret för den bland bönderna så hatade kristidsförvaltningen. Bönder som tidigare röstat med högern hade således ett starkt positivt skäl för att överge detta parti. Steget över till bondepartierna bör för dessa väljare ha varit förhållandevis lätt att taga. De kunde lämna högern utan att fördenskull behöva ge sin röst åt de vänsterpartier som de i tidigare val tagit ställning mot. De kunde också göra det utan att behöva ändra uppfattning i valets stora

fråga - rösträttsfrågan. Båda bondepartierna gick, som ovan nämnts, ~~inofficiellt~~ officiellt ~~mot~~ mot den av vänsterpartierna föreslagna författningsreformen. Dessutom visste de tidigare högerväljarna i ett flertal kretsar, att deras röster i andra hand kom högern till godo genom bondepartiernas etablerade eller påtvingade valsamverkan med högern. Allt var således väl tillrättalagt för att högerbönder, som var missnöjda med högern och framförallt med den förda jordbruks- och krispolitiken skulle demonstrera sitt missnöje genom att rösta på de nya bondepartierna i valet. På de bönder som i tidigare val röstat liberalt kunde inte bondepartierna utöva samma lockelse. Liberala samlingspartiet kunde inte göras ansvarigt för den förda krispolitiken. Tvärtom kunde partiet använda denna fråga i sin agitation mot högern. Vidare bör bondepartiernas valsamverkan med högern ha verkat direkt avskräckande på de liberala bönderna. En röst på bondepartierna kunde lätt i realiteten bli en röst på högern - det parti de liberala bönderna i tidigare val tagit ställning mot. Hur bondepartiernas ställningstagande i författningsfrågan kan tänkas ha verkat är vanskligt att uttala sig om. Det är visserligen långtifrån säkert att liberala samlingspartiets linje i denna fråga mötte någon allmän entusiasm bland de liberala bönderna. Men å andra sidan är det rimligt att antaga, att de bönder inom det liberala ~~samlings~~partiet som hade en mera utpräglat konservativ uppfattning i konstitutionella frågor övergett partiet redan vid de båda valen 1914.

En mera allmän bedömning av det politiska läget vid 1917 års val styrker således den slutsats som ovan dragits av valstatistiken, nämligen att båda bondepartierna i valet fick huvudparten av sina röster från tidigare högerväljare och att inbrytningen i vänsterpartierna var ringa.

Valet 1920 är ur den här anlagda aspekten mera svårbedömbart än 1917 års val. Bl.a. var valdeltagandet betydligt lägre 1920, vilket försvårar utläsandet av mera säkra slutsatser ur valstatistiken. Huvudtenden- sen i valet var en kraftig tillbakagång för vänsterpartierna. Högern ökade dock endast obetydligt sitt totala röstetal. På landsbygden förlorade högern totalt sett även detta val röster. Partiernas vinster och förluster fördelades enligt följande sammanställning:¹³²⁾

	Ökning (+) eller minskning (-) i förhållande till valet 1917						
	Hela an- talet val- sedlar	Högern	Riksförb.	Bondef.	Lib.	Soc. dem.	V. soc.
Hela riket	-77.801	+ 1.686	+17.227	+13.056	-59.581	-33.656	-17.187
Därav landsb.	-83.413	- 9.889	+17.003	+13.833	-55.812	-48.538	
" städerna	+ 5.612	+11.575	+ 224	- 777	- 3.769	- 2.305	

De enda partier som jämfört med föregående riksdagsval kunde notera ökat röstetal på landsbygden var således bondepartierna. Tillsammans ökade de med 30.836 röster. Eftersom valdeltagandet sjönk betydligt kraftigare bland de lägre socialgrupperna än bland de högre¹³³⁾ och eftersom högern trots det lägre valdeltagandet ökade sitt röstetal i städerna och endast fick vidkännas en mindre röstminskning på landsbygden är det troligt, att det i huvudsak var vänsterpartierna som drabbades av det lägre valdeltagandet. Väljare som i 1917 års val röstat på vänsterpartierna underlät tydligen i stor utsträckning att rösta 1920. Vänsterpartiernas totala röstförlust kan dock inte förklaras med det minskade antalet avgivna röster. Dels är det orealis-

tiskt att räkna med att endast vänsterväljare stannade hemma i valet, dels var röstförlusterna för vänsterpartierna betydligt större än den totala minskningen av antalet röstande. En del tidigare vänsterväljare bytte således parti i valet.

Det är rimligt att på grundval av valstatistiken antaga, att huvudparten av det väljartillskott som bondepartierna fick i valet kom från vänsterpartierna - framförallt från liberalerna. Det är nämligen att märka att vänsterpartiernas nederlag i huvudsak kom på landsbygden. I städerna klarade de sig däremot förhållandevis bra.

En genomgång av valet valkretsvis stöder detta antagande. Medan vänsterpartierna genomgående noterade stora röstförluster i de valkretsar där bondepartierna ökade kunde högern i flertalet valkretsar inkassera röstökning. I några valkretsar - t.ex. Östergötlands södra, Kalmar läns och Kronobergs läns fyra valkretsar - förefaller det t.o.m. varit så att högern återtagit en del av den väljarkår som i 1917 års val förlorats till bondepartierna. Bondepartierna drabbades nämligen i dessa och några andra kretsar av röstförluster. I en del av de valkretsar där bondepartierna ställde upp för första gången i riksdagsmannaval är det dock tydligt att högern fick släppa till en betydande del av bondepartiernas röster - särskilt markant var detta i Hallands och Göteborgs och Bohus län, där högern fick vidkännas en stor röstminskning samtidigt som bondepartierna gjorde vinster som vida översteg vad som kan ha vunnits på vänsterpartiernas bekostnad. Även i ytterligare någon valkrets t.ex. Gotlands tog riksförbundet av valstatistiken att döma en betydande del av sina nya röster från högern. Men även om

en genömgång av valet valkretsvis något modifierar bilden så styrker den dock i stort sett den slutsats som kunde dragas av det totala utfallet av valet, nämligen att huvudparten av bondepartiernas vinster med all sannolikhet gjordes på vänsterpartiernas särskilt liberalernas bekostnad.¹³⁴⁾

Denna slutsats stämmer väl med vad man kunde vänta utifrån en mera allmän bedömning av det politiska läget inför 1920 års val. Detta var nämligen i många viktiga avseenden annorlunda än inför 1917 års val. Och de förändringar som inträtt var gynnsamma för en inbrytning av bondepartierna bland de liberala bönderna. Efter valet 1917 hade högerregeringen Svartz - Lindman efterträtts av den liberal - socialdemokratiska ministären Edén - Branting. Denna regering sett till i mars 1920 då den avlöstes av en ren socialdemokratisk ministär. Genom regeringsskiftet hösten 1917 fick även en vänsterministär med liberal dominans tillfälle att grundligt misskreditera sig i böndernas ögon som ansvarig för den bland bönderna allt mera impopulära kristidsförvaltningen. Oppositionen mot denna kulminerade som ovan framhållits under år 1918, men även vid riksdagarna 1919 och 1920 gjorde bondepartierna stort politiskt nummer av denna fråga.¹³⁵⁾ Högern var nu löst från ansvaret och kunde tämligen ohämnat instämma i bondepartiernas kritik. Hösten 1919 skakades regeringen av de omständigheter som blottades i samband med att belaget Svensk import gick i konkurs. Såväl framträdande liberaler som socialdemokrater var inblandade i detta företag, som ansågs ha drivit spekulationsaffärer på grundval av kristidens varuknapphet.¹³⁶⁾ Denna fråga spelade en betydande roll åtminstone i bondepartiernas agitation mot vänsterpartierna i 1920 års valagitation.

De här nämnda omständigheterna bör ha gjort vänsterbönder benägna att lystra till bondepartierna. Det är för övrigt troligt att många liberala bönder i största allmänhet var starkt skeptiskt inställda till liberalernas regeringssamverkan med socialdemokraterna.¹³⁷⁾ En del av de reformer som regeringen genomförde var direkt impopulära. Genomdrivandet av 8-timmarsdagen 1919 har angetts som en av de väsentligaste orsakerna till det liberala nederlaget 1920.¹³⁸⁾ Bondepartierna motsatte sig denna reform.¹³⁹⁾

Vidare är att märka att båda bondepartiernas tidningar och båda bondepartierna i riksdagen 1920 envetet framhöll och markerade sin självständighet gentemot högern. I ett par uppmärksammade frågor vid 1920 års riksdag, vilka även spelade en framträdande roll i valkampanjen - en jordlagstiftningsfråga samt frågan om lagstiftning mot trustväsendet - blev partikombinationen bondepartierna - socialdemokraterna mot liberala samlingspartiet - högern¹⁴⁰⁾ och i riksdagens viktigaste fråga, kommunalskattefrågan, framlade bondepartierna ett eget alternativ.¹⁴¹⁾ Bondepartiernas ställningstaganden i dessa frågor bör ha tilltalat liberala bönder och i någon mån även jordbrukare som tidigare röstat socialdemokratiskt eller vänstersocialistiskt.

Inte heller vad beträffar valtaktiken förekom vid detta val samma ensidiga bindning mellan bondepartierna och högern som i 1917 års val. I många valkretsar gick de fram självständigt och i några valkretsar förekom för övrigt samverkan mellan högern och liberalerna.¹⁴²⁾ Denna fråga kunde inte heller tillmätas samma vikt som vid 1917 års val. Bondepartierna var nu etablerade. Tidigare val hade visat att de kunde samla tillräckligt med röster för att själva vinna mandat oavsett om

valsamverkan förelåg eller ej. Vänsterbönder kunde i valet 1920 ge bondepartierna sina röster utan att de därmed - som 1917 - behövde känna det som om de direkt eller indirekt stödde högern - det parti som de i tidigare val tagit ställning mot.

Förutsättningarna var således goda för att bondepartierna i 1920 års val skulle vinna över röster från vänsterpartierna, särskilt liberalerna, medan de var mindre gynnsamma för en ytterligare åderlätning av högern.

+

Även vad beträffar bondepartiernas mandatvinster var tendensen densamma som ovan redovisats beträffande röstvinsterna. 1917 tog bondepartierna flertalet av sina mandat från högern, 1920 från vänsterpartierna.

Högern fick släppa till samtliga riksförbundets 4 mandat i 1917 års val. Bondeförbundet tog i samma val 6 av de 9 mandaten från högern, 2 från liberalerna samt ett nytillkommet mandat.¹⁴³⁾ 1920 vann riksförbundet 2 av de 6 nyerövrade mandaten från högern, 3 från liberalerna samt ett nytillkommet mandat. Bondeförbundet tog ett av de 11 nyförvärvade mandaten från högern, 5 från liberalerna, 3 från socialdemokraterna och 2 från vänstersocialisterna.¹⁴⁴⁾

+

Bondepartierna skulle således - om de bedömningar som ovan gjorts är riktiga - i etapper i begränsad omfattning ha uppnått det som de sade sig eftersträva, nämligen en samling av bönderna från skilda politiska läger.

F. Riksdagsgrupperna.

1. Sammansättning, ledning, utskottsval o.dyl.

Från och med lagtima riksdagen 1918 blev som ovan redovisats bondepartierna representerade i andra kammaren och från och med 1919 års urtima riksdag även i första. Partiernas styrka var enligt de beräkningsgrunder som angivits i föregående avsnitt vid de under perioden förekommande riksdagarna följande:

Riksdag	Bondef.		Riksf.		Bondef. + Riksf.		
	AK	FK	AK	FK	AK	FK	AK+FK
1918 L och U							
samt 1919 L	9	-	5	-	14	-	14
1919 U och 1920	9	10	6	8	15	18	33
1921	20	10	10	9	30	19	49

Inom riksförbundet hoppades man efter valet 1917, att de valda representanterna från båda partierna skulle sammanslutas till en grupp i riksdagen och man gjorde framställningar till bondeförbundarna om detta. Dessa framställningar var ett led i en allmän strävan från riksförbundets sida att få till stånd en samverkan med en sammanslagning av de båda partierna som följd. Man trodde uppenbarligen, att det skulle vara lättare att få gehör för detta, när bondeförbundet fått en uppsättning riksdagsmän bland vilka Berglund inte fanns med. De slitningar som uppkommit inom bondeförbundet hösten 1917 hade också gett dessa förhoppningar ytterligare näring.¹⁾

Men riksförbundarna misstog sig. Vid det sammanträde som hölls i Stockholm den 13 januari 1918 med bondeförbundets förtroenderåd och riksdagsgrupp och vid vilket Berglund var närvarande beslöt man enligt

referatet enhälligt, att bondeförbundarna i riksdagen skulle bilda en egen grupp och att de inte skulle liera sig med något annat parti.²⁾

Riksförbundarna fick således inte vara med.

I enlighet med detta beslut konstituerade sig bondeförbundsriksdagsmännen ett par dagar senare som bondeförbundets riksdagsgrupp och valde dalmasen E.G. Nilsson i Vibberbo till ordförande. En framställning från riksförbundarna om att få ansluta sig till bondeförbundsgruppen avslogs. "Det torde vara det första tillfälle i världshistorien, när ett parlamentariskt parti förvägrat att upptaga med detsamma liktänkande folkrepresentanter som medlemmar", skrev Dürango i sin förbittrade redogörelse över det inträffade. Och han antydde, att bondeförbundarna genom sina beslut avsett att "driva de J.R. tillhörande riksdagsmännen in i något av de gamla partierna". Men detta skulle de inte lyckas med. För riksförbundarna återstod nu valet mellan att antingen bilda en egen grupp eller att gå som vildar.³⁾

Riksförbundarna valde det förra alternativet och sammanslöt sig i en riksdagsgrupp som fick namnet jordbrukarnas fria grupp med representanten från Malmöhus län, Olof Olsson i Kullenbergstorp, som ordförande. Gruppens namn angavs bland annat innebära att tillträdet till densamma var "öppet och fritt för en var av riksförsamlingens ledamöter" som ville medverka till förverkligandet av förbundets målsättning.⁴⁾

Bondeförbundarna etablerade sig således som en sluten konklav i vilken inga andra var välkomna, riksförbundarna höll sin grupp öppen och hoppades att deras skara ytterligare skulle utökas under riksdagens lopp. Så blev emellertid inte fallet. Gruppen kom under de närmast följande riksdagarna att bestå enbart av de fem som omedelbart anslutit sig.

De gruppledare som utsågs vid denna första riksdag kom att återväljas vid samtliga de riksdagar som förekom under den här behandlade perioden. Av de bondeförbundare som insattes i riksdagen genom 1917 års val hade ingen dittills intagit någon förstarangsplats inom förbundet även om flera av dem gjort betydande insatser i agitationen på det lokala planet.⁵⁾ Ingen av dem hade heller tidigare tillhört riksdagen. Någon given ledare för riksdagsgruppen fanns det således inte. Valet av Nilsson i Vibberbo var dock inte helt oförberett. Berglund och Lorentz Johansson tycks av någon anledning ha ansett att Nilsson skulle vara lämplig och Lorentz Johansson hade i brev till Nilsson en tid efter valet 1917 fört saken på tal. I sitt svar förklarade Nilsson, att han visserligen inte "hyst den ringaste tanke åt det hållet" men att han inte skulle dra sig undan arbetet om han fick förbundets förtroende.⁶⁾ Det är således inte uteslutet att valet skedde på Berglunds rekommendation. Bidragande till valet av Nilsson till gruppledare skall enligt vad en av medlemmarna i gruppen meddelat ha varit att han hade rykte om sig att vara "en god talare". Nilsson hade i sin ungdom genomgått en predikantskola och var i sin hembygd ivrigt verksam som nykterhetsman och missionsförbundare.⁷⁾ Denna "rörelse"-bakgrund slog ofta igenom i de föredrag och anföranden som Nilsson höll och i de artiklar som han då och då publicerade i bondeförbundstidningarna, särskilt i Dala-Bladet.

Inom riksförbundsgruppen däremot torde partiledarvalet ha varit tämligen givet. Olof Olsson hade till skillnad från de övriga av riksförbundet valda representanterna en viss parlamentarisk erfarenhet. Han hade nämligen tillhört riksdagen som högervilde 1909 - 1911. Och vad beträffar politisk kunnighet så kom han snart att framstå som flera huvuden högre än varje annan bonderiksdagsman som bondepartierna satte in i riksdagen under den här behandlade perioden. Olsson var dock ingen "ursprunglig"

riksförbundare. Han hade inte gjort någon som helst insats vid organisationens tillkomst i Skåne och han innehade ingen post inom riksorganisationen vare sig på det lokala eller centrala planet. Han kom in i organisationen från sidan i och med 1917 års val. Enligt vad Elof Eriksson uppgivit hade man fått krusa Olsson till att acceptera kandidaturen. Den närmaste orsaken till att man var angelägen om att få honom att ställa upp skall ha varit, att han åtnjöt en osedvanlig popularitet i sin valkrets och att man väntade sig att han skulle bli vald vilket parti han än kandiderade för.⁸⁾

Riksförbundsgruppen nöjde sig de första riksdagarna med att välja en ordförande. Bondeförbundarna däremot utsåg en styrelse eller ett förtroenderåd, som vid de båda riksdagarna 1918 med ordföranden omfattade tre och vid 1919 års lagtima riksdag fyra personer.⁹⁾ I och med att bondepartierna fick representation även i första kammaren breddades deras ledningar. Riksförbundarna tillsatte ett förtroenderåd gemensamt för båda kamrarna. Det bestod 1919 och 1920 av tre personer och 1921 av fyra. Vice ordförande i förtroenderådet och reell ledare för gruppen i första kammaren var professor Nils Wohlin. Bondeförbundarna valde ett förtroenderåd för vardera kammaren på fyra personer. Nilsson i Vibberbo kvarstod som ordförande i andrakamargruppen och han var också ordförande för den samlade riksdagsmannauppsättningen. Till förstakammarledare utsågs representanten från Gävleborgs län, Johan Johansson i Kälkebo. Denne hade en viss riksdagserfarenhet. Han hade nämligen representerat liberala samlingspartiet i andra kammaren 1907 - 1908.¹⁰⁾

Vad beträffar riksdagsgruppernas arbetsformer har - utöver vad som kan utläsas av riksdagsprotokoll o.dyl. - endast några sporadiska uppgifter kunnat erhållas om bondeförbundet.¹¹⁾ Enligt dessa spelade förtroende-

råden en underordnad roll. Alla större frågor skall ha diskuterats vid sammanträden gemensamma för samtliga förbundets riksdagsmän. Även partiledarvalet skall ha varit av högst formell innebörd. Detta yttrade sig bl.a. i att Nilsson i Vibberbo endast vid enstaka tillfällen satt ordförande vid gruppens sammanträden. Man valde nämligen mötesordförande vid varje särskilt sammanträde och ordförandeskapet cirkulerade således bland gruppens medlemmar.¹²⁾ Redan vid 1918 års riksdag kom de båda bondegrupperna att stödja varandra i riksdagen och från och med vårriksdagen 1919 skall det ha förekommit regelrätta gemensamma gruppsammanträden.

Ingendera gruppen hade någon anställd sekreterare. Motioner, riksdagsanföranden o.dyl. utarbetades således inom grupperna av ledemöterna själva. Att detta beredde riksdagsmännen stor möda och till en början förhindrade dem att utveckla någon större aktivitet är uppenbart.¹³⁾ Från och med 1919 års urtima riksdag fick dock grupperna i bl.a. detta avseende förstärkning genom att tre professorer sattes in i första kammaren: C.A. Reuterskiöld för bondeförbundet och Nils Wohlin och K.G. Westman för riksförbundet. Reuterskiölds inval och ställning i riksdagen har berörts ovan.¹⁴⁾ Han gick formellt som vilde men stod bondeförbundsgruppen nära och var den behjälplig. Som någon ledande förespråkare för bondeförbundarna i riksdagen framträdde han dock inte under de här berörda åren. Wohlin och Westman däremot framstod omedelbart som direkta talesmän för bondegrupperna i första kammaren. Detta gällde i särskilt hög grad om Wohlin. Flertalet av de större motioner som bondegrupperna avgav kan spåras tillbaka till honom och i alla större debatter var han bondegruppernas främste talesman i första kammaren. Wohlin besatt en betydande sakkunskap i de ämnen som låg bondepartierna närmast om hjärtat. Större delen av hans omfattande veten-

skapliga produktion hade varit inriktad på agrara ännan.¹⁵⁾ Inom båda bondeorganisationerna hade man också tidigt fått ögonen på honom. Redan vid riksförbundets förbundsmöte i november 1915 medverkade Wohlin med ett "under andlös uppmärksamhet" åhört föredrag.¹⁶⁾ Hans kontakter med riksförbundet under de därefter närmast följande åren var dock mycket sporadiska och någon del i organisationens uppbyggande hade han inte. Han insattes i riksdagen av riksförbundarna i Malmöhus län på initiativ av Elof Eriksson.¹⁷⁾ I riksdagen framträdde han dock mera som en talesman för den samlade politiska bonderörelsen och skulle sannolikt lika gärna ha accepterat ett bondeförbundsmandat. Han blev också en av dem som ivrigast engagerade sig för en sammanslagning av de båda förbunden. Någon tidigare riksdagspolitisk erfarenhet hade inte Wohlin - liksom för övrigt inte heller Reuterskiöld - när han 1919 blev medlem av riksdagen, men några anpassningssvårigheter tycks han inte ha haft. Han blev omedelbart en av första kammarens i alla sammanhang mest verksamma ledamöter.

Wohlins professorskollega K.G. Westman intog åtminstone inte utåt en lika framträdande position som Wohlin, men även han gjorde så småningom en beaktansvärd insats som motionär och talesman för bondegrupperna. Westman hade en betydande erfarenhet av politik på högsta nivå. Han hade nämligen som ecklesiastikminister ingått i Hammarskiölds ministär 1914 - 1917.¹⁸⁾ Westman valdes in i riksdagen av riksförbundarna i Östergötland. Bidragande till detta torde ha varit att hans broder, lantbrukaren K.A. Westman, var verksam inom riksförbundet och från och med 1918 representerade Östergötlands södra valkrets i andra kammaren. Bortsett från de tre professorerna och ytterligare en av riksförbundsgruppens medlemmar - som var länsagronom -¹⁹⁾ var alla bondepartiriks-dagsmännen lantbrukare. Endast ett litet fåtal hade när de insattes i

riksdagen av bondepartierna någon erfarenhet av riksdagsarbete.²⁰⁾ Det var således övervägande nya och oprövade män som av bondepartierna lyftes fram i det politiska rampljuset.

+

Bondepartierna var vid de första av de här behandlade riksdagarna för små för att med egna listor kunna vinna representation vid utskottsvalen. För att få utskottsplatser var de således tvungna att samverka med något av de större partierna i de fall då partival förekom, vilket var det vanliga vid de här berörda riksdagarna. Denna fråga kom att bereda bondeförbundarna betydande bekymmer. Vid utskottsvalen var det - liksom i riksdagsvalen - i huvudsak högern som var angelägen om att etablera samverkan.

Vid det första tillfälle då bondeförbundarna hade att ta ställning till utskottsvalen - d.v.s. vid valen av ständiga utskott vid 1918 års lagtima riksdag - löste de problemet på det sättet att de röstade blankt. Gruppen var enligt vad Nilsson i Vibberbo uppgav i en intervju fullständigt enig om denna taktik. Den hade helt och hållet förestavats av omsorgen om "att ej någon utpräglad vare sig höger eller vänsterfärg bleve satt på förbundet och riksdagsgruppen".²¹⁾

Den valda taktiken medförde att bondeförbundarna blev utan representanter i de ständiga utskotten. Detta var dock inte det värsta, det var ju för övrigt självklart. Allvarligare var att bondeförbundarnas handlingsätt medförde att en moderat jordbrukare blev utslagen av en socialdemokratisk möbelsnickare vid valet av statsutskott. Denna omständighet vållade bondeförbundet mycket obehag. Riksförbundarna valde att samverka med högern, vilket renderade dem två suppleantplatser i jordbruksutskottet. Och Därango försummade naturligtvis inte att i sin tidning

kritisera bondeförbundarna för deras riksdagsdebut.²²⁾ Men även inom bondeförbundet kom kritik till uttryck. John Kjellmans och Johan Johanssons tidningsförening hade stämma i Göteborg den 2 februari och vid denna antogs en resolution i vilken det bl.a. framhölls, att det inte gagnade vare sig fosterlandet eller modernäringen att hjälpa fram en socialistisk industriarbetare till en viktig post i ett av de närmsta utskotten.²³⁾ Även vid ett sammanträde med krets-föreningen i Medelpad fick riksdagsmännen uppbära kritik för sitt handlande. Men ett par tillresande riksdagsmän lyckades avvärja ett officiellt mistroendevotum.²⁴⁾ Den verksamma kraften bakom båda dessa missnöjesyttringar var troligen James Kjellman, vid denna tid redaktionssekreterare på göteborgstidningarna.²⁵⁾ Av Berglund däremot fick riksdagsmännen vid detta tillfälle högsta beröm för sitt handlande. "Om de för sin självständiga hållning få röna obehag från många håll", skrev han i Landsbygden, "bör det vara som en tröst och en glädje att de från tusenden av sin tillbakasatta klass landet runt ha så mycket större sympatier, och se de upp till dessa bondeförbundets pionjärer med tacksamhet och glädje. Och denna tacksamhet och beundran skall bliva så mycket större i samma mån som de se, att deras ombud få uppbära motståndarnas hat för det de göra vad tro och heder bjuda."²⁶⁾

För att reda upp situationen sammankallade riksdagsmännen representanter för partiets tidningsföretag till ett sammanträde i Stockholm. Vid detta gav samtliga närvarande - även John Kjellman och Johan Johansson var där - "genom handuppräckning" riksdagsgruppen sitt förtroende och protestskrivelsen från västra Sverige betecknades "som ett enda stort misstag".²⁷⁾

Bondeförbundarna blev således orepresenterade i de ständiga utskotten

vid 1918 års lagtima riksdag. Däremot blev de utan egen förskyllan representerade i samtliga de fem tillfälliga utskott som tillsattes i andra kammaren. Högern satte nämligen utan att tillfråga dem upp bondeförbundare på högerlistorna, troligen i hopp om att därmed få deras röster.²⁸⁾ Enligt vad som senare uppgavs i Landsbygden beslöt riksdagsgruppen i det uppkomna läget att dela sina röster så att fyra av bondeförbundarna röstade med högern och fem med liberalerna.²⁹⁾ Riksförbundarna fick även vid dessa val representation genom samverkan med högern.

Vid 1918 års urtima riksdag tillsattes utskotten med gemensamma listor. Bondeförbundarna blev helt förbigångna, men riksförbundarna fick suppleantplatser i två av de tre särskilda utskott som valdes.

Inför utskottsvalen vid 1919 års lagtima riksdag återkom problematiken från 1918 för bondeförbundarnas del, eftersom man vid denna riksdag återgick till partival. Men bondeförbundarna valde nu en annan lösning. Man hade enligt en till bondetidningarna utsänd redogörelse - som samtidigt var ett försvar och en ursäkt - funnit att det inte gick att få en klar inblick i riksdagsarbetet om man inte deltog i utskottens arbete och fördenskull upptog man förhandlingar med såväl liberalerna som högern om samverkan vid valen. Och eftersom högern gav det bästa vederlaget röstade man med detta parti. Det betonades särskilt att detta var enda anledningen till överenskommelsen med högern. Någon politisk innebörd hade den således inte.³⁰⁾ Detta handlingssätt tycks ha accepterats inom förbundet. I varje fall kom inga klagomål till uttryck i förbundets tidningar.

Genom samverkan med högern fick bondeförbundet en ordinarie plats i ett lagutskott och en suppleantplats i jordbruksutskottet samt en rad

platser i de särskilda och tillfälliga utskott som tillsattes vid riksdagen. Riksförbundarna som också samarbetade med högern - något annat tycks aldrig ha varit ifrågasatt från deras sida - fick en ordinarie plats i bevillningsutskottet och en suppleantplats i jordbruksutskottet samt flera platser i de särskilda och tillfälliga utskotten.

När 1919 års urtima riksdag sammanträdde hade bondepartierna blivit förstärkta genom tillkomsten av en förstakamargrupp för vardera partiet, och de kunde nu göra anspråk på utskottsrepresentation även från första kammaren. Utskotten tillsattes emellertid vid denna urtima riksdag liksom vid 1918 års med gemensamma listor och några förhandlingar med olika partier behövde således inte bondegrupperna ge sig in i. Båda bondepartierna fick vid dessa utskottsval en representation som väl svarade mot deras sammanlagda proportionella styrka i båda kamrarna. Vid 1920 års riksdag återgick man till partival i båda kamrarna. I första kammaren var bondepartierna tillsammans tillräckligt starka för att insätta såväl en ordinarie ledamot som en suppleant i samtliga ständiga utskott. De samverkade nu i denna kammare över hela linjen med varandra. Vid valet av statsutskott samverkade de dessutom med högern och fick därigenom in ytterligare en suppleant i detta utskott. Men även andrakamargrupperna blev representerade i flertalet utskott - båda grupperna genom samverkan med högern.

Enligt vad som meddelades i ett par bondeförbundstidningar hade bondeförbundsgruppen omedelbart fått ett erbjudande från högern om att gruppen kunde påräkna samma utskottsplatser som föregående år om den röstade med detta parti. Men trots detta vände sig gruppen till liberalerna med en förfrågan om under vilka villkor samverkan med detta parti kunde äga rum. Liberalernas svar blev att en samverkan inte kunde ifrågakomma.

Under sådana förhållanden hade gruppen känt sig tvungen att rösta med högern "dock under uttryckligt villkor, att detta icke från bondegruppens sida innebure någon som helst förpliktelse till vidare samarbete under det förestående riksdagsarbetet", 31)

Andrakammarvalet 1920 gav bondepartierna vid 1921 års riksdag tillräcklig styrka även i andra kammaren för ett självständigt uppträdande vid utskottsvalen. Genom samverkan med varandra enbart kunde de sätta in representanter i samtliga utskott. Och något tredje parti involverades heller inte. Vid valen i första kammaren förekom dock i ett par fall samverkan med högern. Men i övrigt samverkade bondepartierna enbart med varandra även i denna kammare. Den gemensamma partibeteckning som användes vid dessa val var "bondegrupperna".

Den kortfattade redogörelse som här lämnats för utskottsvalen visar, att bondepartierna i riksdagen ställdes inför ett taktiskt problem som var likartat det de hade att ta ställning till i de allmänna valen. Högern var genast redo att rätta en hjälpsam hand, vilken riksförbundarna till synes utan några skrupler fattade. Bondeförbundarna däremot inlät sig först vid 1919 års lagtids riksdag efter betydande kval på en samverkan med högern. Så snart de båda bondegrupperna fått sådan styrka att de tillsammans kunde tillförsäkra sig utskottsrepresentation föredrog de dock att samverka enbart med varandra. Högern fick ringa tack för den på ett tidigt stadium visade välviljan.

+

Förekomsten av speciella bondepartier vållade av självklara skäl betydande oro inom såväl högern som liberala samlingspartiet. Allvarligast tycks man ha sett på det uppkomna läget inom högern. Partiets beredvilliga erbjudanden om allianser i såväl de allmänna valen som i

valen inom riksdagen var ett tydligt uttryck för partiets önskan att i görligaste mån neutralisera de nytillkomna bondepartierna. Det är troligt att man inom högern hoppades, att de riksdagsmän, som valts av bondeorganisationerna 1917, i riksdagen skulle låta inordna sig under högern. Det gick nu inte. Bondegrupperna envisades med att etablera självständiga partier även i riksdagen och det uppkomna läget beredde högern allvarliga bekymmer. Oakring årsskiftet 1918/19 förde man inom högerns ledning långtgående diskussioner om en uppdelning av det egna partiet i olika fraktioner, av vilka en skulle vara ett homogent lantmannaparti, som på ett effektivt sätt skulle kunna ta upp konkurrensen om landsbygdsväljarna med bondepartierna. Detta projekt förverkligades dock inte - bl.a. var Lindman en beständ motståndare till en delning av partiet.³²⁾

Vid 1920 års riksdag gjorde man från liberala samlingspartiet och högern - initiativet skall ha varit liberalt - ett utspel, som åtminstone av bondepartierna bedömdes som ett illasinnat försök att begränsa dessas aktionsmöjligheter. Lantmannarepresentanter från de båda nämnda partierna sammanslöt sig nämligen i riksdagen till en opolitisk jordbrukargrupp under högermannen P.B. Nilssons i Landeryd ordförandeskap. Gruppen angavs ha till uppgift att sammanföra representanter från båda kamrarna till överläggningar i jordbruksfrågor.³³⁾ Bondepartiernas riksdagsmän inbjöds att ingå i den opolitiska jordbrukargruppen, men vid ett gemensamt sammanträde med de båda förbundens riksdagsgrupper beslöt dessa enhälligt att tacka nej till inviten. Tillkomsten av den opolitiska jordbrukargruppen bedömdes som en "taktisk fint" från de andra partiernas sida och särskilt från liberalernas, som inför årets val var rädda för bondepartierna.³⁴⁾ Avsikten med jordbrukargruppen var nämligen, menade man inom bondepartierna, att de andra partierna ville försöka

inbilla väljarna, att det var onödigt med ett särskilt bondeparti. Jordbrukarnas intressen skulle bättre bevakas av en opolitisk sammanslutning i riksdagen. Om bondepartiriksdagsmännen gått med i jordbrukargruppen skulle detta tolkats som om de instämde i denna uppfattning, vilket de självklart inte gjorde. "Att i vår tid tala om 'opolitiska' jordbrukarsammanslutningar för att bevaka jordbrukets intresse i svensk politik är vackert salongsspråk, som på sin höjd kan göra intryck på den som ej lever med i det verkliga politiska livet," skrev en av riksförbundets riksdagsmän i Vårt Land och Folk.³⁵⁾ Samtliga bondetidningar var ense om att bonderiksdagsmännen handlade rätt då de ställde sig utanför den opolitiska jordbrukargruppen.

Den kom att fortleva ända t.o.m. 1934 års riksdag, men någon bondeförbundare ingick aldrig i den.

2. Aktivitet.

Avsikten med den följande framställningen är endast att ge en allmän bild av bondegruppernas agerande i riksdagen. En utförlig granskning av de förslag som framfördes från bondepartihåll och de ståndpunkter som bondepartierna eller deras enskilda ledamöter intog i alla de frågor som förekom skulle kräva ett betydande utrymme. Bland annat skulle det nödvändiggöra en ganska utförlig redogörelse för riksdagsfrågorna som sådana och för de övriga partiernas ståndpunktstaganden. Det skulle för övrigt inte ge för denna avhandling särskilt intressanta resultat. Bondepartierna var små och endast i speciella fall kunde de påverka frågornas lösning. Framställningen har vidare begränsats till att omfatta riksdagarna 1918 - 1920. Detta av det skälet att 1921 års riksdag inte gav några nya eller intressanta drag till bondepartiernas profil.

Bondepartierna spelade under de första riksdagarna en mycket undanskymd roll, vilket klart visade hur svårt deras vad det stora flertalet beträffar helt orutinerade medlemmar hade att orientera sig i och anpassa sig till riksdagsarbetet. I de stora debatterna ingrep företrädare för bondepartierna endast då och då och oftast med mycket korta, rent deklamatoriska anföranden. De tillhörde inte heller riksdagens mera flitiga motionärer.

Vid 1918 års lagtåma riksdag väcktes från bondeförbundshäll endast en motion av någon betydenhet. Det var en partimotion i vilken gruppen yrkade vissa ändringar i ett regeringsförslag om reviderad förfogandelag.³⁶⁾ Gruppens flitigaste talare, Månsson i Backa, deltog i sex kammardebatter, partiledaren Nilsson i Vibberbo i tre. Tre av gruppens ledamöter avstod helt från att yttra sig och de övriga hade ordet endast vid enstaka tillfällen.

Av riksförbundarna väcktes likaledes endast en enda mera vittsyftande partimotion. I denna krävde man en skyndsam utredning om hur man skulle kunna uppnå och bibehålla landets självförsörjning med livsmedel.³⁷⁾ Olsson i Kullenbergstorp motionerade dessutom ensam i anslutning till ett regeringsförslag om minimipriser på spannmål.³⁸⁾ Riksförbundarna var också i flertalet fall lika obenägna som bondeförbundarna att yttra sig i kammaren. De flesta nöjde sig med ett eller ett par yttranden. Olsson i Kullenbergstorp utgjorde dock härvidlag ett anmärkningsvärt undantag. Han hade under riksdagen ordet i inte mindre än 24 olika debatter och var nu liksom vid de följande riksdagarna en av kammarens allra flitigaste talare.

Såväl bondeförbundarnas som riksförbundarnas inlägg gällde huvudsakligen

kristidsförvaltningen och/eller jordbruksfrågorna. Olsson i Kullenbergetorp skilde sig dock även i detta avseende i någon mån från de övriga och ingrep då och då även i debatter som gällde andra frågor.

Särskilt anmärkningsvärt var att ingen bondeförbundare yttrade sig i de långa författningsdebatter som fördes i kamrarna, detta trots att de gång efter annan direkt apostroferades. Även riksförbundarna höll sig i bakgrunden när författningsfrågorna debatterades. Ett par inlägg gjordes dock av riksförbundare, men något klart författningsprogram presenterades inte heller av dessa.³⁹⁾

Man skulle ha kunnat vänta sig att de nytillkomna partierna skulle markera sitt inträde i riksdagen genom att lansera åtminstone ett mera omfattande jordbruksprogram, men så skedde således inte.

Vid 1918 års urtima riksdag väcktes ingen motion av bondepartierna eller av enskilda företrädare för dessa. Inläggen i debatterna var få och gällde även denna riksdag i huvudsak kristidsförvaltningen och livsmedelsförsörjningen. I författningsfrågan gjordes endast korta inlägg.⁴⁰⁾

Inte heller vid 1919 års lagtima riksdag var aktiviteten från bondepartiernas sida särskilt hög, även om den var betydligt bättre än vid 1918 års. Bland annat avgavs ett knippe partimotioner, som var undertecknade av samtliga ledamöter i såväl bondeförbundets som riksförbundets riksdagsgrupp. Detta var ett tydligt tecken på att man vid denna riksdag började etablera ett fast samarbete mellan de båda partierna.

I den störst upplagda av dessa motioner krävdes "effektiva åtgärder för den självägande bondebefolkningens bevarande vid jordbruket".⁴¹⁾ Till denna motion knöts en rad följdmotioner i vilka huvudmotionens krav närmare specificerades.⁴²⁾ I dessa motioner, som tydligen emanerade

från riksförbundet,⁴³⁾ skisserades något av ett jord- och jordbrukspolitiskt program, som vid senare riksdagar kom att följas upp till vissa delar och som till andra delar kom att vidareutvecklas av jordbrukargruppernas representanter (Olsson i Kullenbergstorp och Nils Wohlin) i den i januari 1919 tillsatta jordkommissionen.⁴⁴⁾ Det är troligt att Wohlin haft sin hand med vid dessa motioners tillkomst trots att han ännu inte tillhörde riksdagen. Någon omedelbar framgång vid årets riksdag hade inte bondepartiernas förslag. Utskottet nöjde sig med att hänvisa till den ovan nämnda jordkommissionen och andra redan arbetande utredningar.⁴⁵⁾

Inte heller två andra för grupperna gemensamma motioner rönne någon framgång. Båda gällde kristidsförvaltningen. I den ena krävdes det att alla kristidsförordningar skulle avskaffas i och med utgången av år 1919⁴⁶⁾ och i den andra begärdes att förfogandelagen skulle helt upphöra att gälla från och med samma datum.⁴⁷⁾ I övrigt kan nämnas att ett par mindre jordbruksfrågor uppmärksammades i två partimotioner från bondeförbundet⁴⁸⁾ och några detaljer i regeringens författningsproposition i två motioner från enskilda riksförbundare.⁴⁹⁾

Olsson i Kullenbergstorp stod även denna riksdag i särklass vad beträffar debattvilligheten. Han deltog i 27 olika debatter, vilket var betydligt mera än alla övriga riksförbundare och bondeförbundare tillsammans. Han visade också ett förhållandevis brett register. Förutom i jordbruks- och kristidsfrågor yttrade han sig flitigt bl.a. i de skattedebatter som förekom under riksdagen. Som medlem av bevillningsutskottet var han väl informerad i de frågor det här gällde. Nilsson i Vibberbo kom helt i skuggan av sin partiledarkollega. Han deltog endast i sex olika debatter - nästan alla med anknytning till kristidsförvalt-

ningen, vilken var Nilssons käpphäst även långt efter det att kristiden var över. Nilssons inlägg var genomgående korta och kom på ett sent stadium av debatterna. Ingen annan bondeförbundare gjorde dock något försök att överglänsa honom. Han var trots sina fåtaliga inlägg gruppens flitigaste debattör.

Genom 1919 års förstakammarval kunde bondepartierna vid 1919 års urtima riksdag göra sig hörda även i första kammaren. Det gjorde de framförallt genom Nils Wohlin, som under hela riksdagen var flitigt i elden. Hans anförande i den s.k. spannmålsdebatten⁵⁰⁾ betecknades i Vårt Land och Folk som bonderörelsens "parlamentariska genombrott"⁵¹⁾ och han framstod onekligen redan vid denna första riksdag som bondepartiernas talesman par préférence i första kammaren. Bondeförbundsgruppens ledare, Johansson i Kälkebo, gjorde inga försök att göra honom äran stridig. Han yttrade sig endast vid ett tillfälle. Wohlins professorskollega, K.G. Westman, höll sig vid denna första riksdag i bakgrunden. Han höll endast två korta anföranden. Reuterskiöld däremot var redan nu en mycket ivrig debattör, men hans inlägg gick, som ovan nämnts, i stor utsträckning vid sidan av de partipolitiska grupperingarna, även om han vid ett par tillfällen anslöt sig till bondegruppernas yrkanden. I andra kammaren dominerade som tidigare Olsson i Kullenbergstorp bland bondepartiernas riksdagsmän. I båda kamrarna framträdde således riksförbundare som bondepartiernas främsta förespråkare. Bondeförbundarna framstod närmast som statister, som vid enstaka tillfällen trädde fram med supplerande anföranden.

Tre frågor dominerade urtiman: spannmålstullarna, åttatimmarsdagen och frågan om värnpliktstjänstgöringens nedskärning. Endast i den första av dessa frågor avgav bondepartierna egna motioner. Dessa framlades

visserligen av vardera partiet för sig⁵²⁾ men de framställda kraven låg varandra nära och under utskottsbehandlingen samarbetades de till en gemensam reservation⁵³⁾ och i de följande kammardebatterna försvarades denna reservation solidariskt från båda partierna. I motionerna och i reservationen krävdes längre gående skydd för spannmålsodlingen än vad regeringen och utskottsmajoriteten ville ge, men bondepartiernas krav var något moderatere än de som framställdes från högern. Denna omständighet angavs i förstakammardebatten av Wohlin som ett bevis på dels jordbrukarnas vilja att delta "i den tunga, varuprisernas nedgång under övergångsåren måste medföra för stora samhällslager", dels bondepartiernas självständighet gentemot högern.⁵⁴⁾

Även i en av de andra stora frågorna vid riksdagen, den om värnplikts-tjänstgöringens nedskärning, intog bondepartierna en annan ståndpunkt än högern. De anslöt sig nämligen genom sina utskottsrepresentanter - Johansson i Friggeråker och K.G. Westman - helt till regeringslinjen.⁵⁵⁾ Det beslut som riksdagen kom att fatta med bondepartiernas gillande och medverkan innebar ett markant avsteg från 1914 års härordning, vilken bl.a. Westman som medlem i Hammarskjöldes ministär varit med om att genomdriva. Han fann sig nu särskilt föranlåten att motivera sitt gjorda avsteg från 1914 års idéer. Vid båda tillfällena handlade han rätt, menade han. 1914 stod landet inför risken att bli indraget i ett världskrig, 1919 befann "vi oss ... på cyklonens baksida",⁵⁶⁾ Av Nilsson i Vibberbo - bondepartiernas representant i den under året tillsatta försvarsrevisionen - hälsades beslutet med den största tillfredsställelse och med den förhoppningen "att inskränkningar av värnpliktsövningar må fortgå i samma riktning ..".⁵⁷⁾

I den tredje stora frågan, regeringens förslag om lagstadgad åttatim-

marsdag, hamnade dock bondepartierna på i princip samma ståndpunkt som högern. De yrkade avslag på lagen som helhet. Det skedde dock med en från högern avvikande motivering, som bondepartierna utvecklade i en egen utskottsreservation.⁵⁸⁾ Man underströk visserligen liksom högern de svårigheter som kunde väntas för industrin om lagen genomfördes, men man betonade samtidigt att det mycket väl kunde tänkas att en begränsning av arbetstiden inom vissa industrier var nödvändig. En sådan begränsning borde dock ske genom fria avtal. Huvudvikten i kritiken av lagförslaget lades vid de följöverknningar åttatimmarsdagen kunde tänkas få för jordbruket, som inte direkt berördes av förslaget. Dels var det risk att den senare skulle komma att utsträckas till att omfatta även jordbruket, vilket av olika skäl bedömdes som skadligt för detta, dels skulle jordbrukets möjlighet att konkurrera om arbetskraften med industrin ytterligare försämrats om lagen genomfördes. Arbetskraftens flykt från jordbruket skulle accentueras.⁵⁹⁾ I förstakammardebatten utvecklade Reuterskiöld egna synpunkter som säkert inte saknade resonans bland bondepartiernas medlemmar. Om åttatimmarsdagen hade kunnat tänkas innebära de faror för storindustrin, som högern befarade, framhöll han, så skulle han inte ha tvekat att rösta för förslaget. Landet var överindustrialiserat och lagt under storkapitalets herravälde. Det skulle endast vara lyckligt om detta fick en knäck. Men storindustrin skulle säkert klara av denna påfrestning. Det var i stället den mindre industrin och hantverket som skulle få det svårt. Och han anade en intresseallians mellan storkapital och socialdemokrati i denna fråga.⁶⁰⁾

1919 års urtima riksdag innebar för bondepartiernas del - som delvis framgått av den ovan gjorda redogörelsen - att de på ett helt annat sätt än tidigare kom att markera sin existens som självständiga partier, dels genom att företrädare för partierna på ett uppmärksammat sätt del-

tog i kamrarnas debatter, dels genom att partiernas representanter utformade egna reservationer i utskotten. Det är troligt att förtjänsten av denna förbättrade aktivitet och denna framtonande konturfasthet till stor del var att tillskriva Nils Wohlin.

Denna utveckling fortsattes och fullföljdes under 1920 års riksdag. Vid denna riksdag utvecklade bondepartierna en med hänsyn till deras styrka betydande aktivitet: 29 oliklydande motioner avgavs från bondepartierna eller enskilda medlemmar av dessa, en interpellation framställdes, i utskotten utformade bondepartiernas representanter ofta egna reservationer och företrädare för de båda partierna deltog i praktiskt taget alla mera betydande debatter i kamrarna.

Något över hela linjen genomfört samarbete mellan de båda partierna vid motionskrivandet tycks inte ha ägt rum. Endast ett par motioner var underskrivna av såväl riks- som bondeförbundare. Flertalet av de mera omfattande motionerna avgavs av riksförbundare, oftast med Wohlin och Olsson i Kullenbergstorp som första namn i respektive kammarer. Det var också dessa båda som fortfarande var bondegruppernas främsta talesmän i kammardebatterna - de uppträdde i 20 respektive 28 olika debatter. Även K.G. Westman visade vid denna riksdag en betydande aktivitet, som dock inte i något avseende kunde mäta sig med Wohlins. Westmans inlägg - i 11 debatter - kom i huvudsak i frågor, vilka han som ledamot i andra lagutskottet hade haft särskild anledning att penetrera. Reuterskiöld var visserligen mycket flitig i olika sammanhang - han deltog i inte mindre än 23 olika debatter, stod för fyra egna motioner, var huvudmotionär för ytterligare två av bondepartimotionerna och var första lagutskottets i särklass flitigaste reservant - men om hans insatser gällde fortfarande att de till betydande del rörde författnings- och

förvaltningstekniska specialiteter och att de till stor del mera gav uttryck för hans personliga åsikter och intressen än bondepartiernas, även om han då och då appellerade till dessa och uppenbarligen också i långa stycken hade deras förtroende och stöd. Men av de tre professorerna framstod Wohlin som den utan tvekan främste förespråkaren för bondepartierna. Det var han som i första hand förde förstakammargruppens talan i mera allmänna debatter och det var han som oftast ryckte in till bondepartikamraternas hjälp, när dessa ansattes av företrädare för andra partier.

Bondeförbundets ledande män i kamrarna höll sig även denna riksdag i bakgrunden. Förstakammargruppens ledare, Johansson i Kälkebo, yttrade sig endast i fyra olika debatter, andrakammargruppens ledare Nilsson i Vibberbo i tio. Särskilt den senares anföranden var genomgående mycket korta, några inskränkte sig till ett yrkande om bifall till vad någon föregående talare yttrat.

Den omständigheten att det endast var två av de avgivna motionerna som var underskrivna av såväl riksförbundare som bondeförbundare innebar dock inte att det vid riksdagen markerades någon skiljelinje mellan de båda bondepartierna. Av riksdagstrycket att döma stödde de båda partierna varandra över hela linjen. Man reserverade sig till förmån för varandras motioner i utskotten och försvarade dem solidariskt i kammardebatterna. Det är därför berättigat att betrakta de båda partierna som en ur riksdagspolitisk synpunkt homogen enhet. Det var också ytterligt sällan att enskilda medlemmar deklarerade särmeningar gentemot de i motioner, utskottsreservationer eller på annat sätt uppdragna partilinjerna. Sammanhållningen verkar således totalt sett ha varit god.

Den förhållandevis livliga aktivitet som utvecklades från bondepar-

tiernas sida under 1920 års riksdag innebar bl.a. att de båda partierna vidgade sitt register i så måtto att de tog klar ställning i alla kontroversiella frågor som kom upp till behandling under riksdagen. Men det primära intresset, manifesterat i de avgivna motionerna, gällde till övervägande del helt naturligt jord- och jordbrukspolitiska frågor. Och vid ställningstagandena i andra frågor var det vanligt att man bedömde olika föreliggande alternativa lösningar med hänsyn till deras förmodade verkan till jordbruksbefolkningens för- eller nackdel.

Det är inte möjligt att här redovisa alla initiativ från bondepartiernas sida eller deras ställningstagande i alla förekommande frågor. De frågor som nedan berörs har utvalts, dels med hänsyn till den intensitet med vilken de engagerade bondepartiernas medlemmar, dels med hänsyn till deras allmänpolitiska vikt.

Bondepartiernas kvardröjande animositet gentemot kristidsförvaltningen kom även denna riksdag till uttryck nu i en omfattningsrik riksförbundsmotion, som kom att ge upphov till en irriterad debatt i kamrarna.⁶¹⁾ Flertalet kristidsmyndigheter hade nu avvecklats och en av regeringen tillsatt överrevision om tre personer var sysselsatt med att granska deras verksamhet. I motionen angavs denna granskning som helt otillräcklig och man krävde, att överrevisionen skulle byggas ut till en "utomordentlig undersökningskommission" som skulle ges i uppdrag att "till särskild undersökning upptaga frågan, i vad mån medlemmar och tjänstemän i statskommissionerna under tiden för sin verksamhet i dessa kommissioner varit som styrelsemedlemmar, aktieägare eller eljest direkt eller indirekt intresserade i enskilda ekonomiska företag, vilkas verksamhet berörts av kristidskommissionernas förvaltning, eller annorledes haft förbindelser med sådana företag, och huruvida de hava missbrukat sin ställning i kommissionerna ...". Undersökningskom-

missionen skulle ges utomordentliga befogenheter för sin verksamhet och dess resultat skulle göras offentliga. Formuleringarna i motionen var sådana att det antydde att det kunde finnas grundad anledning antaga att brottsliga felaktigheter av ovan angiven art förekommit och att dessa inte skulle komma att upptäckas genom överrevisorernas verksamhet. En direkt hänvisning till skandalerna kring bolaget Svensk Import gjordes i motionen. Utskotten i båda kamrarna gick emot de längst gående kraven i motionen men stannade för en skrivning som reellt innebar kritik av vad som gjorts beträffande revisionen från regeringens sida och uppmanade till kraftigare tag.⁶²⁾ I andra kammaren godtogs utskottets förslag, men i första föll det. Där segrade i stället en reservation av två liberaler, vilken innebar ett totalt avslag på motionens krav. Därmed föll frågan.⁶³⁾ Detta togs av bondepartierna som ett bevis på att man från de andra partierna överhuvudtaget inte var intresserad av att kristidskommissionernas verksamhet synades ordentligt i sömmarna.⁶⁴⁾ Och motionens nederlag användes flitigt i 1920 års valkampanj.

Ett regeringsförslag om att den för bondepartierna så förhatliga förfogandelagen skulle få förlängd giltighet, gav de båda partiernas representanter tillfälle att ytterligare uttala sitt anatema över kristidsadministrationen. I två motioner vände man sig mot lagen. I en bondeförbundsmotion krävdes att den skulle avskaffas helt och hållet,⁶⁵⁾ i en riksförbundsmotion begärdes att den på ett genomgripande sätt skulle omformas.⁶⁶⁾ Mot utskottets tillstyrkan av regeringsförslaget avgav de båda bondepartirepresentanterna en gemensam reservation och i kammardebatterna yrkade man rent avslag.⁶⁷⁾ I debatterna appellerade man direkt till jordbrukarrepresentanterna i de övriga partierna och Nilsson i Vibberbo förklarade att han ämnade begära votering "för att

sätta den nya lantmannagruppen (den opolitiska jordbrukargruppen) här i kammaren i tillfälle att visa sitt första livstecken".⁶⁸⁾ Omröstningsresultaten visade också att avslagsyrkandet fick betydande stöd även utanför jordbrukarepartierna.⁶⁹⁾

Det mest omfattande initiativet från bondepartiernas sida på det jordbrukspolitiska området togs i en omfångsrik och noggrant utarbetad riksförbundsmotion i vilken det krävdes, att tull- och traktatkommittén (i vilken Wohlin var medlem) skulle få i uppgift att till nästa riksdag komma med förslag om nedsättning eller suspension av tullar på en lång rad i motionen angivna produkter, företrädesvis sådana som direkt belastade jordbrukarnas utgiftskonton.⁷⁰⁾ Motiveringen var att relationerna mellan jordbruks- och industritullar kraftigt förskjutits genom en under kriget företagen suspension av de förra och att dessa relationer lämpligen borde återställas genom en sänkning av industritullarna. Förslaget avstyrktes av utskottet och avslogs av riksdagen.⁷¹⁾

Förslaget var originellt så tillvida som bondepartierna inte krävde ett bättre direkt jordbruksskydd utan nedsatt tull på de produkter som jordbrukarna behövde köpa. Detta poängterades kraftigt i kammardebatterna, där bondepartiernas talesmän framställde utskotts- och riksdagsmajoritetens ställningstagande som en önskan att direkt diskriminera jordbruket. Alldeles oavsett vilka principiella tullpolitiska åsikter man hyste, så borde man, menade Wohlin, kunna gå med på jämställdhet mellan "näringslivets båda stora områden, jordbruket och industrien". Och han såg i utskottsmajoritetens ställningstagande en allians mellan "representanterna för vår industri och representanterna för vår industriarbetarklass", riktad mot jordbru-

ket.⁷²⁾ Och Olsson i Kullenbergstorp ironiserade över de principiella frihandlare, som i utskottet kommit att avstyrka en tullsänkingsmotion med "protektionistskäl".⁷³⁾ Även nederlaget för denna motion spelade en framträdande roll i bondepartiernas agitation inför 1920 års val.

Någon motion om direkt höjning av jordbruksskyddet väcktes inte av bondepartierna men väl av högermän, och bondepartiernas ledamöter stödde dessa krav i utskott och kammare. Vad beträffar jordbrukstullar återfanns tydligen större delen av högern och bondepartierna på samma sida i riksdagen. Men i industritullfrågan gick meningarna isär.

Inom bondegrupperna hade man självklart den bestämda uppfattningen, att jordbruket var handikappat i förhållande till andra näringar och att konsumenterna hade en felaktig föreställning om jordbrukets lönsamhet. För att man på ett klart och oomtvistligt sätt skulle kunna få fram de verkliga produktionskostnaderna inom jordbruksnäringen föreslog några bondeförbundare i en motion, att det skulle upprättas två statliga försöksgårdar i varje län, vilka skulle skötas på ett rationellt sätt av framstående expertis. Motionärerna ansåg, att de officiella kostnadsberäkningar som gjordes av "s.k. sakkunniga" var otillförlitliga. Genom försöksjordbruken skulle "ojävig kostnadsberäkningar" möjliggöras.⁷⁴⁾ Motionen hade ingen framgång i riksdagen.

I jordfrågan gjordes ett par framställningar från bondepartierna. I en bondeförbundsmotion uttalades en rad önskemål i den ständigt aktuella egnahemsfrågan, bl.a. krävde man en ytterligare höjning av de maximivärden som gällde för fastigheter fallande under egnahemsläneförordningen. Det framhölls i motionen "att nyskapande av mindre jordbruk bör främst avse bildande av så stora dylika, att de färdigodlade utgöra

ordinära bondejordbruk".⁷⁵⁾ Motionen gav härvidlag uttryck för en inom bondepartierna ofta framförd uppfattning: Hela egnehemsrörelsen förfuskades genom att man satsade på för små och följaktligen för olönsamma enheter. Inte heller denna motion vann något gehör. I en andra motion, denna väckt av riksförbundare, krävdes en undersökning av i vad mån den ecklesiastika jorden i större utsträckning skulle kunna uppstyckas för nybildning av självständiga jordbruk.⁷⁶⁾ Denna motion hade framgång; den tillstyrktes av utskotten och bifölls av kamrarna.⁷⁷⁾

En annan jordfråga, som visserligen inte gjordes till föremål för någon bondepartimotion, men som ändå kom att livligt engagera företrädare för bondepartierna, förtjänar att i detta sammanhang något beröras, bl.a. därför att den är ägnad att belysa bondepartiernas allmänpolitiska position.

Jordkommissionen hade utarbetat och till regeringen överlämnat ett förslag till lag om förlängning av vissa arrendeavtal. Den socialdemokratiska regeringen tog upp förslaget i en proposition.⁷⁸⁾ Den föreslagna lagen avsågs utgöra en förberedande åtgärd i väntan på två planerade lagförslag från jordkommissionen, det ena omfattande en social arrendelagstiftning och det andra lagstiftning om tvångsavlösning av jord för jordbruksändamål. Avsikten med lagen var att förhindra att arrenden drogs in och att arrendatorernas villkor i övrigt försämrades på grund av de jordreformer som planerades. Jordägarna antogs nämligen ha intresse av att gardera sig mot dessa reformer genom att avhysa arrendatorerna och lägga arrendegårdarna under huvudgården eller genom att låta arrendena löpa på mycket kort tid. Wohlin satt med i jordkommissionen och i riksdagsdebatten utpekades han som "förslagets fader."⁷⁹⁾

I utskottet tillstyrktes propositionen av socialdemokraterna, medan högermännen och liberalerna yrkade avslag med den huvudsakliga motive- ringen, att lagen utgjorde ett otillbörligt ingrepp i den privata ägan- derätten. Bondepartiernas representant, K.G. Westman, hade en egen reservation, i vilken han i huvudsak anslöt sig till regeringsförslaget men på ett par punkter krävde modifikationer,⁸⁰⁾ vilka enligt vad han själv uppgav i kammardebatten syftade till att få lagen huvudsakligen riktad mot "bolag och jordspekulanter".⁸¹⁾

I kamrarna kom striden att stå mellan socialdemokrater och företrädare för bondepartierna å ena sidan och högern och liberalerna å den andra. De senare segrade i voteringarna och förslaget föll.⁸²⁾

Frågan gavs i debatterna en betydande principiell räckvidd och särskilt Wohlin tillbakavisade i patetiska ordalag beskyllningarna från högermän och liberaler om att bondepartierna här i betänkelig grad gick socialis- terna till mötes. "Äro ni då blinda mina herrar för att hela Europa står i kaos och brand!" utropade han. "Förstå ni då icke, att den själv- ständiga bondeklassen är en nutida stats enda räddning, att man under kritiska skeden måste se bort från det mindre väsentliga och stärka våra gamla kulturstater även genom åtgärder, som före kriget kunde te sig nog så radikala. Den svenska arrendators- och torpareklassen är en hårdad och kraftig stam av det svenska folket, ur torparkojorna ha ut- gått många, som blivit framskjutna män."⁸³⁾

Samma partigruppering blev det i en annan fråga, som kom under riks- dagens behandling genom en omfattande riksförbundsmotion och som starkt tangerade principiella grundvärderingar och som dessutom tillmättes en hög angelägenhetsgrad inom bondepartierna. Frågan gällde trustväsendet.

I motionen krävdes det att regeringen skulle få i uppdrag att skyndsamt utarbeta och för nästkommande riksdag framlägga förslag om en provisorisk lag rörande statskontroll över trustar och andra monopolistiska sammanslutningar inom industri och handel. Detta skulle enligt motionen ske genom upprättandet av en statlig kontrollmyndighet, som tillerkändes långtgående befogenheter till insyn i trusternas verksamhet.⁸⁴⁾

Utskottsmajoriteten bestående av socialdemokraterna och representanterna för bondepartierna tillstyrkte med smärre förändringar motionen, samtliga högermän och liberaler reserverade sig. Dessa senare ansåg att en utredning om trustväsendet borde vara förutsättningslös.⁸⁵⁾ Såväl ställningstagandena i utskottet som anförandena i kammardebatterna visade att det förelåg en klar olikhet i uppfattningarna om det angelägena i statsingripande mot trusterna mellan å ena sidan socialdemokraterna och bondepartierna och å den andra högern och liberalerna.⁸⁶⁾

Från socialdemokratisk sida trodde man sig finna att det var mer än en tillfällighet, att socialdemokraterna och bondepartierna hamnat på samma sida i denna fråga. "Det har måhända sina djupare grunder", yttrade Engberg, "att man från socialdemokratiskt håll möter representanter för bondeklassen på denna linje, ty säga vad man vill, så är det dock här ifrån de klasser, som representerar de i egentlig mening producerande, ett gemensamt intresse, att samhällets kontroll i större utsträckning än hittills varit fallet utsträcks över dessa monopolistiska sammanslutningar av kapitalistisk natur".⁸⁷⁾

Även i denna fråga kände företrädare för bondepartierna behov av att i allmänt hållna deklARATIONER motivera och försvara, att de gick samman med socialdemokraterna. "När reservanterna låta Manchester-liberalistiska teorier framskynta i sin reservation", framhöll Westman,

"vill jag för min del säga, att jag är fullkomligt övertygad, att Manchesterliberalismens tid är förbi för alltid och aldrig återkommer. Det moderna samhället är för komplicerat och samhällsmedvetandet för vaket för att man skulle kunna komma tillbaka till det gamla låtgåsystemet ... Det gäller att finna en medelväg mellan statens tvång och individens frihet även på det ekonomiska området".⁸⁸⁾

Utskottsförslaget segrade i denna fråga och den socialdemokratiska regeringen skyndade sig att tillsätta den begärda utredningen. Utredningens ordförande blev efter kort tid K.G. Westman. Utredningsförslaget, som i stort sett tillmötesgick de i riksförbundsmotionen och utskottsbetänkandet ställda kraven, förelåg dock inte förrän hösten 1921 och kom inte att läggas till grund för någon lagstiftning.⁸⁹⁾

*fråg. besked
dall*

1920 års riksdag hade att ta ställning till tre stora frågor, i vilka motsättningarna var betydande. De frågor det gällde var kommunalskattefrågan, förslaget om ny giftermålsbalk och frågan om Sveriges anslutning till Nationernas förbund.

Kommunalskattefrågan hade verksamt bidragit till den Edénska ministärens fall. De i ministären ingående parterna - socialdemokraterna och liberalerna - hade inte kunnat enas kring ett gemensamt förslag.⁹⁰⁾ Men den socialdemokratiska regering som efterträdde koalitionen framlade i proposition ett vittomfattande förslag till definitiv lösning av kommunalskattefrågan enligt på en rad punkter nya principer.⁹¹⁾

Bondepartierna utvecklade en betydande aktivitet i denna fråga. Medlemmar i båda partierna avgav en gemensam, förhållandevis omfattande motion, som följdes upp i en utskottsreservation, avgiven av de båda bondepartirepresentanterna i utskottet och som sedan energiskt försva-

rades under debatterna i båda kamrarna.⁹²⁾ Bondepartiernas ståndpunkts- tagande innebar, att de i stort sett accepterade principerna i det socialdemokratiska förslaget, men att vissa jämkningar krävdes inom förslagets ram. Bland annat ville bondepartierna ha betydligt lägre s.k. repartitionstal för den föreslagna fastighetsskatten, vilket innebar att de önskade att den "garantiskatt" som enligt förslaget skulle avkrävas fastighetsägarna oavsett fastigheternas avkastning, skulle komma att bli avsevärt lägre än enligt regeringsförslaget. Detta enligt vad som framhölls för att motverka att allt för stor del av skat- tebördan lades på jordbruksfastighet, särskilt vid vikande konjunktur.

Bondepartierna hade ingen framgång med sitt förslag. I utskottet före- nade sig majoriteten, bestående av liberalerna och samtliga högermän utom en - Swartz -, om ett provisorium, som innebar att principerna i det socialdemokratiska förslaget i allt väsentligt förkastades. Ut- skottet segrade i båda kamrarna. Det är omöjligt att med säkerhet av- göra hur bondepartierna ställde sig i de slutliga voteringarna. Deras eget förslag nådde inte dit och socialdemokraterna frångick i sista stund sitt eget förslag och anslöt sig till ett av högermannen Swartz i utskottet avgivet förslag, vilket låg det socialdemokratiska ännu närmare än bondepartiernas, eftersom Swartz förordade betydligt högre repartitionstal än bondepartierna. Det troliga förefaller dock vara att en stor del av bondepartiernas medlemmar i slutomgången röstade blankt.⁹³⁾

Av intresse är dock att konstatera, att bondepartiernas linje i denna fråga i princip låg betydligt närmare den socialdemokratiska än den som företrädades av den borgerliga utskottsmajoriteten. Olsson i Kullen- bergstorp karakteriserade bondepartiernas förslag som ett "mittel-

förslag" och han ansåg att det borde ha kunnat ligga till grund för en allmän kompromiss om det i riksdagen funnits någon vilja att uppnå en sådan. Denna vilja hade dock, ansåg han, saknats.⁹⁴⁾

De längsta debatterna vid 1920 års riksdag utspann sig i anledning av koalitionsregeringens förslag till ny giftermålsbalk.⁹⁵⁾ Förslaget syftade till att skapa full rättslig jämställdhet mellan man och hustru i äktenskapet. Mannens målmanskap för hustrun i personligt avseende togs bort och kvinnan blev i ekonomiskt avseende jämställd med mannen bl.a. genom nya regler för giftorätt.

Från bondepartihåll avgavs två motioner i anslutning till propositionen. I en av flertalet rika- och bondeförbundare underskriven motion yrkades avslag på förslaget,⁹⁶⁾ och i en av K.G. Westman ensam avgiven motion krävdes omfattande och specificerade förändringar i det.⁹⁷⁾ I den förra motionen kritiserades motionen som helhet. Hustruns oinskränkta självständighet sådan den var utformad i förslaget medförde, framhölls det, att äktenskapet i verkligheten fick "sjunka ned till ett slags bolag både i samliv och ekonomi". Det var möjligt att förslaget kunde passa för förhållandena i de största städerna eller i större arbetaresamhällen och det kunde då gärna göras tillämpligt där. "Men för landsortens och landsbygdens svenska folk passar förslaget icke." Gemensamt för båda motionerna var dock att man sade sig acceptera upphävandet av mannens civilrättsliga målmanskap över hustrun och att man huvudsakligen vände sig mot den föreslagna utformningen av giftorätten. I Westmans motion krävdes det bl.a., att det i giftorättens omfattning vidtogs den förändringen, att giftorätt inte skulle gälla med avseende på den fasta egendom på landet som man eller hustru före eller under äktenskapet ärvt eller förvärvat. Som motivering framhölls det, att giftorättens ut-

formning kvar av den största betydelse för den jordbruksidkande befolkningen. Regeringsförslaget på denna punkt skulle komma att medföra att jorden i vida högre grad än förut "kastades in i handelsmarknaden och blev en marknadsvara". Gårdarna skulle inte kunna bevaras inom släkten.

Utskottet tillstyrkte med ett par smärre ändringar regeringsförslaget. Mot detta reserverade sig en högerman, vilken yrkade avslag på förslaget som helhet. Till detta avslagsyrkande anslöt sig bondepartiernas representant i utskottet, Reuterskiöld, i en omfattande egen principreservation. Dessutom avgav han ett trettiotal detaljreservationer i anslutning till lagförslaget olika delar.⁹⁸⁾ Den inställning som kom till uttryck i dessa reservationer var en konservativt - patriarkalisk syn på äktenskapet. Regeringsförslaget angavs av Reuterskiöld vara avpassat för ett folk på förfall.

I kammardebatten utvecklade Reuterskiöld ytterligare sina delvis mycket dunkla och svärgenomträngliga resonemang och yrkade avslag på förslaget som helhet. Övriga företrädare för bondepartierna, som yttrade sig, inriktade i huvudsak sin kritik på den utformning giftorätten fått, men yrkade även de totalt avslag.⁹⁹⁾

Man kan säga att bondepartierna i den här frågan låg till höger om högern. Flera högermän gav visserligen uttryck för samma eller likartade synpunkter som företrädarna för bondepartierna men långt ifrån alla. I andra kammaren var det flera högermän som talade för bifall till lagförslaget. Det gjorde ingen medlem av bondepartierna.

Den tredje stora frågan vid 1920 års riksdag gällde Sveriges anslutning till Nationernas förbund. Regeringen Edén förordade i proposition an-

slutning, högern och vänstersocialisterna vände sig mot detta.¹⁰⁰⁾

Från bondepartihåll avgavs två motioner i anslutning till propositionen, en av Reuterskiöld ensam¹⁰¹⁾ och en av K.G. Westman och Ålman Olsson.¹⁰²⁾ I ingen av motionerna yrkades direkt avslag på propositionen, men i den förra krävdes, att Sverige skulle ställa långtgående villkor för medlemskap och i den senare krävdes tre månaders uppskov med ställningstagandet. I båda motionerna uttrycktes dock stark skepsis mot Nationernas förbund, vilket också kom till uttryck i flera inlägg från bondepartiernas sida i den remissdebatt, som föregick propositionens remitterande till utskott.¹⁰³⁾

I det utskott som tillsattes för att behandla frågan insattes från bondepartierna Nils Wohlin. Han utformade en egen reservation till utskottsmajoritetens - d.v.s. socialdemokraternas och liberalernas - tillstyrkande utlåtande.¹⁰⁴⁾ I denna reservation uttryckte han sina stora sympatier för en internationell rättsordning, men han ansåg inte att Nationernas förbund motsvarade de krav man hade anledning att ställa på en sådan rättsordning och avstyrkte fördenskull anslutning. Riksdagen borde avslå propositionen, menade han, under framhållande av Sveriges önskan att "medverka till upprättandet av ett öppet och fredsbetryggande Nationernas förbund..." Detta var också den linje som bondepartirepresentanterna kom att följa i de riksdagsdebatter som föregick godkännandet av propositionen.¹⁰⁵⁾ I denna fråga intog de representanter, som yttrade sig, samma ståndpunkt som högern och vänstersocialisterna med motiveringar likartade men inte helt identiska med dem som framfördes av högern. Bondegruppernas medlemmar skall dock inte ha varit helt eniga i denna hållning. Bl.a. skall Nilsson i Vibberbo ha röstat för anslutning till Nationernas förbund.¹⁰⁶⁾

Ett par saker som framgått av den ovan gjorda redovisningen av bondepartiernas riksdagsaktivitet förtjänar att särskilt framhållas. Det fanns inom bondepartigrupperna från början en tydlig strävan till ett från de övriga riksdagspartierna emanciperat och självständigt uppträdande. I och med att bondepartiernas aktivitet vid 1919 års urtima riksdag och särskilt vid 1920 års riksdag fick en större bredd än vid de tidigare riksdagarna framträdde denna strävan på ett markerat sätt. I ett stort antal frågor drev bondepartierna helt sin egen linje. Men även när de sakligt sett låg nära ett annat parti var deras ambition uppenbarligen att i görligaste mån i form av egna motioner, utskottsreservationer och anföranden i kamrarna understryka att detta snarast var en tillfällighet. Bondepartierna var måna om att inte kunna bli beskyllda för att gå något annat partis ärenden.

Deras ställningstaganden i riksdagen visade också att de inte kände sig bundna av några som helst fasta partikombinationer. De tog det stöd de kunde få från vilket parti detta än kom. Särskilt för högern var denna attityd från bondepartiernas sida en källa till besvikelse. Inom högern hade man tydligen tänkt sig att bondegrupperna åtminstone i politiskt avseende nära skulle kunna anknytas till detta parti. Emancipationen från högern vållade också uppenbarligen bondepartierna stort bekymmer inte minst av den anledningen, att högern vid de här behandlade riksdagarna visade ett mycket stort intresse för jordbruksfrågorna och framställde förslag som bondepartierna just i egenskap av bondepartier inte gärna kunde ta avstånd ifrån. Men någon positiv samarbetsvilja gentemot högern visades inte från bondepartiernas sida. Från högerhåll klagade man också vid flera tillfällen bittert över detta. "Herr Wohlin har alltid en stor benägenhet att visa ovänlighet mot

högerpartiet", framhöll Trygger vid ett tillfälle. "Socialdemokraterna älskar han åtminstone ibland, men för att man icke skall tro, att denna kärlek är allt för stor, risar han dem också. Liberalerna vet jag icke egentligen hur han betraktar - dem har han icke sysselsatt sig så mycket med; gör han det, är det endast för att visa, hur dåligt högerpartiet är."¹⁰⁷⁾ Wohllins replik hade visserligen en starkt personlig tusch men den var symptomatisk för den attityd som bondepartierna strävade att upprätthålla: "Jag vill säga herr Trygger: jag har inga känslor alls i det politiska livet, utan jag söker med kallt huvud bedöma föreliggande frågor efter deras sakliga innehåll, oavsett från vilket parti de än komma. Kommer ett gott och sakligt förslag från en socialdemokratisk regering, som står i överensstämmelse med min uppfattning, så understödjer jag det, och kommer ett sådant förslag från herr Trygger, understödjer jag det likaledes. Men några känslor för vare sig det ena eller det andra av de gamla partierna i Sverige, det har jag sannerligen icke"¹⁰⁸⁾ Det bör tilläggas att med goda och sakliga förslag menade man från bondepartiernas sida i huvudsak sådana som var ägnade att stärka och förbättra jordbrukets villkor.

Av det sagda framgår att bondepartierna i riksdagen inte utan vidare kunde inpassas på en given plats i höger-vänsterschemat. De tangerade under en och samma riksdag schemats båda ytterkanter. I en del frågor låg de till höger om högern, i andra hannade de på samma linje som socialdemokraterna. Även om den grundton som gjorde sig gällande inom bondepartierna i riksdagen måste sägas ha varit konservativ - i en sådan fråga som äktenskapslagstiftningen slog denna grundton ut i fulla ackord - så fanns det samtidigt inom bondepartierna en speciell form av radikalism. Denna riktade sig huvudsakligen mot storindustrin och

storkapitalismen och kom under de här berörda riksdagarna till uttryck i t.ex. trustfrågan och industritullfrågan. Denna hos riksdagsgrupperna påvisbara kombination av konservatism och radikalism svarade väl mot de attityder som gjort sig gällande i den agitation som bedrivits av bondepartierna ute på fältet.

3. Riksdagsgrupperna och partiorganisationerna.

Bondepartierna växte fram som riksorganisationer, vilka så småningom lyckades sätta in representanter i riksdagen. Detta var självfallet ett av de primära syftmålen med organisationsarbetet. Det är också ganska självklart, att riksdagsmännen i hög grad var att betrakta som direkta företrädare för riksorganisationerna och att de åtminstone utåt kom att helt identifieras med de organisationer som fört fram dem till mandat.

Därmed är dock inte sagt, att riksdagsmännen i sin verksamhet också helt kom att förverkliga de intentioner, som varit vägledande för de personer, som tagit initiativen till och som stod i ledningen för riksorganisationerna eller att de kom att göra det på ett sätt som tillfullo tillfredsställde dessa senare. Det förelåg under alla omständigheter risk för dissonanser, särskilt av det skälet att flera av de ledande inom riksorganisationerna - t.ex. Berglund - inte kom att tillhöra riksdagen.

En del av de meningsbrytningar som förekom - särskilt inom bondeförbundet - har redan berörts och andra kommer att tangeras i följande avsnitt. Det föreliggande materialet ger inte underlag för någon mera utförlig, systematisk redovisning av förhållandet mellan riksorganisationerna och riksdagsgruppen. Men det kan vara av intresse att något redogöra för några temata av principiell karaktär, som kom till uttryck

inom förbunden härvidlag, samt att något beröra den kritik som framför-
allt från Berglund och Landsbygden riktades mot riksdagsmännen.

+

I såväl riksförbundets som bondeförbundets stadgar fanns det bestämmel-
ser som syftade till att begränsa riksdagsmännens inflytande inom riks-
organisationerna. Det är således tydligt, att de som skrev stadgarna
hade den uppfattningen, att riksdagsmännen inte skulle spela någon
ledande roll inom förbunden.

I riksförbundets stadgar var det fastslaget, att riksdagsmän inte kunde
väljas vare sig som valkretsförbundens representanter i centralstyrel-
sen eller som deras röstberättigade ombud vid förbundsmötet.¹⁰⁹⁾ En
mindre del av centralstyrelsens medlemmar valdes dock, som ovan redo-
visats, av förbundsstämman.¹¹⁰⁾ Vid dessa val gavs enligt stadgarna
riksdagsmännen möjlighet till representation. Men det var fastslaget,
att högst fem riksdagsmän fick ingå i centralstyrelsen och högst tre
i det inom centralstyrelsen utsedda arbetsutskottet.¹¹¹⁾ Därmed hade
man skapat garantier för att riksdagsmännen inte skulle kunna bli i
majoritet i något av dessa centrala organ.

Dessa arrangemang motiverades och diskuterades vid flera tillfällen i
Vårt Land och Folk. De var, framhölls det, betingade av, att riksförbun-
det inte skulle riskera att råka ut för samma öde som drabbat andra
partier, nämligen att riksdagspartiernas ledare tillvällde sig ledning-
en även över riksorganisationerna. Detta bedömdes helt allmänt som en
olycklig utveckling. Riksdagsmännen var benägna, hette det, att lägga
riksdagspolitiska synpunkter även på riksorganisationernas arbete utan-
för riksdagen och att disciplinera riksorganisationerna till redskap i

de parti- och personfejder, som utkämpades i riksdagen, dolda för allmänhetens blickar. Detta bidrog inte till det politiska livets sundhet och inte heller till den politiska folkopinionens fostran till ansvarskänsla och självständigt handlande och tänkande. Riksdagsmännen borde fördenskull inte ha något dominerande inflytande över riksorganisationen. Denna skulle fri och obunden av riksdagstaktiska hänsynstaganden ge uttryck för de opinioner som gjorde sig gällande ute bland jordbrukarna.

Riksdagsgruppens medlemmar hade å sin sida att efter bästa förmåga och i enlighet med sitt samvete ta ställning till de frågor som aktualiserades i riksdagen.

Men samtidigt som tidningen således betonade dels att riksdagsmännen inte skulle ha någon dominerande position inom förbundet, dels att riksdagsgrupp och riksorganisation skulle ha en betydande handlingsfrihet gentemot varandra, så underströk den också, att det var angeläget med en så intim kontakt som möjligt mellan de båda storheterna och att riksdagsmännens ställningstaganden i frågor, som inom förbundet tillmättes stor betydelse, borde stå i samklang med de önskemål, som gjorde sig gällande inom förbundet. Och för att denna kontakt och denna samstämmighet skulle kunna åstadkommas möjliggjorde förbundets stadgar inval av ett begränsat antal riksdagsmän i förbundets centrala organ.¹¹²⁾

Något större inslag av riksdagsmän i förbundets ledning kom det dock inte att bli. Nils Johansson i Brånalt var länge den ende riksdagsmannen i arbetsutskottet och i centralstyrelsen som helhet. Vid 1920 års stämma, då förbundet hade ett betydande antal riksdagsmän att tillgå, nöjde man sig med att sätta in ytterligare en riksdagsman, K.A. Westman, i centralstyrelsen. Vare sig Olsson i Kullenbergstorp

eller Nils Wohlin - riksförbundets två främsta förespråkare i riksdagen - ingick således i riksförbundets ledning. Men de var närvarande vid en del av centralstyrelsens sammanträden.

Även i bondeförbundets stadgar fanns det en bestämmelse, som tydligen var avsedd att begränsa riksdagsmännens möjligheter att dominera förbundet. I den stadgeparagraf som reglerade kretsstyrelsernas sammansättning hette det, att "förtroendeman, som blir vald till riksdagsman, ersättes av suppleant".¹¹³⁾ Denna bestämmelse drabbade ett stort antal av förbundets riksdagsmän. Många av dem var nämligen ordförande eller sekreterare i valkretsstyrelsen och fick i och med att de valdes till riksdagsmän lämna dessa befattningar.

Några regler om begränsning av riksdagsmännens representation i de centrala organen fanns däremot inte i bondeförbundets stadgar. Några riksdagsmän kom också att tillhöra förbundets förtroenderåd. Johan Johansson i Friggeråker, som invaldes i första kammaren 1919, kvarstod trots detta i förtroenderådet. Och vid 1920 års stämma invaldes dessutom Nilsson i Vibberbo och Johansson i Kälkebo i förtroenderådet.

Detta tycks inte ha väckt någon mera utbredd opposition inom förbundet, men det är av intresse att notera, att saken påtalades i en motion till 1921 års stämma. I motionen, som var undertecknad av tre på det lokala planet mycket aktiva och Berglund närstående skaraborgare, framhölls det, att det var inkonsekvent, att riksdagsmän fick tillhöra förbundets förtroenderåd, när de var uteslutna från kretsstyrelserna. Andemeningen i stadgarnas bestämmelser var, menade motionärerna, att förtroendemännen även i förbundsstyrelse och förtroenderåd skulle träda tillbaka i och med att de blev riksdagsmän. "Då dessutom bondeförbundet är en demokratisk rörelse", tillade de, "så anse vi, att det icke är lämpligt, att

förbundets riksdagsmän skall ha säte och stämma i en institution, som har till uppgift att framföra valmännens krav till sina representanter."114)

Motionen gav uttryck för ett dualistiskt synsätt, likartat det som kom till känna inom riksförbundet. Riksdagsmännen skulle inte bestämma över förbundet, som var deras uppdragsgivare. Motionen återspeglade därvidlag den uppfattning, som Berglund hyste. Berglund ådagalade i alla sammanhang stor misstänksamhet mot riksdagsmän överhuvudtaget. De var, enligt hans mening, mer än andra ständigt utsatta för risken att bli korrumperade, och de borde fördenskull hållas kort. Bondeförbundets riksdagsmän betraktade han närmast som förbundets och böndernas delegerade, som hade att verkställa givet uppdrag och som ständigt borde ställas till ansvar för vad de gjort och inte gjort. "Men en riksdagsman, åtminstone B.för:s, förhåller det sig nästan på samma sätt som med bondens dräng", skrev han vid ett tillfälle. "Om han skickar drängen att uträtta ett arbete och denne icke fullgör det, utan lägger sig på en ren att sova, eller om han skickar honom till staden i ett ärende och han icke fullgör det utan tager 'öl för ärende' betraktar han honom som mindervärdig och skaffar sig en ny. Så bör han handla såväl mot sin riksdagsman som mot medlemmar i förtroenderådet, eljest får bönderna inga riksdags- eller förtroendemän, som de kunna lita på och då kan B.förb. upplösas först som sist, ty då blir de (bönderna) blott lurade på det." Och han begärde, att riksdagsmännen skulle ställas mot väggen med konkreta frågor om vad de uträttat och avkrävas bindande löften innan de gavs förnyade mandat. "Om bönderna så sköta sina riksdagsmän utan fjäsk, så skola de så småningom få män som vilja och kunna uträtta något för dem och B.förb. ett storartat förtroende."115)

Berglund var således i princip ivrig anhängare av vad som brukar kallas imperativa mandat.

+

När bondeförbundets första riksdagsgrupp stod inför sin första riksdag gav Berglund i Landsbygden gruppen klara direktiv om hur den skulle uppträda. Det han alldeles särskilt underströk var, att riksdagsgruppen i alla avseenden skulle vinnlägga sig om självständigt uppträdande. Några storverk sade han sig inte vänta av bondeförbundets lilla grupp. Snarare fruktade han att den skulle försöka för mycket än för litet. "Men en sak fordra vi absolut av Eder och det är att Ni bevara Eder självständighet. Inga alliansavtal med ehc det vara månede... Rösta med det ena eller andra partiet, det kunna Ni göra, men att alliera Eder med det ena eller andra partiet, det kunnen Ni icke utan att avika det förtroende Ni fått. Ni måste däremot, så snart landets och jordbrukets intressen sådant fordrar, demonstrera Eder och Bondeförbundets självständighet, även om Ni måste visa front mot hela riksdagen och likgiltigt hur det blir upptaget."¹¹⁶⁾

Bondeförbundarnas upptakt vid 1918 års riksdag var ur Berglunds synpunkt god. De demonstrerade sin självständighet genom att vägra riksförbundarna anslutning till bondeförbundsgruppen och genom att lägga ned sina röster vid valen av ständiga utskott, och Berglund försvarade som ovan nämnts ivrigt gruppens handlingssätt. Detta innebar dock ingalunda, att han på något sätt förband sig att även i fortsättningen stödja riksdagsmännen. Hans stöd var i högsta grad villkorligt, och han hade i och för sig ingenting emot att riksdagsgruppen utsattes för kritik. Tvärtom.¹¹⁷⁾

"Jag anser det ... vara ganska nyttigt att följa riksdagsmännens göranden mycket noga, och då fel begås, kritisera dem ganska skarpt", skrev han

i Landsbygden ett par månader senare.¹¹⁷⁾ Det gällde att se till att riksdagsmännen utförde sina kommittenters uppdrag och inte lät sig fångas i "gyllne garn", ty då skulle hela bondeförbundet misskrediteras. "En skarp kritik måste bli det stöd vi skola giva dem, om vi misstänka, att de icke göra sin plikt, men i motsatt fall vårt varma erkännande."¹¹⁸⁾

Något beröm kom riksdagsgruppen dock inte i fortsättningen att få uppbära från Berglund eller hans tidning. När Kjellman i göteborgstidningarna i en summering av bondeförbundarnas insatser vid 1918 års riksdag gav riksdagsgruppen ett varmhjärtat erkännande för dess "banbrytande arbete",¹¹⁹⁾ så betecknade Berglund detta som "lika andefattigt som löjligt fjäsk". Ingen med sunt förnuft kunde väl påstå, framhöll han, att bondeförbundets riksdagsmän uträttat några storverk vid årets riksdag, och det hade väl heller ingen väntat att de skulle göra, eftersom de var så få. "Såvida icke ... herrarna Kjellman anse att de avvikit från Bondeförbundets krav på självständig riksdagsgrupp och anse detta så storartat."¹²⁰⁾ Vad Berglund härvidlag hade i tankarna var de utslag av samförstånd mellan bondeförbundare och riksförbundare som kommit till uttryck under riksdagen och som Dürango i Vårt Land och Folk inte försummat att påvisa och uttala sin glädje över.¹²¹⁾ Detta bidrog i hög grad till att misskreditera riksdagsmännen i Berglunds ögon.

Under sommaren och hösten 1918 hårdnade Berglunds kritiska inställning till riksdagsmännen, men detta var inte så mycket betingat av deras agerande under den förflutna riksdagen som deras uppseende kring kraven på förbundsstämma, programrevision och dylikt.¹²²⁾

Men mot slutet av 1919 års lagtima riksdag lät Berglund kritiken mot

riksdagsmännen som sådana blomma ut för fullt i Landsbygden. Det skedde i ett par artiklar på ledande plats, skrivna av tidningens nye medarbetare och senare redaktör, Ahlberg.

Det Ahlberg alldeles särskilt i hänsynslösa ordalag sköt in sig på var bondeförbundsgruppens inaktivitet. "Finnes det då ingenting att göra, så att Ni slippa på detta sätt sitta som i stilla undran, under det alla andra partiets riksdagsmän gå till stormas med partiernas krav och i enlighet med deras program?" frågade han. Hade inte bondeförbundarna upptäckt, att de också hade ett program? Varför gjorde de ingenting för att föra fram det i riksdagen? Bondeförbundsriksdagsmännen skulle inte försöka försvara sig med, att de var så få. Se på vänstersocialisterna, manade Ahlberg. De var inte stort flera än bondeförbundarna, men ändå framkastade de än den ena än den andra motionen i enlighet med partiets program. På samma sätt borde bondeförbundarna bete sig. Att motionerna hade ringa eller inga möjligheter att gå igenom spelade ingen roll. Det viktiga var, att förbundets programkrav ideligen aktualiserades i riksdagen, även om nederlag var givna. Endast på detta sätt kunde riksdagsmännen och därmed förbundet tillvinna sig väljarnas förtroende. Om gruppen ansåg sig ha en inkompetent ledare borde den skaffa sig en ny. ¹²³⁾

Efter dessa linjer nagelfor Ahlberg och Berglund även i fortsättningen riksdagsmännen. Och även i Landsbygdens insändarspalter fick riksdagsmännen motta hårda törnar. ¹²⁴⁾

Riksdagsmännen kände sig naturligtvis obehagligt berörda av den kritik de vederfors, men det var endast i undantagsfall som de i tidningarna mera omgående sökte försvara sig mot attackerna i Landsbygden. ¹²⁵⁾ Men i ett par längre inlägg av riksdagsmän i början av år 1920 framhölls det, att det inte var så lätt för nykomlingar i riksdagen att göra någon

större insats. "Man får dagligen erfara hur mycket det är att lära", skrev Johansson i Friggeråker i Bondetidningen. "Förutom konsten att kunna bedöma halten av föreliggande ärenden, har man det nät av finter gamla beprövade parti- och yrkespolitiker skickligt utnyttja för vinnande av sina syften. Härtill kommer den hetsiga dragkampen partierna emellan med en massa detaljer och formalism i all oändlighet. Läger man därtill, att frågorna i riksdagen måste skärskådas i ett annat läge och i ett högre plan, där olika synpunkter skärs varandra, inses tydligt, att saken kan te sig helt annorlunda än vad utomstående eller en själv kunnat bedöma." Detta borde man ta hänsyn till vid en värdesättning av riksdagsgruppens insatser, menade han.¹²⁶⁾ I ett inlägg i Landsbygden, undertecknat "Några av Bfdt:s riksdagsmän", framhölls det, att bondeförbundarna visst motionerat och att de i övrigt gjort så gott de kunnat. Och vidare uppmanades de som "bättre än vi förstå saken" att i stället för enbart kritik också komma med positiva förslag i sakfrågorna.¹²⁷⁾

Det bör framhållas, att det så gott som uteslutande endast var i Landsbygden, som kritik mot riksdagsmännen kom till synes. Övriga tidningar tog vid upprepade tillfällen riksdagsgruppen i försvar och fördömde attackerna i Landsbygden. "Vilket stöd har riksdagsgruppen haft av Berglund? Inget," hette det vid ett tillfälle i tidningen Uppland.¹²⁸⁾

Som tidigare berörts insattes Berglund 1919 i första kammaren av bondeförbundarna i Skaraborgs läns landsting. Efter kort tid avsade han sig emellertid mandatet och angav sjukdom som skäl för detta.¹²⁹⁾ Han var dock inte värre därän än att han personligen kunde fortsätta med sin kritik av riksdagsgruppen i Landsbygden. Detta väckte alldeles speciell förargelse och Berglund fick från olika håll veta att hans beteende verkade misstänkt. "Vi uttala vår harm över den taktik herr Berglund

anser med sin ära förenligt att betjäna sig av, nämligen att feget draga sig undan riksdagsarbetet och på avstånd föra en kampanj mot bondeförbundets ledande män, bland vilka han ej synes ha mod att vistas", framhölls det i ett telegram, som Berglund fick mottaga från bondeförbundets landstingsgrupp i Kopparbergs län.¹³⁰⁾

Berglund var nu isolerad och leden slöts omkring riksdagsgruppen. Vid 1920 års förbundsstämma fick riksdagsmännen ett formligt förtroendevotum. Stämman antog nämligen en deklaration i vilken den enhälligt uttalade "sitt förtroende för riksdagsgruppen och dess politik, som står i full överensstämmelse med Bondeförbundets program". Bondeförbundets riksdagsgrupp hade "genom sin självständighet kraftigt hävdat de grundprinciper, på vilka hela jordbrukarerörelsen vilar."¹³¹⁾

G. Klasspartiet.

Bondepartierna karaktäriserades genast vid deras första framträdanden av företrädare för de redan befintliga partierna helt naturligt som klasspartier, ofta som alldeles särskilt utpräglade och krassa sådana. Och de utdömdes av denna anledning som onödiga, mindervärdiga och helt allmänt skadliga. Initiativtagarna till och förespråkarna för bondepartierna var naturligtvis tvungna att bemöta denna kritik och framförallt primärt att motivera varför de ansåg det nödvändigt och riktigt, att bönderna samlades i ett särskilt bondeparti. Bönderna hade inte varit uteslutna från politisk aktivitet. I samtliga de tre partier som utkristalliserats vid tiden för bondepartiernas tillkomst fanns det bönder, i en del fall på framträdande poster. Och åtminstone för högern och det liberala partiet utgjorde bönderna ett mycket viktigt väljarunderlag, vilket dessa partier hade att ta hänsyn till vid det politiska agerandet. För att bönderna i det här skisserade läget skulle bryta upp och bilda ett eget parti, krävdes det således särskilda skäl, som förespråkarna för ett bondeparti hade att lägga fram.

I föreliggande avsnitt redovisas några huvudlinjer i agitationen för ett bondeparti. Vidare redovisas och diskuteras det sätt på vilket bondepartiernas karaktär av klasspartier tog sig uttryck i stadgar och program samt en del med dessa frågeställningar sammanhängande uppslag och tanke-
linjer.

1. Argument för ett bondeparti.

- I -

I agitationen för ett bondeparti framhölls det ofta, att bonden hade speciella egenskaper, som gjorde honom särskilt värdefull för samhället, och att den näring som han ägnade sig åt på ett helt annat sätt än andra

närningar var av grundläggande och avgörande betydelse för landets välgång.

Dessa tankegångar var visserligen varken nya eller originella. De var av gammalt datum, väl förankrade i en ännu omkring sekelskiftet och tiden närmast därefter i vida kretsar omhuldad nationalromantisk tradition.¹⁾

Men det var påtagligt att de med särskild iver togs upp i agitationen för ett nytt bondeparti och att de var väl lämpade som allmänidésell grundval för denna agitation. De gav propagandan för ett bondeparti en speciell och anslående lyftning: Bönderna manades att sammansluta sig inte bara eller främst för att skydda sig själva och slå vakt om krassa egoistiska intressen utan för att värna om viktiga nationella värden, som hotades med förintelse.

Bonden var enligt denna förkunnelse bl.a. arbetsam, tålig, sund, ärlig, rättvis, sparsam, religiös, fredlig och fosterlandsälskande.²⁾ Bondens och bondeklassens stora betydelse illustrerades i agitationen med historiska exempel - särskilt böndernas insatser under Engelbrekt och Gustaf Vasa framhölls ofta - och bondeklassens värde åskådliggjordes genom ett livfullt, stundom prunkande och patetiskt bildspråk. Bondeklassen utgjorde enligt en flitigt använd variant av detta bildspråk "själva ryggraden i den svenska samhällskroppen, det bärande elementet i vår samhällsbyggnad." Den var vidare den kraftkälla "ur vilken andra klasser måste hämta styrka och livsförnyelse" och den försåg hela samhällsorganisationen "med det starka och sunda blod utan vilket den hastigt skulle avtyna och gå sin upplösning till mötes".³⁾ Om denna ryggrad knäcktes, om denna källa sinade genom att bondeklassen drevs bort från jorden eller förvandlades till en klass ofria brukare gick det följaktligen illa för hela landet. Det land där något sådant skedde nedsjönk "till ett värn-

löst byte för utländska intressen och för starkare folks maktbegär. Såväl vår egen historia som alla tiders erfarenhet i olika länder" bekräftade detta.⁴⁾ Enligt en annan i agitationen ofta använd variant var bondeklassen själva grundvalen på vilken hela samhällsbyggnaden vilade. "Ja, t.o.m. till den grad, att utan bondenäringsen hava vi svårt att tänka oss möjlighet för några andra klassers, kårers och näringsgruppers existens."⁵⁾ Om denna grund rasade, störtade följaktligen "hela samhällsbyggnaden i grus och spillror hur ståtlig den än ter sig för våra ögon". Denna enkla sanning borde alla medborgare kunna förstå och beakta. "Men det egna jagets och vinningslystnadens vampyr" hade gripit sig så fast om folksjälén, att man blivit blind för vad som var "rätt och nyttigt för hela vårt lands framtida bestånd".⁶⁾

Dessa mera allmänna resonemang om bondens och bondeklassens stora värde underbyggdes och utvecklades på olika sätt. Det var, framhölls det, även ur mera snäv ekonomisk synpunkt ett riksintresse, att jordbrukarklassen var stor och välmående. Många stadsnäringsar var enbart tärande och industrin var konjunkturkänslig och osäker. Det var bondeklassen som svarade för den ekonomiska stabiliteten. Det var bönderna som fick bära de ekonomiska bördorna, när alla andra näringar svek. En god ekonomi för bönderna var således det samma som en stabil och god ekonomi för landet. Det viktigaste och flitigast använda konkreta argumentet eller - som det framställdes - beviset för att jordbrukarnäringsen var den mest betydelsefulla av alla var emellertid av försvarspolitisk karaktär. Det viktigaste av allt som producerades i ett land var, framhöll man, maten, det dagliga brödet. När det var fredliga tider och hamnarna var öppna för import, kunde man till en tid nonchalera jordbruket och låta det gå tillbaka utan att man mera allmänt, omedelbart fick känna skadeverkningarna. Men när kris- eller krigstillstånd kom, då visade det sig omedelbart och konkret

hur farligt det var att eftersätta jordbruksproduktionen. Jordbruksfrågan var i själva verket vår viktigaste försvarsfråga. "Ett barn borde ju kunna förstå, att kan icke landet producera livsmedel till befolkningens fulla behov, så är vårt försvar mot yttre fiender meningslöst och utan värde. Allt skulle ju tagas ifrån oss. Man behövde blott blockera våra hamnar och vänta tills vi bleve utsvälta."⁷⁾ Vad hjälpte det ett land om det sinnade i guld men ändå svalt? "En sann försvarsvän måste i första rummet vara bondevän."⁸⁾ På allehanda sätt betonades det således i agitationen, att det inte enbart eller i första hand var ett klassintresse, att bondeklassen bevarades och att jordbruksnäringen fick arbeta under goda villkor. Det var ur allmänt sedlig, folkhygienisk, nationalekonomisk och försvarspolitisk synpunkt i allra högsta grad ett riksintresse. Det är troligt att detta ständiga tal om bondens och hans närings höga samhällseliga värde hade en viss betydelse för organisationsarbetets framgång. Det bör ha stärkt böndernas självkänsla och självtillit och ökat deras aktionsberedskap, alldeles särskilt som det naturligtvis i agitationen ständigt framhölls att de värden det här gällde nu från olika håll hotades med fullständig förintelse.

- II -

Nu kunde man naturligtvis - och det var det många som gjorde - tillfullo instämma i de synpunkter som ovan relaterats utan man fördenskull ansåg, att det var nödvändigt eller lämpligt med ett särskilt bondeparti. Man kunde påstå, att det tvärtom skulle bli betydligt svårare att vinna gehör för jordbrukets berättigade krav, om bönderna avskilde sig från andra samhällsgrupper i ett särskilt parti, och att detta även ur andra synpunkter var oriktigt och olämpligt. Som argument för ett särskilt bondeparti räckte det således inte med att framhålla böndernas och jordbrukets centrala betydelse för landets välgång. Det krävdes också, att man påvisade, att de existerande partierna försummade att tillvarata

jordbrukets intressen, antingen på grund av bristande vilja eller också på grund av bristande förmåga - helst bådadera. Om så var fallet, så var detta ett positivt skäl för en politisk bondesamling i ett nytt parti.

Agitationen för ett bondeparti byggde också till stor del på en negativ kritik av "de gamla partierna". Denna kritik vidgades stundom till en mera allmän vidräkning med de rådande samhällsförhållandena, vilka dessa partier gjordes ansvariga för.

+

De som arbetade för ett bondeparti framställde det regelmässigt som ett alldeles uppenbart, omtvistligt och välkänt faktum, att bönderna var eftersatta i samhället. Detta utgick all agitation ifrån som någonting så självklart, att någon närmare och mera detaljerad bevisföring i detta avseende knappast ansågs nödvändig.

Skatterna drabbade, menade man, bönderna hårdare än andra, särskilt vägskatten, tullsystemet tillgodosåg i huvudsak industrins intressen och inte jordbrukets, truster, banker och bolag utsög bönderna, köpte upp bondejorden och gjorde bönderna till ofria och hjälplösa brukare. Hela jordbrukarklassen hotades av misär och undergång. Även under kristiden pressades bönderna i ekonomiskt avseende: Det de måste köpa steg i pris hastigare och mera än det de hade att sälja. Det var endast böndernas produkter som drabbades av maximiprissättning och allehanda restriktioner. Industrin gick fri. Jordbruket var utsatt för en långtgående och systematisk exploatering från andra samhällslagers sida. Och bönderna var hänade, förföljda och missaktade i alla sammanhang. Det bästa beviset för att det förhöll sig på detta sätt var den fortgående avfolkningen av landsbygden. När bönderna och deras söner och döttrar i massvis lämnade den jord vid vilken de var fästade "med en långt starkare kärlek än stadsbon har en aning om", då var detta ett bevis nog på att jordbru-

ket var en försummad näring.⁹⁾

Och denna utveckling fortsatte oavsett vilka partier som satt vid makten. Lindman, Staaff, Hammarskjöld eller Edén, det var relativt likgiltigt ur jordbrukets synpunkt. Inget av de gamla partierna visade någon verklig förståelse för jordbruket. Detta kunde man heller inte enligt bondeparti-agitationen vänta sig. De var nämligen alla tre "stadspartier". Det innebar att de i första hand tillvaratog städernas, handelns och industrins intressen. Det innebar också att de alla tre i främsta rummet var konsumentpartier. Alla de grupper de företrädesvis representerade hade ett primärt intresse av att priserna på jordbruksprodukterna hölls nere. Handeln och industrin därför att det gjorde det möjligt att hålla lönerna nere och därmed öka profiten, tjänstemän och arbetare därför att dessa då fick mera valuta för sina pengar. Det var på tiden att bönderna lärde sig förstå, att de inte hörde hemma inom det ena eller det andra stadspartiet "utan att de nu, liksom våra fäder i fordontima höra hemma inom ett eget stånd, inom ett eget politiskt parti, färdiga att upptaga kampen mot stadspartierna, dessa må nu kalla sig höger eller vänster, då dessa vilja förtrampa bondeklassen och bondenäringsen till förmån för det i makt och rikedom med varje år allt för kraftigt och raskt tillväxande stadsintresset ..."¹⁰⁾

Det var i och för sig ett djärvt drag att stämpla alla de tre gamla partierna som stadspartier. Vid 1912 års riksdag hade liberalerna i andra kammaren 60 jordbrukare, högern 38 och socialdemokraterna 5. Totalt satt det således 103 jordbrukare i andra kammaren, vilket innebar att de var kammarens i särklass manstarkaste yrkesgrupp.¹¹⁾ Exakt samma totala antal jordbrukare återfanns i riksdagen efter höstvalet 1914 men med en något annorlunda fördelning mellan partierna. Antalet jordbrukare i liberala samlingspartiets grupp hade sjunkit till 37, medan det i höger-

gruppen stigit till 55 och i den socialdemokratiska gruppen till 11.¹²⁾ I första kammaren var dock jordbrukareinslaget betydligt svagare. 1912 satt där 24 jordbrukare och 1915 29.¹³⁾ Ett mycket stort antal av dessa senare var godsägare, medan hemmansägarekategorin dominerade bland jordbrukarna i andra kammaren. Denna starka jordbrukarrepresentation i riksdagen hade dock enligt bondepartiagitationen ingenting att betyda. Det var på ledningen och sammanhållningen det kom an. Och ledningen låg i samtliga partier säkert i stadsintressenas hand. Lyckades det bönderna någon gång att få in i riksdagen en verkligt dugande och talangfull representant, så kunde man vara övertygad om, "att sedan den härskande riksdagsklicken upptäckt, att bonden möjligen kan bli en kraft att räkna med, är man angelägen om att på ett eller annat sätt göra honom oskadlig, antingen (genom) att störta honom ekonomiskt om detta är möjligt, eller också (genom) att giva honom en väl avlönad statsjänst och en stjärna på bröstet".¹⁴⁾ I de fall någon lantbrukare innehade en ledande ställning inom sitt parti, så var det endast som galjonsfigur och som lockbete för bönderna vid valen. Något verkligt inflytande hade han inte och han var förlorad för bondesaken.

Detsamma gällde för övrigt om samtliga bönder som satt i riksdagen. Där ven partipiskan och bönderna hade att snällt och fogligt rösta så som deras herrar bestände. Därmed var de också frånhändade allt inflytande på det beslut, som riksdagen fattade. Deras röster, delade på olika partier, vägde upp varandra. "Tack vare böndernas splittring i mot varandra stridande grupper, betyder den där styrkan på 103 man i riksdagens folkvalda kammare lika med noll, dessa 103 bönder få nöjet och äran av att bilda svans åt de andra partierna. Därhän har den klass nedsjunkit, som för tre årtienden sedan utgjorde riksdagens främsta och mest inflytelserika parti."¹⁵⁾ Så länge bönderna delade upp sig på olika partier hade

de ingenting att säga till om, hur många de än var. Inte ens om man tänkte sig, "att det vore uteslutande bönder i riksdagen så när som på en eller två personer och bönderna vore alldeles lika fördelade på höger och vänster och alltid röstade mot varandra", så hade alla dessa bönder någon makt.¹⁶⁾ Makten låg hos den eller de som dirigerade bönderna. Antalet bönder i riksdagen spelade således mindre roll. Det var självständigheten och sammanhållningen som betydde något. "En enda bonde, invald av bönder och fri och självständig gentemot de tre stadspartierna, skulle vara av betydligt större värde i riksdagen än de 103 vi nu äga, som, hur man än söker advocera bort saken, dock endast spela rollen av en tu- eller tredelad svans åt stads-handels- industri- och tjänstemanna-intresset."¹⁷⁾

Om någon bonderiksdagsman till äventyrs skulle våga opponera sig mot partidisciplinen i riksdagen, så var hans politiska bana därmed till ända. Han ratades av partiets valledning och blev inte nominerad vid nästa val. Att det på detta sätt var möjligt att utestänga självständiga bönder från riksdagen var åtminstone till dels det nya proportionella valsystemet fel. Så länge man hade de små enmansvalkretsarna, hade det varit möjligt för bönderna att samlas och utse självständiga kandidater, som de själva väl kände, utan inblandning av från städerna utresande agitatorer och valmakare. På den tiden förekom det också, att det valdes personer som inte böjde sig för partipiskan utan gick fram i riksdagen som självständiga vildar. Men "genom det proportionella valsystemet förlorade landsbygdens befolkning den sista lilla återstoden av den politiska makt denna samhällsklass en gång ägt. Genom att sammankoppla städer och landskommuner i stora flermansvalkretsar, fick städerna helt och hållet valledningen i sina händer".¹⁸⁾ Därmed flyttades "de politiska orgierna" ut på landsbygden och partiernas agitatorer, som tidigare i huvudsak hållit till i städerna, genomkorsade nu landskommunerna vid

valtillfällena, "resande bonde mot bonde, skapande ofrid, hat och bitterhet i varje sinne".¹⁹⁾

Bönderna fördes fram till valurnorna av städernas valledare och utsända agitatorer för att där "som en söndrad och splittrad hop, rösta än till förmån för det ena partiet, än till förmån för det andra, men aldrig till förmån för sina egna intressen eller för att lösa sina egna stora och betydelsefulla livsfrågor".²⁰⁾

I bondepartiagitationen hänvisade man ofta bakåt till lantmannapartiets glansdagar. Böndernas och bondeklassens nedgångsperiod hade börjat i och med lantmannapartiets sprängning 1888. Dessförinnan hade bönderna betytt någonting i svensk politik. De hade verkligen kunnat få bort en del sekelgamla orättvisor, och hela samhällslivet hade karaktäriserats av ett lugnt och säkert framåtskridande. Men bondeklassen som en samlad enhet hade i alla tider "varit en nagel i ögat för en del samhällselement".²¹⁾ Den red spärr mot herremän och kapitalister, politiska karriärister och äventyrare. Därför hade lantmannapartiet slagits sönder efter allehanda intriger av de mäktiga krafter i samhället, som ville ha fritt spelrum för sina egoistiska syften och som framförallt inte kunde tåla, att bönderna fick en rättvis lön för sin hårda möda. Sedan dess hade "den svenske bonden som en husvill stackare gått från det ena partiet till det andra för att låna sig ett politiskt tak över huvudet" och fått nöja sig med "att äta av de nådesmulor som fallit från de rika partiernas bord".²²⁾

De existerande partierna hade således inte visat någon hänsyn till böndernas och därmed inte heller till landets intressen. För bönderna var det inte heller att förvänta, att dessa partier skulle bättra sig. Det var för övrigt lätt förklarligt och i grunden ingenting att förfasa sig

över - i varje fall tjänade det ingenting till att enbart förfasa sig över det - att andra yrkesgrupper och intressen slöt sig samman för att gagna den egna saken. "Att stadsintressena bevaka sina fördelar är ju helt naturligt."²³⁾ Det sorgliga var bara att bönderna i sin enfald så länge underlätit att göra detsamma. Just genom att de inte höll ihop var det möjligt för andra väl sammanhållna och målinriktade samhällsgrupper att exploatera dem. Tidens lösen var organisation, sammanhållning och solidaritet. Det var hög tid att även bönderna lärde sig förstå vad klockan var slagen, innan det blev för sent, att de vaknade upp och insåg, "att enighet giver styrka, men att splittring leder till undergång".²⁴⁾

På detta generella plan hölls under hela den här behandlade perioden i mycket stor utsträckning agitationen för ett bondeparti och kritiken mot de gamla partierna. Utgångspunkten var således, att bönderna var en i samhället försummad grupp, som fick det allt sämre. För detta gjordes partierna ansvariga. Bönderna inom dessa partier fick eller kunde inte göra sig gällande. I en samling av bönderna i ett eget självständigt parti låg den enda möjligheten för dessa att få en ändring till stånd.

+

Kritiken av de befintliga partierna drabbade i stor utsträckning dessa över en kam. De hade alla det gemensamt, att de höll jordbruket tillbaka och bönderna splittrade. Inget av de gamla partierna kunde enligt bondepartiagitationen med fog göra anspråk på att bli betraktat som bondevänligt. Deras påstådda bondevänlighet var en mask, deras propaganda bland bönderna fagert tal och lurendrejeri, iscensatt enbart för att bönderna skulle hållas kvar i den förvirring och maktlöshet som de sedan länge befann sig i.

Mot bakgrunden av denna generella kritik, som drabbade samtliga partier,

var den som ägnades vart och ett av dem av relativt underordnad betydelse. Den var dessutom av självklara skäl mera oenhetlig och anpassades till inte ringa del efter de olika partiernas agerande i särskilda, aktuella frågor. Här skall endast anges några huvudlinjer.

Det socialdemokratiska arbetarpartiet var det parti, som i såväl bondeförbunds- som riksförbundsagitationen angavs stå böndernas intressen fjärmast. Det var, framhölls det, ett revolutionärt parti, som riktade sig mot själva grundstenen i samhället, den privata äganderätten. Och äganderätten var för bonden helig. Upphävdes den var han inte längre en fri man utan en slav. Genom kristidsförvaltningens bravader fick man en föraning om hur det skulle bli för Sveriges bönder, om socialdemokraterna fick det som de ville. Men den statssocialism, som socialdemokraterna förordade, skulle även helt allmänt leda till individens förnedring och samhällets undergång. "Det bleve lättja och liknöjdhet på alla områden. Folket skulle bli en sorts lata och livegna tjänstemän, styrda av en tyrannisk byråkratism."²⁵⁾ Med särskild skärpa vände man sig -framförallt inom bondeförbundet - mot den vid bondepartiernas framträdande i den politiska diskussionen aktuella och av en del socialdemokrater omfattade georgismen. Den fördömdes som en listig och speciellt mot bönderna riktad form av socialism.²⁶⁾

Men även fränsett dessa mera principiella invändningar mot de läror, som socialdemokraterna angavs företräda, så var socialdemokratiska arbetarpartiet enligt bondepartiagitationen ingenting för bönder eller för jordbrukets folk över huvudtaget. Det socialdemokratiska partiet var ett parti av och för industriarbetare. Att det trots detta var en del bönder, som anslutit sig till socialdemokratien, visade i stort sett endast hur illa upplysta bönderna var och hur effektivt den socialdemokratiska partiapparaten arbetade.

Att man i bondepartiagitationen tog avstånd från socialdemokratien och socialismen innebar dock inte att man därmed fördömde arbetarrörelsen som sådan. Industriarbetarna hade, framhölls det, sin fulla rätt att sammansluta sig och det var ur deras synpunkt klokt att göra det. De borde bara se till att de inte lät sig ledas av fanatiska svärmarer och skrivbordsteoretiker. Just arbetarrörelsen framhölls ideligen i agitationen för ett bondeparti som ett mönster och som ett efterföljansvärt exempel. Om arbetarna följt råden att verka för sina speciella intressen inom de redan befintliga partibildningarna, så skulle de varken själva som samhällsklass uppnått den maktställning som de nu hade eller fått statsmakterna att ägna sig åt arbetarfrågorna på det sätt som nu skedde. "Arbetarnas politiska och ekonomiska uppmarsch är ett synnerligen talande och oemotsägligt bevis för vad en enig sammanslutning samt ett samlat, självständigt och målmedvetet uppträdande inom en samhällsklass har att betyda i våra dagar."²⁷⁾

Stundom framhölls det, att socialdemokratins växande styrka var ett alldeles speciellt skäl för bildandet av ett bondeparti. Detta var nämligen det enda som verkligen skulle kunna hålla socialdemokratien stängin och förhindra att dess ledare med de förvillade arbetarskarornas hjälp genomtrufade socialismen och därmed störtade landet i fördärvet. De båda andra borgerliga partierna var för svaga och för lättleda för denna försvarsuppgift gentemot socialdemokratien, vars ledning var stark och målmedveten och inte ens drog sig för utoparlamentariska medel.

För den politiska konstellationen "arbetare och bönder", som senare skulle få sådan betydelse i svensk politik, fanns det från bondepartihåll ingen mera utbredd förståelse under den här behandlade perioden, även om bondepartierna och socialdemokratien vid några tillfällen i riksdagen kom att hamna på samma sida. Möjligheten av ett mera långtgående

samarbete mellan bönderna och socialdemokraterna kom dock att något diskuteras, vilket kan vara av intresse att notera. Upphovet till denna diskussion var Nils Wohlin, som vid flera tillfällen kom in på frågan i personligt hållna deklamationer, i vilka han visade en uppenbar sympati för tanken på ett framtida samarbete mellan "industriarbetaredemokratien och bondedemokratien".²⁸⁾ Men i Vårt Land och Folk bemödade sig Dürango att - utan att direkt desavouera Wohlin - tona ner och släta över de yttranden Wohlin föllit.²⁹⁾

Högerpartiet framställdes i agitationen för ett bondeparti genomgående som ett parti för de högre tjänstemännen, storindustrin, bankerna, trusterna och monopolerna. Det var dessas intressen som högern tillvaratog i första hand. Högern sade sig visserligen vilja slå vakt om den enskilda äganderätten och låta bönderna ha kvar sina gårdar, men i själva verket drev partiet bort bönderna genom att det lät "dels bolag roffa åt sig stora jordarealer, där det kan göras stor vinst på dem, såsom betjord i Skåne och skogsjord i Norrland, dels därigenom att det tillåter trustar att utsuga jordbrukarna efter godtycke". Det var inte bara för bönderna som högers politik var farlig - den var landsskadlig. Om den fick utveckla sig skulle "förutom ett fåtal mycket rika, armod och nöd bli så allmänna, att revolutionen skulle komma som den enda räddningen."³⁰⁾

Attityden mot högern var något olika i bondeförbundets tidningar och i riksförbundets. I bondeförbundets tidningar var attackerna mot högern genomgående mycket hårda. Särskilt i Landsbygden var högern det parti som kritiserades oftast och mest intensivt. Några erkännanden gavs ytterst sällan från bondeförbundshåll åt detta parti. Denna oförsonliga attityd gentemot högern var av allt att döma i mycket stor utsträckning präglad av Berglunds personliga aggressioner. För honom var högern och

de krafter som han menade i alldeles särskilt hög grad stod bakom detta parti huvudfienden.

I riksförbundets organ Vårt Land och Folk gavs däremot högern länge då och då ett erkännande. Det var i första hand högerns vakthållning om den enskilda äganderätten och motståndet mot socialismen som framhölls. Den högerbetonade ministären Hammarskjöld gavs beröm för dess strävan att upprätthålla en opartisk neutralitet. Men i övrigt var attackerna i Vårt Land och Folk mot högern - särskilt efter 1917 års val - helt likartade de som framfördes i bondeförbundspressen: "Den hårt arbetande bondens bundsförvantskap med finansjobbaren, storkapitalisten och industrimagnaten, vilka var på sitt sätt arbeta på att undergräva böndernas och jordbrukets ställning, är så onaturlig som tänkas kan."³¹⁾ Av riksförbundets riksdagsmän kom särskilt Nils Wohlin att stå som exponent för denna attityd. Den skillnad i bedömningen av socialdemokratin respektive högern som - om man tar den här behandlade perioden som en enhet - förefanns mellan bondeförbundet och riksförbundet, kan sammanfattas på följande sätt: Inom bondeförbundet framställdes som regel högern och socialdemokratin som lika dåliga, skadliga och farliga företeelser, inom riksförbundet uppfattades socialdemokratin som den i särklass farligaste politiska riktningen. Denna inställning tog sig särskilt under de första åren uttryck i en i riksförbundets organ ofta framskymtande och stundom direkt uttalad ängslan för att riksförbundets uppträdande vid valen skulle indirekt gynna socialdemokratin.

Kritiken mot de båda ytterlighetsriktningarna, högern och socialdemokratin, fick konkretion genom att den kunde anknytas till påståenden om att dessa båda politiska riktningar var förespråkare för storkapitalism respektive socialism. Det fanns också i denna kritik givna berörings-

punkter: Såväl storkapitalismen som socialismen hotade böndernas existens som självständiga och fria företagare. Och det var lätt att i agitationen för ett bondeparti mönstra argument för att såväl högern som socialdemokratien borde bekämpas.

Lika lätt var det uppenbarligen inte att finna en i alla lägen gångbar formel under vilken kritiken mot det liberala partiet kunde inordnas. Kritiken mot detta parti var också påtagligt vag och flytande. Det vanligaste var, att partiet framställdes som ett parti för städernas tjänstemän, lett av en skara storstadsradikaler. Partiet beskylldes dessutom ömsom för att gå storkapitalismens ärenden, ömsom för att vara helt i socialdemokratins våld. Den senare beskyllningen blev den vanligaste efter den liberal-socialdemokratiska koalitionen tillkomst 1917, men den hade varit flitigt använd även tidigare. "Liberalismens eller det frisinnade partiets största svaghet är dess förbund med och underkastelse under socialdemokratien", framhölls det.³²⁾ Eftersom det liberala partiet tjänstgjorde "som legodräng åt det socialdemokratiska partiet och hjälper detta att taga det första och avgörande steget mot privatäganderättens upphävande" hade det spelat ut sin roll som ett borgerligt parti.³³⁾

I Landsbygden hade det som ovan visats under år 1911 spekulerats i möjligheten av en utbrytning av de liberala lantmännen ur liberala samlingspartiet och uttryckts förhoppningar om att denna utbrytning skulle kunna bli kärnan i ett nytt lantmannaparti. Dessa spekulationer övergavs dock snart. Berglund blev övertygad om att det nya partiet måste byggas nytt från grunden.³⁴⁾ Men även i fortsättningen framskyntade då och då i Landsbygden Berglunds sympatier för det liberala partiet. Under hela perioden efter 1914 framställdes det liberala partiet i såväl riksförbundets organ som i bondeförbundstidningarna som ett parti på väg mot

upplösning och undergång. Men i Landsbygden förekom det vid några tillfällen att detta direkt beklagades. "Liberala partiets fall är en beklaglig sak", hette det vid ett tillfälle, "men det tillhör ej Sveriges bondeklass att råda bot däremot, det tillhör stadsintressets medelklass att sörja för den saken".³⁵⁾ Ett stort antal av de ledande personerna inom bondeförbundet hade innan de blev bondeförbundare varit liberaler. Så var fallet med förutom Berglund t.ex. Lorentz Johansson, Andersson i Ramlösa, Johansson i Kälkebo och E.G. Nilsson i Vibberbo. Det förekom att dessa påpekade, att det var det liberala partiet och inte de själva, som lämnat den rätta liberala kursen. Nilsson i Vibberbo uttryckte det vid ett tillfälle på följande sätt: "Bondeförbundet står nu och vill gå på den väg, varifrån liberalerna avveko, då deras ledare etablerade 'fruktbarande samverkan' med socialdemokraterna."³⁶⁾

Det förekom således, att det inom bondeförbundet uttalades vissa direkta sympatier för liberalismen - eller rättare för lantmannafrisinnet - och stundom även för liberala samlingspartiet som sådant, även om partiets ledning genomgående fördömdes. Härvidlag förelåg en viss attitydskillnad gentemot riksförbundet, inom vilket man som regel inte hade mycket till övers för liberalismen eller liberala samlingspartiet. Denna attitydskillnad var dock inte särskilt markant. Det vanliga var att det liberala partiet behandlades likartat i bondeförbundets och riksförbundets organ. Det framställdes som ett storstads-, tjänstemanna- och konsumentparti, inom vilket jordbrukarintresset kom helt till korta. Den allmänna fraseologi som utvecklades från partiets sida var tillkommen enbart för att försöka dölja detta uppenbara faktum.

+

Bönderna hade inte enligt bondepartiagitationen av skäl som ovan översiktligt redovisats något gott att vänta av de gamla partierna. För att deras berättigade intressen inte helt skulle åsidosättas var de tvungna

att samlas i ett eget självständigt parti. Detta var det genomgående temat i all den agitation som bedrevs för ett bondeparti.

Bönderna måste således samlas i ett eget politiskt parti. Det var framförallt den senare delen av detta påstående, som förnekades av motståndarna till ett bondeparti. Man erkände i allmänhet till fullo det berättigade i att bönderna slöt sig samman för att tillvarata sina intressen, men detta borde, framhölls det, ske i ekonomiska och fackliga organisationer, inte i ett politiskt parti.

I bondepartiagitationen hade man att bemöta detta argument. Det var, framhölls det, oerhört viktigt, att bönderna slöt sig samman i ekonomiska organisationer och det var en av bondepartiets allra viktigaste uppgifter att se till att så skedde. Men det räckte inte med ekonomiska och fackliga organisationer. De viktigaste besluten fattades i riksdagen och bönderna var tvungna att skaffa sig inflytande över lagstiftningen. I annat fall skulle de, hur mycket de än höll samman på det ekonomiska och fackliga området, komma till korta. "En jordbrukarrörelse, som ville avsäga sig all politisk verksamhet, skulle i och med detta lämna sitt starkaste vapen ifrån sig. Att vinna inflytande inom stat och kommun, inflytande i synnerhet på själva lagstiftningen - detta mål får aldrig släppas ur sikte."³⁷⁾ Även i detta avseende framhölls arbetarrörelsen som ett exempel. Arbetarna hade inte nöjt sig med enbart fackliga organisationer. Och det fanns inget skäl för att bönderna skulle göra det. Påståendet att bönderna borde vara nöjda med yrkessammanslutningar enbart var i det stora hela endast ett uttryck för "ett skamligt förakt för bondeklassen".³⁸⁾ Någon tveksamhet om att organisationen också skulle vara politisk förelåg således aldrig vare sig inom riksförbundet eller bondeförbundet. Att vinna representation i de politiskt beslutande organen ansågs vara nödvändigt för att något av verkligt värde skulle

kunna uträttas. Det var i huvudsak endast i polemik med utanför bondepartierna stående företrädare för en annan uppfattning, som frågan togs upp till debatt.

- III -

I det föregående har redovisats huvuddragen i argumentationen för ett bondeparti och huvuddragen i den kritik som ägnades de gamla partierna. Avsikten har varit att begränsa redovisningen till sådana argument, som - förutom att de var av grundläggande karaktär - förefaller ha varit allmänt omfattade inom såväl bondeförbundet som riksförbundet.

Men det kan vara av intresse att i detta sammanhang något utförligare särskilt redovisa några av de föreställningar, som behärskade Carl Berglund, bondeförbundets upphovsman och centralgestalt. Inte därför att det skulle vara möjligt att på ett meningsfullt sätt avgränsa Berglunds uppfattningar från andra inom de båda förbunden verksamma personers. Det är inte möjligt annat än ifråga om detaljer och nyanser. De mera allmänna bedömningar, som Berglund förde till torgs, omfattades uppenbarligen i allt väsentligt - eller kom åtminstone så småningom att omfattas - av flertalet av dem som arbetade för ett bondeparti. I varje fall präglade de propagandan. Det som ändå gör det motiverat att i detta sammanhang ägna speciell uppmärksamhet åt Berglunds åsikter är, att Berglund personligen hade något av en åtminstone i vissa avseenden väl sammanhållen och klar samhällssyn och att vissa i agitationen för ett bondeparti använda argument av Berglund personligen drevs in extremis. Uppmärksamheten är också befogad med hänsyn till den roll Berglund spelade som partigrundare och inspirator. En redovisning av Berglunds uppfattningar ger en betydelsefull punktbelysning av åsikter, som gjorde sig gällande inom bonderörelsen.³⁹⁾

Enligt Berglunds uppfattning var det ytterst ekonomiska faktorer, som bestämde samhällsutvecklingen, och kampen i samhället var en kamp mellan ekonomiska intressen. Så hade det alltid varit. Berglund anslöt sig således till den materialistiska historis- och samhällssynen. Denna kombinerade han med något som skulle kunna kallas en konspirationsteori. Berglund utvecklade sina teser på följande sätt:

I gamla dagar hade, enligt vad historien visade, striden i samhället stått mellan bönderna och stormännen. I denna strid hade bönderna alltid legat under. Endast genom att dåkraftiga kungar i rikets intresse tid efter annan satt stopp för stormännens övervåld, hade bönderna räddats från fullständig livegenskap. Stormännen själva hade aldrig haft något annat än sin egen vinning för ögonen. Sedermera hade börsadeln efterträtt av börsadeln som samhällsmakt och folkförtryckare. Förtrycket blev inte därigenom mindre hårt, tvärtom, men det utövades med nya, mera raffinerade och smidiga metoder, som ofta var svåra eller omöjligt för den enskilde, oinitierade medborgaren att genomskåda.

Den enskilde medborgaren inbillade sig vanligen, att makten i samhället låg hos de politiska partierna, hos riksdag och regering. Men så var alls inte fallet. För den initierade, för den som verkligen förmådde genomskåda vad som skedde bakom det som syntes ske, var det uppenbart och oemotsägligt, att den verkliga makten i samhället låg hos "penningmännen" som etablerat ett "penningvälde". Därmed menades "ett samhällssystem, där vissa panningmän skaffa sig otillbörliga inkomster på det övriga folkets bekostnad, därigenom att de genom underjordiska kanaler påverka lagstiftning, rättskipning och ämbetsverk till sin fördel".⁴⁰⁾ Detta penningvälde arbetade för "att både staten och de enskilda böra göras egendomslösa och att all nationens egendom (bör) samlas i bankerna, som äges utav de stora panningmännen".⁴¹⁾

Det demokratiskt-parlamentariska systemet passade dessa penningmän utmärkt. De politiska partierna var nämligen de instrument som de spelade på för att under skenbart lagliga former bli i tillfälle att utsuga folket, speciellt bönderna. "För dessa herrar äro de politiska partierna endast medel att främja deras egoistiska intressen och högern och vänstern kunna förliknas vid dessa herrars högra och vänstra hand."⁴²⁾ Vad det framförallt gällde för penningmännen var att hålla den partipolitiska striden vid liv. Medan partierna stred om obetydliga frågor och växelvis innehade den formella makten, kunde penningmännen i godan ro fortsätta med att inhösta sina orättmätiga vinster och stadigt förstärka sina positioner. Folkets uppmärksamhet var helt fångad av partistriderna.

Enklast var det för penningmännen, om folket i politiskt avseende var uppdelat i två ungefär lika stora läger, vilka var varandras bittra fiender. Det var i en sådan situation lätt för penningmännen att spela ut de båda partierna mot varandra och det var lätt för dem att behärska båda partiernas ledningar. Och om högern och vänstern var ungefär jämnstarka var det lätt för penningmännen att genom "att låta några av sina handgångne män vid vissa tillfällen gå över från den ena sidan till den andra driva igenom det som är fördelaktigast för dem" i riksdagen.⁴³⁾ Att uppnå en sådan politisk klyvning av det svenska folket var därför penningmännens konkreta politiska mål. Planen var att liberalerna skulle sammansvetsas med socialdemokraterna till ett fast vänsterblock och att bönderna skulle försas in i högern. Dessa båda politiska grupperingar skulle i riksdagen sitta på var sin ända av gungbrädet och smäda och försöka skada varandra. "Men på brädets mittpunkt ha penningmännen placerat några pålitliga. Dessa kunna trycka på den ena eller andra sidan om mittstödet, och vilken sida de hjälpa väger upp den andra, och den får alltid hjälp som för tillfället för fram ett penningväldets intresse."⁴⁴⁾

Det var mycket som talade för att penningmännen var på väg att helt lyckas i den mån de inte redan gjort det. Det var de som bekostade de politiska partiernas propaganda, det var de som hade aktiemajoriteten i såväl högerens som vänsterns tidningar. Därmed bestämde de varom den politiska striden skulle stå, därmed kunde de också dirigera valens utfall. "För dem som äga eller behärska de ledande tidningarna inom alla partier ... är det ju lätt att få den ena samhällshalvan att skrika bravo till vilken dumhet som helst och då är det ju bra. Folket, kantänka har ju själva beslutat! De som i verkligheten planlagt och genomdrivit besluten har aldrig syns. Det har deras höger och vänsterbulvaner gjort i folkets namn och med deras bifall. Och det dumma folket ropar i sitt naiva oförstånd ömsom: det har den usla högern gjort eller det är de samhällsupplösande socialisternas verk."⁴⁵⁾

Genom att penningmännen behärskade opinionsbildningen, de politiska partierna och därmed också riksdagen kunde de obehindrat utöva sin profitinbringande verksamhet. Direkt skedde detta genom de trustar och monopol som i allt större utsträckning tilläts slå under sig det ekonomiska livet. Trusterna och monopolerna tog död på konkurrensen, och penningmännen kunde därför efter behag tvångsbeskatta det svenska folket eller rättare sagt bestjälla det. Jordbruket drabbades särskilt hårt av denna stöld.

Detta penningvälderegemente ledde inte bara till de breda folklagrens, särskilt böndernas, utarmning och det politiska livets urartning. I dess spår följde såväl rättssamhällets upplösning som moralens förfall. Med mutor och bestickningar i alla instanser arbetade penningmännen för att nå sina mål. Därigenom demoraliserades hela samhället och statens auktoritet undergrävdes. "Tro och heder i handel och vandel försvinner så småningom, då folk ser att ohederlighet, kryperi och fjäsk äro säkraste medlen att komma fram."⁴⁶⁾

Den här redovisade uppfattningen om vilka krafter som styrde det svenska samhället var central hos Berglund. Han drev den med fanatism och med till synes bergfast övertygelse om att den var riktig. Praktiskt taget alla tilldragelser på såväl det ekonomiska som det politiska fältet fick tjäna som bevis. Överallt och i alla sammanhang skyntade han storfinansens manipulationer bakom skeendet. Sig själv uppfattade han uppenbarligen som en sanningens martyr. Genom att avslöja penningmännen hade han ådragit sig deras hat. Det var därför, menade han, naturligt, att de med alla medel försökte trakassera och nedtysta honom. Och så snart någon i något sammanhang överhuvudtaget opponerade sig mot honom, stämplades han omedelbart av Berglund som en storfinansens handgångne. En del av dem som svek var köpta, andra enbart vilseförda. Endast han, Berglund, såg klart, och endast han stod fast i alla stormar. "Att den, som likt mig, så länge måst kämpa emot övermäktiga penningintressen för att skaffa jordbruksbefolkningen en egen organisation varigenom de skola kunna försvara sin rätt och (som) under årtal varit utsatt för en hänsynslös förföljelse och förtal, icke kan vara utrustad med en gutaperkarygg utan måste ha en stark vilja, det bör en och var begripa."⁴⁷⁾

+

Med den uppfattning Berglund hade om storfinansens makt och syften var det självklart, att han ansåg det vara en uppgift av högsta angelägenhetsgrad att bekämpa denna storfinans och att så långt möjligt var försöka begränsa dess makt. Alla andra uppgifter var endast av sekundär betydelse.

Det fanns, enligt Berglund, endast två krafter i samhället, som skulle kunna stå storfinansens emot. Den ena var kungamakten, den andra var bönderna. Penningmännen var väl medvetna om detta, och arbetade därför ivrigt på att fränta bådadera allt reellt inflytande.

Vad kungamakten beträffade, så riskerade alltid finansmännen den möjlig-

hethn "att en Magnus Ladulås, en Kristina II, Karl IX eller Karl XI, kan komma att bestiga tronen..."⁴⁸⁾ För att förhindra att en dessas like skulle kunna göra sig gällande hade finansmännen från plutokratstaterna England och Amerika importerat parlamentarismen och gjort allt för att få denna allmänt accepterad i vårt land, trots att parlamentarismen direkt stred emot grundlagens uttryckliga föreskrifter. Vidare hade de arrangerat bondetåget för att kungen ordentligt skulle få veta på vilkas nåd han innehade tronen: "Penningväldets män ville låta konungen känna vilka mäktiga beskyddare han hade i dem, som kunde mobilisera Sveriges bönder till tronens skydd i oroliga tider. Strax efter läto de emellertid, utan att synas eller ens misstänkas för delaktighet däri, anordna ett socialistiskt demonstrationsmöte i motsatt anda, där det ropades leve för Staaff, som den kommande republikens president. Detta för att visa konungen att det fanns en fara för monarkien, på samma gång det officiellt skapades en republikansk riktning, som kunde spelas ut mot tronen om icke innehavaren skötte sig till penningväldets belåtenhet. De vunno dock ännu mera på denna kupp. De fördjupade klyftan mellan höger- och vänsterpartierna. De söndrade folket för att kunna behärska det."⁴⁹⁾

Berglund var - liksom för övrigt det alldeles övervägande flertalet av de aktiva inom båda bondepartierna och av de bondetidningar som yttrade sig i frågan - förespråkare för en i reell mening konstitutionell monarki och motståndare till parlamentarismen.⁵⁰⁾ Några närmare utvecklade positiva förslag om hur monarkin skulle förstärkas framfördes dock inte. Möjligt är att man - även Berglund - räknade med, att ett bondeparti skulle kunna återge monarken hans grundlagsenliga befogenheter genom att det sprängde den etablerade politiska strukturen och vägrade att låta inpassa sig i det parlamentariska mönstret. Det enda som kan sägas är, att det är oklart, om Berglund hyste någon direkt förhoppning

om att den - på det sätt som ovan beskrivits - försvagade monarkin överhuvudtaget skulle kunna göra någon insats mot storfinansens. I varje fall tycks han ha ansett att monarkin för tillfället var satt ur spel. "Kungen rätt att tillsätta sin regering skulle ju i vissa fall kunna rädda och mildra situationen till folkets fördel, men den är ju praktiskt taget berövad honom genom den av storjobberiet införda parlamentarismen."⁵¹⁾ Det fanns som läget var endast bönderna att lita till. Och det var till dessa Berglund vände sig.

För Berglund var kampen mot storfinansens och för bättre villkor för jordbruksnäringen endast två sidor av samma sak. En kamp för jordbruksnäringen måste alltid bli en kamp mot storfinansens, eftersom det primärt var från denna, som förtrycket utgick och de ytterligare farorna hotade. Vidare var jordbruksnäringen enligt Berglund i alldeles speciell grad utsatt för storfinansens utplundringar. Detta av naturliga skäl. Livs- förnödenheterna producerades inte av de truster och monopol och banker, som storfinansens behärskade. De var en kostnadspost i storfinansens sammanlagda budget och det låg därför i storfinansens intresse att hålla priserna på de varor bönderna saluförde så låga som möjligt. Helst av allt såg dock penningmännen, att hela den fria bondeklassen helt förintades och det var dithän de syftade. För att bönderna skulle kunna ta upp striden mot storfinansens och för sina berättigade intressen - vilka för övrigt helt sammanföll med landets - så var det nödvändigt, att de sammanslöt sig i ett eget, självständigt och av alla sidointressen oberoende parti. Lyckades de inte med detta gick de "en sorglig framtid till mötes såsom storkapitalets ekonomiskt livegna."⁵²⁾

+

I det här ovan skisserade och systematiserade tankemönstret kan Berglunds alla åsikter i såväl politiska som taktiska frågor med lätthet

ordnas in. Ett bondeparti måste komma till. Det fick under inga villkor i något sammanhang ge avkall på sin självständighet och obundenhet. Särskild vaksamhet mot högern var av nöden, inte så mycket på ^{de åsikter hö-} grund av att ~~gerna förde till togs~~ som på grund av att det var storfinansens plan att föra bönderna in i högern. Förtroendemän och riksdagsmän inom partiet måste hållas under den strängaste bevakning, annars riskerade man att de korrumpierades. Partiet måste vara ett decentraliserat parti och de beslutande organen mansterka och sällan sammanträdande - en liten, mäktig och ofta sammanträdanden styrelse skulle lätt kunna köpas upp. Huvudpunkterna på partiets program borde vara trust- och bankfrågor, etc. Det bör tilläggas, att konturerne i det tankemönster, som ovan skisserats, var klara redan från början. Men allteftersom åren gick framträdde det allt tydligare i allt vad Berglund skrev.

2. Klasspartiets sammansättning.

I det föregående har termen bondeparti använts för att ange vad för slags parti förespråkarna för bondeförbundet och riksförbundet önskade åstadkomma. Det är heller ingen tvekan om att agitationen i första hand riktade sig till bönderna. Inom bondeförbundet använde man i övervägande grad termen bonde - i Landsbygdens första årgångar appellerade man dock ofta till allmogen eller lantallmogen - inom riksförbundet var termen jordbrukare den vanligaste. Partinamnet bondeförbundet angav en något snävare organisationsinriktning än partinamnet jordbrukarnas riksförbund. Någon reell innebörd tycks dock, så vitt man kan bedöma, dessa skillnader inte ha haft. Termen bonde användes flitigt även i riksförbundets propaganda liksom termen jordbrukare i bondeförbundets. Inom båda partierna värdjade man dessutom då och då till landsbygdens befolkning.

Även om organisationsinriktningen inom båda förbunden var tämligen given

kan det vara av intresse att något närmare försöka avgränsa och precisera den - termerna bonde och jordbrukare är tämligen diffusa och kunde ges en vidare eller snävare tolkning. Avsåg man att samla hela den jordbrukande befolkningen i partiet eller endast en viss del av den? Var personer utanför jordbruksnäringen välkomna i partiet eller var de det inte? Rekryterade bondeförbundet och riksförbundet sina medlemmar och väljare bland olika kategorier jordbrukare? Dessa och angränsande frågeställningar tas i det följande upp till behandling.

+

Det är möjligt att det från början föresvävade Berglund, att det tillämnade partiet skulle kunna omfatta hela landsbygdens befolkning, alltså även sådana yrkesgrupper som inte direkt var knutna till jordbruket. I en redaktionell kommentar till en rad insändare i Landsbygden den 9 febr. 1911 hette det, att man inte borde förglömma, "att på landsbygden bosatta tjänste- och ämbetsmän i mångt och mycket hava lika politiska och kommunala intressen med den jordbrukande befolkningen". Man borde framförallt undvika "att mellan lantbrukare och icke lantbrukare uppdraga så skarpa gränser, att två mot varandra fientliga läger uppstå bland dem som i kampen för likställighet mellan stad och landsbygd dock hava alldeles samma intressen". Och när Andreasson började försöka organisera sitt lantmannaparti kritiserades partinamnet i Landsbygden bl. e. för att det var "för lite omfattande sedan den allmänna rösträtten genomförts. Bättre vore otvivelaktigt att kalla det 'Allmogepartiet' eller kanske 'Landsbygdens parti'. Inom ett sådant partinamn rymmes ju en hel del folk, som i stort sett har gemensamma intressen utan att direkt vara lantbrukare."

Parallellt med sådana uttalanden förekom det dock andra, som gav uttryck för en annan uppfattning. I en ledare den 23 mars 1911 varnade tidningen för "lyckosökare" och framhöll, att "det under uppsegling varande all-

mogepartiet (måste) vara ett rent sådant, som ej träder i hjonelag med andra och för bondenäringsen främmande element". Och det var vanligt att det i ledare talades om ett eget parti för "den på jordbruk levande befolkningen".⁵⁴⁾ Och det var jordbrukets problem som i första hand uppmärksammades i tidningen. Men detta behövde ju inte betyda, att det tillämnade partiet nödvändigtvis avsågs bli ett rent jordbrukarparti.

I det programförslag som publicerades i Landsbygden den 6 april 1911 talades det om ett "Lantbefolkningens parti". Och endast i en av de 14 programpunkterna prononcerades direkt jordbruksnäringen. Den avgränsning som gjordes i programförslaget gällde huvudsakligen landsbygd kontra stad. I det ett år senare publicerade förslaget till stadgar för "Landsförbundet" hette det bl.a.: "Förbundet omfattar i stort sett hela landsbygdens befolkning, med den jordbrukande klassen som utslagsgivande, och avser att vara ett värn för jordbruket och dess utövare mot den allt hänsynslösare framstormande industrialismen (socialist - och trustväsendet) och det bakom stående storkapitalet ... Ledamöter av förbundet kunna endast lantbor vara." Av bestämmelserna om medlemsavgifter framgick att även utanför jordbruket stående löntagare kunde vinna inträde i förbundet. Och i en kommentar till stadgeförslaget framhölls det beträffande valen, att det inte mötte något hinder "att sätta upp även stadsbor eller personer, som utöva andra yrken än jordbruk, på listorna, om lämpliga sådana finnas att tillgå, men bönderna skola själva göra det, eljes bli de vanligen lurade både på person och antal".⁵⁵⁾

Berglunds uppfattningar om vilka det kommande partiet skulle omfatta var således till en början något flytande. Tidningen Landsbygden vände sig i huvudsak till bönderna, men samtidigt betonades de gemensamma intressen som förenade alla som bodde på landsbygden och i det första stadgeförslaget hölls organisationen utan några diskriminerande bestämmelser öppen även för på landsbygden bosatta löntagare, även om det framhölls,

att den jordbrukande klassen skulle vara utslagsgivande.

Men allteftersom planerna på ett parti tog konkretare form och lokala sammanslutningar började komma till stånd blev inriktningen på enbart den jordbrukande befolkningsgruppen alltmer påtaglig. "Ett Bondeförbunds omfattning bör naturligtvis i första hand avse dem som ha jordbruket till levebröd enahanda om de ha större eller mindre. Men även jordbruksarbetare böra hava de flesta intressen gemensamma med dem", framhölls det i en principiellt hållen ledare i Landsbygden den 12 december 1912. Och i den resolution som antogs vid mötet i Falköping den 1 mars 1913 talades det uteslutande om bönderna och jordbruksbefolkningen och mötet fann "att bildandet av en självständig politisk bondeorganisation" var av största behov påkallat och riktade en mening till "alla jordbrukare, stora som små", att bilda sockenföreningar. Och under år 1913 blev klassinriktningen allt mera odiskutabel. Gränsen drogs upp mellan jordbruksbefolkningen och den övriga befolkningen oavsett om den senare hörde hemma på landsbygden eller ej. Även om det i fortsättningen i tidningen ofta talades om landsbygdens befolkning, så menades därmed uppenbarligen ingenting annat än den jordbrukande delen därav. Yrkessamhörigheten framställdes - ofta i mycket kategoriska vändningar - som det avgörande. "Misstro alla", manades det vid ett tillfälle i Landsbygden, "som (är) bundna av intressen, vilka stå i strid mot landsbygdens intressen! Ty av naturliga skäl måste bonden hysa misstro mot dessa. En man, som tillhör industri-, handels- eller tjänstemannaintresset, måste ovillkorligen bliva förrädare mot sin egen kår och klass, om han med ärlig vilja skall kunna tjäna bondens sak. Men en förrädare är aldrig under några omständigheter något att lita på. Men lika mycket som bonden bör hysa misstro mot envar, som kommer för att värva honom för ett parti, vars mål är stridande mot bondeklassen, lika mycket bör han hysa förtroende till männen tillhörande (hans) egen klass, ty gemensamma intressen binda dem samman och målet för deras strävanden är i detta fall

lika".⁵⁶⁾

Den bestämda och otvetydiga inriktningen på den jordbrukande befolkningen enbart var fullt klar, när det berglundiska bondeförbundet under konflikterna med dörangogruppen 1913 - 1914 utformade och antog det program och de stadgar som i praktiskt taget oförändrat skick kom att ligga till grund för bondeförbundets verksamhet fram till förbundsstämman 1919 och som i allt väsentligt gick igen även i 1919 års program och stadgar.⁵⁷⁾

I det fram till 1919 gällande programmet angavs det att förbundets uppgift bl.a. var "att söka organisera jordbruksbefolkningen så att den även under nuvarande rösträttssystem skall kunna göra sitt inflytande gällande vid allmänna val och liknande". Och stadgarnas bestämmelser om medlemskap diskriminerade direkt icke - jordbrukare. Medlem av förbundet kunde, stadgades det, envar politiskt röstberättigad person bliva, som hade "sin näring av jordbruket eller dess binäringar" och som anmälde sig till inträde i förbundet och ville verka för dess ändamål. Även andra inom sockenföreningens område bosatta personer, som gillade förbundets syfte, kunde visserligen bli medlemmar i sockenförening av bondeförbundet, men för detta krävdes formligt inval och beslut med 2/3 majoritet. Vidare stadgades det att dessa personer inte fick uppgå till större antal än 1/6 av föreningens medlemsantal. Bondeförbundets förbundsstyrelse kunde dessutom som hedersledamot uppta icke jordbrukande personer i förbundet. Men även i detta fall skulle det ske med 2/3 majoritet, och vederbörande var inte tillerkända rösträtt. I 1916 års stadgar insköts det en bestämmelse om att endast jordbrukare kunde väljas att representera sockenföreningen.⁵⁸⁾ Någon form av direkt medlemskap i förbundet eller kretsarna fanns inte - om man bortser från hedersledamotskap. Det enda sättet att bli medlem var således att ingå i en sockenförening.

Bestämmelserna om medlemskap i förbundet var således - för att gälla ett

politiskt parti - mycket restriktiva. Förbundet var i princip öppet endast för den som sysslade med jordbruk och binäringar. Andra medlemmar måste väljas in med kvalificerad majoritet och de fick aldrig bli så många eller ges en sådan position, att de kunde förrycka förbundets karaktär av yrkesförbund.

Vid 1916 och 1919 års stadgerevisioner ändrades de allmänna formuleringarna om medlemskap så att även kvinnor och ungdomar kunde bli medlemmar men restriktiviteten gentemot icke-jordbrukare kvarstod. 1919 års program- och stadgekommitté hade föreslagit en viss uppmykning, som innebar dels att även organ på krets- och länsplanet skulle tillerkännas rätt att med 2/3 majoritet invälja andra personer, dels att dessa skulle få uppgå till 1/3 av sockenföreningarnas medlemstal. Detta förslag stötte dock på patrull. "Bondeförbundet skall vara en sammanslutning för jordens brukare, på det de må kunna tillvarata sina intressen. Detta måste vi hålla fast vid. Övergiva vi den ståndpunkten, ja, då är ju hela samlingsstanken förfuskad", framhölls det i en av förbundets tidningar.⁵⁹⁾ Förtroenderådet avstyrkte också ändringen och förbundsstämman följde förtroenderådet. I debatten vid stämman i denna fråga skall de flesta talarna ha framhållit, att om man ville behålla förbundets karaktär av jordbrukareorganisation, så fick man också försöka förhindra, att ledningen övergick till icke-jordbrukare. Erfarenheterna visade att föreningsmötena i regel var ganska fåtaligt besökta, och detta kunde medföra att besluten i vissa frågor kunde förryckas om man inte genom stadgarna försökte hindra detta.⁶⁰⁾

Samtidigt som program- och stadgekommittén föreslagit en aning liberalare villkor för icke-jordbrukare som önskade bli medlemmar, så hade den också föreslagit att de skulle få en liten chans att bli medlemmar i

sockenföreningarnas styrelser. Detta förslag antogs av stämman och stadgemomentet fick som helhet följande lydelse: "Endast i moment 1 omdömda medlemmar (d. v. s. jordbrukare) kunna väljas som styrelseledamöter eller representanter för sockenförening. Undantag härifrån må i enstaka fall förekomma ifråga om val av styrelseledamöter, om 2/3 av föreningens medlemmar äro eniga därom. Vid val av dessa förtroendemän bör alltid i den mån så är möjligt tillses, att olika grupper av jordbruksbefolkningen, såsom självägande jordbrukare, brukare av annans jord och jordbruksarbetare bliva representerade."⁶¹⁾ I undantagsfall kunde således en icke-jordbrukare enligt 1919 års stadgar bli medlem av en sockenförenings styrelse men aldrig utses som föreningens representant i högre organ.

Stadgarnas rigorösa medlemsklausuler, som utan tvekan syftade till att i gärligaste mån utestänga icke-jordbrukare från förbundet - framförallt förhindra att de tog ledningen - bör troligen sättas i samband med Berglunds erfarenheter under konflikten med Dürango. Dürango uppfattades av Berglund som en obehörig, vilken försökte ta ledningen av bondeförbundet. Efter mötet den 30 januari 1914, då stadgar och program första gången officiellt antogs för förbundet, framhölls det i Landsbygden, att "de strider som utkämpats inom bondeförbundets egna led, böra ha lärt en var hur farligt det är, att bönderna låta sig ledas av personer som stå utanför sin egen klass ... Lite var veta vi hur många som fika efter att på böndernas axlar komma upp till makt, rikedom och anseende, för att sedan de väl lyckats löna bondeklassen med sitt förakt. När helst dessa lyckosökare komma, böra ni skaka dem ifrån eder, sätta er lit till er själva och männen ur egen klass".⁶²⁾ Detta var ett tema som tidningen senare ständigt återvände till: Bönderna måste lita till sig själva i alla avseenden, annars blev de lurade av lyckosökare av Dürangos typ.

Men även inom den andra grenen av den politiska bonderörelsen - svenska bondeförbundet, skånska bondeförbundet, jordbrukarnas riksförbund - framhölls inriktningen på den jordbrukande klassen med starkt eftertryck och detta redan från början. Svenska bondeförbundets ändamål angavs i programingressen till stadgarna vara "att till enig samverkan och på självständig grundval sammansluta landets jordbruksbefolkning för tillvaratagande av landsbygdens och jordbrukets politiska och ekonomiska intressen, att betrygga fortvaron av ett starkt, självständigt och oberoende bondestånd..."⁶³⁾ Bestämmelserna om medlemskap var även här diskriminerande mot icke-jordbrukare. Endast dessa hade otvetydig rätt till medlemskap, förutsatt att de anslöt sig till förbundets program. Ansökan från andra personer skulle av sockenföreningarnas styrelser tas upp till "särskild prövning". Förbundets centralstyrelse kunde dessutom bevilja direkt medlemskap i förbundet för s.k. fria medlemmar, d.v.s. sådana som stod utanför sockenförening. Dessa hade emellertid inte rösträtt.⁶⁴⁾ Några bestämmelser om kvalificerad majoritet vid inval eller om högsta kvotandel icke-jordbrukare fanns dock inte i svenska bondeförbundets stadgar. I det program, som antogs vid jordbrukarnas riksförbunds konstituerande möte den 6 februari 1915, hette det, att förbundet hade till ändamål "att till enig samverkan och på självständig grundval sammansluta landets jordbrukare samt alla dem, som från jordbruket hava sin huvudsakliga näring, för tillvaratagande av landsbygdens politiska och ekonomiska intressen".⁶⁵⁾ Och i det efter sammanslagningen mellan de båda förbunden antagna programmet fastlogs det i liknande ordalag, att ändamålet var att "sammansluta landets jordbrukare, varmed förstås alla, som från jordbruket hava sin huvudsakliga utkomst..."⁶⁶⁾ Även det sammanslagna riksförbundets stadgar diskriminerade icke-jordbrukare. Endast jordbrukare kunde bli fullvärdiga medlemmar. Andra personer, som gillade förbundets syfte och som ville medverka till dess

förverkligande, kunde bli medlemmar, men detta först efter ansökan till sockenstyrelsen, inom vilken det krävdes full enighet för bifall. Och dessa medlemmar tillerkändes inte rösträtt. Direkt medlemskap i förbundet kunde endast beviljas personer på sådana orter där det inte fanns sockenförening.⁶⁷⁾

Om man utgår från vad som var fastlagt i program och stadgar, finner man således ingen principiell olikhet i här berörda avseenden mellan bondeförbundet efter 1913 och de konkurrerande organisationerna. De senare prononcerade i lika hög grad som bondeförbundet, att det var jordbruksbefolkningen, som skulle omfattas av organisationen. Samma intryck får man av en genomgång av *Jorden och Folket* och *Vårt Land och Folk*. Det var jordbruksbefolkningen, främst bönderna man vände sig till.

Men det förelåg trots detta en viss attitydskillnad mellan de båda förbunden. I bondeförbundets tidningar, främst *Landsbygden*, gav man ideligen uttryck för en stark misstro mot alla, som inte tillhörde den egna klassen. Alla förtroendeposter inom förbundet besattes med aktiva jordbrukare, agitationen drevs - om man undantar John Kjellman - till huvudsaklig del av jordbrukare, endast jordbrukare uppsattes på förbundets valsedlar i valen.⁶⁸⁾ I *Vårt Land och Folk* däremot var tonen delvis en annan. Någon skuggrådsla för icke-jordbrukare visades aldrig i tidningen. Tvärtom framhölls det ofta, att förbundet borde tillgodogöra sig all den duglighet och kunnighet, som överhuvudtaget ville ställa sig till den goda sakens förfogande. Man använde sig av flera icke-jordbrukare i agitationen, och det förekom, att en kyrkoherde satt som ordförande i ett av riksförbundets valkretsförbund och även stod som första namn på partiets valsedel.⁶⁹⁾ agronomer och jordbrukskonsulenter, som var mer eller mindre lösrivna från jorden, figurerade inom förbundet och en rektor

För en lantmannaskola satt med i förbundets centralstyrelse.⁷⁰⁾ De här angivna företeelserna skulle ha varit otänkbara inom bondeförbundet. Wohlin och K.G. Westmans inval i första kammaren var ett tydligt tecken på riksförbundarnas villighet att låta sig betjäna av icke-jordbrukare och de båda professorernas insatser applåderades som tidigare nämnts i regel med stor entusiasm i förbundets organ Vårt Land och Folk. Men samtidigt var tidningen angelägen att poängtera, att ledningen av förbundet i alla led låg hos aktiva jordbrukare. Ingen av de nämnda professorerna, framhölls det, "intager eller gör anspråk på någon ledande ställning inom Jordbrukarnas Riksförbund. Ingen av dem tillhör förbundets styrelse eller utövar något inflytande på dess ledning. Och vad J.R:s riksdagsgrupp beträffar, så är dess ordförande och ledare ingen professor utan en genuin skånsk bonde av allra renaste vatten med det icke okända namnet Olof Olsson i Kullenbergstorp. Om honom må för övrigt sägas, att han är en av de kunskapsrikaste och skarpsinnigaste bönder som någonsin suttit i Sveriges riksdag". Men detta hindrade inte att de båda professorerna i samma svep gavs det allra högsta beröm. Att de kommit att intaga en förgrundsställning i riksdagen berodde uteslutande på deras egen duglighet och begåvning, framhölls det, och riksförbundet kunde skatta sig lyckligt att bland sina representanter i riksdagen få räkna män med så framstående egenskaper. Särskilt framhölls Wohlin om vilken "man gott kan göra det påståendet, att han icke blott hör till den svenska riksdagens mest framstående parlamentariska begåvningar utan även beträffande kännedom om det svenska jordbrukets förhållanden i socialt och ekonomiskt avseende söker sin like."⁷¹⁾

Den attitydskillnad vad beträffar inställningen till icke-jordbrukare som således förefanns mellan bondeförbundet och riksförbundet bör dock inte tillmätas någon större betydelse. I princip värdjade båda förbunden så

gott som uteslutande till den jordbrukande befolkningen och det var också så gott som uteslutande hos denna de fann genövar. ⁷²⁾

+

Av den ovan lämnade redovisningen har framgått, att såväl bondeförbundet som riksförbundet vände sig till hela den jordbrukande befolkningen. Av motståndarna till en bondeorganisation framhölls det ofta, att den jordbrukande befolkningen var så heterogen, att det av den anledningen var omöjligt att samla den i ett och samma parti. Det fanns, framhölls det, självklara intressemotsättningar mellan t.ex. jordbrukare i Norrland och jordbrukare i Skåne, mellan godsägare och småbönder. Dessa frågor diskuterades mycket lite i bondepartiernas tidningar och det var ytterst sällan att det antydde, att de inneslöt något problem av betydelse. Det var endast i detaljfrågor, framhölls det, som det kunde föreligga någon intressemotsättning mellan olika jordbrukarkategorier. Vad det gällde väsentligheter var intressena desamma. I stort sett hade, menade man, alla jordbrukare i landet, "vare sig de bruka Skånes feta jord eller hämta sin näring ur den kargare jordmånen uppe bland Norrlands skogar", ett stort gemensamt huvudintresse, nämligen att se till att landets modernäring bibehölls som modernäring och att den beredde sina utövare "ett icke allt för knappt levebröd". Detta stora gemensamma huvudintresset skulle vara bindemedlet inom bondeorganisationen och detta skulle alla mindre och oväsentligare särintressen underordna sig. ⁷³⁾ Den "större godsägaren och den mindre hemmansägaren" vad båda hänvisade till att genom arbete hämta sin bärning från den jord de hade att sköta. Sjönk priserna på jordbruksprodukterna, så drabbade detta båda, och höjdes de, så var detta fördelaktigt för båda. Skatterna drabbade båda parterna proportionellt lika, och "då bank- och trustväldet lägger ut sina sugrör för att draga till sig resultatet av bondens arbete och

möda, utsuges godsägaren i lika hög grad som småbrukaren. Det blir hur man än vill se saken, alltid samma intressen hos bägge parter".⁷⁴⁾

Själva tillkomsten av en för hela landet gemensam bondeorganisation skulle för övrigt på ett verkningsfullt sätt, menade man, bidra till att utjämna de motsättningar, som skulle kunna finnas. Genom att moder-
näringsens representanter sammanfördes från skilda delar av landet skulle de "lättast lära sig inse, att de ömsesidigt behöva varandra samt böra stödja och hjälpa varandra".⁷⁵⁾ Talet om att olika intressen tvingade landets jordbrukare till politisk splittring hörde till "de foster av politisk övertro som vid närmare undersökning visa sig vara dimfigurer, som kanske skrämmer de enfaldiga, men ingalunda ha den betydelsen att de böra få skilja det som naturligen hör och bör höra samman".⁷⁶⁾ Det förekom visserligen inom båda förbunden, att man strök under att man särskilt vände sig till de "mindre" jordbrukarna, med den motiveringen att dessa i alldeles särskild grad hade behov att hålla samman, men detta hörde till undantagen. Det vanliga var att man vädjade till alla jordbrukare: De hade alla gemensamma intressen att bevaka och därför var det naturligt att de alla höll samman och försvarade sina intressen.

+

Till den jordbrukande befolkningen räknade man i agitationen för ett bondeparti inte enbart självägande bönder, arrendatorer och godsägare utan också jordbrukets "underklass", d.v.s. torpare, statare och jordbruksarbetare. Även dessa borde vinnas för bondepartiet. Detta var fastlagt i förbundens program och stadgar och det framhölls i båda förbundens tidningar. Och man lade ner en viss möda på att visa, att jordbrukets arbetare hörde hemma i samma parti som deras arbetsgivare. Bondens möjligheter att betala sina arbetare en skälig lön var, framhölls det, helt beroende av jordbruksnäringens lönsamhet. Var lönsamheten god kunde

jordbruksarbetaren få det bra, i annat fall inte. Det var därför i arbetarens eget intresse att samverka med arbetsgivaren för att hävda jordbruksnäringens rättmätiga krav. Jordbruksarbetaren siktade för övrigt i många fall på att bli sin egen - vilket var en strävan som borde understödjas. Och lyckades han med detta, så var han strax i samma predikament som sin tidigare arbetsgivare. Även som presumtiv självägande lantbrukare hade således jordbruksarbetaren helt samma intressen som sin arbetsgivare. Jordbruksarbetaren fick därför "icke inbilla sig att hans politiska intressen skilja sig från husbondens. De måste gå hand i hand och stödja varandra på detta område lika såväl som när de bruka sin jord".⁷⁷⁾

Vad det framförallt gällde för bondepartierna, om de ville vinna lantarbetarna, var att bemöta den agitation som bedrevs bland dessa av socialdemokraterna och senare också i mycket hög grad av vänstersocialisterna. Det gjorde man huvudsakligen på det sättet att man - förutom det att man helt allmänt fördömde socialismen som landsskadlig - stämplade socialistpartierna som rena industriarbetarpartier. Det var naturligt och förklarligt, framhölls det, att industriarbetarna önskade så låga livsmedelspriser som möjligt och att de genom sina partier gjorde allt för att hålla dem nere. Men av detta hade jordbruksarbetaren inget intresse, eftersom hans ekonomiska ställning var beroende av det utbyte jordbruket kunde ge. "Jordbruksarbetarens intressen sammanfalla därför i vida högre grad med bondens eller jordägarens än med industriarbetarens, till vilka de tvärtom stå i oförenlig motsats."⁷⁸⁾ Det fanns således ingen anledning för jordbruksarbetaren att stödja partier som arbetade på att undergräva eller försämra hans egen ekonomiska ställning. Tvärtom hörde han naturligt hemma i jordbrukarnas eget parti.

Inom båda bondepartierna men särskilt inom riksförbundet var man dock tydligen medveten om att det inte räckte med dessa allmänna talesätt om

~~en~~ intressegemenskap för att lantarbetarna i någon större omfattning skulle samlas inom organisationen. Lantarbetarna hade börjat sammanslutas sig i fackorganisationer, öppna konflikter av betydande omfattning förekom på jordbrukets område och den politiska socialistiska agitationen hade framgång bland lantarbetarna. I bondetidningarna - framförallt i Vårt Land och Folk-diskuterades med utgångspunkt från dessa företeelser i långa artiklar vid upprepade tillfällen lantarbetarfrågan mera ingående än vad som antytts av den ovan lämnade redogörelsen.⁷⁹⁾ Och frågan uppmärksammades så småningom i båda förbundens parti- och valprogram.⁸⁰⁾ Det mest anmärkningsvärda i de artiklar som infördes i Vårt Land och Folk var kanske, att det inte bara erkändes att lantarbetarna hade det dåligt och att detta hade sin grund i jordbrukets dåliga lönsamhet utan att det även starkt poängterades, att det fanns dåliga arbetsgivare, som försummade att göra vad som göras kunde för att ge lantarbetarna drägliga villkor. "Svinstian hålles mångenstädes proprare och renligare än drängkammaren, och det är orimligt att begära, att en människa skall kunna känna trevnad och förnöjsamhet under sådana förhållanden."⁸¹⁾ Dessa försumliga arbetsgivare uppmanades energiskt att tänka om. På det politiska området angavs det som viktiga uppgifter att utverka statsmakternas stöd till en genomgripande sanering av lantarbetarnas bostäder och att arbeta för att lantarbetare på rimliga villkor skulle kunna bli egna företagare. Dessutom sade man sig vilja verka för en lämpligt anordnad folkpensionering av jordbrukets arbetare utöver den allmänna folkpensionen.

Till lönekonflikterna ställde sig riksförbundet enligt Vårt Land och Folk, där frågan togs upp till diskussion, neutralt, "vilket inte hindrar att förbundet med beklagande måste konstatera de överdrifter och oresonligheter, till vilka man å ömse sidor, kanske dock mest bland

arbetarna, under dessa tvister gjort och gör sig skyldiga".⁸²⁾ Tidningen vände sig särskilt mot, att jordbruket utomstående och med dess förhållanden obekanta individer - varmed menades kringresande agitatorer och organisatörer - blandade sig i lönekonflikterna. Denna uppmärksamhet var, framhölls det, endast politiskt betingad, och bottnade inte i något verkligt intresse för lantarbetarna. "Jordbruksarbetarna skulle säkerligen lämnas åt sitt öde i hur usla förhållanden som helst om icke socialisterna behövde dem som hjälptrupper i den avgörande kamp mot det borgerliga samhället som står för dörren."⁸³⁾ Helst borde lönefrågan ordnas inom jordbrukarnas egen organisation, jordbrukarnas riksförbund. Vad beträffar den i detta sammanhang aktuella legostadgan uttrycktes inom båda förbunden den uppfattningen att legostadgan borde avskaffas, men det innebar inte att man ville lämna anställningsförhållandena inom jordbruket helt oreglerade. Man önskade att legostadgan ersattes med en mera tidsenlig arbetsavtalslagstiftning. Frågan var vid flera tillfällen uppe till debatt i riksdagen. Vid 1920 års riksdag, då vänstersocialister och socialdemokrater krävde att legostadgan skulle avskaffas anslöt sig bondepartiernas representanter i utskottet till den borgerliga majoritet, som förordade en ganska omfattande revision av legostadgan men som motsatte sig att den helt togs bort. I debatterna i kamrarna yttrade sig ingen från bondepartierna.⁸⁴⁾

I avsaknad av medlemsmatriklar är det omöjligt att avgöra i vad mån bondepartierna vann någon framgång bland lantarbetarna. Det rapporterades visserligen då och då i båda förbundens tidningar, att lantarbetarna i stora skaror anslöt sig till sockenföreningarna och riksförbundet invalde vid 1920 års förbundsmöte en lantarbetare i centralstyrelsen,⁸⁵⁾ men det troliga får anses vara, att anslutningen från lantarbetarnas sida var mycket ringa. Agitationen riktade sig framförallt till självägande

Jordbrukare och med dessa jämställda. Lantarbetarna apostroferades trots allt förhållandevis sällan och när det förekom som särfall, vilka fordrade speciell uppmärksamhet. De flöt således inte självklart in i förbundens allmänna propagandagiv.

+

De båda bondepartierna riktade sig således av program, stadgor och agitation att döma till helt samma kategorier jordbrukare, d.v.s. i princip till alla. I den agitation som från bondeförbundets sida fördes mot riksförbundet utmålades dock detta genomgående som ett storgodsägareparti, inom vilket inga vanliga bönder kunde känna sig hemma. "Det skulle vara intressant att få se den bondeförbundsagitator, som, på tal om riksförbundet under den gångna tiden allt intill den 10 nov. i år, uraktlätit att beteckna riksförbundet för ett storagrars- och högerparti", skrev Ahlberg i Landsbygden den 29 dec. 1920 med anledning av de inledda förhandlingarna om sammanslagning av de båda förbunden. Karaktäristiken ägde en viss riktighet vad storagrarserna beträffar, om man enbart tog hänsyn till de båda förbundens ledningar. Inom riksförbundets ledning satt under hela perioden ett flertal godsägare medan hemmansägarkategorierna dominerade i bondeförbundets ledning. Berglund själv utgjorde dock därvidlag ett undantag. Vad det gällde de båda förbundens medlemskadrar är det däremot föga troligt, att det fanns några mera påtagliga skillnader i här berörda avseenden.

*Obs olikheten
i ryttningen*

Från riksförbundarnas sida tillbakavisade man också konsekvent beskyllningarna från bondeförbundet. Riksförbundet omfattade, hävdade man, precis samma kategorier jordbrukare som bondeförbundet. Bondeförbundarnas påståenden var i detta fall som i så många andra tillkomna av ren illvilja och mot bättre vetande. Det var tvärtom mycket få storgodsägare som anslutit sig till riksförbundet, framhöll Därango vid ett tillfälle

1918. "De hava i stället bildat sig en egen organisation i Sveriges allm. lantbrukssällskap, där godsägarna äro de förhärskande." Han hoppades dock att även de så småningom skulle inse att de borde tillhöra samma organisation som bönderna. Bondeförbundet var, enligt Durango, "av i huvudsak enahanda karaktär som J.R., dock med den skillnaden, att inom detta förbund en storgodsägare, patron Berglund i Gimmene, hittills varit så gott som enarådande..... Skulle tillvitelser för godsägarvalde kunna med fog riktas åt något håll, så måste det givetvis vara mot det förbund, där en storgodsägare enväldigt fört och för spiran. Någoting motsvarande har icke förekommit och får icke förekomma inom Jordbrukarnas Riksförbund, där endast böndernas egna valda förtroendemän äro de ledande och bestämmande."⁸⁶⁾ För att slutgiltigt bevisa att riksförbundet inte var någon storagrarsorganisation gjorde riksförbundets förbundsexpedition hösten 1920 en utredning om medlemsstrukturen inom förbundet och publicerade denna i Vårt Land och Folk den 23 oktober. Utredningen var, uppgav det, baserad på sockenföreningarnas rapporter och därför helt tillförlitlig. Enligt denna utredning fördelade sig medlemmarna inom förbundet på följande sätt:

49 %	småbrukare, torpare o lantarb, med upp t.	10 tunnland jord.
23 "	brukare eller ägare av	11 - 25 " "
18 "	" " " " "	26 - 50 " "
7,5 "	" " " " "	51 - 100 " "
2 "	" " " " "	101 - 200 " "
0,5 "	" " " " "	över 200 " "

Enligt utredningen tillhörde således den överväldigande delen av förbundets medlemmar småbrukar- och hemmansägarkategorin. Endast 10 % av medlemmarna innehade eller brukade mer än 50 tunnland åker. Till godsägarkategorin kunde endast ett försvinnande litet antal räknas. Riksförbundet hade visserligen inför sammansättningsförhandlingarna med bondeförbundet all anledning att understryka förbundets karaktär av småbrukarförbund, men det förefaller trots detta inte rimligt att betvivla, att den gjorda

redovisningen i stort sett gav en riktig bild av medlemsstrukturen inom förbundet. Ägofördelningen inom jordbruket var för övrigt sådan, att varje jordbrukarorganisation, som vann någon större anslutning, måste omfatta huvudsakligen ägare eller brukare av mindre jordbruk. 1917 fanns det endast ungefär 8.000 brukningsdelar av totalt ungefär 447.700, som omfattade 100 tunnland åker eller mera.⁸⁷⁾

Inom bondeförbundet gjordes aldrig någon motsvarande utredning - och skulle heller inte ha kunnat göras med tanke på bristerna i förbundets redovisningssystem - men, som en bondeförbundstidning framhöll ett år senare, om en motsvarande statistik för bondeförbundet funnits, så "skulle den säkerligen inte avsevärt avvika från den av JR upprättade".⁸⁸⁾

+

En viss kunskap om inkomstnivån hos de väljare som stödde de politiska partierna kan man få med hjälp av valstatistiken från de kommunalval som ägde rum innan den lika kommunala rösträtten genomfördes. Man kan visserligen inte utan vidare antaga, att den bild man genom valstatistiken får av väljarnas inkomstnivå också troget speglar de partianslutna medlemmarnas. Men även om så inte skulle vara fallet är en undersökning av antytt slag av intresse. Den ger vissa besked om inkomsterna hos de grupper som röstade på de olika partierna vid valen och möjliggör en jämförelse mellan partierna härvidlag. Den följande redovisningen grundar sig enbart på statistiken från 1918 års landstingsval av de skälen att detta val var det första som både riksförbundet och bondeförbundet deltog i och det sista som förrättades enligt de gamla bestämmelserna. Vid valet tillämpades den s.k. 40-gradiga skalan. Detta innebar att varje röstberättigad person tillerkändes ett röstetal som kunde variera från 1 - 40. Röstetalet beräknades efter den beskattningsbara inkomstens storlek. Det kan nämnas att beräkningsgrunderna var något olika för land och

stad. För landsbygden gällde följande: En röst erhöles för varje påbörjat belopp av 100 kronor intill 1.000 kronor och därefter erhöles ytterligare en röst för varje påbörjat belopp av 500 kronor intill maximum 40 röster, som nåddes vid en inkomst av över 15.500 kronor. Genom att dividera ett partis röstetal med det antal som röstade på partiet får man fram ett medelröstetal som står i direkt relation till den genomsnittliga inkomstnivån hos partiets väljare. Och eftersom den publicerade statistiken är relativt detaljerad är det också möjligt att få fram mera finfördelade uppgifter om vilka inkomst kategorier som stödde respektive parti.⁸⁹⁾

Valet omfattade som påpekats i ett föregående avsnitt ungefär hälften av samtliga landstingsvalkretsar. Vidare har här endast beaktats landsbygdsvalkretsarna. I nedanstående tabell redovisas för jämförelsens skull röstfördelningen och medelröstetalen för samtliga i landsbygdsvalkretsarna deltagande större partier.⁹⁰⁾

Parti	Antal röster	Röstetal	Medelröstetal
Moderata	66.002	592.450	9.0
Riksförb.	13.196	95.091	7.2
Bondeförb.	15.848	93.991	5.9
Liberaler	67.118	372.015	5.5
Soc. dem.	54.550	355.664	6.5
Vänster. soc.	18.428	134.996	7.3
Medelröstetal för alla röstande på landsb.			7.0
"	"	"	"
i städerna			15.8

"Inkomststrangordningen" mellan partierna på landsbygden var således enligt dessa beräkningsgrunder: högern, vänstersocialisterna, riksförbundarna, socialdemokraterna, bondeförbundarna, liberalerna.

De totala medelröstetalen visar, att riksförbundets väljare vid detta val hade en något högre genomsnittlig beskattad inkomst än bondeförbundets. Några mera markanta skillnader förelåg dock inte. Går man till den mera specificerade statistiken finner man, att väljarnas fördelning över röstskalan var tämligen likartad inom de båda partierna. 1.342 av riksförbundets väljare hade endast en röst. Motsvarande siffra för bondeförbundet var 1.448. Båda partierna hade huvudparten av sina väljare i röstgrupperna 1 - 10. För riksförbundet föll 9.319 av dess väljare inom denna grupp och för bondeförbundet 13.038. Det högsta röstetalet 40 hade endast 59 riksförbundare och 32 bondeförbundare.⁹¹⁾ Någon särskilt markant framgång bland storgodsägarna hade således uppenbarligen inte vare sig riksförbundet eller bondeförbundet. Röstetalen från valet ger snarast anledning till det antagandet, att båda partierna attraherade de röstberättigade kategorierna bland jordbrukarna i ungefärlig proportion till dessa kategoriers andel av jordbrukarkåren.

Medelröstetalen för de båda partierna varierade mycket starkt mellan olika valkretsar. Riksförbundets lägsta valkretsrostemedeltal var 4,0 och det högsta 10,4. Motsvarande röstetal för bondeförbundet var 3,1 och 10,8.⁹²⁾ Riksförbundets något högre riksmedeltal kan ha berott på att riksförbundet men inte bondeförbundet deltog i valet i sådana delar av landet, där större jordbruk var rikligare förekommande än i andra landsdelar. Det kan nämnas att riksförbundet fick ungefär en tredjedel av alla sina röster i Malmöhus och Östergötlands län. I dessa båda län uppnådde också riksförbundet medelröstetal, som låg en god bit över genomsnittet: 9,5 respektive 8,1.

Av särskilt intresse för en jämförelse mellan de båda partierna kunde de valkretsar tänkas vara, där båda partierna ställde upp och således hade

att konkurrera om samma kategorier väljare. Båda partierna deltog samtidigt i valet i sex kretsar, men vad beträffar tre av dessa är det på grund av valsamverkan av varierande slag helt omöjligt att göra någon meningsfull jämförelse.⁹³⁾ Helt klar statistik föreligger endast från en valkrets, Västbo härad i Jönköpings län.⁹⁴⁾ Medelröstetalet blev här för riksförbundet 4,0 och för bondeförbundet 3,1. Dessa röstetal har dock mycket begränsat värde för en jämförelse eftersom endast 28 personer röstade med bondeförbundet mot 950 med riksförbundet. I angränsande kretsar i vilka bondeförbundet ensamt ställde upp hade detta parti för övrigt ett betydligt högre medelröstetal än riksförbundet i Västbo.⁹⁵⁾ För de båda återstående valkretsarna, Medelstads västra och Listers - båda i Blekinge - är inte röstfördelningen mellan de båda partierna helt exakt redovisade, men en relativt tillförlitlig uppskattning har kunnat göras.⁹⁶⁾ De röstande var enligt denna uppskattning i dessa båda kretsar jämnare fördelade på de båda partierna än i Västbo härad. I Medelstad röstade 233 personer på riksförbundet och 107 på bondeförbundet. I Lister var motsvarande siffror 186 respektive 192. Medelröstetalen var i den förra kretsen 7,2 respektive 3,7 och i den senare 9,3 respektive 4,0. Det förelåg således här förhållandevis stora differenser mellan riksförbundsväljare och bondeförbundsväljare. Det är möjligt att rena tillfälligheter kan ha spelat in, men skillnaderna förefaller vara så pass stora att man inte utan vidare kan bortse ifrån dem.

Några mera vittgående generella slutsatser kan man naturligtvis inte dra av den här redovisade genomgången av 1918 års val. Den har visat att samtliga inkomstnivåer var företrädde bland de båda partiernas väljare, men att båda partierna företrädesvis stöddes av väljare tillhörande de lägre röstberättigade inkomstgrupperna. Vidare skulle man kunna våga följande påstående: När de båda partierna uppträdde på olika

orter attraherade de olika inkomstkategorier bland jordbrukarna på ett i huvudsak likartat sätt. Men när de båda partierna uppträdde som konkurrenter fanns det en tendens till att jordbrukare med högre inkomster favoriserade riksförbundet, medan jordbrukare med lägre inkomster sökte sig till bondeförbundet.

3. Programprinciper och handlingslinjer.

Den omständigheten att bondpartierna vid medlemsrekryteringen beträffar vände sig uteslutande till en enda förhållandevis väl avgränsad yrkesgrupp i samhället behövde inte nödvändigtvis betyda, att de också i sitt samhällspolitiska arbete enbart skulle inrikta sig på frågor, som hade omedelbar anknytning till denna yrkesgrupp. Men detta var en tänkbar möjlighet.

En annan möjlighet var, att partierna lade upp sitt arbete efter ett brett samhällspolitiskt program med avsikt att över hela det politiska fältet påverka samhällsutvecklingen så att den kom att motsvara önskemålen hos den klass eller yrkesgrupp, som partierna omfattade eller strävade att omfatta.

Om partierna valde att agera enligt det först antydda alternativet, så måste åtminstone så småningom och särskilt sedan partierna blivit representerade i riksdagen vissa problem inställa sig. Hur skulle partierna ställa sig till frågor av allmän karaktär, som andra partier förde fram i valrörelserna och som riksdagsmännen tvingades ta ställning till i riksdagen helt enkelt därför att de där kom upp till behandling? Även en nedlagd röst innebar ett ställningstagande. Om partierna valde det andra alternativet uppkom andra problem. Man kunde tänka sig, att jordbrukarna hade relativt ensartade synpunkter på frågor som direkt

angick den egna näringen men att åsikterna i mera allmänna frågor gick isär. Det förelåg således risk för oenighet och splittring i samma mån som partierna som sådana tog ställning i kontroversiella frågor av allmän karaktär.

Man kan utan vidare påstå, att även ett vad medlemsrekrytering och intresseinriktning beträffar utpräglat klassparti vare sig det önskade det eller inte av de givna förutsättningarna för all politisk verksamhet ställdes inför tvånget att agera över hela det politiska fältet. Men viljan att göra detta kunde vara större eller mindre och det aktiva engagemanget vidare eller snävare, beroende på vilken principiell eller taktisk bedömning som präglade partiet.

Frageställningar av här antydd karaktär diskuteras i det följande.

+

Det programförslag om 14 punkter som publicerades i Landsbygden den 6 april 1911 var relativt omfattande och innehöll en rad specificerade krav i förhållandevis allmänna frågor. Där krävdes t.ex. att allmän folkpensionering skulle genomföras, att folkskoleundervisningen på landsbygden skulle förbättras och att folkskolan skulle göras till botten-skola. Och preciserade krav framställdes också i andra frågor, som inte hade direkt anknytning till jordbruksnäringen, t.ex. i försvarsfrågan och i nykterhetsfrågan. I kommentaren till förslaget framhölls också, att det innehöll "en del ideella synpunkter".

Det program som antogs för bondeförbundet 1913 - 1914 och som sedermera av Berglund i alla lägen försvarades som "bärande" var i flera avseenden annorlunda. Det var kortare och snävare - det omfattade tio punkter varav en angav förbundets uppgift att organisera jordbruksbefolkningen och således inte var en programpunkt i egentlig mening - och de enskilda

punkterna var knapphändigt formulerade och allmänt hållna. Huvudvikten lades - vilket senare ideligen framhölls - vid två "ekonomiska" programpunkter. I den ena krävdes åtgärder mot trustar och monopol och i den andra krävdes att jordbrukskrediten skulle ordnas enligt ett speciellt angivet system.

Bakom detta program låg tydligen åtminstone från Berglunds sida en klar uppfattning - som han först efter ett par år kom fram till - om hur ett program för bondeförbundet borde vara beskaffat. Samtidigt var han tidigt uppmärksam på att det var mycket svårt att formulera ett tillfredsställande program. "Programmets uppgörande är en av de ömtåligaste punkterna för det lyckliga resultatet av böndernas enande", hette det i en principiellt hållen ledare i Landsbygden den 12 dec. 1912. Några av de synpunkter, som Berglund anlade på programfrågan och som han med särskild skärpa renodlade, när det blev aktuellt med en revision av programmet, är av intresse i detta sammanhang.

Berglund skilde mellan grundprogram och valprogram, och framförallt grundprogrammet tillmätte han stor vikt. Det var för det första nödvändigt, ansåg han, att bondeförbundet hade ett grundprogram. För det andra var det nödvändigt, att detta grundprogram var långsiktigt. Det borde inte belämnas med dagsaktuella frågor. Dessa borde - i den mån de överhuvudtaget var av intresse för bondeförbundet - behandlas i valprogram och liknande. För det tredje var det nödvändigt, att grundprogrammet begränsades till att behandla ett fåtal frågor. De argument som Berglund framförde för de här systematiserade synpunkterna var följande:

Ett grundprogram var nödvändigt för att organisationen överhuvudtaget skulle kunna hållas samman. "Utan något mål att hålla riktningen på, skulle de många viljorna omöjligen bli ense om vägen, utan spridda i

alla väderstreck förlora all betydelse."97) Det var således nödvändigt med ett grundprogram som en riksläkare, vilken alla bondeförbundare hade att acceptera och följa. Om de å andra sidan inte till alla delar bekände sig till detta grundprogram och handlade i enlighet med det, då var de heller inte - enligt Berglunds sätt att se - några verkliga bondeförbundare utan innästlade och falska sådana, som arbetade på bondeförbundets fördärvande. Den absoluta troheten mot grundprogrammet var således ett kriterium på troheten mot förbundet överhuvudtaget.

Grundprogrammet fick inte innehålla krav i dagsaktuella politiska tvistefrågor av bl.a. det skälet att dessa krav kunde tänkas bli tillgodosedda av en kommande riksdag. Detta skulle medföra att grundprogrammet sönderföll. Ideliga revisioner skulle bli nödvändiga och därmed fanns det stor risk för splittring och oenighet. Stabiliteten och kontinuiteten i rörelsen skulle således lätt gå förlorad, om partiprogrammet tog ställning i dagsaktuella frågor. "Grundprogrammets innehåll måste ... vara så avfattat, att dess mål stå så högt, att de icke nås eller kunna nås i en avsevärd framtid. Det blir då en ledstjärna som man strävar emot, då är ingen fara att förbundet råkar vilse, alla vet varthän de vilja och falska vägvisare kunna lätt igenkännas av alla."98)

Det var nödvändigt att grundprogrammet var ett begränsat program främst av det skälet, att det i annat fall inte skulle verka samlande. I grundprogrammet borde i själva verket inte upptagas någonting annat, än det som kunde gillas av alla potentiella medlemmar. Bondeförbundet hade att värva sina medlemmar bland både vänstermän och högermän. Om det i förbundets grundprogram togs ställning till de aktuella stridsfrågorna mellan vänster- och högerpartierna, så skulle antingen vänster- eller högerbönder stötas bort och samlingstanken gå om intet. Under alla omständigheter skulle därmed de "partipolitiska" striderna föras in i

bondeförbundet och välla split, kiv och oenighet. Det fick inte ske. "Inom bondeförbundet får icke finnas höger eller vänster."⁹⁹⁾ De frågor som höger- och vänsterpartierna stred om betecknade Berglund och andra skribenter i Landsbygden som "ideella" frågor eller vanligare som "idealfrågor". Det var dessa idealfrågor som inte fick tas med i bondeförbundets program. Dessa var för övrigt, enligt Berglund, ofta av ringa reellt intresse. De var ofta av storfinansen utkastade lockbeten som syftade till att hålla den politiska trätan igång och medborgarna och särskilt bönderna splittrade. Det innebar dock inte att Berglund ansåg alla icke-ekonomiska frågor oviktiga eller ointressanta. Särskilt skolfrågan behandlades vid upprepade tillfällen i Landsbygden och det krävdes där en vidgad skolundervisning på landsbygden - bl.a. förordades ivrigt en övergång från varannandagsundervisning till varjedagsundervisning. Motiveringen var bl.a. att landsbygdsbefolkningen behövde all utbildning den kunde få för att bli i stånd att hävda sina intressen med framgång och för att kunna genomskåda alla de orättfärdigheter den utsattes för.¹⁰⁰⁾ Men sådana ideella frågor - de som särskilt under de första åren nämndes var religionsfrågor och nykterhetsfrågor - hörde inte hemma i bondeförbundets grundprogram av den anledningen att de hade aktualitetskaraktär och att de kunde verka splittrande. Bondeförbundets grundprogram fick därför endast omfatta "de ekonomiska intressena, jämte en strävan att upprätthålla rätt och rättfärdighet inom statsförvaltningen, ty orättvisor vare sig i politiken eller förvaltningen rikta sig i huvudsak mot jordbruksklassen".¹⁰¹⁾

I de ekonomiska frågorna hade alla jordbrukare gemensamma intressen, menade Berglund, det var omkring dessa programmet skulle slå vakt och det var omkring dessa bönderna skulle sammansluta sig. Det bör tilläggas, att när Berglund menade till samling omkring de ekonomiska frågorna, så

menade han i första hand kamp mot monopol och trustar och arbete för ett kreditssystem enligt den av honom lanserade metoden. Det gällde för bönderna att i stället "för höger- och vänsternmän ... vara för eller emot trust- och monopolvälde, ty det är genom sådana privilegier det arbetande folket och särskilt jordbruksbefolkningen plockas på det de lyckas arbeta sig till".¹⁰²⁾

Grundprogrammet borde enligt Berglund inte kunna ändras utan utomordentligt noggranna förberedelser. En ändring borde föregås av "grundligt övervägande och årlång diskussion i tidningarna och inom sockenföreningarna, så att varje bondeförbundare hinner att grundligt sätta sig in i förändringen och komma underfund med dess konsekvenser".¹⁰³⁾ 1914 års program ansågs av Berglund senare nära nog helt sankrosant. Beviset för att det var utomordentligt väl sammanställt fann han i den omständigheten, att det verkligen verkat samlande. Bönderna slöt sig i allt större skaror till förbundet och förbundet hade framgång i de hållna valen. Det var således ett riktigt, ett bärande program.

De tankelinjer som man kan skönja i förlängningen av Berglunds programresonemang är, att han ansåg, att det under alla omständigheter viktigaste av allt var att få bönderna organiserade, och att programmet i första hand borde tjäna detta syfte. Det fick i varje fall inte vara så utformat, att det försvårade jordbrukarsamlingen. "En bondeförbundare som överväger huruvida ... den eller den punkten skulle vara nyttig i programmet bör icke i första rummet tänka på om han själv gillar den, utan om han tror att hans politiska motståndare inom egna led gillar den. (Göres så från båda sidor komma inga tvisteämnen in i programmet, och det är dock detta som är huvudsaken för framgång."¹⁰⁴⁾ Först när organisationsarbetet var lyckligen genomfört skulle bondeförbundet kunna bredda sitt program och ta upp till behandling även "ideella" spörsmål.

Intill dess var det bäst "att erinra sig ordspråket, att den som gapar efter för mycket mister ofta hela stycket".¹⁰⁵⁾

Enligt grundprogrammet och Berglunds uttolkning av detta skulle således förbundet hållas samman av de gemensamma ekonomiska intressena och andra frågor lämnas därhän eller möjligen tas upp i valprogram o.dyl. Berglund ansåg emellertid att en stor restriktivitet var nödvändig även vad beträffar valprogram. Det gällde även härvidlag att i görligaste mån se till att inga "splittringsfrågor" kom med. Som ett exempel på denna inställning och som en illustration av vilka svårigheter den medförde kan de under större delen av den här behandlade perioden aktuella rösträttsfrågorna nämnas.

I 1914/1916 års program omnämndes inte rösträttsfrågorna. På förbundsstämman i Falköping 1916 kom de dock under debatt.¹⁰⁶⁾ Berglund lyckades - enligt vad han långt senare uppgav¹⁰⁷⁾ - förhindra att de togs in i grundprogrammet, men det beslöts, att man i valprogrammet för följande års val skulle uttala sig mot såväl borttagandet av den 40-gradiga skalan som införandet av kvinnlig rösträtt. Och dessa ståndpunkter kom också med i det valprogram som förtroenderådet sent omsider publicerade.¹⁰⁸⁾ Enligt vad Berglund skrev strax efter valet, så föll bondeförbundet därmed "i en snara, som dess ovänner redan i förväg lagt ut".¹⁰⁹⁾ Det fel som begicks bestod inte i att de intagna ståndpunkterna var sakligt felaktiga. Berglund var inte - åtminstone inte vid denna tidpunkt - någon anhängare av vare sig lika kommunal rösträtt eller kvinnorösträtt. Den stora blundern var enligt Berglund, att frågor av denna karaktär överhuvudtaget togs med i ett bondeförbundsprogram. Genom att dessa frågor kom med i valprogrammet, så led förbundet enligt Berglund skada i valet: "Det möjliggjorde för dem, som ville motarbeta böndernas organisa-

tion, att inbilla de osäkra, att Bondeförbundet stod högern nära.¹¹⁰⁾ Berglund hade också i den av honom före valet utgivna utredningen om bondeförbundets program gjort vad han kunde för att förta den skadliga verkan av förbundsmötets beslut i rösträttsfrågorna. Dessa beslut hindrade inte, skrev han i nämnda utredning, "att personer av motsatt åskådning kunna tillhöra Bondeförbundet och även uppsättas som dess riksdagskandidater."

Berglund hade av allt att döma helst sett att något valprogram överhuvudtaget inte publicerades inför 1917 års val, sedan besluten på förbundsstämman blivit som de blev. Vad han särskilt fruktade var tydligen, att norrlandsbönderna skulle stötas bort av de i rösträttsfrågorna intagna ståndpunkterna. En representant för dessa, Svedberg i Hälsingmo, som redan i samband med landstingsvalet 1916 krävt ett klart program,¹¹¹⁾ försökte lugna Berglund. Norrlandsbönderna var i det här fallet inte alls farliga, skrev han, "blott det är rent spel, och inte bondeförbundet har ett tvetydigt program". Mera betänkligt var det om inte alla korten kom på bordet, "ty norrlandsbonden han fordrar klarhet om vad saken gäller".¹¹²⁾

Det rådde således ovisshet om bondeförbundets ståndpunkt i rösträttsfrågorna under 1917 års val. Berglund hade deklarerat, att bondeförbundarna fick ha vilken ståndpunkt de ville i frågan, men valprogrammet tog ställning mot de föreslagna reformerna och det var på detta valprogram som förbundets första riksdagsmän valdes.

Berglund tycks ha fått rätt i sina farhågor. Den ståndpunkt som förbundet intagit i rösträttsfrågorna i 1917 års valprogram kom att bereda bekymmer - oavsett vilken verkan den hade till förbundets för- eller nackdel i 1917 års val. Särskilt efter landstingsvalet våren 1918, som på en del

häll inte gick så bra för bondeförbundet som man hoppats, framkom det i förbundets tidningar klagomål särskilt mot att förbundet bundit sig för den 40-gradiga skalan, bl.a. därför att den direkt drabbade bönderna själva.¹¹³⁾ Och även inom riksdagsgruppen, där man under 1918 års lagtima riksdag tydligen inte vetat hur man skulle ställa sig, tycks man ha kommit till den uppfattningen att den 40-gradiga skalan borde försvinnas.¹¹⁴⁾ Men det rådde ingen allmän enighet inom förbundet om att den kommunala rösträtten helt skulle demokratiseras. Allihanda projekt om en gradering av rösträtten på andra grunder framställdes under sommaren 1918.¹¹⁵⁾ Hösten 1918 blev genom händelsernas gång rösträttsfrågorna akuta, och även inom bondeförbundet ansåg man sig tydligen nu allmänt nödsakad att ta bestämd ställning. Det skedde vid den extra förbundsstämman som hölls i Stockholm i slutet av november 1918. Ställningstagandet som enligt referaten var enhälligt innebar att regeringsförslaget i huvudsak accepterades, men det innehöll ett par krav som av bondeförbundarna tillmättes stor vikt. Dels krävde man som villkor för utövande av den lika kommunala rösträtten att skatt till stat och kommun skulle vara fullgjorda, dels krävde man som villkor för kvinnorösträtten att äkta makar skulle få rösta för varandra genom fullmakt.¹¹⁶⁾

Det här anförda exemplet har visat - utöver vad det i första hand var avsett att visa - att Berglunds principiella uppfattningar om vad bondeförbundsprogram borde innehålla inte var oomtvistade. De besvärligheter som det vållade att ha ett starkt begränsat program behövde aldrig Berglund uppleva på samma konkreta sätt som de bondeförbundare som hade att gå i elden för förbundet i valkampanjer och dylikt. I valdebatterna ansattes de senare av motståndare som krävde besked om bondeförbundets ståndpunkt i alla aktuella frågor. "Och var och en vet", skrev en av dem som var flitigt verksamma ute på fältet, "att ingenting varit svårare

att klara än just den frågan. I brist på stöd i programmet har det varit den tillfrågades personliga fintlighet eller slingringsförmåga som ibland hjälpligt räddat situationen. Men vid flera tillfällen har man med harm fått konstatera, att Bondeförbundets målsman då han genom egna uppfinningar i brist på sakliga fakta så trasslat in sig i motsägelser, att han icke kunnat komma därur med bibehållen heder".¹¹⁷⁾

Det var utan tvekan så att Berglunds åsikter i de här berörda frågorna kom att präglade förbundets verksamhet under hela den här berörda ^{behandlade} perioden, även om det förekom en del avvikande meningar inom förbundet. Bondeförbundets grundprogram förblev ett begränsat program även efter den programrevision som företogs 1919. Programmet omredigerades visserligen och fick en ur språklig synpunkt mera tillfredsställande utformning. Men i sak innehöll det praktiskt taget detsamma som det ursprungliga programmet. Tyngdpunkten i programmet låg fortfarande på trust-, monopol- och kreditfrågorna. Däremot innehöll det - liksom det ursprungliga programmet - nästan ingenting om jordbrukspolitik i trängre bemärkelse. De valprogram som antogs inför de följande valen var också begränsade program och bondeförbundsgruppens positiva aktivitet i riksdagen inriktade sig på begränsade frågeställningar. Därmed är dock inte sagt att inriktningen blev den som Berglund tänkt sig och som grundprogrammen föreskrev. De frågor som enligt Berglund och programmen var kardinalfrågor och som i agitationen varit nära nog besvärjelsepunkter nämligen trust- och kreditfrågorna blev inte på samma sätt kardinalfrågor för riksdagsgruppen. Att de inte kom att uppmärksammas så som Berglund tänkt sig var den främsta anledningen till hans bitterhet mot riksdagsgruppen.

Den grundläggande orsaken till riksdagsgruppens inaktivitet i dessa frågor var tydligen att man inom gruppen liksom inom förbundets ledning,

frånsett Berglund, inte var klar över vad som kunde eller borde göras i dessa frågor. Ett utslag av denna osäkerhet var att bondeförbundets förtroenderåd hösten 1919 i ett cirkulär till kretsstyrelserna anmodade dessa att sammanträda och avge utlåtande över hur de "ekonomiska" programpunkterna i bondeförbundets program skulle realiseras.¹¹⁸⁾ Flertalet kretsstyrelser hörsammade denna vädjan och avgav resolutioner i frågan.¹¹⁹⁾ Dessa resolutioner är intressanta framförallt ur två synpunkter. De visar dels hur väl den propaganda som drevs från Berglund och Landsbygden i trust- och kreditfrågorna nått ner till och kommit att upptagas av de ledande inom kretsarna, dels hur osäker man var om på vad sätt man skulle kunna göra något för att i praktisk politik aktualisera dessa trust- och kreditfrågor. I flera av resolutionerna krävde man att riksdagsmännen skulle ta initiativ i frågorna vid 1920 års riksdag, i några uttrycktes kritik mot att riksdagsmännen ännu inte gjort något i dessa frågor.

Men bondeförbundarna tog dock inte heller vid 1920 års riksdag något initiativ i vare sig trustfrågan eller i kreditfrågan. Men den förra frågan kom ändå upp till behandling vid 1920 års riksdag genom en riksförbundsmotion, kring vilken bondeförbundarna helhjärtat slöt upp.¹²⁰⁾ Kreditfrågan var besvärlig. Berglund och därmed bondeförbundet hade på ett tidigt stadium bundit sig för ett speciellt kreditssystem, det s.k. raiffeisenska. I bondeförbundets program - även 1919 års - hette det, att jordbrukskrediten skulle ordnas "genom inrättande av kommunalbanker enligt ett efter omständigheterna modifierat Raif(f)eisenssystem". Detta system hade under senare delen av 1800-talet vunnit stor spridning i Tyskland, där det uppstått, och från Tyskland spritt sig även till angränsande länder. Det är troligt att Berglund hade kommit i kontakt med raiffeisenrörelsen under sina resor i Tyskland.¹²¹⁾ Huvuddragen i det

kreditsystem, som Berglund med utgångspunkt från det raiffeisenska skisserade och som angavs i bondeförbundets program, var följande: I varje kommun skulle bildas en kreditförening under vilken all in- och utlåningsverksamhet så småningom skulle inordnas. Kommunen skulle stå som garant för kreditföreningen och styrelseledamöterna skulle sköta sitt uppdrag som ett kommunalt förtroendeuppdrag. Endast en räkenskapsförare skulle behöva avlönas. Föreningen skulle få rätt att rediskontera sina säkerheter i riksbanken eller i pensionsverket på samma villkor som andra banker. Efter en tillräcklig fondbildning skulle dessa kreditföreningar kunna ge lån till mycket låg ränta, eftersom administrationskostnaderna var små och allt profitintresse bortkopplat. Och låntagarna - de man framförallt hade i åtanke var naturligtvis bönderna - skulle frigöras från beroendet av storkapitalismen och det av denna behärskade reguljära bankväsendet.¹²²⁾ Denna fråga betecknades vid upprepade tillfällen av såväl Berglund som andra framträdande bondeförbundare som den absolut viktigaste av alla frågor som bondeförbundet hade att ta sig an. Läget komplicerades emellertid av att riksdagen 1915 antog bestämmelser om jordbrukskassor.¹²³⁾ Dessa bestämmelser underkändes dock helt i Landsbygden, och Berglund och andra bondeförbundare fortsatte att med oförminskad intensitet driva kravet på ett kreditsystem enligt den "kommunalbankmetod" som ovan skisserats.¹²⁴⁾ Men jordbrukskassor började organiseras på olika håll i landet, 1916 grundades 70 stycken och 1920 hade antalet kassor stigit till 123.¹²⁵⁾ Tillkomsten av jordbrukskassorna gjorde tydligen att bondeförbundets riksdagsmän blev villrådiga. Vid 1920 års riksdag hade gruppen enligt vad som uppgavs i en artikel i Landsbygden försökt att bena upp frågan men inte fått fram någon motion: "Beträffande huvudpunkten i vårt program, nämligen 'jordbrukskreditfrågan' så är denna icke så enkel att lösa som kanhända en och annan av

oss trodde, när vi kommo hit.... Vi ha ägnat kreditfrågan all den uppmärksamhet vi förmått, men någon motion med den vidlyftiga och på sakkunskap byggda utredning som härvidlag bör bifogas ha vi ännu icke varit mäktiga åstadkomma".¹²⁶⁾ Men vid 1921 års riksdag framlade bondeförbundarna äntligen en motion i ärendet. Motionen, som också var undertecknad av några riksförbundare, återspeglade i flera avseenden den agitation som bedrivits i kreditfrågan inom bondeförbundet ända från början. Motionärerna sade sig önska "att hela jordbrukskrediten, såväl den primära som den sekundära fastighetskrediten ävensom driftskrediten ordnas på ett sätt som garanterar att ränteinkomsterna, vilka uppstå på jordbrukets in- och utlåning, helt och fullt komma jordbrukarna och jordbruket till godo. Helst vore önskvärt om det kunde ordnas så, att dessa olika grenar av kreditrörelsen på varje ort ombesörjdes av en och samma bank eller kreditförening". För att dessa kreditinrättningar skulle kunna fylla sin uppgift borde de "stödjäs av en central penninginrättning, vilken erhåller rätt att till lägsta ränta upptaga lån ur statens pensionsfonder och postsparbanken jämte andra allmänna penninginstitutioner ävensom vidare rediskonteringsrätt i riksbanken". Staten borde bidra med fonder åtminstone till den centrala penninginrättningen. Och motionärerna krävde en skyndsam utredning om reform av kreditväsendet enligt dessa riktlinjer, syftande till "att jordbrukarna i vårt land frigöras från de nuvarande enskilda bankinrättningarna..."¹²⁷⁾ Något konkret förslag om att "kommunalbanker" skulle tillskapas i enlighet med kravet i bondeförbundets program innehöll således inte motionen, men den krävde en reformering och utbyggnad av kreditverksamheten på ett sätt som nära överensstämde med grundtanken bakom programkravet, nämligen att det reguljära bankväsendet skulle avhändas allt inflytande över jordbrukarnas penningmedel och lån. Motionen vann gehör i utskottet. Majoriteten

tillstyrkte nämligen i enlighet med motionens syfte kravet på en utredning, som borde ta upp kreditfrågan i hela dess vidd. Mot detta reserverade sig emellertid två liberaler och två socialdemokrater.¹²⁸⁾ Utskottsmajoriteten segrade vid voteringarna i andra kammaren, men reservanterna vann i första och därmed hade frågan fallit.¹²⁹⁾

De båda huvudpunkterna i bondeförbundets program kom således - men först efter stor tvekan och villrådighet från riksdagsmännens sida - att aktualiseras i riksdagen. Trustfrågan dock genom ett riksförbundsinitiativ, vilket måste ha känts överraskande och bittert för många bondeförbundare, som ideligen anklagat riksförbundarna för att stå i trusternas tjänst, och kreditfrågan på ett långt tamare och villkorligare sätt än åtminstone Berglund tänkt sig.

+

Inom riksförbundet kom inte programfrågan att ventileras och diskuteras på samma sätt som inom bondeförbundet. Några tvister om programmet tycks inte ha förekommit inom riksförbundet och det verkar som om man tillmätte hela programfrågan en relativt underordnad betydelse. Några besvärjelsepunkter av det slag som Berglund infört i bondeförbundets program fanns inte i riksförbundets. Det program som antogs 1915 och till vilket ytterligare ett par programpunkter tillskrevs 1917 var förhållandevis allmänt hållet men med en klar inriktning på jordbruksfrågor i vilka i några fall mera detaljerade krav framställdes. Såväl trust- som kreditfrågor berördes visserligen i programmet, men de spelade inte på långt när samma roll i riksförbundets agitation som i bondeförbundets. Efter 1918 nytrycktes överhuvudtaget inget partiprogram för riksförbundet, endast stadgarna utgavs i nya editioner. Och inför sammanslagningen med bondeförbundet förklarades det i Vårt Land och Folk, att riksförbundet till skillnad från bondeförbundet inte hade något särskilt grundprogram.

Och det antydde inte ens att riksförbundet någonsin haft något särskilt partiprogram. "J.R:s 'grundprogram' har utgjorts av den första paragrafen i förbundets stadga, vari förbundets syfte och ändamål i korta och koncisa ord angives", hette det. Det erkändes att ett särskilt grundprogram kunde bidra till att ge rörelsen en viss fasthet och stadga. Att riksförbundet likväl inte lagt sig till med något grundprogram utöver den nämnda stadgeparagrafen sades ha berott på "att intet mänskligt verk kan vara för all framtid bestående utan måste vara underkastat förvandlingens och utvecklingens lag. Därför har förbundet inskränkt sig till att uti de valprogram, som utfärdats för de politiska valen angiva sin ståndpunkt till de frågor, som stått på dagordningen, samt ge uttryck åt de huvudsakliga krav och önskemål, som förbundet velat under den närmaste framtiden se förverkligade."¹³⁰⁾ Denna historiskskrivning i programfrågan var, som framgått av framställningen ovan, inte helt korrekt. Det är ingen tvekan om att det program, som antogs 1915 och som något utökades vid förbundsstämman 1917, var att betrakta som ett mera långsiktigt partiprogram. Under de första årens agitation refererades ofta till programmet och ännu i augusti 1918 hette det att förbundets riksdagsmän hade full rätt att följa sin personliga övertygelse i varje fråga, "blott de hålla enigt samman omkring jordbrukets stora intressen och de grundprinciper, som i J.R:s program finnas angivna".¹³¹⁾ Någon gång under år 1919 - troligen i samband med att man gjorde upp valprogram för 1919 års landstingsval - tycks man således inom riksförbundet ha släppt det tidigare gällande grundprogrammet utan att göra upp något nytt. Något referat av något formligt beslut i denna fråga har dock inte påträffats. Fram till och med 1918 hade man således inom riksförbundet ett partiprogram av grundprograms karaktär, men det tillmättes inte samma betydelse som grundprogrammet inom bondeförbundet, och under de senare åren nöjde sig riksförbundet med valprogram och dylikt.

Huvudtanken var dock inom riksförbundet liksom inom bondeförbundet, att man skulle kräva samstämda åsikter av medlemmarna endast inom en begränsad sfär. Denna sfär skulle omsluta jordbruksfrågor i mera allmän bemärkelse, alltså inte ett par specialiteter som särskilt Berglund förordade inom bondeförbundet. I "partipolitiska" frågor, varmed menades frågor som inte direkt hade med jordbruket att göra, skulle medlemmar och riksdagsmän få ha vilken uppfattning de ville. "Om hr Olsson i Kullenbergs-torp i t.ex. förbudsfrågan intager och hävdar en annan ståndpunkt än hr Westman i Broby eller hr Andersson i Grimbo, så är detta en sak varmed Jordbrukarnas riksförbund icke har att taga någon som helst befattning, utan vilken respektive riksdagsmän hava att göra upp med sin egen övertygelse och med valmännen i den krets som korat dem." Skälet för denna principiella inställning var bl.a. organisationspolitiskt. "Bland förbundets medlemmar i olika delar av landet äro åsikterna i de politiska stridsfrågorna för dagen ganska skiftande. Den ena valkretsen är övervägande konservativt färgad, den andra däremot liberalt eller radikalt. Detta utgör emellertid intet hinder, varför de icke kunna enas omkring de intressen och synpunkter, som J.R:s program upptager. Tvärtom har erfarenheten visat, att på denna plattform hava jordbrukarna från skilda politiska läger lätt att mötas i enighet och samförstånd."¹³²⁾

Riksförbundarna skulle således stå eniga omkring jordbrukets krav, men fria och obundna i partipolitiska frågor. Men just genom denna inriktning skulle förbundet kunna komma att spela en alldeles speciell och betydelsefull roll i svensk politik, enligt de utläggningar som gjordes i Vårt Land och Folk. Frigjort från de partitaktiska hänsynstagandena skulle riksförbundet kunna "upptaga och främja de goda och samhällsnyttiga strävanden, som de övriga partierna vart och ett i sin mån företräda, men förhindra att dessa gå till ensidigheter eller till för sam-

hället i dess helhet skadliga överdrifter". Riksförbundet skulle kunna fungera som en "regulator på utvecklingen" som såg till att denna fick en säker kurs utan våldsamma kastningar åt det ena eller andra hållet. För en sådan utjämnande och reglerande uppgift hade riksförbundet särskilda förutsättningar "emedan det samlar inom sig själva kärnan av det svenska folket, jordbrukarna, vilka även hava det största intresset av att samhällsutvecklingen försiggår lugnt och jämt till alla samhällsklassers och samhällsintressens båtnad". Genom att jordbrukarna utgjorde "själva centrum inom nationen" hade jordbrukarnas organisation större förutsättningar än någon annan "att fungera som det utjämnande, förmedlande och reglerande centerparti, vilket hittills saknats i vårt politiska liv".¹³³⁾

De påståenden som gjorts ovan och de citat som anförts är delvis motstridande. Hur skulle ett parti som hade ett begränsat program och som tillät sina medlemmar och representanter att ha vilken åsikt som helst i ett stort antal frågor kunna uppträda som ett medlande centerparti och som en garant för en lugn och säker samhällsutveckling? Dessa och angränsande frågeställningar utreddes aldrig på något tillfredsställande sätt i Vårt Land och Folk. Men vad som menades var tydligen att bönderna på grund av läggning och natur och på grund av karaktären av det yrke de utövade skulle vara speciellt benägna att ha balanserade, kloka och för hela landet "riktiga" uppfattningar i även mera allmänna icke-jordbruksbetonade frågor. Någon långtgående parti- eller programdisciplin behövde fördenskull inte avkrävas de "självständiga, fosterlandsälskande och ansvarsmedvetna män" som riksförbundet ville sätta in i riksdagen. Såg man bara till att man som representanter fick personer som i sin hembygd var kända för "ärlighet, rättskaffenhet, duglighet och omutlighet" så skulle man också kunna vänta sig att de beslut dessa efter moget över-

vägande biträdde skulle vara de bästa. Bönderna intog en central mellanställning "mellan de olika intressena, kapitalisternas och arbetsgivarnas å ena sidan samt arbetarnas eller det s.k. proletariats å den andra". Bonden var själv ofta både arbetare och arbetsgivare i en person. Av denna mellanställning präglades även hans uppfattning i samhällsfrågorna och hans politiska övertygelse.¹³⁴⁾

Det enhetliga uppträdande som riksförbundet till skillnad från de gamla av partityranni korrumpierade partierna inte krävde av sina medlemmar eller representanter skulle således - det ligger i förlängningen av de här relaterade resonemangen - ändå komma på grund av att bönderna var sådana de var. De var benägna att tänka lika och att handla rätt. Att de gick emot varandra i politiska partier, var i huvudsak partipolitikens fel. Om de bara kunde frigöras från de gamla "onaturliga" partibanden, så skulle de snart finnas att de hade ensartade uppfattningar i de flesta frågor.

I praktiken var dock inte - åtminstone så länge bönderna inte verkligen var samlade i en egen organisation - problematiken lika enkel. Aktuella politiska frågor trängde på och olika uppfattningar gjorde sig gällande bland bönderna. Därmed framkom tvånget att åtminstone lyfta fram i ljuset den ståndpunkt som bönderna i enlighet med sin natur och sitt yrke borde vara eniga om. I själva verket ådagalade också åtminstone Durango en viss iver att även över ett bredare fält försöka visualisera böndernas enighet. De organisationstaktiskt betingade principdeklarationerna gick ofta stick i stäv med det faktum att Vårt Land och Folk tog ställning i dagsaktuella icke-jordbrukspolitiska frågor. Under de första åren förekom det t.o.m. att det i tidningen direkt och generellt slogs fast att riksförbundet borde ta ställning i allmänna frågor. "En om sitt ansvar medveten

jordbrukarrörelse kan ... icke underlåta att även taga ställning till de stora, allmänna och nationella spörsmålen", hette det i en principiellt hållen ledare i Vårt Land och Folk den 7 april 1916. "Föravarsfrågor, författningsfrågor och frågor rörande vårt lands ställning utåt hava alltså ett krav på vår fullaste uppmärksamhet och även vårt ställningstagande, där sådant behöves." Den fråga som i här berörda avseende framförallt kom att bereda även riksförbundarna bekymmer var naturligtvis författningsfrågan.

Inte heller i riksförbundets program omnämndes författningsfrågorna. Men Düringos ambition var utan tvekan att försöka få fram ett förslag omkring vilket riksförbundet som parti skulle kunna sluta upp ~~omkring~~. Redan inför 1916 års val förklarade Düringo som tidigare berörts, att riksförbundare inte kunde rekommenderas att rösta på vänsterpartierna på grund av de uppfattningar dessa företrädde framförallt ifråga om den kommunala rösträtten.¹³⁵⁾ Det innebar dock inte att han ansåg, att den gällande ordningen var tillfredsställande. Den 40-gradiga skalan var behäftad med stora brister, den var godtycklig och den saknade "förnuftig och principiell grundval". Den missgynnade bl.a. mindre jordbrukare. Men en reformering av rösträtten borde inte ta sikte på allmän och lika rösträtt, den borde syfta till att förstärka jordbrukarnas och fastighetsägarnas kommunala inflytande, eftersom det var dessa som i sista hand fick vidkännas konsekvenserna av de kommunala besluten, särskilt i utgifts- och skattefrågor. Man fick inte ge "de rörliga elementen" det avgörande inflytandet. Dessa kunde lätt åsamka kommunernas finanser stor skada och sedan smita från allt ansvar. Det kunde inte den fasta befolkningen göra. Ville man förändra den kommunala rösträtten i här angiven riktning så "skola vi gärna vara med om en på rättvisa grunder baserad reform". Men tills ett acceptabelt förslag framkom var man tvungen att hålla på det gamla. Vidare fick man inte glömma bort förstakammarfrågan. Första kamma-

ren borde "omdanas till en intresserepresentation, som fullständigare och allsidigare än för närvarande ... motsvarar kammarens ändamål att tillgodose behovet av djupare sakkunskap inom samhällslivets olika områden..."¹³⁶⁾

Inför riksförbundets förbundsmöte i juni 1917 utarbetade Dürango ett detaljerat förslag i såväl rösträttsfrågan som i kammarsfrågan och inledde vid sammankomsten en diskussion i dessa frågor. Den kommunala rösträtten skulle enligt detta förslag vara graderad enligt en 5-gradig skala. Denna skulle dock inte grundas på förmögenhet eller inkomst utan närmast på social och allmän status. Alla skulle tillerkännas en röst, och flera röster tillfalla vederbörande i enlighet med den röstandes yrkesfunktion och utbildning. Fem röster skulle tillerkännas "alla ägare av jordbruksfastighet samt dem som i stad, köping eller municipalsamhälle besitta annan bebyggd fastighet". Första kammare skulle väljas på i huvudsak korporativ grund enligt ett angivet fördelningsschema. Förslaget diskuterades vid förbundsmötet och debattörerna uttryckte enligt referatet sympatier för det. Men något beslut om att antaga det som förbundets förslag fattades inte. Man beslöt att hänskjuta det till centralstyrelsen, som gavs befogenhet att sammankalla extra förbundsmöte för frågans ytterligare behandling, om så skulle anses behövt.¹³⁷⁾

Något nytt förbundsmöte sammankallades dock inte före valet och något preciserat författningsprogram hade inte förbundet i 1917 års valrörelse, men i förbundets tidning liksom i de föredrag som riksförbundare höll i valrörelsen tog man klart avstånd från vänsterpartiernas rösträttsförslag. Vid en allmän medlemskonferens som hölls i november 1917 diskuterades författningsfrågorna ytterligare, ånyo efter inledning av Dürango. Man kunde emellertid inte heller nu definitivt enas om Dürangos författningsprogram även om "de övervägande sympatierna" samlade sig om-

kring detta enligt referatet. Konferensen gjorde inget uttalande i författningsfrågorna utan beslöt att ge arbetsutskottet i uppdrag att ytterligare penetrera frågorna och att "i samråd med de från bondehåll valda riksdagsmännen" försöka åstadkomma en utredning som kunde läggas till grund för ett definitivt ställningstagande från riksförbundets sida.¹³⁸⁾

Bl.s. skall Olsson i Kullenbergstorp ha varit skeptiskt inställd till Dürangos förslag.¹³⁹⁾ I början av februari 1918 hölls ett gemensamt sammanträde med centralstyrelsen och riksförbundets riksdagsgrupp - dessutom deltog Nils Wohlin. Vid detta tillfälle diskuterades åter författningsfrågorna och i referatet framhölls det, att man även nu slöt upp kring Dürangos tankegångar, men samtidigt meddelades det, att mötet inte nu ville binda sig för något visst förslag utan gav arbetsutskottet i uppdrag att tillsammans med riksdagsmännen utarbeta ett förslag "som kunde vara ägnat att omkring sig samla en så enhällig jordbrukaropinion som möjligt."¹⁴⁰⁾ Det var tydligt att man inte heller nu kunnat enas om något författningsprogram. Inför landstingsmannavalet publicerade riksförbundets riksdagsmän en deklARATION, i vilken det bl.s. hette att de inte kunde vara med om en rösträttsreform som inte betryggade "den fastboende jordbrukarebefolkningens behöriga inflytande i kommun och stat.." Inte heller kunde de vara med om "att nedbryta första kammaren, vilken behöves som en motvikt mot ensidigt massvälde". Däremot ville de gärna befrämja en reform av första kammaren som gjorde den bättre skickad att fylla sin uppgift.¹⁴¹⁾ Hur rösträtten skulle vara utformad eller hur första kammaren skulle reformeras angavs inte. Vid den remissdebatt som vid 1918 års lagtima riksdag föregick remitterandet av regeringens författningsproposition, förklarade riksförbundaren K.A. Westman, att han inte ansåg att den 40-gradiga skalan var tillfredsställande. Men han ansåg inte att den borde ersättas med lika rösträtt utan med något bättre Tilläggsröster borde tillkomma "vissa fastboende och erfarna samhälls-

grupper. I främsta rummet gäller detta den klass av hemmansägare, vars särskilt samhällsgagneliga egenskaper även regeringsförslaget framhåller. Är det verkligen för mycket begärt, att de som äro bundna vid hem och torva och genom generationers arbete skapat kommunens ställning och även i framtiden få bära huvudsakliga ansvaren för dess öden, också få större inflytande på dess utveckling? En tillfälligt inflyttad kan inte ha samma ansvars känsla och intresse för och ej heller samma förutsättning att bedöma vad som för kommunen är gagneligt".¹⁴²⁾ I början av juni - dagarna innan riksdagen skulle fatta beslut i författningsfrågorna - sammanträdde centralstyrelsen och riksdagsgruppen. Vid detta tillfälle framlade arbetsutskottet en resolution som enligt referatet enhälligt antogs av centralstyrelsen. Om förstakammarfrågan hette det i denna resolution endast att centralstyrelsen "icke vill motsätta sig en intresserepresentation", och man förordade fortsatt utredning. Vad beträffar den kommunala rösträtten fick emellertid Durango nu sin femgradiga skala officiellt antagen som centralstyrelsens förslag. Av det diskussionsreferat som lämnades i tidningen framgick dock att Olsson i Kullenbergs-torp - som inte var medlem av centralstyrelsen - inte kände sig bunden av beslutet. Han varnade i ett inlägg för "att slå fast en bestämd norm, ett bestämt 'här äro vi, här stå vi! Vi äro visserligen jordbrukare, men vi bilda även ett riksparti. Våra vyer måste vara vida, vi måste se på rikets bästa". Inom riksdagsgruppen hade man, avslöjade han, i samråd med bondeförbundarna allvarligt övervägt att lägga fram ett eget förslag men beslutat att avstå från detta. Den 40-gradiga skalan ansåg han visserligen vara oförsvarlig men dock inte så förfärligt usel att man bara för att komma ifrån den borde taga vad som helst. Man kunde gott ge sig till ro och vänta ett eller annat år för att få en god lösning av frågan. Hur denna goda lösning skulle vara angav han inte men antydde att man borde undersöka om inte fastighetsägarna kunde tillerkännas

kommunalt veto mot nya utgifter.¹⁴³⁾ Detta uppslag återkom han till i andrakammardebatten några dagar senare i ett anförande, som i övrigt var mycket allmänt hållet.¹⁴⁴⁾

Dürango hade således kommit så långt att han fått centralstyrelsen att enas om ett förslag i frågan om den kommunala rösträtten, men förbundets främste representant i riksdagen ville inte engagera sig för det. Dürango beklagade detta i försiktiga vändningar i en kommentar till riksdagsdebatten. Han sade sig förstå att det i frågans nuvarande läge inte varit möjligt att få fram ett i detalj utarbetat och tillräckligt övervägt program. Men samtidigt förklarade han, att det inte gick att hålla på denna negativa attityd i längden och han hoppades på en allmän samling av dem som inte kunde gilla "regeringens och vänsterpartiernas destruktiva politik i denna fråga". Grundvalen för en sådan samling kunde inte bli någon annan" än upprätthållande av ett verkligt tvåkammerssystem och betryggandet av ett inflytande i kommun och stat åt den fastboende jordbrukareklassen, som motsvarar de större och mera vittgående intressen denna klass har att bevaka framför övriga samhällsklasser".¹⁴⁵⁾ Sina egna förslag om intresserepresentation och 5-gradig kommunal röstskala utvecklade han dock inte vidare i tidningen. Det var tydligt att han gett upp hoppet om att få riksdagsgruppen att binda sig för dessa.

I september - oktober publicerade Nils Wohlin en lång artikelserie i Vårt Land och Folk om författningsfrågorna. I dessa artiklar tog han avstånd från "alla bestämmelser som göra rösträtt i allmänna angelägenheter beroende av den röstandes inkomst samt vidare alla slag av politiska klassprivilegier." Första kammaren ville han ha omvandlad till ett överhus med suspensivt veto. Kvinnorösträtten ställde han sig starkt skeptisk till.¹⁴⁶⁾ Det är troligt att Wohlins artiklar gjorde intryck på riksförbundarna, inklusive Dürango. När rösträttsfrågorna genom-

regeringspropositionen i november blev akuta sammanträdde arbetsutskottet och riksförbundets riksdagsgrupp för att fastlägga riksförbundets hållning. Ett förberedande sammanträde skall ha hållits redan i september, vid vilket även representanter för bondeförbundet skall ha varit närvarande.¹⁴⁷⁾ De beslut som fattades vid överläggningarna innebar, att regeringsförslaget i huvudsak accepterades, men man krävde liksom bondeförbundarna att utskyldsstrecket skulle stå kvar, d.v.s. att skatt till stat och kommun skulle vara betalda för att vederbörande skulle få rösta, samt att kvinnorösträtten skulle kombineras med rätt till fullmaktsröstning. Frågan om tilläggsröster för den bofasta befolkningen hade varit uppe till behandling och vunnit viss resonans men släppts bl.a. på grund "av insikten om de faror för den lugna samhällsutvecklingen och för jordbrukarklassen som skulle uppstå genom införandet av något slags politiska klassprivilegier i den svenska författningen". I förstakammarfrågan framställdes olika förslag "men tanken på en intresserepresentation vann ingen ankläng". Man krävde dock fortsatta utredningar syftande till ett bevarande av ett reellt tvåkammarssystem. De fattade besluten uppgavs vara enhälliga.¹⁴⁸⁾ Enhälligheten tycks det dock ha varit dåligt med. Redan några dagar senare omtalades det i tidningen, att K.A. Westman anmodat tidningen meddela, att han inte stod bakom det beslut som fattats. Bl.a. var han fortfarande anhängare av uppfattningen att "den jordbrukande och fastboende befolkningen" skulle tillerkännas tilläggsröster. Två andra av riksförbundets riksdagsmän, Andersson i Eliantorp och Herman Andersson i Grimbo förklarade sig hysa samma uppfattning som Westman.¹⁴⁹⁾ Bakom riksförbundets linje i författningsfrågan på detta stadium stod således på sin höjd två av dess fem riksdagsmän. Men när frågan kom upp till beslut i riksdagen i mitten av december var det ingen från riksförbundet som talade för tilläggsröster längre. K.A. West-

man instämde i ett anförande av Andersson i Eliantorp, i vilket den senare t.o.m. förklarade att han var "i stort sett belåten därmed, att genom den 40-gradiga skalans slopande personligheten mera får träda fram och göra sig gällande".¹⁵⁰⁾ Olsson i Kullenbergstorp uppehöll sig främst vid förstakammarfrågan som han tyckte på ett oriktigt sätt skjutits i bakgrunden och som han menade vara den viktigaste. "Skall man ha ett tvåkammarssystem, nåja, då skall man givetvis ha det effektivt, så att det verkar som ett tvåkammarssystem och icke som ett enkammarssystem, som sammanträder på två rum, ty det senare tror jag jämt upp är det allra sämsta." Den lika kommunala rösträtten sade han sig inte frukta eller ha någonting emot: "Jag hälsar massorna välkomna till att övertaga ledningen i detta land." Kvinnorösträtten sade han sig redan för tio år sedan ha varit förespråkare för.¹⁵¹⁾ Men en sak vände sig riksförbundarna liksom bondeförbundets talesman Nilsson i Vibberbo¹⁵²⁾ med skärpa mot. Det var förslaget - som blev riksdagens beslut - att det för rösträtt endast skulle krävas att vederbörande betalat sin skatt ett av de tre senast förflutna åren. Bondepartierna krävde att all skatt skulle vara betald för rösträtt. Notoriska skattesolkare borde inte ha rösträtt, menade man. Utskyldsstrecket var ett ordentlighetsstreck, framhölls det. Den som inte fullgjorde sin skyldighet mot samhället borde heller inte ha rösträtt. Det stötte ett åtminstone på landsbygden djupt rotat rättsmedvetande att rättigheterna fränkopplades skyldigheterna i detta avseende. Av i huvudsak denna fråga gjorde Dürango i Vårt Land och Folk en stor affär. "Det är icke att misstaga sig på, att det råder en sjudande förbittring överallt på Sveriges landsbygd från söder ända längst upp i norr över de borgerliga riksdagspartiernas undfallenhet för skränet och hotet från en handfull revolutionärer och omstörtningmän i storstäderna", skrev han.¹⁵³⁾ Inför riksdagsbehandlingen hade han också satt igång en inöppnande

proteströrelse bland riksförbundets lokalavdelningar. Över 200 sockenföreningar anordnade protestmöten och instämde i riksförbundets krav, enligt i tidningen publicerade notiser.¹⁵⁴⁾ Efter riksdagsbeslutet publicerade riksförbundets riksdagsgrupp ett uttalande i Vårt Land och Folk. Riksdagens beslut var nu fattat och huvudlinjerna för den åstundade demokratiseringen av författningslivet var nu fastställda, hette det.

"Detta har skett utan att avseende blivit fäst vid jordbrukarnas uttalade önskan att enligt gammal hävdvunnen sed rättigheter och skyldigheter alltjämt böra följas åt Jordbrukare, vi hava kämpat in i det sista, men vi hava besegrats. Må det som nu skett bli oss en varning nog och låt oss alla samlas i den förvissningen, att modernäringen är landets starkaste värn mot yttre och inre fiender."¹⁵⁵⁾ Av uttalandets formuleringar skulle man kunna förledas att tro, att riksförbundarna i riksdagen enigt och målmedvetet och med stor energi bekämpat hela författningsreformen. Men så var det inte, vilket framställningen ovan visat. Villrådigheten hade varit betydande och de positiva insatserna små. Det enda konkreta man till slut blev enig om var att utskyldstrecket skulle bibehållas ograverat. Och därvidlag var man inom båda bondepartierna helt ense.

Döringos från början stort upplagda försök att få fram en riksförbundets egen linje i författningsfrågorna - vilken han troligen hoppades skulle kunna få bred anslutning även utanför riksförbundets egna led, åtminstone från bondeförbundarna - misslyckades.

+

De tanke- och handlingslinjer som ovan dragits fram ur det tillgängliga materialet ger endast underlag för några rudimentära generella slutsatser. Vad man helt allmänt kan konstatera är att programfrågorna tagna i

vidaste bemärkelse vållade bekymmer inom båda förbunden. Till inte ringa del berodde detta på den organisationspolitiska situationen. Bondepartiernas strävan var att sammanföra i ett parti en yrkesgrupp vars medlemmar redan var partipolitiskt engagerade i partier som hade motstridiga åsikter i viktiga allmänna frågor. Inom såväl bondeförbundet som riksförbundet hade man primärt den uppfattningen att bondesamlingen måste ske omkring en minsta gemensam nämnare, jordbruksintresset, i annat fall skulle organisationsmålet inte kunna uppnås. Detta jordbruksintresse fixerades dock olika inom de båda förbunden främst på grund av Berglunds speciella idéer. Medan riksförbundet i program och agitation framträdde som ett jordbrukarparti för jordbruksfrågor i största allmänhet, framträdde bondeförbundet närmast som ett bondeparti för antistorkapitalism. När bondepartierna blev representerade i riksdagen utjämnades dessa olikheter. Båda partiernas representanter kom företrädesvis att ägna sitt intresse åt jordbruksfrågor i vidaste bemärkelse.

Grundtanken inom båda partierna var, att medlemmar och riksdagsmän i frågor som låg utanför det direkta jordbruksintresset skulle få ha vilka uppfattningar de ville. Denna frånvaro av partidisciplin framställdes helt allmänt som något positivt. Bondepartiernas representanter i riksdagen skulle inte som andra riksdagsmän vara tvungna att rösta på kommando och i enlighet med partitaktiken men mot sina samveten. De skulle ta ställning till sakfrågorna i enlighet med sin egen ärliga övertygelse.

De besvärligheter en sådan inställning medförde har ovan testats på de under perioden aktuella författningsfrågorna. Denna testning har visat att den drivande kraften inom riksförbundet, Dürango, hade den uppfattningen att riksförbundet borde ta ställning, t.o.m. med ett eget positivt förslag. Man kan säga att han ansåg att rösträttsfrågan åtminstone

till dels helt enkelt var en fråga som föll inom jordbruksintressets ram. Den ledande inom bondeförbundet, Berglund, ansåg däremot att förbundet inte borde taga någon som helst ställning i rösträttsfrågan, närmast därför att den ur organisationspolitisk synpunkt var farlig. Vare sig Dürango eller Berglund lyckades emellertid i sina uppsåt. Den förre misslyckades med att få riksförbundarna eniga omkring ett positivt förslag, Berglund misslyckades med att hålla frågan utanför bondeförbundet. Den senares misslyckande visade att det var omöjligt för ett parti, som väl kommit in i det politiska kraftfältet, att - hur snävt klass- eller specialinriktat det i princip än var - undvika att ta upp till behandling och ta ställning till allmänna frågor, som det stod strid omkring. Dürangos misslyckande visade hur svårt det var att få till stånd enighet, även om ambitionen fanns, i frågor som låg utanför det rena jordbruksintressets sfär.

Det bör tilläggas att svårigheterna att få till stånd ett enligt uppträdande tydligen var av övergående natur. Författningsfrågan var dessutom av speciell karaktär. Helt allmänt kan man säga att de berörda besvärigheterna i hög grad var betingade av att bondepartierna ännu inte var färdigorganiserade. I ett läge där det ännu i första hand gällde att få bönderna organiserade var det känsligt hur bondepartierna ställde sig till frågor av allmän karaktär. I och med att en stor del av bönderna väl blivit sammanförda i en organisation och denna organisation fått ett betydande antal företrädare i riksdagen förändrades situationen. Riksdagsgruppen tvingades att ta ställning i åtminstone alla större kontroversiella frågor. Dessa ställningstaganden band partiet, fastslog handlingslinjerna och funerade agitationen med material. Denna utveckling tycks för bondepartiernas del ha varit färdig redan i och med 1920 års riksdag och samma års valkampanj. Frågan om vilken ståndpunkt

förbunden skulle inta i förekommande frågor var löst i och med att riksdagsmännen tagit ställning. Inom organisationsapparaten och i agitationen gällde det i huvudsak att föra ut och försvara riksdagsgruppens ställningstaganden. Den grundläggande problematiken var visserligen därmed inte ur världen. Riksdagsmännen kunde vara oeniga och i riksdagen förfäktat flera olika ståndpunkter, vilket de också hade full rätt att göra enligt de tankegångar som gjort sig gällande inom båda förbunden. I realiteten blev det dock tydligen inte så enligt vad en genomgång av riksdagstrycket - delvis redovisad i ett tidigare avsnitt - ger vid handen. Sammanhållningen tycks ha varit god, sedan författningsfrågan väl var ur världen. Riksdagsgrupperna hade en gemensam bas av betydande bredd: jordbruksintresset. Utifrån denna bas var det tydligen förhållandevis lätt att åstadkomma en hög grad av samstämmighet även vid bedömningen av icke-jordbrukspolitiska frågor.

H. Sammanslagningen av bondeförbundet och jordbrukarnas riksförbund.

Av de tidigare avsnitten har framgått, att bondeförbundet och jordbrukarnas riksförbund helt allmänt låg varandra mycket nära. Båda sade sig vilja sammansluta alla jordbrukare i ett enda enigt och landsomfattande förbund och de hade om än inte helt identisk så dock starkt likartad struktur och politisk målsättning. De omständigheter som gjorde, att det överhuvudtaget kom till stånd två bondepartier, har utförligt redovisats i avhandlingens första avsnitt. Den i särklass viktigaste anledningen till att de så länge kom att operera sida vid sida och i konkurrens med varandra var av allt att döma den personliga motsättningen för att inte säga hatet mellan de båda huvudagerande inom respektive förbund, Berglund och Dürango. Genom att Dürango via sammanslagningen av svenska bondeförbundet och riksförbundet kom att spela en ledande roll inom riksförbundet uppfattade Berglund detta förbund i allt väsentligt som en fortsättning på de konspirationer, som Dürango enligt Berglunds mening påbörjat redan 1913 och som lett till att han avskedades från befattningen som Landsbygdens redaktör. Något samarbete med riksförbundet var av den anledningen otänkbart för Berglund. Och om sammanslagning kunde det naturligtvis inte bli tal. Riksförbundet var enligt Berglund överhuvudtaget ingen självständig jordbrukarorganisation. Det var en del av högern, ett listigt men lätt genomskådligt försök att förhindra böndernas samling. Med detta sken- och förrädareförbund borde följaktligen ingen äkta bondeförbundare ha någonting som helst att skaffa. Denna bild av riksförbundet byggdes in i bondeförbundets organisation genom de agitatorer som verkade ute i bygderna och genom de artiklar som publicerades i Landsbygden och kom länge att uppfattas som helt riktig av flertalet av de ledande inom bondeförbundet. På detta sätt skapades inom bondeförbundet redan från början en starkt negativ attityd till riksförbundet. Denna attityd

förstärktes och underbyggdes bl.a. av riksförbundets hållning i valtaktikfrågan inför 1917 års val. Några initiativ till en sammanslagning av de båda förbunden var således inte att vänta från bondeförbundets ledning.

Det var ingen tvekan om att Dürangos ovilja mot Berglund var lika stor som Berglunds mot Dürango. Det förekom också att Dürango stämplade hela bondeförbundet som en mindervärdig organisation, men vanligen endast med den motiveringen att det var ovärdigt och oriktigt, att en bondeorganisation helt lät sig dirigeras av en enda person, till på köpet en så despotisk och helt allmänt vanvettig person som Berglund. Grundinställningen till en samverkan med bondeförbundet var dock från början hos såväl Dürango som riksförbundarna i övrigt positiv. Det var, ansåg man inom riksförbundet, endast Berglund som stod i vägen för enigheten. Om bara bondeförbundarna själva fick bestämma så skulle snart en sammanslagning komma. Och i den agitation som fördes för riksförbundet framställdes det regelmässigt närmast som en olycklig omständighet att det uppkommit två organisationer. Skulden för detta lades på Berglund. Mellan bondeförbundet och riksförbundet fanns det, framhölls det, inga andra skillnader än att det förra lät sig ledas av en despot, medan det inom det senare var medlemmarna själva och deras i demokratisk ordning valda representanter som bestände. Inom riksförbundet hade man således redan från början siktat inställt på samverkan och sammanslagning. Men det är också tydligt, att åtminstone Dürango under de första åren tänkte sig, att riksförbundet skulle bli den stora och dominerande organisationen, som bondeförbundet fick ansluta sig till och uppgå i. Om någon underkastelse från riksförbundarnas sida under bondeförbundet var det inte tal. Men det som präglade riksförbundets attityd i den här berörda frågan var en ständigt deklarerad vilja till enighet. Alla initiativ

till samverkan mellan de båda förbunden utgick också från riksförbundet.

+

Redan i samband med att förhandlingar upptagits mellan svenska bondeförbundet och riksförbundet våren 1915 tillskrev Johannes Nilsson i Gårdsby Berglund för att få till stånd en anslutning även från hans bondeförbund. Berglund tycks inte ha varit helt ovillig till resonemang vid denna tidpunkt. Ett sammanträffande mellan Nilsson och Berglund kom till stånd i Falköping den 11 maj, och vid detta tillfälle skall Berglund ha lovat att sammankalla sockenföreningarna för att höra vad de tyckte. Detta löfte höll han emellertid inte. Så snart han förstod att Dürango skulle få en position i den nya organisationen var hans inställning given, och det hjälpte inte att Nilsson i långa brev försökte få honom att ändra uppfattning.¹⁾ Till det allmänna förbundsmöte i november 1915 som konfirmerade sammanslagningen av svenska bondeförbundet och riksförbundet sände emellertid Berglund ett par kunskapare, Månsson i Backa och Lorentz Johansson, tydligen för att få förstahandskänedom om vad som försiggick. Dessa båda hyllades enligt Vårt Land och Folks referat särskilt vid förbundsmötet och deras närvaro togs som ett tecken på att en allmän enighet snart skulle komma till stånd. De skall också enligt referatet, "gripna av den rådande stämningen", ha förklarat, att det inte skulle bero på dem om inte full enighet kunde vinnas inom bonderörelsen.²⁾ I ett brev till Berglund gav dock Lorentz Johansson en något annorlunda version av vad som förekommit. Han hade bl.a., uppgav h^ha, kämpat hårt för det av Berglund lanserade kommunalbanksystemet men utan att få gehör, och hans intryck var "att herrar Dürango och Stolt måste stå i banktrustens tjänst".³⁾ Attackerna mot riksförbundet var i fortsättningen mycket hårda i Landsbygden. Det kan nämnas att Johannes Nilsson vid ett tillfälle hotade Berglund med ett nytt tryckfrihetsåtal,

om han inte tog tillbaka vad som sagts i Landbygden om riksförbundet. Berglund tog dock ingenting tillbaka, men Nilsson satte trots detta inte åtalshotet i verket.⁴⁾

Under år 1916 tycks man inom riksförbundet i första hand ha satsat på att slå ut bondeförbundet genom att överflygla det med organisatoriska insatser. Det gick nu inte, även om riksförbundet expanderade snabbt. Även bondeförbundet vann oavslått ökad terräng. Inför bondeförbundets förbundsstämma i slutet av året uttrycktes det inom riksförbundet förhoppningar om att bondeförbundet äntligen skulle få en ansvarig styrelse, med vilken det lättare skulle gå att komma till tals.⁵⁾ I början av mars 1917 vände sig också riksförbundets centralstyrelse i en skrivelse till bondeförbundets nominelle ordförande, Erik Eriksson i Spraxkya, med en anhållan om upptagande av förhandlingar mellan "de båda centralstyrelserna" eller med delegater för dessa.⁶⁾ Eriksson tycks visserligen ha varit negativt inställd till samarbete med riksförbundet men inte helt ovillig att gå i diskussion. Han hänvisade dock till Berglund och därmed var saken avgjord. Några förhandlingar kom inte till stånd.⁷⁾

Därefter kom 1917 års val, i vilket riksförbundet, som utförligt visats i ett tidigare avsnitt, kom att uppträda i positiv valsamverkan med högern. Riksförbundets valtaktik gav Berglund och många andra ett enligt deras mening definitivt bevis på att riksförbundet endast var en förtäckt högerorganisation. Men på hösten samma år uppkom, som också redovisats i ett tidigare avsnitt, svåra meningsbrytningar mellan Berglund och andra ledande bondeförbundare. Det gav riksförbundarna nytt hopp om att kunna åstadkomma en uppgörelse med bondeförbundet. Berglund skulle nu, tänkte man, skjutas åt sidan och andra bondeförbundare skulle vara mera resonabla. I samband med ett allmänt jordbrukarprotestmöte, som

hölls i Stockholm i oktober 1917 och i vilket såväl riksförbundare som bondeförbundare deltog,⁸⁾ kom det till stånd kontakter mellan representeranter för de båda förbunden, vilket ledde till att en kommitté tillsattes med uppgift att framkomma med förslag, som kunde leda till enighet. I kommittén ingick två riksförbundare och två bondeförbundare. Ingen av de kommitterade hade dock dittilldags haft någon mera uppmärksam ställning, men en av bondeförbundarna, G. Hedlund i Gammelbo, skulle senare komma att göra sig gällande på riksplanet. Kommittén sammanträdde i Linköping den 17 december 1917 och enades om ett förslag, som syftade till sammanslagning av de båda förbunden. Förslaget skulle tillställas förbundens styrelser och sändas på remiss till respektive förbunds sockenföreningar för omröstning.⁹⁾ I Landsbygden fördömdes genast hela tilltaget. De båda bondeförbundarna hade inget mandat att överlägga å bondeförbundets vägnar, framhölls det, och några åtgärder föranledde inte kommitténs förslag. Riksförbundets arbetsutskott däremot tog upp kommittéförslaget till behandling vid ett sammanträde i början av januari och avlät en skrivelse till Erik Eriksson, i vilken man föreslog överläggning mellan de båda förbundens styrelser på grundval av kommittéförslaget.¹⁰⁾ Denna skrivelse behandlades vid det sammanträde som hölls med bondeförbundets förtroenderåd och riksdagsgrupp i Stockholm den 13 januari 1918, "varvid de närvarande enhälligt uttalade sig emot varje underhandling med Jordbrukarnas Riksförbund om sammanslagning".¹¹⁾ Bondeförbundarna vägrade således att ens ta upp någon diskussion med riksförbundet. Inte heller riksförbundets försök att få till stånd en gemensam riksdagsgrupp för de nyvalda riksdagsmännen hade, som visats i ett tidigare avsnitt, någon framgång. Bondeförbundsgruppens blivande ledare, Nilsson i Vibberbo, hade redan i december i en artikel i Landsbygden klart sagt ifrån, att han inte önskade någon sammanslagning. Riksförbundet var, framhöll

han, "Åtminstone för närvarande en ren högerorganisation..." Han erkände dock att även riksförbundet ådagalade "ett mycket värdefullt nit om jordbruksnäringen", men detta ansåg han inte vara en tillräcklig grund för en sammanslagning.¹²⁾

Bondeförbundets avvisande attityd till alla samarbetsförslag och dess riksdagsgrupps uppträdande vid riksdagsdebuten gav Dürango anledning till bittra utfall mot bondeförbundet. Nu fick det vara slut med den hänsyn som riksförbundet visat mot bondeförbundet, menade han. "Efter vad som nu timat är det klart, att jordbrukarnas samling endast kan vinnas på den väg J.R. slagit in, och därefter komma vi även för framtiden att inrikta förbundets verksamhet." Riksförbundet hade den bästa organisationen och det främsta tidningsorganet. Man behövde inte misströsta om att förbundet skulle lyckas genomföra "sin stora fosterländska uppgift, alla jordbrukares samling under J.R:s segerrika fana".¹³⁾ Det bör dock ha stått klart för Dürango, att de stolta proklamationerna hade små utsikter att kunna förverkligas. Bondeförbundet fanns de facto, och de försök som gjordes från riksförbundets sida att tränga in på bondeförbundets gamla domäner var föga framgångsrika. Dürango dämpade också ganska snart ner tonen. Under våren och sommaren 1918 risades visserligen bondeförbundet vid upprepade tillfällen i Vårt Land och Folk, men samtidigt noterades ivrigt alla tecken på begynnande samförstånd mellan de båda förbunden, t.ex. samverkan i landstingsvalet och i riksdagen.¹⁴⁾ I juli - augusti publicerade Dürango en lång artikelserie i Vårt Land och Folk, om förhållandet mellan riksförbundet och bondeförbundet. Den mynnade ut i det konstaterandet, att misstroendet mot riksförbundet på många håll inom bondeförbundet var så djupt rotat, att en formelig sammanslagning av de båda förbunden kanske inte på mycket länge skulle kunna komma till stånd. Men ett verkligt och ordnat samarbete borde dock kunna åstadkom-

mas. Vad tiden och erfarenheten borde ha lärt båda parter var "att de båda förbunden icke längre böra bära vapen och tråda i harnesk mot varandra".¹⁵⁾ Inom bondeförbundet var man dock fortfarande föga benägen att lystra till de försonliga tonfallen från riksförbundet. Det visade sig bl.a. vid den förbundsstämma som förbundet höll i november 1918. Vid denna stämma kom nämligen förhållandet mellan de båda förbunden upp till diskussion. Riksförbundets ordförande, Johannes Nilsson, bereddes till och med tillträde och han höll inför de församlade bondeförbundarna ett längre anförande, i vilket han enligt referaten dels betygade, att riksförbundet var en fullt fristående organisation som inte hade något med högern att skaffa, dels föreslog att man om det var omöjligt att uppnå enighet om sammanslagning åtminstone från båda förbunden borde utse ombud med uppgift att utarbeta förslag till samarbete. Men Nilsson vann inget gehör. Det enligt referaten enhälliga beslutet blev, att bondeförbundet inte lät sig sammanslås med några andra partier, men att förbundet inbjöd enskilda medlemmar och sockenföreningar, som antog bondeförbundets program och stadgar, att ansluta sig till bondeförbundet.¹⁶⁾ Detta var den linje som Berglund och Landsbygden angett från början. Riksförbundarna var välkomna som enskilda medlemmar, ja, t.o.m. hela sockenföreningar var välkomna i bondeförbundet, om de antog dess program och stadgar och ombildade sig till bondeförbunds-föreningar. Men med riksförbundets ledning borde man inte ha någonting att skaffa och om någon regelrätt sammanslagning kunde det inte bli tal. Riksförbundet borde upplösas.

Efter detta misslyckade försök att nå en uppgörelse med bondeförbundarna togs tydligen inga initiativ till överläggningar på riksplanen från riksförbundets sida förrän hösten 1920. Motsättningarna inom bondeförbundet inför 1919 års förbundsstämma registrerades dock uppmärksamt i Vårt Land och Folk, och det är tydligt att man inom riksförbundet väntat sig, att

utgångsläget för förhandlingar skulle bli gynnsammare i och med att Berglund fördes åt sidan. "Vi hade hoppats", framhölls det i oktober i Vårt Land och Folk, "att mellan jordbrukarrörelsens båda grenar i vårt land nu skulle efter hand utveckla sig ett fredligt samliv och ett på ömsesidigt förtroende grundat samarbete, sedan det förnämsta hindret härför blivit undanröjt genom patron C. Berglunds i Gimmene detronisering från hans självtagna ställning som bondeförbundets ledare". Men samtidigt konstaterade tidningen, att denna förhoppning tyvärr inte hade stor utsikt att gå i uppfyllelse.¹⁷⁾ Den direkta anledningen till denna pessimism var, att bondeförbundets nye ordförande, Andersson i Råklösen, i en artikel i bondeförbundstidningarna lämnat en karaktäristik av riksförbundet som väl harmonierade med den bild Berglund präglat, "Då Jordbrukarnas Riksförbund med sitt arbetssätt endast kan samla större hemmansägare och godsägare, understödda av industriidkare och ämbetsmän för att, som det synes, vilja driva en viss agrar- och trustpolitik, och vilka personer förut tillhört Allmänna valmansförbundet och därför fortfarande samarbeta i allt med den organisationen, så blir denna samling av mycket ringa värde i politiskt avseende, det blir endast en liten grupp av Allmänna valmansförbundet som framträder i en ny form", skrev Andersson bl.a. Vidare hänvisade han till 1918 års stämmobeslut.¹⁸⁾ Positionerna kunde således förefalla vara helt låsta.

Men det fanns flera faktorer - vilka berörts i tidigare avsnitt, som verkade i riktning mot en sammanslagning. Landet började bli genomorganiserat och de båda förbunden var ungefär jämnstarka. Ingetdera förbundet kunde räkna med att under överskådlig framtid helt slå ut det andra. Den ambition som båda förbunden hade, nämligen att organisera jordbrukarna i hela landet i en enda organisation, kunde inte förverkligas på annat sätt än genom en sammanslagning i en eller annan form. I dett stort

antal valkretsar förekom båda förbunden och i många av dessa valkretsar uppfattades av självklara skäl uppdelningen på två förbund som egendomlig och opraktisk. I många av dessa kretsar etablerades också så småningom en intim samverkan mellan de båda förbundens lokala organisationer. I 1919 och 1920 års val gick förbunden i ett stort antal valkretsar fram med gemensam partibeteckning, i en del fall t.o.m. med gemensam lista och alternerande namn. I riksdagen uppträdde de båda förbundens riksdagsgrupper så samstämmigt, att det var omöjligt att skönja några partigränser dem emellan överhuvudtaget. Förekomsten av två bondepartier stred dessutom på ett eklatant sätt mot själva grundtanken i det budskap de båda partierna förkunnade, vilket deras motståndare inte försummade att påpeka. En sammanslagning borde således av flera viktiga skäl te sig allt mera naturlig. Sammanslagningen kom också men inte så lätt eller smidigt som man kanske hade kunnat tänka sig. De framförallt av Berglund i bondeförbundarna instämplade åsikterna om riksförbundet satt på sina håll djupt.

Även det utspel som så småningom skulle leda till definitivt resultat kom från riksförbundet. I en ledare i Vårt Land och Folk den 16 oktober 1920 redovisades en lång rad skäl, som talade för en sammanslagning. Det antyddes också att man inom riksförbundet nu var beredd till långtgående eftergifter om enigheten därmed skulle kunna uppnås. "Varje offer - det må vara av personlig, formell eller annan art - som måste göras för att i gärning och sanning förverkliga talet om jordbrukarnas enighet, det må nu i fosterlandets och bondesamlingens namn göras ... De som känna ansvaret djupast skola säkert även visa sig mäktiga av det största tillmötesgåendet och den mest uppoffrande självövertvinnelsen." Men samtidigt framhölls det, att riksförbundet inte kunde gå med på den metod som tidigare från bondeförbundets ständigt anvisats, nämligen att riksförbundet

upplöste sin organisation och att dess medlemmar och sockenföreningar ingick i bondeförbundet. Varje allvarligt reflekterande och ansvarsmedveten anhängare av bonderörelsens idé borde inse "att en genom fri överenskommelse och ömsesidigt förtroende åstadkommen förening mellan de båda förbunden skulle vara en vida bättre grund att bygga på för framtiden än det ena förbundets fullständiga underkastelse under det andra." Denna ledare väckte i flera av de bondeförbundstidningar i vilka den kommenterades starkt gensvar, i några öppen entusiasm.¹⁹⁾ Det var således tydligt, att man nu på många håll inom bondeförbundet var öppen för resonemang på ett helt annat sätt än vid något tidigare tillfälle.

Utspelet i Vårt Land och Folk följdes snabbt upp med en direkt inbjudan från riksförbundet om ett sammanträde med bondeförbundets förtroenderåd och riksförbundets arbetsutskott. Andersson i Raklösen, till vilken inbjudan var ställd, accepterade att sammankalla förtroenderådet under förutsättning "att en fullständig sekretess skulle hållas angående såväl det planerade sammanträdet som kallelsen till detsamma". Anledningen till detta av en del bondeförbundare senare hårt klandrade "hemlighetsmakeri" uppgavs vara, att det skulle ha varit onödigt att sammanträdet överhuvud taget kom till allmänhetens kännedom, om riksförbundarna framlade sådana krav som bondeförbundarna inte kunde acceptera.²⁰⁾ Sammanträdet hölls i Stockholm den 10 november och närvarande var förutom flertalet medlemmar i förtroenderådet och arbetsutskottet bl.a. Nils Wohlin, som också satt ordförande. Det protokoll över förhandlingarna, som utredigerades och omedelbart publicerades i bondetidningarna, var på en del punkter något svävande men det framgick dock helt klart, att de närvarande varit ense om att en förening av de båda förbunden borde ske. Något definitivt beslut var det dock inte. Man kom överens om att båda

förbunden skulle utlysa extra förbundsstämmor att hållas i Stockholm den 8 och 9 januari. Vid dessa stämmor tänkte man sig uppenbarligen - formuleringarna var sådana - att det definitiva ställningstagandet skulle äga rum. Frågan skulle dock under mellantiden hänskjutas till såväl sockenföreningar som valkrets-föreningar, vilkas yttranden skulle föreligga vid stämmorna och utgöra grund för besluten. Riksförbundarna hade varit ytterst medgörliga. De gick enhälligt med på att det förenade förbundets namn skulle vara bondeförbundet och att bondeförbundets program utan ändringar skulle gälla som det förenade förbundets program. Vad beträffar stadgarna förklarades det att det inte förelåg några väsentliga skiljaktigheter mellan de båda förbundens stadgar men att de var i behov av en överarbetning.²¹⁾

I Vårt Land och Folk hälsades den träffade överenskommelsen med den största tillfredsställelse.²²⁾ Det visade sig snart att tidningen härvidlag var representativ för förbundet som helhet. Samtliga de valkrets-förbund - 30 stycken - som avgav yttrande inför förbundsstämman tillstyrkte sammanslagning, endast ett försvinnande litet antal sockenföreningar tog ställning mot.²³⁾ Inom bondeförbundet däremot var reaktionen mera splittrad. Någon allmän enighet bakom förtroenderådets ställningstagande fanns inte. Oppositionen mot sammanslagningsprojektet fick stor publicitet genom att redaktörerna för två av bondeförbundstidningarna ivrigt tog sig an dess sak. De båda redaktörerna var Ahlberg i Landsbygden och Helmer Stuge i Lantmännens Tidning. Särskilt den senares utfall mot förtroenderådet och mot sammanslagningstanken överhuvudtaget var oerhört skarpa. Ahlberg uttryckte sig något mera försiktigt men i sak var han ense med Stuge och återgav vid flera tillfällen vad denne skrivit i sin tidning.²⁴⁾ Som en tredje huvudagerande inom oppositionen framträdde omedelbart den i andra sammanhang nämnde G. Hedlund i Gammel-

bo. Han arrangerade bl.a. i samarbete med Stuge ett protestmöte i Västerås²⁵⁾ och uppträdde som en ivrig motståndsmän vid stämmor i Gästrikland och i Örebro län.²⁶⁾ Vid den förra stämman fick han majoriteten med sig, vid den senare led han nederlag. Han var själv ordförande i Örebro länsförbund, ^{men/}avsade sig omedelbart vid stämman ordförandeskapet. Hedlund - som vid förbundsstämman i januari blev oppositionens främste talesman - hade således totalt ändrat uppfattning sedan 1917 då han som ovan nämnts ingick i den kommitté som förordade sammanslagning. Detta ville han dock inte längre kännas vid nu. Han hade alltid, förklarade han i sina föredrag, haft samma uppfattning i denna fråga. De tre här nämnda var de huvudagerande inom oppositionen men de var ingalunda ensamma om sin uppfattning. De många insändarna i bondeförbundstidningarna och referaten från sockenföreningars och valkrets-föreningars sammanträden visade, att sammanslagningsfrågan vållade bittra fejder inom bondeförbundet. Någon sammanfattande redovisning av hur sockenföreningar och valkrets-föreningar ställde sig publicerades aldrig i tidningarna. Referat från sammanträden med 31 krets-föreningar har påträffats i bondeförbundstidningarna. Av dessa uttalade sig inte mindre än 10 mot en sammanslagning, flertalet av de övriga var positivt inställda men några yrkade uppskov med beslutet till den ordinarie stämman i juni. Någon speciell regional fördelning av motståndet mot en sammanslagning förelåg inte. Som exempel kan nämnas att Skaraborgs läns södra valkrets förening avstyrkte sammanslagning, Skaraborgs norra tillstyrkte, Hälsinglands södra valkrets-förening avstyrkte, Hälsinglands norra tillstyrkte. En annan aspekt är av mera intresse. Flertalet av de valkrets-föreningar inom vilka man hade erfarenhet av konkurrens och samarbete med riksförbundet tillstyrkte sammanslagning.

De argument som framfördes av motståndarna till en sammanslagning var i

stort sett desamma som tidigare, d.v.s. de som Berglund drivit. Man vände sig särskilt mot riksförbundets ledning. Villigheten att antaga bondeförbundets namn och program var, framhölls det, endast ett skickligt schackdrag från denna lednings sida i akt och mening att övertaga ledningen även av bondeförbundet. Den av mötet den 10 november föreslagna översynen av förbundets stadgar fann man särskilt suspekt. Skulle någon sammanslagning komma till stånd så skulle den ske enligt den 1918 angivna modellen, d.v.s. genom en upplösning av riksförbundet och en anslutning av dess medlemmar enskilt eller sockenvis. Inte en bokstav fick rubbas i vare sig bondeförbundets program eller stadgar.

När förbundsstämmorna sammanträdde i Stockholm lördagen den 8 januari 1921 var utgången för riksförbundets del tämligen given. Ingen talare uppträdde på riksförbundets stämma mot sammanslagningen och debatten var avklarad på ett par timmar. Man enades om ett uttalande som överbringades till bondeförbundarna av en tremannadeputation. I uttalandet hette det, att man enhälligt beslutat att med tacksamhet godkänna den överenskommelse som träffats den 10 nov. 1920. Och man uttryckte en innerlig förhoppning om att bondeförbundet skulle "fatta den ärligt utsträckta brodershanden". Om så skedde så föreslog man, att man redan nu skulle utse fem kommitterade från vardera förbundet med uppgift att ta hand om arbetet fram till stämmorna i juni då den definitiva sammanslagningen skulle ske.²⁷⁾ På bondeförbundets stämma visade det sig däremot, som man kunde vänta, vara mycket svårt att komma till något som helst resultat. Debatten - från vilken föreligger ett stenografiakt referat - spände över två dagar och var bitvis mycket hård.²⁸⁾ En mängd olika förslag ställdes, och det såg länge ut som om stämman överhuvudtaget inte skulle fatta något beslut. Till slut lyckades man dock få majoritet för ett kompromissförslag, som framlagts av Johansson i Friggeråker. Röststiff-

rorna var i slutvoteringen 40 - 19. De 19 rösterna avgavs för ett förslag som i sak innebar att 1918 års stämmobeslut skulle verkställas.²⁹⁾ Det segrande förslaget innebar, att stämman gick med på att en kommitté tillsattes för "att grundligt undersöka och utreda frågan om en förening av de båda jordbrukarorganisationerna och till Bondeförbundets ordinarie förbundsstämma i juni inkomma med definitiva förslag". Samtidigt uttalade man sig för ett fortsatt intimt samarbete i riksdag och vid val.³⁰⁾ Dessförinnan hade man dock enhälligt beslutat, att om en sammanslagning omedelbart eller vid senare tillfälle kom till stånd så fick "ingen som helst ändring ... vidtagas i Bondeförbundets stadgar eller program såsom en följd av den sammanslagning eller det samgående, varom beslut kan komma att fattas".³¹⁾ I enlighet med majoritetsbeslutet tillsattes en kommitté på fem personer. I denna kommitté ingick fyra riksdagsmän - bl.a. Johansson i Friggeråker och Johansson i Kälkebo - samt förbundets ordförande, Andersson i Råklösen. I kommittén fanns det en stabil majoritet för sammanslagning. Andersson i Råklösen hade tydligen helt ändrat uppfattning i frågan sedan 1919 och vid stämman hårt engagerat sig för att en sammanslagning borde komma till stånd. Endast en representant för oppositionen ingick, riksdagsmannen Svedberg i Hälsingbo, vilken för övrigt var den ende riksdagsman som vid stämman talat mot en sammanslagning. Stämmobeslutet överbringades av en tremannadelegation till riksförbundarna, som på söndagseftermiddagen änyo samlats för att avvakta bondeförbundarnas beslut. Riksförbundarna tillsatte i sin tur en femmannakommitté under Johannes Nilssons ledning, för att i samverkan med bondeförbundskommittén föra saken vidare. På kvällen hölls en allmän förbrödning. I denna deltog dock inga företrädare för oppositionen inom bondeförbundet.³²⁾ Oppositionen var heller inte beredd att ge tappt. Hedlund reserverade sig vid stämman å oppositionens vägnar mot majoritets-

beslutet och efter stämman tillskrev sig oppositionen förtjänsten av att ha förhindrat "en glansfull genomtraning vid stämman som planerats så skickligt". Oppositionen ansåg sig genom uppskovsbeslutet ha vunnit tid. "Än är inte björnen skjuten", hette det i en ledarrubrik i Lantmännens Tidning. ³³⁾

De från de båda förbunden tillsatta kommitterade trädde emellertid snabbt i funktion och som resultat av sammanträden i Stockholm den 30 och 31 januari och 1 februari beslöt man enhälligt - Svedberg var dock inte närvarande - att föreslå de ordinarie stämmorna i juni "att fatta beslut om de båda förbundens definitiva förening under namnet Bondeförbundet och med antagande av det nuvarande Bondeförbundets program och stadgar, dessa senare med de redaktionella och formella ändringar och tillägg, som på grund av föreningens förverkligande samt en eventuell ny valkretsindelning bleve nödvändiga ... Organisationernas sammansvetsning skulle ske nedifrån och uppåt med början i socken- och bygdeföreningarna för att därefter fullföljas upp genom valkretsar och riksorganisation. I sådana socknar och valkretsar där endast riksförbundsorganisation finnes, skulle denna ombilda sig till bondeförbundsorganisation, medan där bonde- och riksförbundsorganisation finnes jämsides med varandra dessa skulle sammanföras i gemensamma organisationer i enlighet med de reviderade stadgarna". ³⁴⁾ Eftersom det krävdes två förbundsstämmors beslut för ändring av bondeförbundets stadgar, föreslog man att en extra förbundsstämma skulle sammankallas snarast möjligt efter den ordinarie i juni. För att handha ledningen av de förenade förbundens angelägenheter under valrörelsen samt under det övergångsstadium under vilket sammansvetsningen skulle äga rum efter förbundsstämman i juni föreslog man, att det tillsattes ett gemensamt förtroenderåd på femton personer

bestående av de nio ledamöter i bondeförbundets förtroenderåd samt sex representanter från riksförbundet. Vardera förbundet för sig skulle inför sammanslagningen ordna upp sina ekonomiska angelägenheter och eventuella överskott överföras till det förenade förbundet. De tidningar som fanns inom respektive förbund skulle vid föreningen träda i det förenade förbundets tjänst. För att komma med konkreta förslag om de stadgeändringar som behövde vidtagas i bondeförbundets stadgar tillsattes ett redaktionsutskott på fem ledamöter.³⁵⁾

Detta redaktionsutskott fullgjorde sitt uppdrag vid ett sammanträde den 4 mars.³⁶⁾ De kommitterade godkände vid ett nytt sammanträde den 1 april utskottets stadgeändringar och kallelser utsändes omedelbart till förbundsmöten i Stockholm den 10 - 11 juni.³⁷⁾ I kallelserna, som publicerades i samtliga bondetidningar, angavs också stadgeändringsförslagen. De viktigaste förändringarna och de som kom att väcka debatt inom bondeförbundet var, att kommittén föreslog att förbundsstyrelsen i framtiden skulle bestå av 4 representanter för varje valkrets-förening i stället för 2 och att förtroenderådet skulle utökas till att omfatta 15 i stället för 9 ledamöter. Enligt vad Johansson i Kälkebo senare i ett cirkuläruttalande meddelade var den föreslagna förändringen av representationen i förbundsstyrelsen betingad av den väntade nya valkretsindelningen, den senare däremot av den föreslagna sammanslagningen med riksförbundet.³⁸⁾ Avsikten var således att genom utökning av antalet medlemmar i förtroenderådet ge riksförbundarna möjlighet till representation.

Kommittéförslaget väckte omedelbart oppositionen inom bondeförbundet till liv igen. Kommittén hade överskridit sina befogenheter, framhölls det i Lantmännens Tidning. Vid stämman i januari hade man ju t.o.m. enhälligt beslutat att inga förändringar fick göras i bondeförbundets stadgar. Det

var, enligt tidningen, "de spetsfundiga riksförbundarna" som varit framme igen för att befordra sina syften. "Genom att dubbla antalet ledamöter väljes i Förbundsstyrelsen från varje krets skaffa riksförbundarna sig större chanser att besätta ett större antal platser i förtroenderådet och på så sätt mer än eljest påverka förbundsstämmans och partiledningens beslut." Även ett större antal ledamöter i förtroenderådet skulle gynna riksförbundarna. Sockbönderna - d.v.s. bondeförbundarna - hade inte råd att resa till alla sammånträden. Men riksförbundarna hade däremot lätt att plocka in personer som kunde beviata sammånkonsterna och därmed dirigera förtroenderådets beslut.³⁹⁾ Även i Landsbygden igångsattes en hård kampanj mot kommitténs förslag.⁴⁰⁾ Stuge, Ahlberg och Hedlund gick även nu i spetsen för oppositionen. De samlade bl.a. sina anhängare till ett möte i Falköping den 15 maj, vid vilket en protestresolution antogs och undertecknades av 35 personer. Kontentan i resolutionen var att man krävde, att föreningen skulle ske i enlighet med 1918 års beslut och att stadgar-
na inte fick röras.⁴¹⁾

Förloppet vid stämorna den 10 - 11 juni blev i mycket likartat det vid stämorna i januari. Inom riksförbundet var utgången given. Riksförbundarna nöjde sig med en sammånträdesdag - den 11 - varvid man tydligen i huvudsak inväntade resultatet av bondeförbundets stämma.⁴²⁾ Bondeförbundarna däremot debatterade även nu i två dagar. Och motsättningarna tycks av referaten att döma även nu ha varit stora. Flera avslagsyrkanden förelåg.⁴³⁾ Till slut - efter särskild kommittéberedning - tycks man dock ha fått bred enighet kring det beslut som blev stämmans. Beslutet innebar ett samarbetskommitténs beslut i allt väsentligt bifölle. Man beslöt således att en sammånslagning skulle ske nedifrån och upp på det sättet, att sockenföreningar och valkrets-föreningar inom riksförbundet ombildades och anslöts till bondeförbundet. Samarbetskommitténs förslag om ett ut-

vidgat förtroenderåd bifölls däremot inte. Detta innebar i princip, att någon omedelbar sammanfogning av de båda förbundens ledningar inte kunde komma till stånd. Däremot beslöt man att förtroenderådet i framtiden skulle bestå av en ledamot från varje län och att detta förtroenderåd inom sig skulle utse ett arbetsutskott på fem personer. Detta beslut skulle dock för att träda i kraft först konfirmeras av nästa års förbundsstämma. Till dess skulle bondeförbundets stadgar gälla utan förändringar. Riksförbundarna godtog utan invändningar de beslut som bondeförbundarna kommit till.

Oppositionen inom bondeförbundet tillskrev sig - inte helt obefogat - hela segern. Något nytt förbund hade inte bildats, någon sammanslagning hade inte ägt rum, bondeförbundet stod orubbat, framhölls det i Landsbygden.⁴⁴⁾ Det var riktigt att någon sammanslagning i egentlig mening inte beslutats. Bondeförbundets förtroenderåd stod kvar oförändrat liksom för övrigt riksförbundets arbetsutskott. Det senare dock endast med den funktionen att arbeta för att den beslutade inordningen av riksförbundets lokala enheter i bondeförbundet fullföljdes. Därefter upphörde riksförbundets ledning att existera.

För att ordna med de praktiska angelägenheterna särskilt inför valet upptogs dock omedelbart ett intimt samarbete mellan bondeförbundets förtroenderåd och riksförbundets arbetsutskott. Dessa båda organ höll flera sammanträden och uppgjorde bl.a. gemensamt valprogram samt inordningstillda annat valmaterial. De bevarade protokollen från dessa sammanträden röjer inga som helst dissonanser.⁴⁵⁾ Ombyggnaden av riksförbundets sockenavdelningar och kretsförbund till bondeförbundsdito tycks också ha gått snabbt och smärtfritt och redan i valet i september uppträdde riksförbundarna även i så "rena" riksförbundskretsar som Östergötlands, Skånes och Got-

lands under partibeteckningen bondeförbundet. I en verksamhetsberättelse som Lorentz Johansson sammanställt till bondeförbundets förbundsstämma i Leksand i juni 1922 framhölls det, att den formella sammanslagningen fortgått successivt och att nu alla riksförbundets lokalorgan ombildats och anslutit sig till den enhetliga organisationen. Förtroenderådet ansåg sig också böra konstatera "att vad som förutsattes nämligen att sammanslagningen skulle ske utan svårigheter har ägt rum och att därvid det mest lojala och förtroendefulla samarbete ägt rum mellan förtroenderådet och arbetsutskottet, vilket senare inlagt ett värdefullt stöd vid J.R.-föreningarnas ombildande".⁴⁶⁾ Vid nämnda stämma beslöt man enhälligt och utan debatt att konfirmera föregående stämmas beslut om sammanslagning. "Beslutet hälsades med unisont avsjungande av 'Du gamla, du fria.'⁴⁷⁾

*

De båda bondepartiernas förening företedde som skildringen ovan visat många säregna drag. Riksförbundarna gjorde eftergifter på alla punkter, men trots detta fanns det inom bondeförbundet in i det sista en utbredd ovilja och ett öppet och intensivt motstånd mot sammanslagningen. Riksförbundarna uppfattades av många bondeförbundare som svärfingar och syndare, som borde göra bot och bättring och som villkorslöst borde krypa till den absoluta självuppgivelsens kors. Dithän drevs de också. Det var som tidigare påpekats Berglunds ande som därvidlag helt och hållet svävade över bondeförbundarna. Som själve översyndaren framställdes givetvis Dürango, splittringsmannen och förrädaren från 1913. Dürango insåg också slutligen själv, att han stod i vägen för en sammanslagning och strax efter förbundsstämmorna i januari 1921 frånträdde han sina befattningar inom riksförbundet och avgick från posten som Vårt Land och Folks redaktör. "Den svenska bonderörelsens enande ... anser jag vara en angelägenhet av så utomordentlig betydelse och av så trängande nödvändighet, att varje

hinder för denna naturliga utveckling och konsolidering måste undanröjas. Och då min person nu, enligt vad jag erfar, utgör ett sådant hinder, anser jag det vara min solklara plikt att genom mitt tillbakaträdande från bonderörelsen avlägsna detsamma", skrev han i sin avskedsledare. Han ansåg dock att hans samvete var rent och att alla anklagelser som tillvittats honom var oriktiga. "Från den första stunden jag inträdde i bonderörelsens tjänst och allt intill denna dag har jag handlat av ärliga och rättfärdiga bevekelsegrunder i syfte att främja en fri och självständig bonderörelses uppkomst och utveckling i detta land."⁴⁸⁾ Han kände sig dock - inte utan skäl - orättvist behandlad och i en skrivelse till den vid januaristämorna tillsatta utredningskommittén anhöll han om att bli rentvård från "den tunga anklagelsen att hava varit vållande till denna rörelses splittring och uppdelning på tvenne organisationer".⁴⁹⁾ Kommittén aktade sig dock av självklara skäl för att ta befattning med denna fråga. Den föll, framhölls det i ett protokollsutlåtande, utanför det uppdrag som de kommittéerade fått sig anförtrott.⁵⁰⁾

Dürango lämnade således på ett tidigt stadium av sammanslagningsförhandlingarna riksförbundet, och därmed var den person borta som bondeförbundarna hyste den största aversionen mot. De övriga inom riksförbundets ledning satt dock kvar tills sammanslagningen var förd i hamn. Elof Eriksson efterträdde Dürango som förbundssekreterare inom riksförbundet och skall enligt vad han själv uppgivit ha varit den ivrigaste förespråkaren för en sammanslagning inom riksförbundet. Han satt också sekreterare vid en rad av de sammanträden som hölls mellan riksförbundare och bondeförbundare och som slutligen ledde fram till föreningen. Så snart sammanslagningen var klar lämnade emellertid även Eriksson helt och hållet bonderörelsen och kom således inte heller han att spela någon som helst roll inom det sammanslagna förbundet.⁵¹⁾ Inte heller någon av de övriga på det centrala ^{part}planet mera kända och framträdande riksförbundarna kom i fort-

sättningen att få någon position inom det sammanslagna förbundets ledning. Vid stämman i Leksand i juni 1922 valdes ett förtroenderåd på 25 personer. I detta insattes flera före detta riksförbundare, men det var genomgående andraplansmän. Detsamma gällde om det arbetsutskott som utsågs inom det nya förtroenderådet. Funktionärsposterna besattes genomgående med bondeförbundare. Johan Andersson i Raklösen kvarstod som ordförande, Johansson i Kälkebo nyvaldes som vice ordförande, Lorentz Johansson och A.A. Öhlén återvaldes som förbundssekreterare resp. förbundskassör. Vore sig Johannes Nilsson, Gust. Eriksson i Vadsbro eller Uno V. Nyberg - medlemmar i riksförbundets arbetsutskott sedan starten - fick någon som helst förtroendebefattning inom det sammanslagna förbundet. Endast en medlem av riksförbundets arbetsutskott, Östgöten Ernst Olsson, Hogstad, kom med i det sammanslagna förbundets arbetsutskott.⁵²⁾ Sammanslagningen innebar således även på det personella planet närmast rena uppgivelsen för riksförbundet.

Frikadagen kom dock även i fortsättning till förbundsledare t. ex. Olsson, Willebergs torp, Wälén och E. G. Westman att utgå en franskytens positioner.

Noter till avsnitt A.

- 1) Den skissartade bedömning av Carl Berglund som partigrundare och parti-ledare som här inledningsvis gjorts verifieras av den följande framställningen. Berglunds personliga egenskaper har diskuterats med f. riksdagsmännen Gustaf Johansson-Hallagård och Hjalmar Svensson i Grönvik som båda deltagit i politiska sammankonster där Berglund varit närvarande. Båda sade sig hysa stor beundran för honom som privatperson men ansåg att han var "omöjlig" vid större sammanträden. Han var fåordig och korthuggen och ovillig att gå i debatt. Till detta kom att han var en dålig talare.

Om Berglund som privatperson har upplysningar erhållits av en systerdotter till Berglund, stadsbibliotekarie Kerstin Berglund, Trollhättan. Se också intervjuer med Berglunds husföreståndarinna (han var ogift) fru Elsa Rudén i Svenska Landsbygden den 9 sept. 1949 och med en anställd på redaktionen fru Ester Axelsson i samma tidning den 6 sept. 1949. Båda intervjuerna gjorda av G. Jonnergård. Data om Berglund finns sammanställda i Svenska män och kvinnor del 1 s. 250 f., Svenskt biografiskt lexikon del 3 s. 586 ff., G. Johansson, *Anteckningar till Bondeförbundets historia* s. 11 och A. Pettersson, *Carl Berglund - Bondeförbundets banbrytare*. Radioanförande den 7 jan. 1951.

De uppgifter som finns i här ovan närmast angiven litteratur liksom i ett stort antal artiklar i skilda tidningar och minnesskrifter bygger av allt att döma genomgående på de minnesartiklar som publicerades i olika bondetidningar strax efter Berglunds död 1921. Se t.ex. Lb den 6 juli, Uppland den 8 juli och Lantmännens Tidning den 2 juli 1921.

En rad i detta och andra sammanhang intressanta upplysningar lämnades i en intervju med Carl Berglunds broder Thure Berglund i Bondeförbundets medlemsblad 1950 nr 4. Intervjun gjord av G. Jonnergård. Thure Berglund berörde bl.a. Berglunds resor och uppgav att de ursprungligen började på läkares ordination. Carl Berglund skall bl.a. ha varit nervklen. En av Carl Berglunds avskedade och förbittrade redaktörer trodde sig ha kommit andra och tydligen mera graverande anledningar till resorna på spåren och hotade i ett brev till Berglund att avslöja dessa anledningar och därmed "störta" honom. Vilka dessa anledningar var avslöjade han dock tyvärr inte. Se brev från Hans Heiman-Hede t. Berglund dat. den 5 maj 1918. (Gimmene)

- 2) Se Lb den 5 jan. 1911 samt en artikel av John Kjellman i Dala-Eladet den 15 nov. 1920.
- 3) Se den i not 1 angivna intervjun med fru Ester Axelsson.
- 4) Lb den 15 dec. 1910.
- 5) Lb den 23 mars resp. 27 april 1911.
- 6) Lb den 4 maj 1911.
- 7) Lb den 8 febr. 1912.

- 8) Se t.ex. Lb:s jubileumsnummer den 1 dec. 1920: "Liksom jorden måste brytas, plöjas och besås för att skörd skall kunna framalstras, så kan man säga att så varit förhållandet även med Bondeförbundet. Under åren 1911 och 1912 utförde tidningen Landsbygden ett sådant förarbete bland jordbruksbefolkningen ute i landet."
- 9) Se intervju med fröken Edit Lundholm i Svenska Landsbygden den 15 dec. 1950. Intervjun gjord av "Antonius" = Anton-Julius Fransson. När denna höga upplaga uppnåddes angavs inte i intervjun. Gustaf Johansson, ordf. i tidningsföreningen, uppgav i en ledare i Lb den 6 juli 1921 att upplagan då var 22,000.
- I Lb uppgavs den 17 dec. 1914 att upplagan då var 15,000 och den 13 jan. 1916 meddelades att den var "över 20,000". Mot slutet av år 1917 och i början av år 1918 startades flera nya bondetidningar. Se nedan s. 75 ff. Det är troligt att detta åtminstone till en början gick ut över Landsbygdens upplaga. I jordbrukarnas riksförbunds tidning Vårt Land och Folk uppgavs det den 19 febr. 1918 att Landsbygdens prenumerantsiffra då var nere i 9,451 exemplar. I Landsbygden den 9 jan. 1919 angavs tidningens upplaga till 15,000 exemplar.
- 10) Se nedan s. 37, 41 f., 72 f.
- 11) Se nedan s. 88.
- 12) Se den i not 1 angivna intervjun med Thure Berglund. Affärstransaktionen bestod i att Berglund sålde ett parti grängesbergsaktier som sedan inköpet gått upp till en tredubbel kurs. Berglund riktade sina skarpaste attacker mot storfinansens och dess manipulationer och det var inopportunt att ange det sätt på vilket Landsbygdens start finansierades. I den samtida agitationen framhölls det när saken vidrördes, att Berglund skaffat medlen "genom försäljning av en egendom". Se t.ex. i Lorentz Johansson, Bondeförbundet dess historia program och politik s. 6. Genom att Berglund gjorde sig ovän med personer som kände till saken kom dock tidigt det rätta förhållandet ut och användes i propagandan mot honom.
- 13) Upplysningar om John Kjellman ges bl.a. i Svenska män och kvinnor, del 4 s. 259 f., varifrån citatet är hämtat samt i en artikel av Oscar Sjunneson i Svenska Landsbygdens årsbok 1935 s. 19 f.
- 14) Om sitt avfall från socialdemokratin har John Kjellman berättat i temperamentsfulla ordalag i en liten broschyr, Fyra år inom socialistlägret. Erfarenheter av en f.d. socialist. Gtb. 1892, vilken bl.a. ger inblickar i de personstrider som ägde rum inom rörelsen i Göteborg. Han var mycket bitter och sparade inte på krutet: "Kiv, småsinne och intriger", skrev han, "äro de mest utmärkande dragen inom socialismen. De granna fraserna om frihet, jämlikhet och broderskap, de finnas på mötena och i tidningsspalterna, men sträcka sig ej längre. Den som äger förmåga att humbuga bra, den kan åtminstone för en tid reda sig inom den socialistiska rörelsen, men den ärliga och redbara karaktären, skall snart finna, att den socialistiska rörelsen är ingenting annat än en äventyrspolitik, skapad av äventyrare för att uppehålla äventyrare." I samma skrift uppgav han att han suttit i fängelse för att ha arrangerat socialistmöten som stod i strid med ordningsstadgan. Det var i cellen han fattade beslutet att överge rörelsen.

- 15) Se artikel av James Kjellman i Dala-Bladet den 2 april 1919. Artikeln är tillsammans med några andra med några smärre förändringar avtryckt i James Kjellman Bondepolitiska funderingar, Falun 1922. Se s. 20 i nämnda skrift.

John Kjellman var en mycket flitig skribent. Förutom ledare o.d. i Landsbygden och senare i andra bondeförbundstidningar skrev han mängder med följetonger och historiska berättelser i såväl bondetidningarna som i andra tidningar under signaturen Sigvald Gsthsson. Ett urval av hans historiska berättelser utgavs efter hans död 1925, men de saknar betydelse i detta sammanhang. En viss betydelse för agitationen hade däremot troligen ett stort antal politiska kåserier som Kjellman under signaturen Arvid Östgöte publicerade i Landsbygden och senare i andra bondetidningar. Ett urval av dessa trycktes i broschyrform. Se Taggig stängseltråd av Arvid Östgöte. Gtb. 1918.

- 16) Kontraktet är daterat den 21 nov. 1910 och skrivet av Berglund. (Gimmene)

- 17) Berglunds inställning till redaktörerna framgår bl.a. av en rad uttalanden av honom. Här ett exempel. När E. Dürango sommaren 1913 fått avsked som redaktör skrev Berglund bl.a.: "Red. Dürango har icke utträttat annat arbete i organisationens tjänst än det jag betalat honom för.... Hr D. har endast varit en avlönad agitator under ett par månaders tid och som sådan tämligen oväsentlig, enär anskaffande av sådana endast är en penningfråga." Lb den 31 juli 1913.

B:s bekymmer med redaktörer som inte höll den "rätta" kursen kan belysas med följande citat ur ett svar från Berglund till en insändare som skrivit och klagat på en artikel i tidningen: "... så vill jag upplysa om att den (artikeln) icke härstammar från bondeförbundshåll utan var skriven av redaktören på denna tidning som icke är bondeförbundare. Med denna sak förhåller det sig så, att jag som är jordbrukare icke har tid att redigera tidningen själv utan måste anlita en redaktör..... Då han icke förstår hur saken skall behandlas, kan icke förekommas att vissa artiklar får en färg som icke sammanfaller med Bondeförbundets. Så var förhållandet med artikeln ifråga.... Detta kan icke avhjälpas på annat sätt än att den som icke förstår sin sak eller vill göra sin plikt ersättas med en annan." Lb den 2 jan. 1918.

- 18) Flertalet av de redaktörer Berglund anställde blev efter längre eller kortare tid ovänner med honom. "Inom journalistiken är den ton och det sätt på vilket man blir behandlad här väl känd och man förstår anledningen till de täta redaktörsskiftena", skrev en av de redaktörer som efter några månaders anställning i vrede smod lämnade Berglund. Brev från Hans Heimann-Hede t. Berglund dat. den 14 mars 1918. (Gimmene)

Till händelserna 1912 - 1913 och 1917 blir det anledning att återkomma. Se nedan s. 22 f. och s. 75 ff. Brytningen mellan Kjellman och Berglund får en god belysning i några brev från den förre till den senare dat. den 12, 21, 22 och 24 maj 1918. (Gimmene) Brevet ger också en god bild av den minutiösa kontroll Kjellman utsattes för av Berglund.

- 19) I en av Berglund signerad ledare i Lb den 27 dec. 1917 hette det med en typisk vändning: "Grunden och planen är dock helt utarbetad av Berglund och tidningens kurs har även letts av honom, vem som än varit redaktör."

- 20) Det är som helhet avtryckt i t.ex. Bondeförbundets 25-årsjubileum s. 23 ff. och i klippboken Bröder låtom oss enas s. 11.
- 21) I den i not. 1 angivna intervjun med Thure Berglund omtalar denne att det var han som åkt runt i Falköpingstrakten och samlat in namnunderskrifterna bland "framstående jordbrukare". Ingen av dessa undertecknare kom dock att spela någon mera betydelsefull roll i fortsättningen och det är därför ingen anledning att närmare uppehålla sig vid dem.
- 22) "Vi får ej glömma", hette det i en anmälan inför år 1912, "att ju större upplaga Landsbygden har, desto större blir ock tidningens inflytande. Och endast om bonde- och allmogeklassen äger ett väl spritt, vaket och initiativkraftigt organ, skall vår lantallmogeklass kunna enas och samlas till vinnande av de stora politiska och ekonomiska mål, som allt för länge väntat på sin lösning." Lb den 14 dec. 1911.
- 23) Lb den 24 juli 1913.
- 24) Lb 26 nov. 1914.
- 25) En noggrann genomgång av organisationsrapporterna i Landsbygden ger vid handen att Berglund aldrig själv höll något enda politiskt föredrag eller bildade någon enda lokalförening. Däremot medverkade han vid tillkomsten av några kretsföreningar, t.ex. Skaraborgs läns södra och Kronobergs läns östra, på så sätt att han satt ordförande vid de konstituerande sammanträdena. Berglund hyste av allt att döma en stark motvilja mot offentliga framträdanden överhuvudtaget. Johan Johansson i Friggeråker har i en intervju berättat följande belysande episod: "Vi var på ett ställe 1914, där man så gärna ville se Carl Berglund, initiativtagaren till bondeförbundet. Ja, man hade skrivit och uttryckt önskemål om att Berglund själv skulle komma. Och Berglund kom. Så gick Berglund upp i talarstolen, talade och sade: 'Eftersom I så gärna viljen se mig, så sen I mig nu. Så här ser jag ut.' Så vände han sig åt alla håll. 'Nu haven I sett mig', sade han, 'så nu kunnen I vara nöjda. Så får Prästgårds-Johan (Johan Johansson) göra resten.'" Intervjun publicerad i Svenska Landsbygden den 5 juni 1951 och gjord av Gustav Jonnergård.
- Berglunds operationsbas var således framförallt och så gott som uteslutande tidningen.
- 26) Lb 12 jan. 1911. (signaturen Ivar Utgöte.)
- 27) Lb 19 okt. 1911.
- 28) Initiativet utgick från Centralförbundet för socialt arbete. Men båda jordbrukareförbundens tidningar följde med uppmärksamhet och starkt gillande kommunförbundets tillkomst. De utförligaste redogörelserna i riksförbundets tidning Vårt Land och Folk. Se t.ex. den 24 sept., 28 nov. och 1 dec. 1919.
- 29) Vad beträffar kreditfrågan se nedan s. 337 ff.
- 30) Frågan utreds närmare nedan. Se s. 308 ff.
- 31) Lb 21 sept. 1911.

- 32) Enligt tidningsnotiser. Se t.ex. Lb den 1 febr. 1912.
- 33) Lb 8 febr. 1912.
- 34) I förteckningen över opolitiska sammanslutningar i riksdagen i T. Hedrén, Lagtima riksdagen, finns lantmannagruppen upptagen först från och med riksdagen 1913. Hedrén uppger (i Lagtima riksdagen 1913 s. 72) att gruppen bildades först 1913 "med uppgift att sammanföra lantmännen till överläggningar i frågor som är av särskilt intresse för jordbruket och jordbrukarna inom landet". Ollas A. Eriksson anslöt sig sedermera till bondeförbundet - dock först sedan detta slagit igenom - och insattes av bondeförbundarna i första kammaren i och med 1919 års första kammarval.
- 35) Se t.ex. Lb den 26 jan., 16 febr., 16 och 23 mars, 6 och 27 april, 7 och 11 maj samt 6 juli 1911.
- 36) Lb den 4 april 1912. Den 11 april publicerades ett tillägg till stadgeförslaget. Den 18 april meddelades det i tidningen att förslaget kommit ut i broschyrform och kunde rekvireras från Landsbygdens expedition.
- 37) Se t.ex. Lb den 22 aug. 1912. "Och förstår vår lantallmoge att i täta led fylka sig omkring sin egen tidning 'Landsbygden', skall denna tidning även i en icke så avlägsen framtid förmå giva bondeorganisationen ett gott ekonomiskt ryggstöd i den agitation, som erfordras för att samla jordbrukets män till ett kraftigt bondepolitiskt parti."
- 38) "Förslag till program för ett 'Lantbefolkningens parti' eller vad det lämpligast bör heta." Lb den 6 april 1911.
- Jmf Lb den 2 mars 1911: "Till Sveriges riksdag, särskilt dess representanter från landsbygden." och Lb den 29 juni 1911: "Riksdagsmannavalen." Den förra artikeln var en uppmaning till riksdagsmännen att i en rad angivna frågor besluta på ett visst sätt, den senare en uppmaning till lantmännen att inför valen avkräva riksdagsmannakandidaterna bindande löften att arbeta för förverkligandet av sex konkreta krav.
- 39) Citatet från ledaren den 23 nov. 1911.
- 40) "Bonden är visserligen en smula långsam i att fatta sina beslut, men hans säkra omdöme och praktiska förstånd förnekar sig aldrig. Det gäller blott att belysa de politiska förhållandena för att han skall förstå att det gäller, icke allenast hans egen fördel utan även rättvisa i allmänhet." Lb den 18 maj 1911.
- 41) Lb den 16 febr. 1911.
- 42) Lb den 23 mars 1911.
- 43) Lb den 11 maj 1911. Någon ytterligare spridning tycks inte diskussionsklubbsidén ha fått. I varje fall finns det inga rapporter i Lb som tyder på det.
- 44) Lb den 11 maj 1911.
- 45) Lb den 11 maj resp. den 6 juni 1912.

- 46) Se t.ex. Lb den 6 april, 20 juni och 19 okt. 1911. Djupt engagerad i striden på böndernas sida var bl.a. en fil.kand. J.L. Silfving, som vid den här tiden var bosatt i Rudskoga, och som troligen skrivit en del av artiklarna om Gullspångsaffären i Landsbygden. Se brev från Silfving till Berglund dat. den 1 juni och 24 okt. 1911 (Gimmene) I varje fall tycks det ha varit Silfvings engagemang i Gullspångsaffären som gjorde att Berglund fick ögonen på honom och så småningom anställde honom som redaktör för tidningen. Se nedan s. 22 f.
- Gullspångsaffären togs bl.a. upp i riksdagen genom en motion av Sten Nordström i Höglunda. (Mot AK 1911:170. Se vidare LU:37 och AK:34 s. 15 ff.) Initiativet till motionen kom enligt Silfvings uppgift från honom. Se det ovan angivna brevet av den 1 juni.
- 47) Lb den 9 maj 1912. Denna avdelning uppgavs vara den första som bildats. Detta påstående togs dock tillbaka i ett kommande nummer (Lb den 23 maj 1912): "Det har under detta och föregående år bildats flera sådana sammanslutningar på skilda platser av landet, varom vi ju förut meddelat." - Föreningen i Überkalix var dock den första som uttryckligen bildats i enlighet med det stadgeförslag som publicerades i Lb den 4 april 1912.
- 48) Lb 1 aug. 1912.
- 49) Lb den 12 dec. 1912 resp. den 23 jan. 1913.
- 50) Några personliga data samt en kort karakteristik av Andreasson finns i en presentationsartikel i Jordan och Folket den 27 nov. 1913. Den bästa påträffade översikten av Andreassons politiska verksamhet är G. Jonnergård, Karl Andreassons politiska parti. Svenska Landsbygden den 22 maj 1951. En redogörelse för den "kakpolitik" för vilken Andreasson gjorde sig känd (Han hade vid mötena med sig en teckning av en kaka, på vilken han ritade in hur stora bitar övriga samhällsklasser kapade åt sig och hur lite som blev igen till bönderna) lämnar O. Sjunneson i Bondeförbundets 25-årsjubileum s. 26 ff.
- 51) Lb den 5 jan. 1911. Annons om mötet i Herrljunga dessutom i Lb den 12 jan. 1911.
- 52) Lb den 26 jan. 1911. Att Berglund var närvarande framgår av en intervju med Johan Johansson i Friggeråker, gjord av Irma Ahlbom för Centerpartiet Bondeförbundets presstjänst och dat. den 20 aug. 1957 nr 528. (I centerpartiets arkiv samt bl. Johansson-Friggeråkers efterlämnade papper hos sonen Herbert Friggeråker, Falköping.) Det var vid Herrljungamötet som Johan Johansson - senare en av bondeförbundets allra flitigaste agitatorer och föredragshållare - för första gången träffade Berglund.
- 53) Lb den 16 mars 1911. Tidningen skrev rentav att Skölvenemötet var det första möte som beslutat bilda ett eget politiskt parti enligt Landsbygdens program. Med "program" måste tidningen ha avsett att mötesbeslutet låg i linje med de tankegångar som framförts i tidningen. Fjortonpunktsprogrammet publicerades ju inte i Lb förrän den 6 april. Se ovan not 38.
- 54) Lb den 6 april 1911.

- 55) Lb den 6 juli 1911.
- 56) Lb den 24 aug. 1911. Det troliga får anses vara att Berglund ansåg valdeltagandet allt för tidigt tillkommet och utsikterna till framgång allt för ringa.
- 57) SOS Riksdagsmannavalen 1909 - 1911 s. 105 ff. o s. 156.
- 58) Lb den 5 okt. 1911.
- 59) Lb den 5 dec. 1912.
- 60) Se t.ex. Lb den 6 och 20 febr. och 6 och 20 mars 1913.
- 61) Vad beträffar Andreassons senare insatser se nedan s. 35 ff. och s. 123.
- 62) Se t.ex. Elfsborgs Nyheter den 24 jan., 21 febr. och 14 juli 1911. Borgstrands intresse för bondefrågor framgår av en lång rad ledare. Se t.ex. den 3 o 10 febr. samt 4 aug. 1911.
- 63) Se t.ex. ledaren i Elfsborgs Nyheter den 14 juli 1911.
- 64) Programmet publicerades i Elfsborgs Nyheter den 21 juli 1911. I ingressen hette det bl.a.: "I vår tid behövs emellertid en nära samverkan mellan alla goda krafter mot de samhällsförstörande. Därför bör så långt möjligt är, samverkan äga rum mellan i huvudsak likatänkande såväl på land som stad." Detta gick stick i stäv med det budskap Andreasson predikade. Se t.ex. Andreassons inledningstal vid herrljungamötet den 21 jan. i Lb den 23 jan. 1911. "Räddningen av böndernas nu hotade existensmöjligheter kan icke och kommer icke att utföras av andra än dem själva."
- I det program som senare publicerades i Landsbygden (den 24 aug. 1911) var hela ingressen struken.
- 65) Om besluten om partibeteckning se Elfsborgs Nyheter den 8 och 22 aug., Lb den 10 och 24 aug. 1911.
- 66) Elfsborgs Nyheter den 22 aug. 1911.
- 67) Se t.ex. Elfsborgs Nyheter den 3 maj, 11 juni och 30 aug. 1912.
- 68) Se brev från Borgstrand till Berglund dat. den 2 och 6 sept. 1912. (Gimmene)
- 69) Framgår av brev från Alf L. Larsson, Härklättan, till Berglund dat. den 30 sept. 1912. (Gimmene)
- 70) Lb den 26 sept. 1912.
- 71) Se t.ex. Göteborgsposten den 23 sept. och Elfsborgs läns tidning den 24 sept. 1912. På mötet hade också - enligt det i not 69 angivna brevet - frågan om en parallellorganisation bland städernas nedelklass för samverkan med bönderna varit uppe. "... Dessa samhällslagren komma inom den närmaste framtiden bliva de dominerande i politiken."
- 72) Göteborgs Morgenpost den 4 okt. 1912.

- 73) Lb den 10 okt. 1912.
- 74) Se brev från Alf. L. Larsson till Berglund ddat. den 30 sept., 10, 16 och 21 okt. samt 5 dec. 1912. (Gimmene)
- 75) Berglund misstänkte nära nog notoriskt alla som hade från honom avvikande meningar för att vara högerens handgångna. Hans i Landsbygden uttalade misstankar i den riktningen beträffande Borgstrand, går igen i senare skildringar om bondeförbundets uppkomst. Hos Elof Eriksson 11 s. 47 ff. vrids det hela därhän, att Borgstrands agerande och mötet i Göteborg framstår som en komplott från allmänna valmansförbundets sida för att sätta krokben för den påyrkade bondesamlingen. Det finns ingenting vare sig i det material som Eriksson redovisar och som för denna avhandling till alla delar gått igenom eller i det material (tidningar och brev) som därutöver undersökts och delvis redovisats ovan, som stöder Erikssons bedömning. Borgstrand var visserligen under sin tid som redaktör medlem av högern men under åren 1911 och 1912 var han i sin tidning vid ett flertal tillfällen invecklad i en häftig polemik med andra högertidningar, framförde ideligen kritik mot högerens politik och pläderade för ett nytt mellanparti. Det var uppenbarligen av dessa anledningar som han lämnade eller tvingades lämna sin redaktörs-post.
- 76) Kontraktet med Silfving är daterat i maj 1912. Enligt det av Silfving själv skrivna kontraktet tillträdde han platsen "som chefredaktör" den 1 juni. Kontraktet gällde med tre månaders uppsägning, men "Berglund äger dock rätt att genast efter uppsägelse bryta det, om han anser, att det skulle vara till fördel för tidningen." (Gimmene)
- 77) Silfvings iver att bli redaktör framgår av ett antal brev till Berglund. Han kritiserade skarpt Kjellmans sätt att redigera tidningen och framhöll sina egna stora förtjänster. Han sammanträffade även med Berglund personligen. Berglund tycks i det längsta ha tvekat att byta ut Kjellman mot Silfving. Bl. a. var han misstänksam mot Silfvings engagemang i Svenska Folkförbundet. Under de utdragna förhandlingarna med B. hade S. ett slag planer på att själv ge ut en tidning. Dessa planer gick i stöpet på grund av oenighet med de tilltänkta förläggarna. Se brev från S. t. B. dat. den 16 aug., 20, 24, 28 och 31 okt. samt 5 nov. 1911, 18 mars och 18 april 1912. Se även brev från riksdagsmannen Sten Nordström till Berglund dat. den 26 okt. 1911. (Gimmene)
- Vad Kjellman beträffar så blev han enligt vad han själv senare uppgav inte avskedad av Berglund utan drog sig självmant tillbaka "påverkad av känslan av att hava en person bakom mig, vilken med all energi sökte äta ut mig." Denna person var "den stora och glänsande förmågan fil.kand. J. L. Silfving." Se redogörelse av Kjellman i Falköpings-Posten den 23 jan. 1914.
- 78) Berglunds missnöje med Silfving framgår av den i not 1. angivna intervjun med Ester Axelsson. Det framgår också av den omständigheten att Berglund fortfarande höll kontakt med Kjellman och vid ett sammanträffande med denne utbad sig ett ärligt uttalande om Silfvings sätt att redigera tidningen. Detta uttalande blev förvånande: "... är tidningens artikelavdelning sådan, att den absolut dödar allt intresse för den sak den vill arbeta för. De av Silfving skrivna artiklarna äro för allmogemännen oftast obegripliga därtill tunga och ohjälpligt tråkiga, utan

all förmåga att rycka läsarna med sig. Klippartiklarna äro huggna utan den minsta förståelse för vad tidningens publik förmår sentera." Brev från Kjellman t. Berglund dat. den 31 juli 1912. (Gimmene) - En genomgång av de av Silfving redigerade numren av tidningen ger vid handen att Kjellman i stort sett hade rätt.

- 79) Silfving stämde Berglund för uteblivna löneförmåner men förlorade målet. Se Falköpings-Posten den 23 jan. och 18 juli 1914.
- 80) Uppgifterna om Dürango hämtade från dels Hans Leander: Publicistklubbens porträttmatrikel vid femtioårsjubileet 1924, s. 90 f., dels två artiklar med självbiografiska inslag, som Dürango publicerade i VLoF den 5 och 15 nov. 1918 med anledning av en resa t. födelsebygden, dels en artikel av Magnus Myrström om Dürango i VLoF den 17 jan. 1920 med anledning av Düringos 50-årsdag.
- 81) Enligt en uppgift i Falköpings-Posten den 30 dec. 1913.
- 82) Se not 84 och 85.
- 83) Lb den 3 april 1913.
- 84) Brev från Dürango t. Berglund dat. den 21 dec. 1912. (Gimmene)
- 85) Ibid. dat. den 29 dec. 1912. (Gimmene)
- 86) Första gången "Bondeförbundet" användes som tänkbart partinamn var i Lb den 18 april 1912. Det hette där: Förslag till stadgar för ett Landsförbund (Bondeförbund) etc. Ännu i slutet av 1912 tycks dock Berglund inte definitivt bestämt sig för partinamn. I en ledare den 12 dec. 1912 (troligen skriven av Berglund) hette det bl.a.: "en självständig organisation bör även vad namnet beträffar visa sin självständighet. Att efterapa gamla namn, som blivit utslitna i andra intressens tjänst torde icke vara lämpligt. Jordbrukarnas landsförbund eller Bondeförbundet synes lämpligen motsvara sitt ändamål." Lantmannapartiet som partinamn utdömdes av olika anledningar. - Som ett kuriosum kan nämnas att första gången ordet "bondeförbund" förekom i Landsbygden var i ett citat från en högerbroschyr, mot vilken tidningen polemiserade i en ledare den 20 juli 1911.
- Från och med år 1913 användes "bondeförbundet" systematiskt som namn på den åsyftade partibildningen.
- 87) Lb den 6 febr. 1913.
- 88) Lb den 13 febr. 1913.
- 89) Inbjudan införd i Lb den 20 och 27 febr. 1913.
- 90) Ref. från mötet i Lb den 6 mars 1913. Enligt vad han själv uppgett (Se Bondeförbundets medlemsblad 1930 nr 5) skall initiativet till falköpingsmötet ha tagits av lantbrukaren Ivar Andersson i Slöta, Skaraborgs län, vid ett sammanträffande med Berglund den 25 jan. 1913 på Landsbygdens redaktion. Berglund skall ha varit tveksam men gett efter, när Dürango förenade sig med Andersson i kravet på ett allmänt diskussionsmöte. Andra uppgifter i Anderssons artikel är felaktiga och det kan tänkas att han mindes fel även i detta avseende. Berglund hade som ovan visats

(s. 22) redan i september 1912 sagt sig ha planer på ett möte i Falköping. - Karl Andreasson var inte närvarande vid Falköpingsmötet. Enligt en notis i tidningen (6 mars) var han vid tillfället ända borta i Grohed i Bohuslän och bildade en lokalförening.

91) Lb den 3 april 1913. Dürango införde i tidningen "resebrev" i vilka han redogjorde för sina agitationsresor. Dessa resebrev fortsattes av senare agitatorer under de följande åren och ger en god bild av hur rörelsen byggdes upp. Parallellt med resebrev publicerades direkta notiser om de föreningar som kommit till stånd med uppgifter om antalet medlemmar, styrelsens sammansättning etc.

92) Lb den 22 maj 1913, där Dürango lämnade en redogörelse för "huru långt arbetet för jordbruksbefolkningens politiska frigörelse ur partislaveriets bojor och band hittills avancerat."

Tidigare publicerade notiser och resebrev visade att Dürango på sina resor nått till Kyrkhult i Blekinge i söder, Mellerud i Dalsland i väster och Sorunda i Södermanland i öster. Han utvecklade således en anmärkningsvärd aktivitet. - Vid en agitationsresa i Älvsborgs län sammanträffade han med Andreasson och gav en redogörelse för dennes verksamhet. (Lb den 17 april 1913.)

Bland de föreningar som bildades genom lokala initiativ kan nämnas Mo sockenförening i Hälsingland som bildades den 13 april 1913 av J.M. Svedberg, Hälsingmo, senare under många år riksdagsman för Bondeförbundet. Mo avdelning blev utgångspunkten för ett omfattande organisationsarbete i Hälsingland, vilket landskap snabbt blev ett av bondeförbundets starkaste fästen. Se Lb den 24 april 1913 och Festskrift vid bondeförbundets riksstämmor i Gävle 1939, s. 27 ff.

93) Lb den 3 april 1913.

94) Lb den 19 juni 1913. Att slitningar sedan en tid förekommit mellan Dürango och Berglund framgår av ett brev från v. häradshövding G. Fahlerantz, Stockholm, till Berglund dat. den 6 maj 1913 samt en vidimerad avskrift av ett brev från Berglund till Dürango dat. den 30 maj 1913. (Gimmene)

Det förra brevet är ett svar på ett brev från Berglund dat. den 4 maj 1913. Av Fahlerantz brev framgår att även Dürango vänt sig till F. med en redogörelse "för ställningen". (D. hade sammanträffat med F. vid ett besök i Sthlm i samband med en föredragsresa i Södermanland i april 1913 (Se Lb den 30 april 1913). Berglund hade troligen kommit i kontakt med Fahlerantz i samband med skagernböndernas strid med Gullspångsbolaget. F. tjänstgjorde nämligen som böndernas juridiska biträde och upprättade en del av deras inlagor. F. kom därefter att medarbeta i Lb med en stående juridisk frågespalt. Senare kom han också att medarbeta i jordbrukarnas riksförbunds tidning, Vårt Land och Folk. Det är troligt att F., som var mycket kritisk mot det rådande rättssystemet, påverkade bondepartiernas hållning i denna fråga. Frågan har tyvärr inte kunnat tas upp till behandling i föreliggande avhandling.)

Av Fahlerantz brev framgår också att Berglund rentav funderat på att sälja tidningen till Dürango. Han avråddes av F. att göra detta med hänvisning till D:s svaga ekonomi. D. var enl. F. nära att göra konkurs. F. uppmanade B. att behålla D., eftersom ett redskifte skulle kunna bli till skada för den påbörjade sammanslutningen. F. gav också B. råd

om hur han skulle förfara om han önskade överlåta tidningen på ett aktiebolag. B. hade tydligen frågat om detta. Av brevet från Berglund till Dürango framgår att B. önskade att D. slutade den 1 juni. B. hänvisade till ett tidigare samtal samt till att det inte fanns något kontrakt uppgjort dem emellan. (se vidare nedan s. 31 f.) Han erbjöd sig dock att underhandla med D. om ytterligare anställning, men ett villkor för en sådan var att det upprättades ett skriftligt avtal.

Det framgår av tidningen att D. redigerade de båda första numren i juni.

- 95) Se det i föregående not angivna brevet från Fahlcrantz.
- 96) Se det i not 94 angivna brevet från Berglund till Dürango.
- 97) Enligt ett av postmästaren i Falköping i samband med den nedan (not 104) angivna rättegången avgivit intyg (litt. F 539) ökade Landsbygden 1 febr. - 12 juni 1913 med 1013 ex.
- 98) Om Dürangos popularitet vittnade bl.a. ett stort antal brev som Berglund fick mottaga från skilda delar av landet efter D:s avskedande. Se t.ex. brev t. Berglund från Paul Kjellberg, Sorunda, dat. den 23 juni 1913, från J. Brinck, Karlskoga, dat. den 25 juni 1913 och från Alfr. L. Larsson, Härklättan, dat. den 27 juni 1913. (Gimmene) I samtliga uttrycktes förvåning och besvikelse över att D. avskedats. I Alfr. Larssons brev talades det rentav om förtvivlan bland bönderna över det inträffade.
- 99) och 100) Kontraktsförslagen är odaterade men kan tidsbestämmas med hjälp av ett brev från Dürango till Berglund dat. den 17 maj 1913. (Gimmene)
- 101) Se vidare nedan särskilt s. 199 ff.
- 102) Lb den 10 april 1913.
- 103) Se t.ex. inlägg av Dürango i Falköpings Nyheter den 9 sept. 1913, Falköpings Tidning samma datum, samt Värnamobladet den 21 okt. 1913. I det senare inlägget hette det bl.a. "Vad tidningen Lb beträffar så härleder sig dess hätskhet därav, att jag icke lät förmå mig att göra bondeorganisationen till jaktmark för en hänsynslös affärsjobbares och brännvinsbrännares privatintressen."
- 104) Se protokoll och en rad andra handlingar i Falköpings rådstufvurätts dombok nr 2 1913 och nr 1 1914. (Vartofta och Frökinds häradsrätts arkiv, Falköping.)
Dürangos stämning är daterad den 21 okt. 1913 (Litt C 539) Utslaget föll den 27 febr. 1914. (Protokoll mål nr 64)
De artiklar Dürango ansåg brottsliga var införda i Lb den 10, 24 och 31 juli, 4 och 24 sept, samt 2 och 9 okt. 1913. Juryn fällde tre av dessa nämligen de av den 10 juli samt 2 och 9 okt.
Berglund förde målet vidare men förlorade i alla instanser. Högsta domstolens utslag är daterat den 11 nov. 1914. (Gimmene)
- 105) Se Dürangos inlagor till rätten 1913. (Litt D 539 och Litt A 660), och t.ex. de i not 103 angivna artiklarna, en artikelserie om konflikten i Jordan och Folket den 4, 11, 18 och 27 dec. 1913, samt för senare år t.ex. VLOF den 4 aug. 1917, 26 juli 1918 och 10 mars 1919.

- 106) Se Berglunds inläga till rätten 1913 (Litt L 619), de i not 104 angivna artiklarna i Lb, samt för senare år t.ex. Lb den 14 dec. 1916, 26 juli 1917 och 10 okt. 1918.
- 107) Se t.ex. den i not 105 angivna artikelserien i *Jorden och Folket*, Enligt ett av Kjellman i rättegången mellan B. och D. avgivet vittnesmål skall D. vid ett besök hos Kjellman den 19 juni bl.a. ha yttrat: "De av mig bildade sockenföreningarna har jag i min hand och med dessa som vapen skall jag snart göra slut på Landsbygden." Se Kjellmans inläga till rätten 1913 (Litt M 619)
- 108) Lb den 24 juli 1913.
- 109) Se Lb den 31 juli 1913, artikel av Isidor Larsson, Hångsdala, (som varit närvarande vid mötet) i Lb den 15 jan. 1913, *Jorden och Folket* den 4 dec. 1913 (denna artikel uppgavs bygga på justerat protokoll från mötet), *Falköpings Tidning* den 30 juli och *Falköpings Nyheter* den 29 juli 1913. Den orsak Kjellman uppgav till att Berglund inte var närvarande var enligt de båda senare tidningarna att "han hade främmande". Berglund hade inbjudits till mötet genom ett personligt brev från Andreasson dat. den 21 juli 1913. (Gimmene)
- 110) Lb den 31 dec. 1913. Se Stolts replik i *Jorden och Folket* den 15 jan. 1914. Se även Lb den 15 och 22 jan. 1914.
 Upplýsningar om Stolts verksamhet i Finland och Sverige lämnades i en presentationsartikel i *Jorden och Folket* den 21 jan. 1915. Stolt hade redan innan han kom i kontakt med rörelsen i Västergötland uttalat sig för en bondesamling bl.a. i en artikel i *Tidskrift för Landtmän*, vilken som helhet återgavs i Lb den 21 nov. 1912.
- 111) Se brev från Andreasson t. Berglund dat. den 26 aug. 1913. (Gimmene), *Jorden och Folket* den 11 dec. 1913 samt en vittnesinläga av Stolt i rättegången mellan B. och D. (Litt. N. 619)
- 112) Cirkulärskrivelse från Dürango till sockenföreningarna dat. Mösseberg i september 1913. (Gimmene) Lb den 2 okt. 1913.
- 113) *Jorden och Folket* den 11 dec. 1913.
- 114) Se Dürangos i not 105 angivna inlagor till rätten, samt Stolts i not 111 angivna vittnesinläga.
- 115) Lb den 16 okt. 1913.
- 116) Se *Jorden och Folket* den 18 dec. 1913 och 15 jan. 1914.
- 117) Referat och ledare i Lb den 6 nov., referat i *Falköpings-Posten* den 4 nov. (Dürango gjorde tydligen ingen större lycka med sina inlägg vid detta möte enl. F-P:s referat. Vid ett tillfälle blev han nedhyssjad och "Stort larm uppstod och rop hördes, att man borde kasta ut honom.") och i *Falköpings Tidning* den 5 nov. 1913. Jmf. Dürangos version i *Jorden och Folket* den 18 dec. 1913.
- 118) Se *Jorden och Folket* den 27 dec. 1913. Stolts i not 111 angivna vittnesinläga samt artikel av Isidor Larsson i Lb den 22 jan. 1914.
- 119) Ref. i Lb den 11 dec. 1913.

- 120) Lb den 31 dec. 1913.
- 121) Ref. och ledare i Lb den 5 febr. 1914.
- 122) JoF den 12 febr. 1914.
- 123) Se t.ex. Lb den 19 och 26 febr. samt den 5 mars 1914.
- 124) Kallelse till mötet i JoF den 5 och 12 mars 1914. Ledare om och ref. från mötet i JoF den 26 mars 1914. Någon uppgift om antalet deltagare lämnades inte. Stolt höll ett allmänpolitiskt föredrag vid mötet - återgivet i JoF den 2 april 1914 - och Casper R. Ehrenborg, Kråk, ett försvarspolitiskt i vilket han redogjorde för ett förslag om arméns omorganisation till en s.k. egnahemsarmé. Detta förslag hade han tidigare utvecklat i en artikelserie i JoF den 22 och 29 jan., 5, 12, 19, och 26 febr. 1914. Detta förslag kom senare att få stor betydelse för bondeförbundets ställningstagande i försvarsfrågan 1923 - 1925.
- 125) Lb den 26 mars 1914.
- 126) Ref. i Lb och JoF den 2 april 1914. Ref. går delvis isär. I Lb omnämndes inte förslaget om en gemensam överstyrelse. Rösiö - riksbekant som "småbrukets apostel" - engagerade sig aldrig i de politiska bondeorganisationerna men medverkade flitigt i deras tidningar med artiklar om jordbruksfrågor. Om Rösiös politiska inställning se G. Landin, P.J. Rösiö s. 223 ff.
- 127) Skrivelsen är dat. den 10 juni 1914, skriven av Dürango samt undertecknad av denna och Andreasson. (Gimmene) Den publicerades och kommenterades i JoF den 11 juni 1914.
- 128) Konceptet är dat. den 19 juni 1914 och ställt till Andreasson. (Gimmene)
- 129) Se t.ex. Lb den 28 maj och 25 juni 1914.
- 130) Se t.ex. JoF den 9 juli 1914.
- 131) Se t.ex. brev från Casper Ehrenborg t. Berglund dat. den 29 april 1914 och Berglunds koncept till svar dat. den 9 maj 1914, samt brev från Valter Raquette t. Berglund dat. den 15 juni 1914 och Berglunds koncept t. svar dat. den 19 juni 1914. (Gimmene)
- 132) Uppgifterna om Elof Eriksson och hans arbete på att få till stånd en bondeorganisation bygger på hans egen framställning i Bonderörelsen 1 s. 21 ff. Ytterligare upplysningar har erhållits vid samtal med Eriksson. De uppgifter om tidningsartiklar, upprop och dylikt som Eriksson ger i sin framställning har kontrollerats och befunnits riktiga.
- Enligt vad Eriksson vid samtal uppgivit betraktade han sig vid den tid det här gäller som nationellt sinnad politisk vilde.
- Uppropet i NDA den 6 febr. 1914 är som helhet återgivet i Eriksson a.a. s. 63 f.
- Att Eriksson kom att ta kontakt med Dürango och inte med Berglund skall enligt vad han uppgett vid samtal närmast ha berott på en tillfällighet.

Han hade kommit att läsa Jorden och Folket och därigenom fått ögonen på Dürango samt kommit att ta del av enbart dennes version av den i Västergötland uppkomna rörelsen, vilken han för övrigt endast hade ytliga kunskaper om.

- 133) Se t.ex. Skånska Dagbladet den 28 febr. och JoF den 5 mars 1914 samt ledare i samma tidning. Kallelsen delvis återgiven i Eriksson a.a. s. 65.
- 134) Se Eriksson a.a. s. 68 ff. Referat från mötet i JoF den 12 mars och Lb den 12 mars 1914.
- 135) Se Eriksson a.a. s. 71 ff. Det kan nämnas att Erikssons redogörelse i det här anförda arbetet om den skånska rörelsens tillkomst liksom om jordbrukarnas riksförbunds uppkomst till huvudsaklig del bygger på två artiklar som samme författare publicerade i riksförbundets organ Vårt Land och Folk den 15 juli 1915 och 16 juni 1916.
- 136) Se Eriksson a.a. s. 86 ff.
- 137) Ibid. s. 110 ff.
- 138) Den mest initierade redogörelsen för bondetågets tillkomst och de ursprungliga avsikterna med det finns i Ragnhild Frykberg, Bondetåget 1914. Se vidare Eriksson a.a. s. 35 ff., samt Sven Hedin Försvarsstriden 1912 - 1914 s. 259 ff.
- 139) JoF den 5 jan. 1914.
- 140) JoF den 12 febr. 1914.
- 141) Se t.ex. JoF den 26 febr. 1914.
- 142) JoF den 12 mars 1914.
- 143) JoF den 23 april 1914.
- 144) Lb den 19 mars 1914. (Ledarstick undertecknat L(orentz) J (ohansson), en av Berglunds närmaste medarbetare.)
- 145) Se t.ex. Lb den 4 juni 1914.
- 146) Lb den 19 febr. 1914.
- 147) Se nedan s. 304 ff.
- 148) Lb den 12 febr. 1914.
- 149) Ett långt manuskript till ett dylikt föredrag finns bevarat. "Moder Svea har alltid litat på oss", hette det i avslutningsappellen, "hon har alltid hos oss haft sitt säkraste stöd i allvarstider må vi ej taga en liten lycka före en stor olycka" - Föredraget hölls tydligen första gången i Johanssons egen sockenförening den 1 mars 1914. Se protokoll från föreningens sammanträde. (Manuskript och protokollsbok hos Herbert Friggeråker, Falköping.)
- 150) Se intervju med Johan Friggeråker i Svenska Landsbygden den 5 juni 1951. Intervjun gjord av G. Jonnergård.

- 151) Se t.ex. Ib den 11 febr. 1915.
- 152) Se Jorden och Folket den 11 och 18 juni, 9 och 26 juli, 29 okt., 5, 12, 19 och 26 nov., samt den 6, 10 och 24 dec. 1914.
- 153) JoF den 17 sept. 1914.
- 154) Ref. i JoF den 26 april 1915.
- 155) Se Historik i VLo F den 4 aug. 1917. Med säkerhet skriven av Dürango.
- 156) Bl.a. genom att Dürango sålde undan bohag och andra personliga tillhörigheter. Se artikel av Dürango i VLoF den 21 nov. 1919. Tidningen skall dock - enligt samma källa - på nyåret 1914 ha fått över 3.000 prenumeranter.
- 157) JoF den 27 nov. 1913.
- 158) JoF den 11 juni 1914.
- 159) JoF den 17 juni 1915.
- 160) JoF den 19 nov. 1914.
- 161) JoF den 26 nov. 1914. (Två artiklar)
- 162) JoF den 3 dec. 1914.
- 163) JoF den 28 jan. och 4 febr. 1915.
- 164) JoF den 11 febr. 1915.
- 165) JoF den 18 febr. 1915.
- 166) JoF den 25 febr. 1915.
- 167) Ref. och kommentarer i JoF den 15 april 1915. Se även senare framställningar om sammanslagningen t.ex. den i not 155 angivna historiken i VLoF samt Eriksson a.a. s. 171 ff. Erikssons framställning bygger genomgående på tidningsartiklar i JoF och i VLoF.
- Dürango uppgav att förhandlingarna kommit till stånd efter en framställning från riksförbundet. Riksförbundets ordförande efter sammanslagningen, Johannes Nilsson, påstod däremot i ett brev till Berglund dat. den 2 juni 1915 att "riksförbundets samarbete med Sv. bondeförbundet berodde på en till Rf direkt ställd förfrågan från Sv.B." (Gimmene)
- 168) Ref., ledare och andra kommentarer i JoF den 13 maj 1915. Utförliga biografiska upplysningar om Joh. Nilsson i VLoF den 1 juli 1915.
- 169) Utförligt ref. i JoF den 3 juni 1915.
- 170) JoF den 17 juni 1915.
- 171) Förbundsmötet behandlas nedan s. 121 ff.
- 172) Se nedan s. 357 ff.

Noter till avsnitt B.

173) Se ovan s. 43.

174) Se Lb den 30 juli 1914. Namnändringen förklarades bero på att man därmed vill "på ett mera åskådligt sätt inför läsekretsen angiva att Landsbygden är det ledande organet för den politiska rörelse som utgått från tidningen och alltfört uppbäres av densamma." - "Bondeförbundets Tidning" måste dock sägas ha varit en egentlig beteckning eftersom tidningen fortfarande ägdes av Berglund ensam och dominerades av honom. I denna avhandling används även i fortsättningen för sammanhangets och översiktlighetens skull enbart det ursprungliga och kortare tidningsnamnet Landsbygden.

175) Se ref. i Lb den 25 febr. 1915.

176) Friggeråker ligger strax utanför Falköping. Johansson (antog senare namnet Friggeråker) har i flera olika sammanhang redovisat sina tidiga insatser inom bondeförbundet. Se t.ex. de i not 25 och not 52 angivna intervjuerna med honom. Hans arbete inom bondeförbundet har även diskuterats vid samtal med hans son Herbert Friggeråker, Falköping. - Johan Johansson hade ord om sig att vara bondeförbundets främst vältalare. Han slog ofta på de sentimentala strängarna, grät själv och rörde sin publik till tårar. Se t.ex. Johan F. Kjellén. Efteråt s. 81 f.

Johansson var i mycket Berglunds kontrast och Berglund kom snart att tycka illa om honom och dömde ut honom som pratmakare. När Kronobergs östra kretsörening bildades hade - enligt vad H. Svensson uppgivit vid samtal - man begärt att såväl Berglund som Johan Johansson skulle medverka. Berglund kom men hade med sig Kjellman i stället för "den läpalatte prästgårds-Johan."

Det är dock ingen som helst tvekan om att Johan Johansson efter Kjellman var den mest energiske och framgångsrike av bondeförbundsagitorerna. Däröfver vittnar det stora antalet av honom bildade avdelningar och kretsöreningar varom rapporter infördes i Landsbygden och senare i andra bondetidningar. Även i öfverigt kom han att spela en framträdande roll inom bondeförbundet. Redan 1919 blev han riksdagsman och satt sedan i riksdagen i öfver 30 år.

177) Igelstorp ligger 6-7 mil nordost om Falköping, och tillhörde vid denna tid Skaraborgs läns norra valkrets. När en valkretsörening bildades i denna valkrets blev han dess sekreterare. Åren 1920 - 23 var han sekreterare i bondeförbundets riksorganisation. Under år 1919 upprätthöll han redaktörssysslan på Landsbygden. Han var utbildad agronom och författade bl.a. några skrifter i jordbruksfrågor. Som mänskotyp var han kyligare och mera benägen för analytiska resonemang än den ovan nämnde John Johansson. Det hindrade dock inte att han då och då publicerade dikter i Landsbygden. Han var en mycket framgångsrik agitator, men tycks - till skillnad från Johan Johansson - aldrig haft några tankar på en egen politisk karriär.

Om det goda förhållandet mellan Lorentz Johansson och Berglund vittnar en rad bevarade brev från den förre till den senare. (Gimmene) Sin verksamhet inom bondeförbundet har han skildrat bl.a. i en artikel i Svenska Landsbygdens årsbok 1932 s. 59 ff. 1919 utgav han en program- och agitationsskrift, Bondeförbundet, dess historia, program och politik. Historiken är dock mycket kortfattad och helt färgad av hans lojalitet mot Berglund.

- 178) Se nedan s. 173.
- 179) Agitationsverksamheten under de första åren kan lätt följas genom de utförliga skildringar som publicerades i Landsbygden.
- 180) Lb den 31 dec. 1914.
- 181) Enligt redogörelse från årssammanträde med Skaraborgs läns södra kretsförening i Lb den 25 febr. 1915.
- 182) Se ref. i Lb resp. den 28 maj (Ordf. blev August Månsson i Backa, så småningom flitig agitator för bondeförbundet, Riksdagsman 1918), den 23 juli (Sekreterare J.N.Svedberg, också han verksam som agitator, Riksdagsman 1918) och den 13 aug. 1914. (Denna krets' sekreterare Arthur Rydberg blev också riksdagsman 1918 men gjorde aldrig någon mera betydande insats för agitationen.)
- 183) Lb den 31 dec. 1914.
- 184) Se ref i Lb resp. den 22 april (Ordf. P.J.Pira, själv något verksam som agitator och v. ordf. i bondeförbundets riksorganisation 1916), den 29 april, den 5 aug., den 4 nov. 1915, (Ordf. C.G.Olsson, Norrhyttan, senare Golvasta, Fr.o.m. 1918 och ett 30-tal år framåt en av bondeförbundets mera framträdande riksdagsmän) den 9 jan. 1916. (Ordf. Erik Eriksson, Spraxkya, 1916 - 1919 ordf. i bondeförbundets riksorganisation).
- 185) Lb den 13 jan. 1916.
- 186) Se ref. i Lb resp. den 27 jan., den 29 juni (Ordf. Hjalmar Svensson i Grönvik, senare verksam som organisatör i Småland, Riksdagsman fr.o.m. valet 1920 och fr.o.m. början av 30-talet en av de ledande inom bondeförbundet. Om sin verksamhet som organisatör har Hj. Svensson berättat bl.a. i en intervju publicerad i Svenska Landsbygden den 30 jan. 1951. Intervjun gjord av Håpe (Henning Pettersson). Enligt denna hade Svensson ett tjugotal avdelningar "på sitt samvete". Svenssons verksamhet inom bondeförbundet har också diskuterats vid samtal, den 20 juli, den 10 aug. och den 14 dec. 1916. (Ordförande John F. Kjellén, som redan 1913 bildat den första sockenföreningen i Jönköpings läns östra valkrets. Riksdagsman 1919 - 1921. Kjellén har utgett en memoarbok, Efteråt, i vilken han ger intressanta och livfulla glimtar om bondeförbundet under dess första årtionde.)
- 187) Lb den 4 jan. 1917.
- 188) Se § 9 mom 6 i Förslag till Program och stadgar för bondeförbundet, Falkpg 1914, samt § 8 i Bondeförbundet, Program o stadgar, Falkpg 1914. (LUB)
- 189) Ref. i Lb den 6 jan. 1915.
- 190) Se vidare nedan s. 161.
- 191) Se t.ex. referat från konstituerandet av Dalarnas västra kretsförening samt från sammanträde med Hälsinglands södra och Skaraborgs läns norra kretsföreningar i Lb resp. den 9 jan., 6 april och 20 juli 1916. Se

- även brev från J.N.Svedberg t. Berglund dat. den 8 juni 1916. (Gimmene)
- 192) o 193) Lb den 23 nov. 1916. De stadgeändringar Berglund föreslog angavs i Lb den 14 dec. 1916.
- 194) Förfaringssättet uppmärksammades och kritiserades. Se t.ex. brev från Karl O. Johansson, Hångsdala, t. Berglund dat. den 22 okt. 1916. (Gimmene)
- 195) Uppgifterna om förbundsstämman är - när inte annat anges - hämtade från referat från och ledare om stämman i Lb den 4 jan. 1917.
- 196) Huvudparten av sockenombuden - 58 av 124 - kom från Skaraborgs län.
- 197) Se Bondeförbundets program och stadgar, Falkpg 1917 (LUB), samt brev från J.N.Svedberg t. Berglund dat. den 14 maj 1917. (Gimmene) Svedberg var upprörd: "De små förändringar vilka beslutades vid förbundsmötet hava icke beaktats, utan programmet är ju "på pricken" som herr Berglund från början framlade det. Någon annan betydelse har detta ju inte än att principen är viktig, att helt enkelt slopa ett helt mötes beslut så fullständigt..."
- 198) Se nedan s. 334
- 199) Berglund sökte i det längsta undvika att utge något valprogram. Se nedan s. 335
- 200) Om tidningsfrågan se vidare nedan s. 75 ff.
- 201) Se utredningen om förbundets centrala ledning nedan s. 92 ff.
- 202) Se Lb resp. den 31 maj, 21 juni, 12 juli, 19 juli, 2 aug., 9 aug., 16 aug., 23 aug. och 30 aug. 1917. Örebrokretsarna sammanslöt sig redan hösten samma år till ett länsförbund. Se brev från Joh. Lindén t. Berglund dat. den 7 jan. 1918. (Gimmene) Detta förfaringssätt var mot stadgarna men ansågs fördelaktigt av praktiska skäl.
- 203) Se nedan s. 92.
- 204) Lb den 4 okt. 1917.
- 205) N D A den 12, 13 och 14 september 1917. James Kjellmans artiklar bemöttes av Berglund i Lb den 20 och 29 sept. samt 4 okt. 1917. Med anledning av Berglunds artikel den 20 sept. publicerade James Kjellman ytterligare en artikel i NDA den 24 sept. 1917.
- 206) Lb den 20 sept. 1917.
- 207) Berglunds behandling av Kjellman framgår bl.a. av ett brev från den senare till den förre dat. den 12 maj 1918. (Gimmene) I det hette det bl.a.: "Du har ett par gånger i din tidning uttalat en undran varför jag lämnade din tjänst. Varför detta hyckleri, Bästa Berglund! Nog vet du att under hela år 1917 arbetade du på allt sätt för att få mig bort. Men du var för feg för att öppet och ärligt säga ifrån därom. Du valde i stället de eviga knappnålsstyngen, den orättvisa och

småaktiga kritiken, det ständiga underkännandet av allt mitt arbete, de oupphörliga förödmjukelserna.... Jag kan försäkra dig att hade du handlat som en gentleman mot mig och visat mig det förtroende jag ansåg, och allt fortfarande anser mig vara värd, hade jag aldrig lämnat platsen som din redaktör... Och så kom därtill den otillräckliga lönen. För att kunna hålla mig uppe, måste jag och min hustru under sista året intjäna lika stor summa, som den lön jag uppbar av dig..."

Av ett brev från Lorentz Johansson till Berglund dat. den 3 jan. 1917 (Gimmene) framgår att förhållandet redan då mellan Kjellman och Berglund var spänt. Kjellman skall redan då ha hotat med att avgå som redaktör och Johansson antog, att "det ovetta du uppburit från Kjellmans sida denna gång härledde sig av att tidningsfrågan icke utföll efter hans önskan..." Johansson uppmanade dock Berglund att ta saken med ro. Kjellman hade tydligen varit onykter, när han talade med Berglund. "Och när spriten gått ur kroppen på Kjellman så torde han lugna sig."

Ett år senare när brytningen mellan Berglund och Kjellman var ett faktum skrev L. Johansson t. Berglund att han inte trodde att Kjellman hade några planer på att driva någon ny politik. "Vad jag däremot tror är att Kjellmans diktan och traktan sedan åtminstone ett och ett halvt år tillbaka varit att tillförsäkra sig och möjligen sin son en hög avlöning på bondeorganisationens bekostnad och dessutom bli egen herre såsom redaktör, utan att behöva en i sitt tycke besvärlig ansvarig att rätta sig efter. I Friggeråker har han haft ett villigt redskap för denna sin åstundan..." Brevet dat. den 23 dec. 1917. (Gimmene)

Vad beträffar Berglunds inställning till Johan Johansson se ovan not 176. Att förhållandet mellan de båda redan vid förbundsstämman 1916 inte varit gott framgår dessutom av en insändare av H. Svensson i Grönvik i Lb den 4 april 1918: "Varför skall herr Johansson i Friggeråker alltid framställas som det svarta fåret? Redan vid förbundsstämman i Falköping blev han styvmoderligt behandlad och hans förslag be-tecknades som 'malplacerat fjäsk'. Och ändå, så vitt jag kunde förstå, arbetade han så väl som alla där närvarande till Bondeförbundets bästa."

208) Se t.ex. brev från Lorentz Johansson till Berglund dat. den 24 och 26 nov. 1917. (Gimmene) Johansson informerade Berglund om vad han lyckats snappa upp om det nya tidningsföretaget.

209) Beträffande tidningsföretagets tillkomst se Landsb.T. den 12 dec. och Bondetidningen den 15 dec. 1917.

Det politiska innehållet i tidningarna var nära nog identiskt. Även redogörelserna för organisations- och agitationsverksamheten var i stort sett desamma.

210) James Kjellman hade ådragit sig Berglunds ogillande bl.a. därför att han inför 1917 års val förordade en annan valtaktik än Berglund (se nedan s. 209) samt naturligtvis för de i not 205 angivna artiklarna i NDA.

211) Se t.ex. Lb den 27 dec. 1917. Citatet från Lb den 7 febr. 1918. Kjellman och Johansson tillbakavisade Berglunds angrepp. Se t.ex. Landsb.T. den 17 jan. och 21 febr. 1918 samt Bondetidningen den 12 jan. och 26 febr. 1918.

Från olika håll i landet vädjade man t. Berglund att inställa polemiken men alla sådana framställningar avvisades snävt av Berglund: De var

endast utslag av bristande kännedom om vad det egentligen rörde sig om. Se t.ex. Lb den 28 mars samt 4 och 11 april 1918.

- 212) Se den i not 150 angivna intervjun.
- 213) Se t.ex. Bondetidningen den 15 dec. 1917 och 19 jan. 1918. Jmf ref. av föredrag av Johansson i Smålands Landsbygd den 21 dec. 1920 då sammanslagingsfrågan blivit aktuell: "För något år sedan hade ej talaren tänkt sig att en sammanslagning vore möjlig."
- 214) Se t.ex. Lb den 14 febr. 1918.
- 215) Se nedan s. 212.
- 216) Ref. i Lb den 17 jan. 1918.
- 217) Bondetidningen den 23 jan. 1918.
- 218) Enligt ref. från sammanträden med Skaraborgs norra och Älvsborgs södra valkretsaföreningar i Bondetidningen den 7 jan. 1918. Enligt annons i Bondetidningen den 8 jan. 1919 utgick tidningen då i 10,000 exemplar.
- 219) Det utförligaste referatet från stämman vad beträffar denna fråga gavs i Bondetidningen den 5 dec. 1918 och i Västn. Nyheter den 3 dec. 1918.
- 220) Vid ett sammanträde i Örebro den 7 jan. 1919 diskuterade nämnden två artiklar i Berglunds organ (den 19 och 27 dec. 1918) och fann att de var till stor skada för förbundet. Man tillsatte en kommitté för att ta kontakt med Berglund och "förehålla honom det skadliga i dessa skrivelser." Se Landsb.T. den 16 jan. 1919. Någon verkan hade dock inte detta. Berglund fortsatte med sin kritik.
- 221) Se nedan s. 274 ff. och s. 102 ff.
- 222) Någon utförlig redogörelse för de enskilda tidningsföretagen kan inte ges i detta sammanhang. Det skulle spränga ramen för avhandlingen. De omdömen som fälls om tidningsföretagen bygger på en genomgång av tidningarna under hela den aktuella perioden.
- 223) Beträffande tidningens ställning se tidningen den 10 april, 25 sept. och 6 nov. 1919. Tidningsföreningen övertog den från och med 1920. Tidningen utkom de första åren en gång i veckan. Fr.o.m. 1920 utgavs den i såväl en daglig upplaga som en veckoupplaga. Den hade en viss spridning även utanför Gästrikland bl.a. i Dalarna där den konkurrerade med Dala-Bladet. Stuge hade tidigare varit lantbrukare i Hälsingland men sålt sitt hemman och därmed finansierat tidningsutgivningen. Stuge, som skrev alla ledare i tidningen själv, var en av bondeförbundspressens livfullaste och snärtigaste skribenter. Tydligen på grund av den frenetiska kampanj som han bedrev mot sammanslagningen med riksförbundet fick han sommaren 1921 lämna redaktörsskapet. Upplysningar om Stuge hämtade ur de avskedsartiklar som han och hans hustru skrev i tidningen den 23 juli 1921.

- 224) Tidningen utkom tre gånger i veckan. Redaktör för de första numren var Gust. Z Hedenström, som flyttade till tidningen Uppland när denne startade. (se nedan) Därefter redigerades tidningen av Karl Otto, som i sin tur fr.o.m. maj 1919 flyttade till Odal-Bonden (se nedan) och efterträddes av red.sekreteraren Wilhelm Brandt.
- 225) Tidningen hade kommit på obestånd, men i det längsta gjordes det för-tvivelade försök att "rädda den". Följande passus ur ett upprop (Dala-Bladet den 5 nov. 1917) förtjänar att citeras: "Frisinnade missions-vänner i Dalarna! Låt oss göra Eder ett förslag för att till våra egna och våra barns glädje och bättnad rädda vårt Dala-Blad från att falla som en mogen och dock billig frukt i bondeförbundarnas kalla händer." - Inga aktioner hjälpte dock. Det fanns antydningar om att det satt "förrädare" t.o.m. i tidningens styrelse, vilka arbetade för dess över-gång till bondeförbundet. Se Dala-Bladet den 16, 21 och 26 nov. 1917. - Tidningen utkom med tre nummer i veckan.
- 226) Upplysningar om Larsson bl.a. i Dala-Bladet den 11 och 18 dec. 1918 samt den 18 juli 1919.
- 227) Tidningen utkom tre gånger i veckan. Redan den 18 aug. 1919 publicerade Hedenström en bitter avsägelse i tidningen, men tvisten bilades vid detta tillfälle. I mars 1920 kom det dock till en våldsam uppgörelse mellan tidningsstyrelsen och Hedenström och han avskedades. Tidningen låg nere några veckor, men Hedenström, som fortfarande hade kvar ut-givningsbeviset, tryckte ett flygblad (dat. 2 april 1920) i vilket det förutom utfall mot styrelsen fanns en lång artikel om Hedenströms tidi-gare verksamhet. - Tydligt uppfattades Hedenström som allt för radikal. Han efterträddes av Seth M. Marell.
- 228) Tidningen kom en gång i veckan med ett första nummer den 27 aug. 1920.
- 229) Upplysningar om Dahlin bl.a. i Hans Leander a.a. s. 85 ff.
- 230) Tidningen utkom tre gånger i veckan med ett första nummer den 6 dec. 1919.
- 231) Se nedan s.
- 232) Redaktörsskiftet skedde den 16 okt. 1919. För upplysningar om Sundström se artikel i Uppland den 10 sept. 1919.
- 233) Tidningen utkom tre gånger i veckan. Redaktör Erik Waldenström som en-ligt en uppgift i Hud.Tid. den 14 dec. 1913 tidigare varit medarbetare i den moderata Hudiksvallsposten.
- 234) Tidningen utkom tre gånger i veckan. Redaktör David Werner, tidigare medarbetare i Jämtlands läns tidning och Jämtlands-Posten. Se Leander a.a. s. 406.
- 235) Den drivande kraften bakom tidningsföretaget och tidningens ansvarige utgivare var lantbrukaren Gunnar Hedlund. Redaktör var fr.o.m. maj 1919 Karl Otto. Tidningen utkom till en början 2 senare tre gånger i veckan.
- 236) Tidningen utkom två gånger i veckan. Redaktör Arvid Wassenius, som även titulerades bondeförbundets ombudsman.

- 237) Tidningen utkom först två gånger i veckan senare tre. Red. S.E. Sjöholm. Tidningen sökte från början främja ett samarbete mellan riksförbundare och bondeförbundare i södra Kalmar län. Men när det kom till konflikter dem emellan tog den parti för bondeförbundet. Se tidningen den 8 april och 6 maj 1919. Det är därför befogat att räkna den till bondeförbundetstidningarna.
- 238) Se Landsb.T. den 26 juni 1919.
- 239) Den 30 april meddelades det i Bondetidningen att Kjellman skulle avgå. Fr.o.m. den 10 maj var hans namn bort från tidningarnas redaktionsrutor. Orsakerna till Kjellmans avgång berördes i ett par artiklar i Dala-Bladet (den 18 och 20 juni 1919) i vilka sonen James Kjellman försvarade fadern som "en trojänare vilken icke hedras. John Kjellman berörde det inträffade något i en artikel i samma tidning den 15 nov. 1920 i vilken han lämnade en smutt patetisk redogörelse för sina insatser i bondeförbundets tjänst. Vid detta tillfälle sade han sig dock vara glad över att händelserna fogade sig så, att han innan han "blev för hårt bruten till kropp och själ" kunde draga sig tillbaka till ett utanför det politiska livet stående verksamhetsområde. D.v.s. till det författarskap som anges i not 15.
- 240) Kjellman efterträddes av en redaktör H. Broström, Älvsjö. "Tidningens hållning kommer naturligtvis icke att röna ringaste inflytande därav." försäkrade Berglund i Lb den 6 dec. 1917. Broström var av allt att döma inriktad på att helhjärtat sluta upp på Berglunds sida och bekämpa Kjellman och andra som ifrågasatte Berglunds auktoritet men hade trassliga personliga förhållanden och avgick av den anledningen troligen redan efter en månad. Se brev från Broström t. Berglund dat. den 29 okt., 11 nov., samt 7, 9, och 22 (två stycken) dec. 1917. (Gimmene)
- De följande redaktörbytena är omöjliga att exakt följa eftersom de inte omnämndes i tidningen. Det kan nämnas att i tidningens titelvinjett förekom inte redaktörernas namn efter Dürango. Där stod endast: Ansvarig utgivare: Carl Berglund. I febr. 1918 tycks en fil. och juris kand. Hans Heinsman/Hede, som Berglund länge korresponderat med, ha tillträtt redaktörsposten. Den första artikeln av H. inflöt i Lb den 7 febr. och den första av honom signerade ledaren den 21 febr. 1918. Se brev från H. till B. dat. den 10 nov. och 11 dec. 1917 samt 7, 12, 15, 19, 24 och 30 jan. samt 1 febr. 1918. (Gimmene)
- Det skar sig redan från början mellan H. och B. B. anmärkte på H:s artiklar, vilket denne blev högeligen förgrymmad över. Se brev från H. till B. dat. den 16 febr. och 14 mars 1918. (Gimmene) H. avgick redan den 1 maj 1918. Efteråt lovade han i ett brev (dat. den 5 maj 1918) att han på allt sätt skulle bekämpa B. och lät honom veta att han var "bland annat, en stor käring".
- Efter Hede tycks en lantbrukare från Dalarna, Heكتور Johansson, som bedrivit en del agitation för bondeförbundet, ha haft hand om redaktörskapet under en del av 1918. Men även denne kom i konflikt med Berglund och övergick till göteborgstidningarna. Se brev från J. till B. dat. den 28 dec. 1918. (Gimmene)
- 241) Se Lb den 19 dec. 1918. Om Berglunds bekymrar med att få tag på en lämplig redaktör se även t.ex. brev till B. från J.R. Sundström dat. den 14 jan. 1918, från Åboförbundets ordf. O. Dalkvist dat. den 28 april 1918 samt från Sven Logren dat. den 7 juni 1918. (Gimmene)

- 242) Se de i not 239 nämnda breven från Broström den 9 dec. 1918 och från Hecktor Johansson den 28 dec. 1918 samt brev från L. Johansson t. Berglund dat. den 1 febr. 1919. (Gimmene)
- 243) Se notis i Lb den 19 dec. 1918. Jmf. brev från L. Johansson t. Berglund dat. den 19 juli 1919. (Gimmene) "Kanhända är det dock klokast att liksom under den senaste tiden jag fortfarande står som redaktör." Johansson betraktade det endast som ett tillfälligt uppdrag. Han var fortfarande aktiv lantbrukare.
- 244) Överlåtelsekontraktet dat. den 9 dec. 1919. (Gimmene) Den ersättning Berglund fick var obetydlig: 40 andelar i tidningsföreningen samt ersättning för inventarier på redaktionen, papper o.dyl. Lorentz Johansson hade avrätt Berglund från att överlåta tidningen. Han var rädd för att den därmed skulle omläggas i högerriktning. Se brev från Johansson t. Berglund dat. den 7 sept. 1919. (Gimmene)
- 245) Beträffande förbindelserna mellan Ahlberg och Berglund se brev från den förre till den senare dat. den 12 okt. 1918 samt den 24 jan., 12 febr., 28 april och 19 juni 1919. (Gimmene) Den första ledaren av Ahlberg publicerades i Lb redan den 24 april 1919 och därefter medarbetade han då och då i tidningen.
- 246) Kontraktet dat. den 28 jan. 1920. (Centerpartiets arkiv.)
I ett meddelande i tidningen inför överlåtelsen (Lb den 4 dec. 1919.) underströks det särskilt, att tidningens hållning skulle komma att bli oförändrad.
Samtidigt som tidningsföreningen övertog Landsbygden utökades utgivningen på så sätt att tidningen utkom dels som tvådagars tidning, dels liksom tidigare som veckotidning. Hänvisningarna till tidningen i fortsättningen avser upplaga A, d.v.s. den upplaga som utgavs två gånger i veckan.
- 247) Se rubricerade manuskript samt brev från Ahlberg till Berglund dat. den 22 juni 1920. (Gimmene)
- 248) Se den i not 1 angivna litteraturen särskilt den där angivna intervjun med Thure Berglund. Avsägelsen av riksdagsmandatet meddelades av Berglund själv i Lb den 2 okt. 1919. Orsaken angavs vara sjukdom. Se dessutom brev från August Månsson i Backa t. Berglund dat. den 31 aug. 1919. (Gimmene) Se också nedan s. 107/1
- 249) Se nedan s. 107.
- 250) Se nedan s. 126 ff.
- 251) Se Lb den 14 febr. 1918.
- 252) Bondetidningen den 17 juli 1918.
- 253) Lb den 13 febr. och 27 nov. 1919 samt 21 jan. 1920.
- 254) Bondetidningen den 29 mars 1919.
- 255) Nord - Sverige den 13 mars 1920.
- 256) Nord - Sverige den 20 maj 1920.

- 257) Se t.ex. Västn.Nyheter den 4 febr. 1919, Dala-Bladet den 22 sept. 1919, lantm, Tidning den 3 maj 1920 samt not 202.
- 258) Lb den 12 aug. 1918.
- 259) Enl. ref från en diskussion i Bondetidningen den 5 febr. 1919. Denna höga siffra upprepades senare i flera andra tidningar.
- 260) Medelpads Dagblad den 7 och Lantm.Tidning den 30 juni 1920.
- 261) Lb den 22 juni 1921.
- 262) Enl. ref. från stämman i Lb den 14 juni 1922.
- 263) Se stadgan enl. not 197 § 7 ff.
- 264) Se s. 73.
- 265) I en rad bevarade brev från Eriksson till Berglund gör den förre ett mycket blekt intryck. Brevens är kortfattade och behandlar i huvudsak endast förslag som kommit upp om sammanträden av olika slag. Eriksson verkade desorienterad om vad som hände inom förbundet. Se brev från E. till B. dat. den 2 juli, 2 och 12 okt., och 3 dec. 1917, 7 jan., 14 april, 12, 26 och 28 maj, 5 juli, 8 okt., 4 och 31 dec., 1918, 29 april samt 12, 22 och 23 maj 1919. (Gimmene) En kortfattad artikel om Eriksson i Dala-Bladet den 23 mars 1919. Han var hette det där "ingen stridens man" men han hade stort förtroende och en rad kommunala uppdrag i sin hembygd.
- 266) Vad beträffar Berglunds inställning till frågan om valprogram se nedan s. 335
- 267) Ref. från sammanträdet i Lb den 17 jan. 1918.
- 268) Se brev från Nilsson t. Berglund dat. den 9 och 22 nov. 1917. (Gimmene)
- 269) Se brev från Erik Eriksson t. Berglund dat. den 2 juli samt från den-
samme t. Lorentz Johansson dat. den 22 okt. 1917. (Gimmene)
- 270) Se brev från Nilsson t. Berglund dat. den 18 febr. 1918 samt redogörelsen för mötet, undertecknad "Bondeförbundets riksdagsgrupp." (Gimmene) - Riksdagsmännen hade tydligen, när de talade om "stadgenlig tid" förväxlat bestämmelserna i stadgarna om förbundsstyrelsen med bestämmelserna om förbundsstämman. Detta var de inte ensamma om att göra och förväxlingen var i och för sig naturlig, eftersom de röstberättigade i båda organen var desamma.
- 271) Se brev från Erik Eriksson till Berglund dat. den 14 april, 12, 26 och 28 maj samt 5 juli 1918. (Gimmene)
- 272) Se Berglunds redogörelse i Lb den 11 juli 1918.
- 273) Se ref. i Dala-Bladet den 28 aug. 1918 från ett sammanträde med krets-föreningen, vid vilket C.G. Olsson klargjorde riksdagsgruppens inställning och en programkommitté tillsattes.

- 274) Se Kjellmans redogörelse i Bondetidningen den 5 sept. 1918.
- 275) Förslag till Bondeförbundets program. Gtb. 1918. (LUB) Båda programförslagen samt bondeförbundets och riksförbundets gällande program publicerades i Lb den 10 okt. 1918 tillsammans med en kort kommentar av Berglund.
- 276) Se t.ex. brev från ordf. i Skaraborgs norra krets, Viktor Egnell t. Berglund dat. den 10 aug. 1918 (Gimmene) samt det i not 273 angivna mötesreferatet.
- 277) Se t.ex. Bondetidningen den 31 aug. och 4 sept. 1918.
- 278) Se t.ex. artiklar av L. Johansson i Lb den 12 aug. och av Berglund den 19 sept. och 14 nov. 1918.
- 279) Kallelsen publicerad i Lb den 7 nov. 1918.
- 280) Lb den 14 nov. 1918.
- 281) Lb den 21 nov. 1918.
- 282) Se ref. från stämman av L. Johansson i Lb den 5 dec. samt ref. i Medelpads Dagblad den 30 nov. och 2 dec., Västmanlands Nyheter den 3 dec. och Bondetidningen den 4 dec. 1918. - Stämmans beslut i tidningsfrågan har berörts ovan s. 80 f.
- 283) Lb den 19 dec. 1918. Se även svar från Berglund i Lb den 9 jan. 1919 på en insändare som protesterat mot Berglunds beskrivning av läget.
- 284) Se brev från Erik Eriksson till Berglund dat. den 31 dec. 1918. (Gimmene)
Eriksson hade känt sig "mycket villrådlig" när Berglund inte kom med men böjt sig för majoritetens önskan. Knutsson hade dock gjort ett gott intryck på Eriksson.
I ett brev till Berglund dat. den 3 jan. 1919 (Gimmene) bad Knutsson att få de handlingar översända som han behövde för sitt arbete. Knutsson beklagade att Berglund inte varit närvarande vid sammanträdet.
- 285) Instruksjonen som helhet publicerad i Dala-Bladet den 17 jan. 1919.
- 286) Infört i t.ex. Lb den 13 mars 1919.
- 287) Se t.ex. Odal-Bonden den 1 och 5 febr. 1919.
- 288) Enligt det i not 293 angivna-program och stadgeförslaget s. 2.
- 289) Se Lb den 20 febr. 1919. Valprogrammet publicerat i samma nummer. Valprogrammet utgavs även som särtryck ur olika tidningar. (LUB)
- 290) Se brev från Erik Eriksson t. Berglund dat. den 23 maj 1919 (Gimmene) samt det i not 293 angivna program- och stadgeförslaget s. 7 och 22.
- 291) Se Dala-Bladet den 15 aug. 1919.

- 292) Se Bondetidningen den 12 juli och 13 sept. 1919.
- 293) Se t.ex. Lb den 20 och 27 mars 1919. Förslagen utgavs senare som broschyr: Program- och stadgekommitténs förslag till Grundprogram och Stadgar jämte Förtroenderådets yttrande. Lindsberg 1919. (LUB)
Se även utläggningar av K.V. Trång i Dala-Bladet den 19, 23 och 30 april, 2 och 5 maj 1919.
- 294) Lb den 20 mars 1919.
- 295) Lb den 3 april 1919.
- 296) Ibid.
- 297) Stadgeförslaget §§ 9, 13, 14.
- 298) Citatet från Lb den 19 juni 1919. Se dessutom Lb den 17 april, 1 och 22 maj, samt 5, 12 och 26 juni 1919.
- 299) Riksdagsbrev den 13 maj 1919. Jmf ledaren den 26 juni 1919.
- 300) Dala-Bladet den 30 april 1919. Se även ledare i tidningen t.ex. den 14 april och 4 juni 1919.
- 301) Västmanlands Nyheter 21 juni 1919.
- 302) Lantm.Tidning den 17 april 1919. Se även ledare den 10 och 24 april 1919.
- 303) Se not 293.
- 304) Från stämman föreligger ett handskrivet (Lorentz Johansson) protokoll samt en rad motioner, yttranden över dessa och en del andra handlingar. (Centerpartiets arkiv)
- Referat från och kommentarer till stämman i t.ex. Lb den 22 juli, Dala-Bladet den 30 juni samt 11, 18 och 23 juli, Hudiksvalls-Tidningen den 1 och Lantmännens Tidning den 3 juli 1919. Referaten i övriga tidningar var antingen mycket kortfattade eller saknades helt. Detta berodde tydligen på att pressen sommaren 1919 drabbades av en utdragen typografstreck.
- 305) Programmet och stadgarna utgavs efter stämman i en rad olika editioner. För denna genomgång har använts: Bondeförbundets grundprogram och stadgar. Antagna vid ordinarie förbundsstämman år 1919. Sundsvall 1919. (LUB)
- 306) Stadgarna § 13.
- 307) Se nedan s. 367 ff.
- 308) Till förbundsstämman med Bondeförbundet den 27 juni och följande dagar i Sthlm 1919. (Centerpartiets arkiv)
- 309) En kort artikel om Andersson i Uppland den 2 juli 1919. Enligt tidningen kunde han "med skäl benämnas nykterhetsverksamhetens organisatör och fader här i Uppland. I riksdagen hade han representerat liberalerna 1911 - 1914 men intagit en så självständig ställning "att han blev farlig för den begynnande professorspolitiken". Han bekämpades "med alla

möjliga påfund, vilket gjorde att han tog sin mats ur skolan och blev samlingsmannen för hela norra Upplands bonderörelse". Han kandiderade som bondeförbundare i valet 1917 men föll igenom. Vid landstingsvalet 1919 hade han valts in i landstinget.

- 310) Lb den 1 dec. 1920.
- 311) En kort artikel om Wedholm i Bondetidningen den 24 mars 1920.
- 312) Vad beträffar inställningen till riksdagsmän i ledningen se nedan s. 274 ff.
- 313) Lb den 18 sept. 1919.
- 314) Se de i not 319 angivna referaten.
- 315) Se t.ex. ref. av tal av G. Hedlund vid kretsstämma i Gävle, (Lantm. Tidning den 29 nov. 1920) samt referat av tal av Johan Johansson och G. Hedlund vid bondeförbundets 10-årsjubileum i Falköping. Lb den 8 dec. 1920.
- 316) Se t.ex. Bondetidningen den 11 och 15 okt. 1919. Endast den första artikeln publicerades i Landsbygden. Se Lb den 16 okt. 1919 samt kommentar av Berglund till artikeln i samma nummer.
- 317) De attityder som härvidlag gjorde sig gällande inom förbundet belyses på ett utmärkt sätt av några artiklar som Lorentz Johansson publicerade i Landsbygden efter sammanslagningen med riksförbundet. Se Lb den 23 nov. 1921, 18 febr. och 8 mars 1922. De båda senare artiklarna ingick i en polemik med riksförbundets förre organisationschef Elof Eriksson, vilken i tre artiklar som i febr. 1922 infördes i Södertälje Tidning kritiserade bondeförbundets centrala organisation och föreslog förbättringar. Erikssons artiklar utgavs också som särtryck: Elof Eriksson, Bonderörelsens organisation, Södertälje 1922.
- Eriksson föreslog bl.a. att man skulle anställa en akademiskt bildad person som förbundssekreterare, vilken helt skulle kunna ägna sig åt såväl organisatoriska frågor som åt att till förbundets fromma följa upp de dagspolitiska frågorna. Lorentz Johansson avvisade kategoriskt detta förslag: "Akademiskt utbildad person t. riksombudsman eller förbundssekreterare sammanfaller icke med Bondeförbundets idéer." Lb den 8 mars 1922. Replik av Eriksson i Lb den 22 mars 1922.
- 318) Se ovan s. 92 samt nedan s. 114 f.
- 319) Ref. från stämman i t.ex. Nord-Sverige den 8 samt Lb och Bondetidningen den 9 juni 1920.
- 320) Han hade vid stämman fått uppbära kritik för inaktivitet. Se Odal-Bonden den 12 juni 1920.
- 321) Valprogrammet publicerades i förbundets tidningar och utgavs som broschyr: Bondeförbundets valprogram. Antaget vid extra förbundsstämma den 4 juni 1920. Sundsvall 1920. (LUB)
- 322) Dala-Bladet den 7 april 1920.

- 323) Nord-Sverige den 10 juni 1920.
- 324) Lb den 29 juni 1921.
- 325) Se nedan s. 364 ff.
- 326) Resebrev av Kjellman i Lb den 26 mars 1914.
- 327) Se Lb den 22 mars och 17 maj 1917, samt En utredning om Bondeförbundets program. Falköping 1917. (LUB)
- 328) Se t.ex. brev till Berglund från Hugo Lindvall dat. den 2 april 1917 och från Karl Norrlender dat. den 5 maj 1917. (Gimmene) Se även ref. i Lb den 10 maj 1917 från sammanträde med kretsföreningen i Kronobergs östra krets.
- 329) Se not 15.
- 330) Se not 177. Se även brev från L. Johansson t. Berglund dat. den 17 juli 1918. (Gimmene) "Jag är överhopad med skrivelser från Norrbotten (där han nyligen varit på föredragsturné) att de äntligen vill ha mina föredrag i tryck."
- 331) Det är tid att bönderna vakna. Gtb. 1920 (LUB)
- 332) Bondeförbundets valhandbok 1921. Falköping 1921.
- 333) Utöver vad som tidigare angivits kan nämnas att några ledare ur Landsbygden vid ett par tillfällen spreds som särtryck. Se Med anledning av Jordbrukarnas riksförbunds valalliansförsök. Uppsala 1917, samt Demokrati och dess utveckling i vårt land. Falköping 1918. (LUB)
- Inför valet 1917 utgavs av okänd författare en pamflett: Böra jordbrukarna organisera sig? Svar till "En bondson" af En verklig bonde. Härnösand 1917.
- 334) Lb den 24 april 1919.
- 335) Lb den 1 maj 1919. En förteckning över deltagarna finns i L. Johanssons i not 177 angivna agitationsskrift.
- 336) Lorentz Johansson tycks inte heller ha haft några större förhoppningar om deras kommande verksamhet. Se brev från L. Johansson t. Berglund dat. den 19 juli 1919. (Gimmene) En av deltagarna, Gerhard Strindlund, skulle dock senare komma att spela en framträdande roll inom bondeförbundet. Han insattes i riksdagen redan genom valet 1920.
- 337) Se nedan s. 171 ff.
- 338) Lb den 1 dec. 1920.
- 339) 1916 års stadgar § 1.
- 340) 1919 års stadgar § 1.
- 341) Se ovan s. 92.

- 342) Bondetidningen den 2 juli 1919.
- 343) Rapport över kassans ställning av den 31 dec. 1921. (Centerpartiets arkiv)
- 344) Johan Johanssons son Herbert Friggeråker har vid samtal förklarat: "Allt vad vi kunde skrapa ihop på gården gick oavkortat till bondeförbundet, Bondetidningen och fars resor." Hj. Svensson i Grönvik har vid samtal berättat, att han aldrig fick någon ersättning för sina utgifter för agitationsresorna. Han offrade även i övrigt mycket på bondeförbundet och sade sig ha varit tvungen att gå i konkurs om han inte blivit riksdagsman genom 1920 års val. "Agitationen fick inte kosta någonting, ty det fanns inga pengar."
- 345) Se den i not 1 angivna intervjun med Thure Berglund.
- 346) Se ref. av tal vid Södra Råda avdelnings 40-årsjubileum i Svenska Landsbygden den 4 maj 1951.
- 347) Enligt ett brev från kassörskan på tidningen Frida Sjöberg till Berglund dat. den 9 nov. 1918. (Gimmene)
- 348) Se de i not 303 angivna referaten från 1919 års stämma, artikeln "Till riksstämman" i Bondetidningen den 19 maj 1920, samt ref. från 1920 års stämma i Bondetidningen den 9 juni 1920, där inlämningsresultatet redovisades.
- 349) Se de 319 angivna referaten från 1920 års stämma, ett upprop från förbundssekreteraren i t.ex. Lb den 13 okt., Bondetidningen den 23 okt. samt ett inlägg av förbundssekreteraren i Lb den 8 dec. 1920.
- 350) Revisionsberättelse för år 1922. (Centerpartiets arkiv)

Noter till avsnitt C.

- 351) Se s. 65 f.
- 352) Referat i VLoF den 26 nov. 1913.
- 353) Se brev från L. Johansson, som varit närvarande, till Berglund dat. den 22 nov. 1915 (Gimmene) Se vidare nedan s. 379
- 354) Artikel av Stolt i VLoF den 1 dec. 1917.
- 355) Program och stadgar för svenska bondeförbundet har inte kunnat återfinnas. De har dock med lätthet kunnat rekonstrueras enligt följande: Den vid mötet i Falköping den 27 juli 1913 tillsatta och av Dürango ledda organisationskommittén (se ovan s. 37) utarbetade ett "Förslag till stadgar och program för Bondeförbundet", som trycktes. Falköping 1913. (LUB) Att det verkligen är fråga om dürangogruppens program och

stadgar framgår av ledare i Lb den 16 okt. 1913, där förslaget kritiserades, och av JoF den 27 nov. 1913 där programmet publicerades. Detta program - och stadgeförlag antogs av svenska bondeförbundet vid det konstituerande mötet i Stockholm den 18 och 19 mars 1914 med några förändringar som återgavs i JoF den 26 mars 1914.

Det kan nämnas att Berglund, när han under konflikten med Dürango gjorde upp stadgar för sitt bondeförbund tydligen utgick ifrån dürango-kommitténs förslag. Ett exemplar av detta försett med insatsblad och med strykningar, ändringar och tillägg av Berglunds hand förvaras i Gimmene gårds arkiv.

Vad den skånska grenen av rörelsen beträffar så har "Stadgar och program för Skåne af Svenska Bondeförbundet", Malmö 1914, (LUB) återfunnits, däremot inga program eller stadgar för Skånska bondeförbundet. Det troliga är att några sådana aldrig trycktes.

De stadgar och program som antogs vid konstituerandet av jordbrukarnas riksförbund den 6 febr. 1915 har inte kunnat återfinnas. Ett flygblad som återger programmet föreligger dock: "Svenske Jordbrukare!" Sthlm 1915. (LUB)

Det program som antogs för jordbrukarnas riksförbund vid mötet den 20 nov. 1915 publicerades i VLoF den 26 nov. 1915. Detta program är identiskt med det program som ingår i "Jordbrukarnas riksförbund, Program och stadgar". Sthlm 1916 (LUB). Det är därför troligt att även de stadgar som här föreligger är de som antogs vid mötet den 20 nov.

I riksförbundets program och stadgar företogs 1917 en del förändringar. Se "Program och stadgar för Jordbrukarnas riksförbund." Sthlm 1917. (LUB)

356) Se VLoF den 7 juli 1917, den 15 jan. 1919 (där han kallades "den riksbekante lustigkurren") samt Bondetidningen den 22 febr. 1919.

357) VLoF den 17 dec. 1915. Stolt avgick som ansvarig utgivare i början av år 1917 och efterträddes av Gustaf Eriksson. Se VLoF den 9 febr. 1917. Han medarbetade dock även därefter.

358) Dürango hade en särpräglad satsbildning som gör det lätt att känna igen vad som skrivits av honom.

359) Se ref. i VLoF den 12 maj 1916.

360) Enligt vad Eriksson uppgett vid samtal.

361) Se ovan s. 53 och 63.

362) Se artiklar om Nyberg i VLoF den 10 sept. 1915 och 14 juli 1916.

363) VLoF den 29 dec. 1916.

364) VLoF den 12 mars 1919.

365) Se VLoF den 1 okt. samt 12, 19 och 22 nov. 1915.

366) De båda mest verksamma resetalarna var en Birger Hellberg och en Fredrik Weizer, vilka tjänstgjorde i agitationen under en lång följd av år. I övrigt är det troligt att det var ganska stor omsättning på resetalarna. Nya namn dök då och då upp i tidningens spalter och gamla försvann.

- 367) Se not 359.
- 368) VLoF den 12 jan. 1917.
- 369) Se ref. enligt not 391.
- 370) Separata redogörelser för valkretsförbunds tillkomst i VLoF den 9 och 16 mars, 13, 20 och 27 april samt 1 juni 1917.
- 371) Se VLoF den 20 april och 1 juni 1917.
- 372) Enligt redogörelse av Weizer i VLoF den 7 april 1917.
- 373) Se VLoF den 14, 21 och 25 juli samt 15 aug. 1917.
- 374) VLoF den 12 och 21 dec. 1917.
- 375) I prenumerationsanmälan för 1918. Införd bl.a. den 14 dec. 1917.

- 376) I samband med valkretsförbundens årsmöten våren och sommaren 1918 publicerades en del uppgifter om medlemsantalet. Enligt dessa hade

Malmöhus södra valkrets	2.000 medlemmar	VLoF den 14 april
" mellersta "	2.600 "	" " 17 "
" norra "	2.500 "	" " 21 "
Kristianstads sydöstra "	1.800 "	" " 28 "
" nordväst."	1.200 " = 10.100	" " " "
<hr/>		
Hallands "	4.000 "	" " " "
Blekinge "	1.200 "	" " 31 "
Gotland "	1.500 "	" " 19 mars
Jönköpings västra "	800 " = 7.500	" " 18 juni

I samband med konstituerandet av kretsarna uppgavs dessutom för

Göteborgs och Bohus södra	2.200 medlemmar	VLoF den 8 febr.
" " norra	800 " = 3.000	" " " "

För de här nämnda kretsarna redovisades således sammanlagt 20.600 medlemmar. Ett betydande antal medlemmar bör ha funnits även i andra valkretsar t.ex. Östergötlands båda.

- 377) VLoF den 8 febr. 1918.
- 378) VLoF den 28 maj och 2 juli 1918.
- 379) VLoF den 25 och 28 okt. 1918.
- 380) VLoF den 38 mars och 24 sept. 1919. Avdelningar fanns bildade i fyra härader i Skaraborgs södra krets och ett i den norra. Riksförbundet deltog i landstingsvalet 1919 i dessa områden men inte i riksdagsvalet 1920.
- 381) VLoF den 7, 9 och 10 april samt 15 och 18 maj 1920.
- 382) För upplysningar om Nils Johansson se artiklar i VLoF den 10 sept. 1915, 14 april 1916 och 13 mars 1921, samt klippboken Från Bränalt till Dahl

- 1917 - 1942. Halmstad 1943. Johansson hade enligt de ovan nämnda artiklarna som högerriksdagsman varit i "ständig opposition" mot sitt parti.
- 383) Aktionerna var enligt vad Eriksson meddelat vid samtal noggrant förberedda. Kallelser till agitationsmötena utsändes med ledning av hushållningssällskapens medlemsregister. Kommunalordförändarna eller liknande förtroendemän ute i socknarna vidtalades att ordna med lokaler, affischering o.dyl.
- 384) VLoF den 12 sept. 1919.
- 385) Uppllysningar lämnade vid samtal. Se också E. Eriksson Minnen från Bonderörelsens kampår, Sthlm 1963. s. 8 ff. Se vidare nedan s. 146 ff.
- 386) Vad beträffar arbetet med distriktsorganisationens utbyggnad se VLoF den 6 febr. och 17 juni 1920. Distriktens omfattning och bemanning framgår av de "organisationsrutor" som infördes i tidningen. Se t.ex. VLoF den 18 juli och 6 okt. 1920. Se dessutom Jordbrukarnas Riksförbunds Distriktsorganisation, Instruktion utfärdad av Centralstyrelsens Arbetsutskott. Sthlm 1919. (LUB)
- 387) Se artikel av Eriksson i Lb den 22 mars 1922.
- 388) Se nedan s. 180 ff. och s. 191 ff.
- 389) Se förbundets stadgar enligt not 355. Vid en förbundsstämma i juni 1920 ändrades förbundets stadga enligt referat i VLoF den 17 juni 1920, men det omtalades inte på vad sätt. Någon edition med de förändrade stadgarna har inte påträffats. Den senaste utgåvan av förbundets stadgar som påträffats, Stadgar för Jordbrukarnas Riksförbund. Sthlm 1920. (LUB) är ett omtryck av de 1917 antagna och i not 355 angivna stadgarna.
- 390) Se nedan s. 214 ff samt s. 149 ff.
- 391) Ref. i VLoF den 8 juni 1917 och 16 juni 1920.
- 392) Ref. i VLoF den 24 jan. 1919 och 1 jan. samt 11, 12 och 14 juni 1921.
- 393) Ref. i VLoF den 17 och 24 nov. 1916 och 14, 17, 21 och 24 nov. 1917.
- 394) Se VLoF den 15, 22 och 29 juli samt 5 och 13 aug. 1915 samt Jordbrukarnas Riksförbund, Några vinkar och råd med avseende på sockenföreningars bildande. Sthlm 1916 och 1918. (LUB)
- 395) Se nedan s. 164 ff.
- 396) VLoF 7 april 1916.
- 397) Bondepartiernas inställning till och arbete för den ekonomiska föreningsrörelsen skall inte närmare redovisas i denna avhandling annat än i ett speciellt avseende. Se nedan s. ff. Här skall endast nämnas att den ekonomiska föreningsrörelsen var föremål för livlig uppmärksamhet inom båda förbunden. Det förelåg dock en attitydskillnad dem emellan. Inom bondeförbundet var man kritiskt inställd till den existerande föreningsrörelsen. Vid förbundsstämman 1920 tillsattes en "ekonomisk kommitté" med uppdrag att komma med förslag till åtgärder i dessa frågor. Kommitténs betänkande förelåg först 1922. I detta lades

fram en mycket omfattande planritning till en landsomfattande ekonomisk föreningsrörelse. Syftet var att skapa en helt ny organisation. Förslaget kom dock aldrig att realiseras. Se Lantmännens ekonomiska sammanslutning. Redogörelse och förslag från Bondeförbundets ekonomiska kommitté. Leksand 1922. (Centerpartiets arkiv) Inom riksförbundet var man mera benägen att satsa på en utbyggnad av den föreningsrörelse som redan fanns. Men det är troligt att man från början hade tänkt sig att riksförbundet även skulle bli en samordnande topporganisation för den ekonomiska föreningsrörelsen. Härvidlag blev dock riksförbundarna satta på efterhand. I febr. 1917 bildades nämligen Sveriges allmänna lantbrukssällskap, vilket från början lade upp ett brett program för jordbruksnäringens ekonomiska utveckling. Se Sveriges Lantbruksförbund 1917 - 1942. Sthlm 1942. Riksförbundarna, som inte hade någon del i lantbrukssällskapets tillkomst, uppfattade det till en början som en ny konkurrentorganisation och kommentarerna i VLoF till det inträffade var mycket kritiska. Se VLoF den 23 och 30 mars 1917. Den nya organisationen karakteriserades som en organisation av storgodsägare och högermän. Ganska snart tycks dock ett slags modus vivendi ha upprättats mellan de båda organisationerna. Se VLoF den 11 maj 1917. Men ännu i början av år 1918 förekom det utfall i VLoF mot lantbrukssällskapet. Se VLoF den 8 jan. 1918.

Lantbrukssällskapet arbetade dock under den här behandlade perioden i huvudsak på det centrala planet som en allmän upplysnings- och serviceorganisation. Det var först långt senare som sällskapet i form av Sveriges lantbruksförbund skulle få någon större betydelse för den ekonomiska föreningsrörelsens organisatoriska utbyggnad. Den enda gren av ekonomisk föreningsrörelse som vid bondepartiernas framträdande hade någon mera landsomfattande verksamhet var de s.k. lantmannaföreningarna. För dessa fanns redan från 1905 en topporganisation. Se Svenska Lantmännens Riksförbund 1905 - 1955. Sthlm 1955.

- 398) Se VLoF den 17 nov. 1916.
- 399) I Åhs kommun i Jönköpings län. Den invigdes under mycken pomp och ståt. Se ref. i VLoF den 5 jan. 1920.
- 400) Se VLoF t.ex. den 28 april och 1 juni 1920, samt Var höra jordbrukets män och kvinnor politiskt hemma? Sthlm 1920, och Hälsning. Sthlm 1920. (LUB)
- 401) VLoF den 5 okt. 1920.
- 402) Se Partierna och jordbrukets livsfrågor. Sthlm 1917. (LUB)
- 403) Jordbrukarnas Riksförbunds Valprogram för landstingsmannavalet 1919. Sthlm 1919. (LUB) samt Till Sveriges jordbrukande folk. Sthlm 1919. och Vad som är att iakttaga inför landstingsmannavalet 1919. Sthlm 1919. (LUB)
- 404) Inför riksdagsmannavalet 1920. Några synpunkter och erinringar sammanställda till tjänst för J.R.:s valledningar och agitatorer. Av Förbundssekreteraren. Sthlm 1920, samt Jordbrukarnas Riksförbunds "Valkatekes" för andrakammarvalet 1920. Till tjänst för förbundets agitatorer. Sthlm 1920. (LUB)

- 405) Den politiska Bonderörelsen. Förhållandet mellan Jordbrukarnas riksförbund och Bondeförbundet. Sthlm 1918.
- 406) Nils Vohlin: Den politiska bonderörelsen i Sverige och dess framtidsuppgifter. Uppsala 1918. Den Svenska bonderörelsens politiska uppgift. Sthlm 1919. och Bondepolitik. Sthlm 1921. (LUB)
- Dessutom intogs föredraget Bonderörelsen som världsörelse i Svenska Jordbrukets årsbok. 1919.
- Denna årsbok som också utgavs 1918 och 1920, tycks ha utgetts åtminstone under medverkan av riksförbundet. Medarbetarna i volymerna - som förutom uppsatser i jordbruksekonomiska frågor också innehöll redogörelse för jordbruksfrågorna i riksdagen - var i flertalet fall flitigt verksamma som skribenter i VLoF.
- 407) Se VLoF den 18 maj och 8 juni 1917. Bestämmelsen infördes inte i stadgan, men det är tydligt att den tillämpades.
- 408) VLoF den 2 febr. 1917.
- 409) Se artikel i Lb den 22 mars 1922.
- 410) Se VLoF den 18 jan. 1918 och 22 nov. 1920.
- 411) Se t.ex. VLoF den 19 aug. och 5 nov. 1915, 23 juni och 15 dec. 1916, 3 och 10 nov. 1917, 10 dec. 1918, 21 nov. 1919 och 5 och 6 okt. 1920.
- 412) VLoF den 23 febr. 1917.
- 413) Se VLoF den 5 och 8 febr. 1918 och 21 juni 1918. Citatet från den 21 juni.
- 414) Se VLoF den 4 okt. samt 9 och 10 dec. 1918.
- 415) Se VLoF den 9 dec. 1918. Det politiska innehållet i veckoupplagen var genomgående detsamma som i huvudupplagen. Ledarna - oftast två ibland tre - var direkta avtryck av ledare i huvudupplagen. De hänvisningar som göres i denna avhandling avser för hela perioden huvudupplagen.
- 416) Se VLoF den 17 okt., 30 nov. och 10 dec. 1920. Se även vad beträffar tidningens affärer en artikel av O. Sjunneson i Svenska Landsbygden den 1 dec. 1960.
- 417) Se styrelsen och revisionsberättelser för tidningsföreningen perioden 1/1 - 10/6 1922 samt likvidatorernas berättelse m.m. Sthlm 1923. (LUB)
- 418) Vid samtal har Eriksson uppgivit att "alla medel som förbundet fick in gick till det olycksaliga tidningsföretaget". Se även E. Eriksson, Minnen från Bonderörelsens kampskede. Sthlm 1963. s 6 f. Sjunneson uppgav i den i föregående not angivna artikeln att "den årliga förlusten hade rört sig kring 350,000 kr."
- 419) Se VLoF den 19 febr. 1918.
- 420) VLoF den 21 nov. 1919 och 2 okt. 1920.

- 421) Se Erikssons i not 418 angivna skrift s. 3 ff.
- 422) VLoF den 3 och 10 nov. 1917.
- 423) Se ref. i VLoF den 24 nov. 1917.
- 424) Se Einar Bager, Skånska Dagbladet 1888 - 1938. Minnesskrift till 50-årsjubileet. Malmö 1938. s. 49 ff. samt Erikssons i not 418 angivna skrift s. 4 ff.
- 425) Sk.D. den 14 okt. 1919.
- 426) Sk.D. 12 dec. 1919 och 10 jan. 1920.
- 427) Sk.D. den 19 aug. 1920.
- 428) Sk.D. den 8 dec. 1920.
- 429) Se redogörelser i Falkenbergs-Posten 13 dec. och i Hallands Nyheter den 16 dec. 1919. Tidningens redaktör Filip Pärsson, övertogs från den inköpta tidningen. Tidningen utkom tre gånger i veckan.
- 430) Se nedan s.
- 431) Se Mariefreds Tidning den 21 och 31 juli, samt den 4 aug. 1920. Red. S. Sylwan, som redan tidigare varit anställd inom tidningsföretaget.
- 432) Se protokoll från sammanträde med södra valkretsförbundet den 25, med mellersta den 26 och med norra den 27 maj 1921. (I Riksdagsvalkretsarnas protokoll, Centerpartiets arkiv, Malmö)

Noter till avsnitt D.

- 1) En utmärkt översikt över här tangerade frågor ges i Carl Mannarfelt, Livsmedelspolitik och livsmedelsförsörjning 1914 - 1922. Uppsatsen ingår i E. Heckscher, Bidrag till Sveriges ekonomiska historia del 1. Sthlm 1926. En redogörelse för livsmedelsfrågornas behandling i riksdagen fram t.o.m. 1918 lämnas i O. Gellerman, Staten och jordbruket 1867 - 1918. Sthlm 1958. s. 239 ff.
- 2) Se t.ex. Berglund i Lb den 13 sept. 1917 och VLoF 30 juli 1918.
- 3) VLoF den 25 juli 1917. Jmf. t.ex. VLoF den 22 juni 1917 och 7 juni 1918.
- 4) Lb den 5 juli 1917.
- 5) Lb den 6 juni 1918.
- 6) Lb den 5 sept. 1918.
- 7) På en enda sida i ett nummer av Bondetidningen (3 juli 1918) kunde man finna ledare, artiklar och notiser med följande rubriker: "Gud hjälpe

oss! Den nya ransoneringsplanen blir en verklig landsolycka." "Hur F.H.K. hindrar livsmedelsproduktionen." "Fiskalväsendet över bönderna." "Lyammelaktigt uppträdande av livsmedelsinspektör."

- 8) Se redogörelse i Lb den 29 mars 1917.
- 9) Se redogörelse i Uppland den 11 dec. 1918 och 11 jan. 1919.
- 10) Se ovan s. 70 f.
- 11) Petitionens innehåll avtrycktes i Lb den 16 mars 1916. Se även Lb den 25 maj 1916. - Bortåt 200 petitionslistor med sammanlagt omkring 3.000 namnunderskrifter förvaras i Gimmenearkivet.
- 12) Se ovan s. 72.
- 13) Se Lb den 15 mars 1917.
- 14) John F. Kjellén, Efteråt s. 93. - Kungen skall ha blivit upprörd över att orden "vi kräva" kom med i det tal som Erik Eriksson höll.
- 15) Framförallt kritik av storfinans och bankväsende. Resolutionen publicerades i Lb den 8 mars 1917.
- 16) Lb den 17 jan. 1918.
- 17) Skrivelsen återgiven i Bondetidningens referat från stämman den 5 dec. 1918.
- 18) Se Berglunds redogörelse i Lb den 5 juli 1917.
- 19) Se ref. från mötet i Dala-Bladet den 23 okt. 1918. Tidningens dåvarande redaktör, John Larsson, var emot projektet. Se ledare den 23 okt. och 4 nov. 1918. Strax efteråt blev han avskedad.
- 20) Intervju med Nilsson i Uppland den 1 nov. 1918.
- 21) Lantmännens Tidning den 7 nov. 1918. Se även t.ex. Medelpads Dagblad den 22 okt. 1918.
- 22) Dala-Bladet den 20 nov. 1918. Se även VLo F den 22 nov. 1918 där Dürango avhånade Nilsson och hans förolyckade bondetågsplaner.
- 23) Se t.ex. VLoF den 28 nov. 1917.
- 24) VLoF den 4 maj 1917.
- 25) VLoF den 11 maj 1917.
- 26) Se redogörelse för aktionen i VLoF den 15 sept. 1916 där också skrivelsen återgavs.
- 27) Se t.ex. VLoF den 22 och 29 sept. 1916.
- 28) Redogörelse och skrivelse i VLoF den 9 och 11 febr. 1917.

- 29) Se t.ex. VLoF den 23 febr. och 2 mars 1917.
- 30) Framställningen redovisad i VLoF den 21 juli 1917.
- 31) Se VLoF den 26 och 29 okt. 1918. Opinionsmötena redovisade i de följande numren av tidningen.
- 32) Se VLoF den 11 jan. 1918.
- 33) Uppslaget lanserades i VLoF den 26 juli 1918. De organisationer som man tänkte sig skulle ingå i denna nämnd var förutom riksförbundet, bondeförbundet, Sveriges allmänna lantbrukssällskap och åvenska lantmännens riksförbund. I VLoF den 3 sept. 1918 meddelades det att arbetsutskottet vidarebefordrat förslaget.
- 34) I VLoF den 8 okt. 1918 meddelades det att planen fått uppges. Lantbrukssällskapet hade avvisat det. Hur de andra inbjudna reagerat omtalades inte.
- 35) Se de utförliga redogörelserna i VLoF den 17 och 20 okt. 1917 samt NDA den 17 och 18 okt. 1917. Elof Eriksson som var närvarande men inte tillhörde de ledande var missnöjd med mötets "opolitiska" karaktär. Se VLoF den 17 okt. 1917.
- 36) Se VLoF den 17 nov. 1917.
- 37) Se nedan s. 360f.
- 38) Förutom de ovan nämnda resolutionerna och protestskrivelserna hänvisas till följande urval ledare och ledande artiklar: Lb den 9 mars, 20 juni och 28 sept. 1916, 26 april och 21 juni 1917, samt 28 mars 1918. VLoF den 21 jan., 5 maj och 25 aug. 1916, 7 jan., och 27 april 1917 samt 19, 23 och 26 juli 1918. Bondetidningen den 8 och 30 maj, 12 juni och 14 sept. 1918. Dala-Bladet den 5 juli 1918. Medelpads Dagblad den 18 okt. och 23 nov. 1918. Uppland den 11 maj och 2 okt. 1918. Lantmännens Tidning den 9 nov. 1917 och 17 okt. 1918.
- 39) Denna anmaning förklarade inte chörd. I sak torde man dock från bondepartiernas sida inte ha haft någon framgång med alla de framställningar som gjordes. I en sammanfattande redogörelse vid riksförbundets förbundsmöte 1920 hette det att alla de framställningar som gjorts till regeringen "lämnats utan avseende". Se VLoF den 16 juni 1920.

Noter till avsnitt E.

- 1) Genomgången av valen är i huvudsak endast översiktlig. Detaljer har tagits med endast i den mån som de är nödvändiga för sammanhanget eller eljest bedömts vara av särskilt intresse. En detaljerad genomgång av valen skulle ha krävt ett betydande utrymme och sprängt ramen för denna avhandling. En sådan genomgång skulle också ha nödvändiggjort en mycket noggrann undersökning av ett stort antal lokaltidningar. En sådan undersökning har av tidsskäl inte kunnat göras.

Den offentliga valstatistiken har i huvudsak accepterats som riktig. På några punkter har den dock kompletterats och korrigerats. När så skett har detta särskilt markerats.
- 2) SOS Landstingsmannavalet 1914 s. 61 not. 37. Om bondeförbundets valdeltagande se Lb den 26 febr., 5 mars och 9 april 1914 samt Falköpings Tidning den 11 och 13 mars 1914. I Lb den 9 april uppgavs det att det för mandat endast krävts att ytterligare ett 20-tal medlemmar röstat på förbundet. Skulden för misslyckandet lades på högern och dess i valkretsen dominerande tidning (Falköpings Tidning) som på allt sätt skall ha motarbetat bondeförbundarna. I en kommun skall bondeförbundets valsedlar ha undanhållits väljarna.
- 3) Se artikel av Berglund i Lb den 3 sept. 1914.
- 4) Lb den 20 aug. 1914. Vad beträffar valförberedelserna se Lb särskilt den 9, 16 och 23 juli, 20 och 27 aug., och 3 september 1914 samt JoF den 9 juli och 27 aug.
- 5) SOS Riksdagsmannavalet 1912 - 1913 samt hösten 1914 s. 185. Valresultatet valdistriktvis i Lb den 17 sept. 1914.
- 6) Se Lb den 17 och 24 sept. 1914.
- 7) Se JoF den 9 juli och Lb den 23 juli 1914.
- 8) JoF den 27 aug. 1914. Det är tydligt att även en del organiserade bondeförbundare avstod från att stödja partiet i valet. Enligt en uppgift i Lb den 3 sept. 1914 hade förbundet omkring 1.700 medlemmar och man räknade med att det behövdes stöd från ungefär ytterligare 1.300 väljare för att ett mandat skulle vinnas. Knappt hälften av medlemmarna stödde således förbundet i valet.
- 9) Se Lb den 17 febr., 2, 9 och 23 mars samt 6 april 1916.
- 10) SOS Landstingsmannavalet 1916 s. 25, tab. 1 s. 42 ff. samt s. 63 not 36 och 42. Sammanlagt avgavs 822 valsedlar på bondeförbundet i de tre kretsarna i Hälsingland, 265 i Skaraborgskretsarna, 68 i Älvsborgskretsen och 61 i valkretsen i Stockholms län. Uppgifterna är på grund av otillfredsställande redovisning i statistiken något osäkra.

Vid förestakammarvalet i Gävleborgs län 1917 röstade de båda bondeförbundarna samman med högern och liberalerna. Se SOS Riksdagsmannavalet 1915 - 1917 tab. 1 sid 72.
- 11) Lb den 6 april 1916.

- 12) Lb den 24 maj 1917.
- 13) Se sid. 335.
- 14) Se referat i VLoF den 13 april 1917.
- 15) Enligt VLoF den 4 maj 1917.
- 16) Se referat i VLoF den 8 juni 1917.
- 17) Valkretsindelningen och de förändringar (de var obetydliga) som gjordes i denna under perioden framgår av SOS riksdagsmannavaLEN 1909 - 1911 s. 18 ff., våren 1914 s. 3 ff., 1915 - 1917 s. 19 ff., samt 1918 - 1920 s. 19 ff.

Stockholms stad var delad i två valkretsar, Norrköping - Linköping utgjorde en, Hälsingborg - Landskrona - Lund en, Malmö en och Göteborg en. Valkretsindelningen i övrigt framgår av de i avhandlingen infogade kartorna. Det bör påpekas att den gränsdragning som där gjorts inte är helt exakt riktig. Det mödosamma detaljarbete som en exakt gränsdragning skulle ha krävt har inte ansetts motsvara värdet. Den gränsdragning som gjorts har skett efter uppgifterna i den ovan nämnda valstatistiken och med hjälp av Folke Thunborg, Den nya kommunindelningen i text, statistik och kartor. Sthlm 1950.

- 18) I SOS 1917 (s. 50, tab. 2 s. 74 ff., tab 4 s. 152 ff. och tab. 8 s. 174 ff.) har inte noterats att JR deltog i valet i Uppsala läns valkrets. Att så skedde är dock uppenbart. Valsedeln för valkretsen publicerades tillsammans med valsedlar för flertalet av de valkretsar i vilka JR deltog i VLoF den 29 aug. 1917. I SOS riksdagsmannavaLEN 1918 - 1920 har dock statistiska centralbyrån korrigerat sitt misstag. Se s. 47 not 1. Av denna korrigering framgår att JR i Uppsala län fick 737 röster. Denna korrigering har inarbetats i den i denna avhandlingen gjorda redovisningen för 1917 års val.

Det förtjänar att påpekas att omval var vanliga under den period som denna avhandling omfattar. Resultaten av de ursprungliga valen redovisades visserligen i SOS i en särskild tabell (Se t.ex. SOS 1917 tab 8 s. 61) men detaljredovisningen för valkretsarna och slutsamringarna av valresultaten återgav helt naturligt utfallen vid de definitiva valen. Den principen har också följts i denna avhandling.

I detta sammanhang kan dock vad beträffar valet 1917 noteras följande: JR deltog i det ursprungliga valet i Kristianstads läns nordvästra valkrets men erhöll endast 24 röster och ställde inte upp i omvalet. (Se även VLoF den 14 nov. 1917). I Jämtlands läns norra valkrets deltog inte JR i det ursprungliga valet men väl i omvalet. (Se även VLoF den 7 dec. 1917). Bondeförbundet ställde i det ursprungliga valet upp i Hallands läns valkrets men erhöll endast 80 röster och deltog inte i omvalet.

JRs valdeltagande i Kristianstads läns nordvästra och bondeförbundets i Hallands valkrets visar bl.a. att förbunden var redo att pröva lyckan även i sådana valkretsar där utsikten till framgång måste ha bedömts vara ringa.

- 19) Se SOS enligt föregående not. Mandatvinsterna är markerade på kartorna s. 180 - 182.

- 20) Se VLoF den 19 och 29 september 1917. De båda personer det gällde var lantbrukaren Nils Svensson i Långelanda, Värmland - hans handlingssätt vållade uppenbarligen stor uppståndelse inom JR:s valkretsorganisation i Värmland (se sammanfattande redogörelse för fallet i VLoF den 5 juli 1918) - samt länsagronomen P.S.Hedlund i Östersund.
- 21) Lantbrukaren Herman Andersson i Grimbo. Denne liksom Hedlund omvaldes av riksförbundet vid 1920 års val. Andersson i Grimbo hade länge fått beröm i VLoF (se t.ex. den 10 febr. 1916) för sina insatser i riksdagen och hade tydligen varit på glid mot JR.
- 22) Se redogörelse för fallet i VLoF den 13 och 28 aug. 1919.
- 23) Se not 18.
- 24) Resultatet för Medelpad är dock egentligt eftersom högern som nämnts inte deltog i valet med egen lista. I valet 1920 - då högern ställde upp - fick bondeförbundet 16,91 % av rösterna. Partiet behöll dock det 1917 vunna mandatet.
- 25) Se SOS 1917 tab. 2 s. 74 ff.
- 26) Uppgifterna om valet hämtade ur SOS Landstingsmannavalet 1918. Se särskilt tab. 1 s. 50 ff. och tab. 8 s. 102 f.
- 27) Se nedan sid. 215.
- 28) Se ovan sid. 75 ff.
- 29) Se SOS riksdagsmannavalet 1918 - 1920 s. 72 och VLoF den 20 och 24 sept. 1918.
- 30) Ref i VLoF den 24 jan. 1919.
- 31) Ref i BLb den 20 febr. 1919.
- 32) Uppgifterna hämtade eller framräknade ur SOS Kommunala valen 1919. Se särskilt tab. 1 s. 32, tab. 2 s. 74 ff. och tab. 3 s. 89.
- Valdeltagandet på landsbygden var ungefär detsamma i de båda jämförda valen - 64 % 1917 och 65 % 1919. 1919 röstade dock även kvinnorna. 48,6 % av landsbygdsrösterna avgavs av kvinnor, vilket man får ta hänsyn till vid en jämförelse av röstsiffrorna vid de båda valen.
- 33) Se redogörelserna för valet i SOS Riksdagsmannavalet 1918 - 1920 särskilt tab. B s. 7 och tab. 1 s. 66 ff.
- 34) Utförlig redogörelse för fallet Rutquist i Boden-Kuriren den 17 sept. 1920. Se även VLoF den 28 febr. och Lb den 3 mars 1917 samt SOS 1918 - 20 s. 70 och 74.
- 35) Se regeringsrättens utslag i Regeringsrättens årsbok 1919 s. 200 ff.
- Bondeförbundet och riksförbundet gick fram i valet under gemensam partibeteckning men med olika listor. En av regeringsrättens ledamöter ansåg, att mandatet borde ha tillfallit riksförbundets ordförande Johannes Nilsson i Gårdsby, vilken ensam kandiderade på riksförbundslistan.

I Lb fördes länge en livlig debatt på insändarspalten om fallet. Den 24 dec. 1918 gavs i tidningen en utförlig redogörelse för valet. Denna redogörelse belyser på ett utmärkt sätt valförberedelserna i landstinget, bl.a. misstänksamheten mot JR från bondeförbundarnas sida.

- 36) Upplýsningar om Reuterskiöld och riksdagsgruppen lämnade av f. riksdagsmannen G. Johansson-Hallagård vid samtal. För valet lämnades utförlig redogörelse i tidningen Uppland den 25 och 30 juli 1919 samt den 23 april 1920.

Bondeförbundet, som förfogade över för få platser i landstinget för att ensamt kunna sätta in en förstakammarriksdagsman, hade upptagit förhandlingar med liberalerna för att få en liberal bonde vald. Detta förhandlingsbud avvisades av liberalerna, som i stället försäkrade sig om röststöd från socialdemokraterna för att säkerställa invalet av prof. Nils Alexandersson. Bondeförbundarna lanserade då prof. Reuterskiöld som sin kandidat. Högern önskade få antingen Hj. Hammarskiöld eller Österbydisponenten Strömberg vald. Båda var av skäl som här inte närmare kan utvecklas helt oacceptabla för bondeförbundarna. I det läget valde högern att stödja Reuterskiöld. Han fick dock förbinda sig att i riksdagen inte ansluta sig till någon grupp.

- 37) Som exempel på dessa förhoppningar kan nämnas att VLoF den 30 jan. 1920 spådde att bondepartierna vardera skulle erövra 25 - 30 mandat. Dala-Bladet den 14 april 1920 satte siffran till 40 och Lb kom efter en lång utredning den 28 april fram till att bondeförbundet för sin del borde vinna 30 nya mandat.

- 38) Ref i resp. VLoF den 18 juni och Lb den 9 juni 1920.

- 39) Se ovan s. 114 och s. 144.

- 40) Uppgifterna om valdeltagande och valresultat hämtade eller framräknade ur SOS Riksdagsmannavalet 1918 - 1920. Se särskilt tab. 3 s. 75 ff., tab. 7 s. 158 f., och tab. 10 s. 181 ff.

De kretsar där gemensamma listor förekom var Hallands, Jönköpings västra och Örebro södra. I statistiken har samtliga på bondelistorna avgivna röster lagts till bondeförbundet i Örebro södra och till riksförbundet i Hallands och Jönköpings västra kretsar. På kartorna s. 191 och 192 har fördelningen för dessa kretsar skett efter resultatet i landstingsvalet 1919.

- 41) Om Per Perssons inval se Nord-Sverige den 25 sept. 1920. Upplýsningar om hans ställning till bondeförbundets riksdagsgrupp lämnade vid samtal av f. riksdagsmannen Hj. Svensson i Grönvik. Enligt denne hade Persson en sådan ställning i sin hembygd att han skulle blivit vald för vilket parti han än kandiderat. Han kom sedermera att representera bondeförbundet i riksdagen i en lång följd av år.
- 42) Se SOS riksdagsmannavalet 1921, särskilt tab. P s. 39 och tab. 5 s. 144 ff.
- 43) Se vidare G. Gerdner: De politiska partierna 2, kartblad 143 i Atlas över Sverige.
- 44) Gällande vallag i t.ex. K. Hagman, Sveriges grundlagar, 1915. S. B 62 ff.

- 45) JoF den 27 aug. 1914.
- 46) Lb den 3 sept. 1914.
- 47) Se t.ex. Lb den 27 jan. och 17 feb. 1916.
- 48) Lb den 2 mars 1916.
- 49) Se nedan s. 346
- 50) VLoF den 3 mars 1916. Någon kampanj för högern fördes dock inte i tidningen. Valet berördes överhuvudtaget mycket litet. Bondeförbundets båda mandatvinster i Hälsingland omnämndes inte.
- 51) Se VLoF den 13 april 1917. Frågan hade varit upp till behandling redan vid den allmänna medlemskonferens som hölls i nov. 1916. Se VLoF den 17 nov. 1916.
- 52) Dürango hade redan vid ett valkretssammanträde med Östergötlands norra valkrets-förening i slutet av mars månad framfört samma rekommendation. Se ref. i VLoF den 30 mars 1917.
- 53) Se ref. i VLoF den 13 resp. 24 april 1917.
- 54) Se t.ex. VLoF den 25 juli 1917.
- 55) Se ref. i VLoF den 8 juni 1917.
- 56) VLoF den 7 juli 1917.
- 57) VLoF den 11 juli 1917.
- 58) Se SOS 1915 - 1917 tab. 8 s. 174 ff.
- 59) Se nedan s. 347.
- 60) VLoF den 4 aug. 1917. Se även VLoF den 18 aug. och 1 sept. 1917.
- 61) VLoF den 8 aug. 1917. Se även VLoF den 22 aug. 1917.
- 62) Se t.ex. VLoF den 5 sept. 1917.
- 63) Se SOS 1915 - 1917 s. 50 och tab. 8 s. 174 ff. Inom högern förefanns det uppenbarligen en ångslan för att dessa kandidater skulle kunna bli utslagna av Riksförbundets i valet och man var överallt mycket angelägen om ett så intimt samarbete som möjligt med riksförbundet och såg tydligen mer än gärna att riksförbundet uppförde högerkandidater på sina listor. En uppmärksammas kandidatsammansättning ägde rum i Östergötlands södra krets, en av riksförbundets starkaste. Högerens främste man i kretsen, David Petterson i Bjälbo deltog livligt i riksförbundets överläggningar i valtaktikfrågan och - som det framgår av ett av referaten (VLoF den 13 april 1917) varnade för riksförbundet under diskussionen men prisade det under middagen. Inför valet uppsattes Petterson som första namn på högerns lista och som tredje på riksförbundets. Att inte alla riksförbundare gillat detta framgår bl.a. av ett brev från H. Larsson till Berglund daterat den 21 jan. 1918. (Gimmens) Brev-

skrivaren som varit närvarande vid nomineringssammanträdet hade inlagt sin "skarpaste protest" mot att Pettersson, "vilken inte ens var medlem av jordbrukarnas riksförbund", upptogs på riksförbundets lista. Han ville nu ha igång agitation för bondeförbundet i Östergötland.

- 64) Bondeförbundets stadgar § 6.
- 65) Lb den 5 april 1917. Ledaren var tydligen skriven av Kjellman. Berglund tog nämligen i en kort notis delvis avstånd från den i det följande numret av tidningen (12 april 1917). Vad riksförbundet företog sig var ingenting som bondeförbundet hade anledning att lägga sig i, menade Berglund. Berglunds inpass är svärförståeligt. I senare av honom signerade artiklar förfäktade han samma åsikter som Kjellman i den här aktuella ledaren. - Resonemangen om "stormännens planer" sammanförs och granskas i ett senare avsnitt. Se nedan s. 300 ff.
- 66) Lb den 24 maj 1917. Se även ref. i Lb från en sammandrabbning mellan Kjellman och Dürango vid vilken bl.a. valtaktiken togs upp. Mot-svarande ref. i VLoF den 29 juni 1917.
- 67) Lb den 12 juli 1917.
- 68) Se redogörelser i Lb den 19 juli och VLoF den 25 juli 1917. Frågan har diskuterats med H. J. Svensson i Grönvik, som stod som första namn på bondeförbundets lista i valet. Han hade varit för samverkan med riksförbundet men fick ge med sig. Om samverkan förekommit i valet skulle han blivit riksdagsman redan då. Nu fick han vänta till 1920 års val.
- 69) James Kjellman blev som ovan nämnts redaktör för Dala-Bladet 1918. Pressad av andra tidningar erkände han i en ledare den 7 mars 1919, att han varit för valsamverkan med högern inför 1917 års val. Men nu tog han helt avstånd från dylika tankar. "Erfarenheten är den bästa läromästaren."
- 70) Se Lb den 19 juli samt Sundsvalls Tidning och Sundsvallsposten den 16 juli 1917.
- 71) Se ref. från sammanträde med Medelpads moderata valmansförening i Sundsvalls Tidning den 18 aug. 1917. Se även Lb den 23 aug. 1917.
- 72) Ängermanlands södra valkrets där partiet gick fram under beteckningen Lantmannapartiet.
- 73) Berglund hade dock av speciella skäl tagit avstånd från valprogrammet på dessa punkter. Frågan utreds närmare i ett senare avsnitt. Se nedan s. 337 j.
- 74) Se t.ex. Falköpings Tidning den 18 aug. 1917. - Det är troligt att aktionen mot bondeförbundet var planlagd av allmänna valmansförbundets ledning. Enligt en uppgift återgiven i Gellerman a.a. s. 287 hade ombudsmannen vid ett sammanträde med valmansförbundets allmänna utskott den 14 aug. 1917 föreslagit, att utskottet skulle uppmana lokal-förbundet "att i förekommande fall utan vidare använda bondeförbundets partibeteckning". Ärendet bordlades och man beslöt att inkalla överstyrelsen för att avgöra frågan. Jmf. uppgifterna i ett brev från Gust.A. Pettersson, Jönköpings östra valkrets, t. Berglund dat. den 22 aug. 1917. (Gimmene) Pettersson uppgav bl.a. att annekteringarna företagits på order av högerens "högsta valledning".

- 75) Se Lb den 23 aug. (två artiklar) och 30 aug. 1917. Jmf. Falköpings Tidning den 29 aug. 1917.
- 76) Man ändrade partibeteckningen till Bondeförbundets vallista nittonhundrasjutton. Flertalet bondeförbundare röstade också under denna partibeteckning. (1.205 st). Men en del (136) använde valsedlar med den först bestämda partibeteckningen.
- Vad beträffar de förekommande partibeteckningarna se SOS 1915 - 1917 tab. 8 s. 174 ff.
- 77) Se ref. från sammanträdet i Lb den 9 aug. 1917.
- 78) En detaljanalys av fördelningsmetodens verkningar finns i Olof Palme, Den proportionella valmetoden vid 1910 års landstingsmannaval, s. 55 ff. Se särskilt exemp. 4 s. 72. Vad beträffar valet i Skaraborgs södra lät Berglund en valrättsexpert, Nore Tenow, utföra en detaljanalys. Denna infördes i Lb den 3 jan. 1918. Valet i Skaraborgs södra har vid samtal diskuterats med Gustav Johansson-Hallagård. Han uppgav att han kommit med på listan närmast som en utfyllnad. Ingen - allra minst han själv - räknade med att han skulle bli vald. Han hade tillhört bondeförbundet endast en kort tid och inte gjort några större insatser inom detta.
- För högern bör han dock ha varit ~~en~~ betydligt mera acceptabel än Berglund. Han hade nämligen tidigare haft högerympatier och hans fader var en av högerns ledande män i länet.
- Johansson-Hallagård kom att representera bondeförbundet i riksdagen i över 30 år.
- 79) Se brev från Fr. Marelius till Berglund daterat den 24 aug. 1917. (Gimmene) Marelius berättade att han hade besökt en av högerns ledare och Berglunds värste vedersakare på orten, redaktören för Falköpings Tidning, E.P. Vrang. Vrang hade då för Marelius förklarat att Berglund inte skulle bli vald på grund av valsystemets verkningar och med ett exempel illustrerat hur valutgången skulle bli. Se även Lb den 30 aug. och 13 sept. 1917.
- Vad som orsakat strykningarna på bondeförbundslistan kom att ytterligare något diskuteras. Bl.a. Johansson i Friggeråker, vilken stod som andra namn på listan, beskyldes för att ha uppmanat till styrkningar av Berglunds namn. Johansson skulle sedan ha råkat ut för strykningar som en repressalieåtgärd för detta. Se notis i Lb den 20 sept. och insändare den 27 sept. 1917. I den senare bekräftades att uppmaning utgått om att stryka Berglunds namn "enligt flera sockenföreningars önskan" men att Johansson i Friggeråker inte var upphovsman till denna uppmaning.
- 80) Se t.ex. VLoF den 15 sept. 1917.
- 81) VLoF den 6 okt. 1917.
- 82) Ref. i VLoF den 17 och 21 nov. 1917.
- 83) Se E. Eriksson 11 s. 180 och 189. Uppgiften bekräftad vid samtal med Eriksson. Vid detta framgick att Eriksson överhuvudtaget hade en mycket bitter inställning till och en negativ värdering av

Olsson i Kullenbergstorp. Erikssons framställning av valtaktikdebatten bygger i övrigt så gott som uteslutande på tidningsreferaten, men han har skärpt formuleringarna så att konferensens beslut framstår som mera tveklöst än vad formuleringarna i referaten ger vid handen att det var. Det belyser hans egen inställning. Själv skall han nämligen enligt vad han uppgav vid samtalet även inför 1917 års val varit av den uppfattningen att förbundet borde gå fram självständigt. Detta påstående har dock inte kunnat beläggas i någon samtida källa.

- 84) VLoF den 29 jan. 1918.
- 85) Se ref. i VLoF den 5 febr. 1918.
- 86) Intervjun publicerad i Aftonbladet den 2 febr. 1918.
- 87) Se t.ex. VLoF den 12, 19, 22, 26 febr. och 8 mars 1918.
- 88) Se SOS 1918 s. 34 ff. samt tab. 1 s. 50 ff.
- 89) Se särskilt VLoF den 12 mars 1918.
- 90) VLoF den 16 och 19 april 1918.
- 91) VLoF den 26 mars och 23 april 1918.
- 92) Ref. från sammanträdet och resolutionen i VLoF den 4 juni 1918. Se även VLoF den 2 juli 1918.
- 93) Lb den 9 febr. 1918.
- 94) Se t.ex. Bondetidningen den 16 och 23 jan. 1918.
- 95) Se not 88.
- 96) Se genomgången i VLoF den 23 april 1918 och Ölands-Bladet den 9 mars 1918.
- 97) Ref. i VLoF den 24 jan. 1919.
- 98) Se t.ex. VLoF den 14 febr. och 10 och 12 mars 1919.
- 99) Se Lb den 20 febr. 1919. Se även t.ex. Lb den 6 mars och av övriga bondetidningar t.ex. Dala-Bladet den 7 febr., Bondetidningen den 8 och 22 febr., och Odal-Bonden den 12 mars 1919.
- 100) SOS 1919 s. 34 samt tab. 2 s. 74 ff.
- 101) Se Lb den 6 mars 1919, VLoF den 21 och 24 mars samt t.ex. den 4, 7, 9, 11 och 14 april 1919, samt Ölands-Bladet den 4, 6, 11 och 20 mars 1919.
- 102) Det gällde en krets på Öland och en i Halland. Se redogörelse för fallen i VLoF den 14 april 1919. På Öland orsakade riksförbundarnas handlingsätt stor bitterhet bland bondeförbundarna. Se Ölands-Bladet den 8 och 10 april samt 6 maj 1919.

- 103) § 7 i stadgekommitténs förslag och i 1919 års stadgar. Redogörelse för debatten lämnad av en stämmodeltagare i Dala-Bladet den 18 juli 1919.
- 104) Se ref. i VLoF den 16 och 17 juni 1920.
- 105) VLoF den 26 juni 1920.
- 106) Se t.ex. VLoF den 26 juni, 2 juli och 1 aug. 1920.
- 107) Se t.ex. VLoF den 29 och 30 juni och 1 juli 1920. Dessa artiklar utgavs i broschyrform inför valet. Se vidare nedan s. 318 ff.
- 108) Se t.ex. VLoF den 18 och 27 juli samt 11 och 28 aug. 1920.
- 109) Ref. i Hudiksvalls-Tidningen den 10 juni 1920.
- 110) Ref. i Nord-Sverige den 10 juni 1920.
- 111) Uttalandet publicerat i t.ex. Lb och Bondetidningen den 7 juli 1920.
- 112) Se Lb t.ex. den 16 juni och 7 juli 1920.
- 113) Se t.ex. Medelpads Dagblad den 20 juli 1920.
- 114) Se t.ex. redogörelserna i Bondetidningen och i VLoF juni - aug. 1920.
- 115) Uppgifterna hämtade eller framräknade ur SOS 1918 - 1920 s. 43 ff., tab. 6 s. 156 ff. samt tab. 10 s. 181 ff.
- 116) SOS 1917 s. 54.
- 117) Se Lb t.ex. den 13 sept. och VLoF t.ex. den 29 sept. 1917.
- 118) Se Lb t.ex. den 4 jan., 6 och 20 febr., 18 dec. 1919 samt 1 sept. 1920. VLoF t.ex. den 10 febr., 24 mars, 25 juni 1919 samt den 6 juni, 1 aug., 17 sept. och 12 nov. 1920.
- 119) Enl. ref. i Lb den 17 jan. 1918.
- 120) Enl. en uppgift i Bondetidningen den 6 febr. 1918 höll bondeförbundsgruppen på att förbereda en motion om förbud mot stöld av partibeteckning.
- 121) Mot AK: 1918 nr 173 (Hage m.fl.) samt mot AK 1918 nr 118 (Adelsvärd). Adelsvärd framhöll i sin motion att det var en stor brist att det inte fanns något skydd mot stöld av partibeteckningar, vilket "man haft särskild anledning att uppmärksamma vid senaste andrakammarval, då ett sådant ohederligt förfaringsätt vid flera tillfällen användes på ett sätt, som kan betecknas som skandalöst". Och det syntes honom "i den politiska moralens namn" vara angeläget att ett sådant förfaringsätt hindrades genom lämpliga bestämmelser i vallagen.
- 122) Se KU: 11 och Riksd.skr. nr 226. Kammardebatten i AK:39 s. 20 ff. och FK: 24 s. 3 ff. Ingen från bondegrupperna yttrade sig i andra-kammardebatten. Högartalarna berörde inte högerns aktion mot bondeför-

bundet i valet 1917. Såväl utskottsutlåtandet som riksdagsbeslutet var positivt till förslaget om skydd för partibeteckning.

- 123) Proportionsvalssakkunnigas betänkande 2. Sthlm 1921. Prop: 1921: 353.
- 124) Riksd.skr. 1921: 320.
- 125) Se Mot AK 1921: 350 (Olsson i Kullenbergstorp), KU:49 (reservation av Johansson i Kälkebo och P.S.Hedlund) samt debatterna i AK:55 s. 1 ff. och FK: 45 s. 1 ff.
- 126) I ett yttrande till proportionsvalsutredningen hade JR:s arbetsutskott begärt att även Östergötlands städer skulle avskiljas som en särskild valkrets. Se VLOF den 12 nov. 1920. Detta krav framfördes således inte i riksdagen av JR:s riksdagsmän.
- 127) Antalet röstberättigade i kategorin hemmansägare o.dyl. var 1914 254,473. Av dessa röstade 66,2 %. Motsvarande tal var 1917 251.238 och 67,3 % samt 1920 246,974 och 60,4 %. Se för dessa och angränsande kategorier SOS hösten 1914 tab. J s. 32, SOS 1917 tab. J s. 32 och SOS 1920 tab. J. s. 33.
- Det förelåg inte heller någon entydig tendens till ökat valdeltagande på landsbygden i de valkretsar där bondepartierna var starka. Se tab. M. s. 41, och 38 i resp. SOS 1914, 1917 och 1920.
- 128) Användningen av statistiken i här angivet syfte försvåras självfallet genom förekomsten av många partier - sex stycken i de här berörda valen. En rad förskjutningar mellan partierna kan äga rum utan att detta kommer till synes i statistiken; partibyttena kan väga upp varandra, väljarkåren är inte densamma i två val även om rösträttsbestämmelserna är desamma och valdeltagandet lika. "Soffliggarpartiet" kan ändra sammansättning etc. Vid en betydande nedgång i det allmänna valdeltagandet, vilket inträffade 1920, uppkommer frågan om vilket eller vilka partier som drabbades hårdast av detta. Osäkerhetsfaktorerna vid en undersökning som denna är således många.
- 129) SOS 1917 tab. P. s. 48 f.
- 130) SOS 1917 tab. 4. s. 158.
- 131) Se not 129. För en genomgång av valet i detalj jmf dessutom SOS 1914 tab. 2. s. 67 ff. och SOS 1917 tab. 2. s. 74 ff.
- 132) SOS 1920 tab. P. s. 46.
- 133) SOS 1920 tab. K. s. 33.
- 134) Se not 132. För en genomgång av valet i detalj jmf dessutom SOS 1917 tab. 2. s. 74 ff. och SOS 1920 tab. 3. s. 75 ff.
- 135) Se s. 253 och 259 f.
- 136) Denna fråga har förbigåtts med lätt hand i de vetenskapliga arbeten som berör denna tid. Se t.ex. Gerdner G. Det svenska regeringsproblemet 1917 - 1920 s. 160 och s. 189. I Rönblom H.-K., Frisinnade landsföreningen 1902 - 1927 omnämns inte frågan. Delar av händelseförloppet i

affären återges med starkt agitatoriska kommentarer i Allmänna valmansförbundet, Politisk valhandbok 1920 s. 102 ff. Uppgörelsen i frågan inom socialdemokratien behandlas av Wigforss, E. i Minnen II s. 140 ff. Frågan skulle vara värd en allsidig penetrering.

- 137) Angående spänningarna inom liberala samlingspartiet Överhuvudtaget se Gerdner a.a.
- 138) Se Rönbyblom a.a. s. 294 f.
- 139) Se nedan s. 255 f.
- 140) Se nedan s. 263 f.
- 141) Se nedan s. 266 f.
- 142) Se ovan s. 223.
- 143) SOS 1917 s. 65 f. Bland JR:s vinster har här inräknats P.S. Hedlunds mandat.
- 144) SOS 1920 s. 61 f. Bland JR:s vinster har inräknats Anderssons i Grimbe och Johanssons i Brånalt mandat, vilka röstmässigt erövrades först i 1920 års val. Bland bondeförbundets vinster har inräknats Per Perssons i Trängen mandat.

Noter till avsnitt F.

- 1) I en valkommentar utgick Dürango ifrån "såsom en självskriven sak att J.R.s och Bondeförbundets valda representanter komma att sammansluta sig i en gemensam riksdagsgrupp". VLoF den 29 sept. 1917. Se även VLoF den 31 okt. och 28 dec. 1917.
- 2) Ref. i Lb den 17 jan. 1918.
- 3) VLoF den 18 jan. 1918.
- 4) Se redogörelse i VLoF den 22 jan. 1918.
- 5) I Bondeförbundets första riksdagsuppsättning ingick: Oscar Ericsson i Odberga, Jönköpings östra valkrets, K.A. Ryberg, Älvsborgs södra, Gustaf Johansson, Skaraborgs södra, August Månsson i Backa, Skaraborgs norra, E.G. Nilsson i Vibberbo, Kopparbergs västra, C.G. Olsson i Norrhyttan - sedermera Golvasta - Kopparbergs östra, J.N. Svedberg, Hälsinglands södra, Jon Jonsson i Källeräng, Hälsinglands norra samt P.J. Edberg, Medelpads valkrets.
- 6) Se brev från Nilsson till Lorentz Johansson dat. den 24 okt. 1917. Jmf brev från L. Johansson till Berglund dat. den 26 okt. 1917. (Gimmene)
- 7) Upplysningar om Nilsson i Svenska män och kvinnor del 5 s. 443 samt i en artikel i Dala-Bladet den 7 mars 1919. Se även Gust. Andersson, Från Bondetåget till samlingsregeringen s. 27 och s. 33 f. Partiledarvalet har dessutom diskuterats med Gustaf Johansson-Hallagård, medlem i riksdagsgruppen.

- 8) Upplýsingar om Olsson i Svenska män och kvinnor del 5 s. 649 f samt i artiklar i VLoF den 6 febr. 1919 och 23 mars 1921. Olssons kandidatur i valet 1917 har diskuterats med Elof Eriksson. Det sadas enligt Eriksson "att Olsson erbjöds mandatet på silverfat".
- De övriga medlemmarna i riksförbundets första riksdagsgrupp var: K.A. Westman, Östergötlands södra valkrets, Karl Andersson, Eliantorp, Östergötlands norra, P.S. Hedlund, Östersund, Jämtlands södra, samt Herman Andersson i Grimbo, Göteborgs och Bohus södra valkrets.
- 9) Uppgifterna om gruppernas sammansättning, förtroenderåden, utskottsrepresentationen o.dyl. Är när inget annat anges hämtade från sammansättningarna i de olika delarna av Hedrén - Seth, Lagtima riksdagen 1918 - 1921.
- 10) Upplýsingar om Johansson i Svenska män och kvinnor del 4 s. 85.
- 11) Erhållna vid samtal med Gustaf Johansson-Hallagård och Hj. Svensson i Grönvik, den senare riksdagsman fr.o.m. riksdagen 1921. Inom bondeförbundsgruppen skall det ha förts protokoll av J.N. Svedberg. Dessa har dock inte kunnat återfinnas.
- 12) Denna praxis upprätthölls för övrigt ända fram till valet av Pehrsson-Bramstorp till ordförande. "Bramstorp grep ivrigt efter alla klubbor". (Hj. Svensson)
- 13) Se nedan s. 250 ff.
- 14) Se ovan s. 187. Upplýsingar om Reuterskiöld bl.a. i Svenska män och kvinnor del 6 s. 255 f.
- 15) Upplýsingar om Wohlin i bl.a. Svenska män och kvinnor del 8 s. 420 f.
- 16) VLoF den 26 nov. 1915. Föredraget publicerades i VLoF den 10, 17 och 24 dec. 1915, samt intogs i Nils Wohlin, Svensk ekonomi och politik. Sthlm 1918. s. 63 ff. - Kven Lorentz Johansson som var närvarande vid mötet blev imponerad. "Föredraget av dr Wohlin var utmärkt", skrev han till Berglund i ett brev dat. den 23 nov. 1915. (Gimmene)
- 17) Upplýsingar vid samtal med Eriksson.
- 18) Upplýsingar om Westman i Svenska män och kvinnor del 8 s. 307 f.
- 19) P.S. Hedlund.
- 20) Någon mera fullständig redovisning av riksdagsgruppernas sammansättning och deras ledamöters tidigare verksamhet kan inte göras här. Det skulle föra för långt. Förutom de ovan nämnda Olsson i Kullenbergstorp och Johansson i Kälkebo hade av riksförbundarna Herman Andersson i Grimbo och Nils Johansson i Brånalt tidigare som högermän tillhört riksdagen, den förre under en lång följd av år. Av bondeförbundarna hade Ollas A Ericsson, Dalarna, och P. Olsson i Flåsbro - senare Fiskeby - Hälsingland under många riksdagar varit riksdagsmän, den förre som högerman och den senare som frisinnad. Ingen av de här nämnda gjorde dock någon mera beaktansvärd insats som representanter för bondepartierna.

- 21) Se intervju med Nilsson i Sv. Morgonbladet den 26 jan. 1918. Se även artikel av Nilsson i Dala-Bladet den 11 febr. samt riksdagsbrev av C.G. Olsson i samma tidning den 30 jan. 1918.
- 22) Se t.ex. VLOF den 22 jan. och 1 febr. 1918.
- 23) Ref. i Landsbygdens Tidning den 7 och i Bondetidningen den 8 febr. 1918. Något olika referat. Jmf. Bondetidningen den 26 jan. 1918.
- 24) Se redogörelse av Edberg i Lb den 28 febr. 1918.
- 25) Se brev t. Berglund från Aug. Månsson dat. den 11 febr. 1918 och från Edberg dat. den 15 april 1918. (Gimmene) James Kjellman var närvarande även på mötet i Medelpad.
- 26) Lb den 31 jan. 1918.
- 27) Se redogörelse för mötet - som hölls den 24 febr. - undertecknad Bondeförbundets Riksdagsgrupp (Gimmene) samt t.ex. Bondetidningen den 2 mars och Landsbygdens Tidning den 7 mars 1918. Kjellman - far och son - fick således göra fullständig avbön och göteborgstidningarna innehöll i fortsättningen endast smickrande saker om riksdagsmännen. - Om förloppet vid mötet se dessutom Edbergs i not 25 angivna brev.
- 28) Se redogörelse av Nilsson i Vibberbo i Dala-Bladet den 11 febr. 1918.
- 29) Se redogörelse för utskottsvalen fram t.o.m. urtima 1919 i Lb den 21 aug. 1919.
- 30) Se t.ex. Lb den 16 jan. 1919. En utförligare redogörelse för förhandlingarna lämnades av C.G. Olsson i ett riksdagsbrev i Dala-Bladet den 22 jan. 1919. Man hade enligt denna redogörelse hellre tagit en överenskommelse med liberalerna. Att en sådan inte kunde komma till stånd skyllde Olsson i huvudsak på stadsrepresentanterna i Liberalernas förtroenderåd: "En av våra delegerade frågade dem hövligt vilka namn de tänkte placera i statsutskottet. Men då blev det eld och lågor. En liten tjock välfödd stadsrepresentant flyger upp som en galning. Det såg ut som om han tänkte bita de våra i näsan, samt överöste oss med en hel del ovett." Olsson rekommenderade samverkan med vänstersocialisterna vid nästa års utskottsval. Se även redogörelse av Edberg i Medelpads Dagblad den 10 mars 1919.
- 31) Se Dala-Bladet den 19 jan. 1920.
- 32) Om diskussionerna inom högern i denna fråga se Gellerman a.a. s. 323 ff. samt I. Andersson, Arvid Lindman och hans tid s. 252 ff.
- 33) Se Seth, Lagtima riksdagen 1920 s. 81. I VLOF den 18 febr. 1920 lämnade K.A. Westman en utförlig redogörelse för gruppens tillkomst och bondegruppernas syn på densamma.
- 34) Se VLOF den 10 febr. 1920.
- 35) K.A. Westman. Se not 33. Av bondeförbundstidningarna se t.ex. Lb den 11 febr. 1920.

- 36) Mot. AK : 319. I en annan partimotion (nr 222) yrkades statsbidrag till Svenska Åboförbundets verksamhet. Dessutom avgav Svedberg två motioner (nr 68 och 69) i vilka han krävde pension åt två stensoldater i hans hembygd.
- 37) Mot. AK:104.
- 38) Mot. AK:361. Dessutom avgav ett par riksförbundare ett par motioner i obetydliga frågor: AK: 109 (om beräkning av frälseräntor, och AK:217 (om statsbidrag till mindre fiskehamnar).
- 39) AK : 40 s. 2 ff. (Westman) och AK : 71 s. 64 ff. (Olsson i Kullenbergstorp).
- 40) AK : 18 s. 9 ff (Olsson i Kullenbergstorp), s. 20 f. (Nilsson i Vibberbo) och s. 31 ff. (Andersson i Eliantorp).
- 41) Mot. AK : 71.
- 42) Mot. AK : 72 - 76.
- 43) Olsson i Kullenbergstorp stod som första namn bland undertecknarna. Ordagrant lika formuleringar förekom i riksförbundets valprogram 1919 och i motionens ingress.
- 44) Se Olssons och Wohllins yttrande i jordkommissionens slutbetänkande, SOU 1923: 40 s. 462 ff.
- 45) 2:a LU : 7. Se även debatten i AK : 19 s. 12 ff.
- 46) Mot. AK : 94.
- 47) Mot. AK : 389.
- 48) Mot. AK : 2 (Krav på att staten till angivna priser skulle inköpa den spannmål som odlades under år 1920.) och AK : 254 (Krav på att staten för år 1919 skulle anslå 15 milj. kronor till prisreglering av konstgödsel.)
- 49) Mot. AK : 407 (Westman) och mot. AK : 415 (Olsson i Kullenbergstorp).
- 50) FK : 3 s. 20 ff.
- 51) VLoF den 22 aug. 1919.
- 52) Mot. FK : 3, AK : 5 (Bondeförbundet) och Mot. FK : 2, AK : 6 (Riksförbundarna).
- 53) 1:a SÄU : 2.
- 54) FK : 3 s. 61 f.
- 55) 3:e SÄU: 1.
- 56) FK : 4 s. 17 ff. Citatet från s. 20.

- 57) AK : 4 s. 22.
- 58) Se 2:a SÄU : 1.
- 59) Se även anföranden i debatten t.ex. AK : 9 s. 43 ff. (Ericsson i Odberga) och FK : 7 s. 12 ff. (Johansson i Kälkebo).
- 60) Se FK : 7 s. 27 ff. och FK : 8 s. 33 ff.
- 61) Mot. FK : 1 och AK : 1.
- 62) FK : 2:a Tfu : 34, AK : 5:e Tfu : 16.
- 63) Debatterna i FK : 61 s. 14 ff. och AK : 74 s. 6 ff.
- 64) Se t.ex. inlägg i FK : 61 s. 18 ff. (Westman) och s. 34 ff. (Johansson i Friggeråker).
- 65) Mot. FK : 213.
- 66) Mot. AK : 318.
- 67) 2:a LU : 10.
- 68) AK : 20 s. 2.
- 69) I FK vann utskottet med siffrorna 61 - 45, i AK med 105 - 70.
- 70) Mot. FK : 5 och AK : 11.
- 71) BevU : 11, FK : 25 s. 53 ff., AK : 31 s. 15 ff.
- 72) FK : 25 s. 64 f.
- 73) FK : 31 s. 15 f.
- 74) Mot. FK : 54, AK : 83. Se även JU : 28.
- 75) Mot. FK : 100, AK : 199 samt följdmotionen nr 101 resp. 200. Se även SU : 35 A.
- 76) Mot. FK : 20, AK : 48.
- 77) Se FK : 2:a Tfu : 24, AK : 4:e Tfu:10 samt FK : 29 s. 56 ff., AK : 44 s. 47.
- 78) Prop. 397.
- 79) AK : 67 s. 33 (von Sneidern).
- 80) 2:a LU : 39.
- 81) FK : 55 s. 23.
- 82) Debatterna i FK : 55 s. 1 ff., AK : 67 s. 27 ff. Se särskilt inlägg i FK : 55 s. 7 ff. (Wohlin), s. 20 ff. (Westman) och i AK : 67 s. 41 ff. och s. 66 ff. (Olsson i Kullenbergstorp).
- 83) FK : 55 s. 13.

- 84) Mot. FK : 160, AK : 253.
- 85) 2:a LU : 29.
- 86) Debatterna: FK : 41 s. 83 ff., AK : 49 s. 96 ff.
- 87) AK : 49 s. 110.
- 88) FK : 41 s. 87 f.
- 89) Se Trustlagstiftningskommitténs betänkande 1921. Kommitténs förslag blev starkt kritiserade av remissinstanserna. Enligt vad som senare framkom, när bondeförbundare efterlyste regeringsinitiativ, överlämnades kommitténs betänkande av den andra socialdemokratiska regeringen till socialiseringsnämnden strax före regeringens avgång i april 1923. Se 2:a LU 1924:10.
- 90) Om denna fråga som helhet se Gerdner a.a. s. 165 ff. och s. 178 ff. Jmf t.ex. T. Nothin, Från Branting till Erlander. Sthlm 1955 s. 18 ff.
- 91) Prop. 191.
- 92) Se Mot. FK : 282, AK : 406, 2: SÄU:1 (reservation av Johansson i Kälkebo och Svedberg) samt debatterna i FK: 67 s. 16 ff. och 68 s. 1 ff. - se särskilt inlägg av Johansson i Kälkebo (67 s. 65 ff.) och Wohlin (68 s. 1 ff.) - i AK : 80 s. 7 ff. och 81 s. 1 ff. - se särskilt Svedberg (80 s. 72 ff.) och Olsson i Kullenbergstorp (81 s. 32 ff.).
- 93) Se Gerdner a.a. s. 290. Delvis andra uppgifter i Allmänna valmansförbundets valhandbok 1920 s. 66.
- 94) AK : 81 s. 32 och 37. Olsson hade tidigare riktat viss kritik mot bondepartitionen, vilken han heller inte underskrivit. Men i slutomgången slöt han således aktivt upp omkring bondepartiernas förslag. Se VLoF 24 april 1920.
- 95) Prop. 15.
- 96) Mot. FK : 177, AK : 268.
- 97) Mot. FK : 173.
- 98) 1:a LU : 27.
- 99) FK : 34 s. 1 ff. och 35 s. 1 ff. (Reuterskiölds huvudanförande 34 s. 23 ff. Se även inlägg av Johansson i Friggeråker 34 s. 53 ff.) och AK : 40 s. 4 ff. och 41 s. 1 ff. (Se inlägg av Olsson i Kullenbergstorp 40 s. 25 ff. och Nilsson i Vibberbo 41 s. 6 f.).
- 100) Prop. 90. Om denna fråga som helhet se t.ex. H. Tingsten, Svensk utrikesdebatt mellan världskrigen. Lund 1964. s. 12 ff.
- 101) Mot. FK : 218.
- 102) Mot. FK : 219.

- 103) FK : 13 s. 2 ff., AK : 18 s. 4 ff.
- 104) 1:a SÄU : 1.
- 105) FK : 19 s. 1 ff. och 20 s. 1 ff. Se anföranden av Wohlin (19 s. 36 ff.) Reuterskiöld (19 s. 66 ff.) och E.W. Svensson (19 s. 105 ff.) AK : 23 s. 3 ff. och 24 s. 1 ff. Se anföranden av Andersson i Eliantorp (24 s. 18 ff.) och Olsson i Kullenbergstorp (24 s. 70 ff.).
- 106) Se Dala-Bladet den 8 mars 1920.
- 107) FK 1920:69 s. 45.
- 108) FK : 69 s. 51.
- 109) Se stadgarna § 5 mom. 6 och 7.
- 110) Se ovan s. 135.
- 111) Stadgarna § 8 mom. 1.
- 112) Se t.ex. utredande artiklar i VLöF den 23 och 27 aug. 1918.
- 113) Stadgarna § 5 mom. 4.
- 114) Se "Motion till Bondeförbundets ordinarie Förbundsstämma etc!", undertecknad av H. Svantesson, Karl Johansson och Aron Gustafsson. Enligt stämmoprotokollet (§ 18) beslöt stämman att motionen inte skulle föranleda någon åtgärd. (Motion och protokoll i centerpartiets arkiv, Sthlm).
- 115) Citatet från manuskriptet "Håller Bondeförbundets ledning rätt kurs." Se ovan s. 89.
- 116) Lb den 10 jan. 1918. Jmf. Lb den 24 jan. 1918.
- 117) Lb den 28 mars 1918.
- 118) Lb den 18 april 1918.
- 119) Landsbygdens Tidning den 27 juni 1918.
- 120) Lb den 4 juli 1918.
- 121) Se t.ex. VLöF den 18 juni 1918.
- 122) Se ovan s. 102 ff.
- 123) Lb den 24 april 1919. Se även Lb den 22 maj 1919.
- 124) Se t.ex. Lb den 5 juni, 6 och 20 nov. samt 4 dec. 1919.
- 125) Se t.ex. inlägg av Edberg i Medelpads Dagblad den 13 maj 1919 och av Joh. Kjellén i Lb den 20 nov. 1919.
- 126) Bondetidningen den 18 febr. 1920.

- 127) Lb den 21 april 1920.
- 128) Uppland den 11 juni 1919. Se även samma tidning den 2 maj 1919 samt t.ex. Dala-Bladet den 13 juni 1919 och Medelpads Dagblad den 26 juni 1919 och 24 juli 1920.
- 129) Se ovan s. 89.
- 130) Telegrammet daterat den 20 sept. 1919. (Gimmene) Jmf. t.ex. artikel av K.V. Trång i Dala-Bladet den 8 okt. 1919.
- 131) Uttalandet återgivet i Bondetidningens referat från stämman den 9 juni 1920. Enligt en uppgift i Medelpads Dagblad den 7 juni 1920 hade förtroendeuttalandet föreslagits av Nord-Sveriges redaktör, Gunnar Dahlin.

Noter till avsnitt G.

- 1) Se t.ex. Gellerman a.a. s. 55 ff och där angiven litteratur.
- 2) Framställningen i detta avsnitt bygger på en genomgång av hela det material som stått till förfogande för avhandlingen. En detaljbearbetning av varje påstående som göres i texten skulle ha kommit notapparaten att svälla över alla bräddar. För att undvika detta har den metoden valts att endast direkta citat och några speciella företeelser som framdrages i texten beläggs med direkta hänvisningar. För hela avsnittet hänvisas dessutom till följande urval av ledare och ledande artiklar: Landsbygden den 1 dec. 1910, 2 och 23 mars, 13 april, 11 och 18 maj, 20 juli, 5 okt., 30 nov. och 14 dec. 1911, 4 och 25 jan., 1 febr., 7 och 14 mars, 30 maj, 13 juni, 1 och 22 aug., 17 okt., 28 nov. och 12 dec. 1912, 23 jan., 27 mars, 10 april, 8 juni, 12 juli, 11 sept., 9 och 23 okt. och 13 nov. 1913, 22 jan., 19 och 26 mars, 2 april, 21 maj, 11 juni, 9 juli, 20 aug. och 17 dec. 1914, 11 mars, 13 maj, 22 och 29 juli och 9 dec. 1915, 3 febr., 2 mars, 20 april, 4 maj, 6 juli och 10 aug. 1916, 29 mars, 19 april och 30 aug. 1917, 5 och 19 sept. 1918.
 Bondetidningen den 15 dec. 1917, 1 jan., 6 mars, 2 febr., 12 okt., och 11 dec. 1918 samt 18 jan. 1919. Dala-Bladet den 17 juni, 19 juli, 21 och 28 okt. 1918, 20 jan., 21 febr., 17 mars och 10 okt. 1919, 25 febr., 2 juli och 11 aug. 1920.
 Medelpads Dagblad den 28 febr., 17 mars, 3 juli, 23 sept. och 8 okt. 1919, 7 jan. och 12 april 1920. Uppland den 20, 23, 25, 27 och 30 sept. samt den 2, 7 och 9 okt. 1918. Lantmännens Tidning den 14 mars, 5 och 26 sept. och 12 okt. 1918.
 Jordan och Folket den 27 nov. och 27 dec. 1913, 15 jan., 20 maj, 4 och 11 juni, samt 2 juli 1914.
 Vårt Land och Folk den 17 sept., 1, 8 och 22 okt. 1915, 18 febr., 7 och 21 april, 8 sept. och 29 dec. 1916, 19 jan., 18 febr., 30 juli och 5 sept. 1917, 12 april, 2 juni, 30 juli och 13 aug. 1918, 29 jan., 2, 4, 25 och 28 april, 15 sept. och 10 dec. 1919, 21 jan., 25 mars, 1, 10, 14 och 20 april, 4, 7, 18, 27 och 13 juli samt 11 och 14 aug. 1920.
 Se dessutom förbundens program och valprogram samt t.ex. Några vinkar och råd etc. samt programutläggningen och agitationsföredragen i Lorentz Johansson: Bondeförbundet dess uppkomst etc.
- 3) JoF 27 nov. 1913.
- 4) Ingressen till riksförbundets valprogram 1919.
- 5) Lb den 3 febr. 1916.
- 6) Lorentz Johansson a.a. s. 68 f.
- 7) Ibid s. 49 f.
- 8) Västmanlands Nyheter 19 mars 1919.
- 9) Lb 9 mars 1911.

- 10) Lb den 9 april 1914.
- 11) Se Studier över den svenska riksdagens sociala sammansättning. Uppsala 1936. s. 186 tab. 1.
- 12) Se SOS Riksdagsmannavalen åren 1912 - 1913 samt hösten 1914 s. 60 tab. 8.
- 13) Ibid. s. 16 tab. E.
- 14) Lb den 22 aug. 1912.
- 15) Lb den 2 dec. 1915.
- 16) Lb den 2 aug. 1918.
- 17) Lb den 2 dec. 1915.
- 18) och 19) Lb den 9 juli 1914.
- 20) Lb den 20 april 1916.
- 21) Lb 28 maj 1914.
- 22) Lb 23 april 1914.
- 23) Lorentz Johansson a.a. s. 55.
- 24) Västmanlands Nyheter 4 sept. 1919.
- 25) Lb i febr. 1912.
- 26) Diskussionen om georgismen ebbade så småningom ut, men ännu i bondeförbundets program av år 1919 fanns det med en punkt (VII) i vilken jordvärdeskatten dömdes ut. Se bilaga. Och i Landsbygdens första årgångar gavs frågan mycket stort utrymme. Se t.ex. Lb den 25 sept. 1913, 1 april 1915 och 3 maj 1917. Om georgismen se t.ex. Henry George, Den sociala grundrätten, Sthlm 1907, Erik Palmstierna, Jordreform och Georgism, Sthlm 1907, samt artiklar av Nils Elvander om Danmarks Retsförbund och Sveriges Rättsförbund i Statsvetenskaplig Tidskrift 1952.
- 27) JoF 2 juli 1914.
- 28) Se t.ex. ref av tal av Wohlin i VLoF den 25 juni 1919, intervju med Wohlin i Medelpads Dagblad den 6 sept. 1919 samt anförande av Wohlin i FK: 1920 : 41 s. 3.
- 29) Se t.ex. VLoF den 25 nov. och 2 dec. 1919 samt 22, 23 och 29 jan. 1920. Jmf t.ex. Medelpads Dagblad den 30 sept. 1919 och 2 juni 1920.
- 30) Lb 13 april 1911.
- 31) VLoF den 14 febr. 1919.
- 32) VLoF den 12 mars 1918.

- 33) Lb 17 jan. 1918.
- 34) Se ovan s. 12.
- 35) Lb den 30 mars 1916.
- 36) Enligt ref. av föredrag i Dala-Bladet den 24 juli 1918.
- 37) VLoF den 7 april 1916.
- 38) Lb den 13 nov. 1913.
- 39) Berglunds personliga uppfattningar framgår av ett stort antal signerade artiklar i Landsbygden. Eftersom hans artiklar i stort sett utgjorde variationer av samma tema, är det för den följande framställningen tillräckligt att hänvisa till några aktstycken av hans hand, där hans åsikter framträder i särskilt pregnant form. Se signerade artiklar i Lb den 9 och 30 aug., 8 och 20 nov. 1917 och den 6 juni 1918 (två artiklar) samt programförklaringen, En utredning om Bondeförbundets program. Framställningen i texten är en systematisering av Berglunds uppfattningar. Endast direkta citat beläggs.
- 40) och 41) Lb den 20 nov. 1917.
- 42) Lb den 16 nov. 1916.
- 43) Lb den 9 aug. 1917.
- 44) Lb den 10 jan. 1918.
- 45) Lb den 6 juni 1918.
- 46) En utredning om etc.
- 47) Lb den 8 aug. 1918.
- 48) och 49) Lb den 6 juni 1918.
- 50) Endast ett utslag av en mera deciderad antimonarkisk uppfattning har påträffats i det genomgångna materialet. I samband med bondeförbundets förbundsmöte 1916 avsändes ett telegram till kungen, som tackade för uppmärksamheten i ett svarstelegram. En av mötesdeltagarna Svedberg i Hälsingmo protesterade i ett brev t. Berglund dat. den 13 jan. 1917 mot det inträffade. Enligt Svedberg hade mötet inte fattat något beslut om kungatelegram och han hoppades att Berglund stod utanför "detta narrspel". (Gimmene) Det gjorde han med säkerhet inte.
- 51) Lb 18 juli 1918.
- 52) Lb den 4 okt. 1917.
- 53) Lb 16 mars 1911.
- 54) Se Lb den 11 och 18 maj 1911.
- 55) Lb den 4 april 1912.

- 56) Lb den 30 okt. 1913.
- 57) Se program och stadgar enligt noterna s. 17 not 188, s. 18 not 197 och s. 26 not 305.
- 58) Se 1914 och 1916 och 1919 års stadgar § 1.
- 59) Lantmännens Tidning 24 april 1919. Stadsekommitténs förslag och förtroenderådets yttrande enligt noterna s. 26 not 293.
- 60) Se redogörelse i Dala-Bladet den 18 juli 1919.
- 61) Stadgarna § 1.
- 62) Lb den 5 febr. 1914.
- 63) Program och stadgar enligt noterna s. 29 not 355.
- 64) Stadgarna § 2.
- 65) Programmet enligt noterna s. 29 not 355.
- 66) Program och stadgar enligt noterna s. 29 not 355.
- 67) Stadgarna § 3.
- 68) Vad beträffar Reuterskiölds inval i första kammaren se noterna s. 41 not 36.
- 69) Kyrkoherde Froste Södermanlands södra valkrets. Se VLoF den 24 jan. och 13 juni 1919 samt 8 juni 1920.
- 70) Rektor T. Br:son Wennerberg, Högalid, som även varit aktiv vid riksförbundets spridning i södra Kalmar län.
- 71) VLoF den 29 aug. 1920.
- 72) Det fanns även inom bondeförbundet de som tyckte att Berglunds och andras misstänksamhet mot personer från andra yrken gick för långt: "Den misstänksamhet mot allt och alla som ej fås in i begreppet bonde har många gånger tagit sig rent av sjukliga uttryck i Bondeförbundets tidning. Visserligen är bondeförbundet en bonde- eller jordbrukare-rörelse men någon fackförening är det ej." Medelpads Dagblad den 16 sept. 1919.
- 73) JoF den 20 maj 1914.
- 74) Lb den 29 juli 1915.
- 75) JoF den 20 maj 1914.
- 76) Medelpads Dagblad den 3 juli 1919.
- 77) Lb den 15 dec. 1910.
- 78) Några vinkar och råd etc. s. 9.

- 79) Se t.ex. VLoF den 7 juli 1916, 2 febr., 1917, 14 och 17 mars 1919, 4 febr., 13 och 16 maj, 29 och 30 juni, samt 1 juli 1920. De tre sist angivna artiklarna utgavs som särtryck inför valet. Se Jordbrukarnas Riksförbundet och lantarbetarna. Sthlm 1920. (LUB)
- 80) Se särskilt 1919 och 1920 års valprogram.
- 81) VLoF den 29 juni 1920.
- 82) VLoF den 1 juli 1920.
- 83) VLoF den 29 juni 1920.
- 84) Se 2:a LU: 40, FK: 47 s. 35 ff., AK: 68 s. 2 ff. Jmf t.ex. VLoF den 5 febr. 1920. Frågan kom igen vid 1921 års riksdag (2:a LU:2, FK:10 s. 31 ff., AK:15 s. 10 ff.) men även nu undvek bondepartirepresentanterna att göra några inlägg och preciserade således inte närmare riksdagsgruppernas inställning till arbetsavtalsfrågan.
- 85) Lantarbetaren Isak Larsson, Tystberga.
- 86) VLoF den 14 juli 1918.
- 87) Se Statistisk årsbok 1920 s. 72 tab. 73.
- 88) Nord-Sverige 4 juni 1921.
- 89) Framställningen bygger på de rösträttsbestämmelser och de valresultat som finns redovisade i SOS Landstingsmannavalet 1918, s. 8 ff. Till denna redovisning hänvisas också vad beträffar de brister som den använda metoden innesluter.
- 90) Tabellens siffror sammanställda efter sammandraget i SOS s. 24 samt i tab. C. s. 15.
- 91) Se sammanställningarna i SOS s. 31 samt i tab. G. s. 28.
- 92) Se SOS tab. C - s. 9 ff.
- 93) Se SOS not 46 s. 67, not 56 s. 68 och not 60 s. 68 f.
- 94) Se SOS not 43 s. 67.
- 95) Se SOS tab. C. s. 10.
- 96) Se SOS not 48 (Antagligen hade det varit riktigare att tillföra högern alla de diskuterade 55 valsedlarna och 541 rösterna och göra en motsvarande reducering av riksförbundet. Detta skulle betydligt reducerat riksförbundets medelröstetal.) och not 49 s. 67.
- 97) och 98) Lb den 19 sept. 1918.
- 99) Lb den 6 nov. 1919.
- 100) Se t.ex. Lb den 10 maj 1917, 14 nov. 1918, 13 mars och 17 april 1919.

- 101) Lb den 6 febr. 1919.
- 102) Lb den 6 nov. 1919.
- 103) Lb den 19 sept. 1918.
- 104) Lb den 18 juli 1918.
- 105) Lb den 8 aug. 1918.
- 106) Se ovan s. 72.
- 107) Lb den 2 aug. 1918.
- 108) Se ovan s. 94 f.
- 109) och 110) Lb den 4 okt. 1917.
- 111) Se brev från Svedberg t. Berglund dat. den 8 juni 1916. (Gimmene)
- 112) Se brev från Svedberg t. Berglund daterat den 14 maj 1917. (Gimmene)
- 113) Se t.ex. Dala-Bladet den 15 april 1918: "I hela Dalarna och i Norrland torde det ... knappast finnas en enda bondeförbundsmedlem, vilken icke inser, att den 40-gradiga är till stort hinder för böndernas inflytande på de allmänna angelägenheterna."
- 114) Se t.ex. intervju med Nilsson i Vibberbo i Dala-Bladet den 17 juni 1918 och ref. av föredrag av Nilsson i Dala-Bladet den 24 juli 1918.
- 115) Se t.ex. Landsbygdens Tidning den 9 och 16 maj 1918 och de i Lb den 18 okt. 1918 publicerade programförslagen.
- 116) Se ref. i Bondetidningen den 4 och i Lb den 5 dec. 1918.
- 117) K.V.Trång i Dala-Bladet den 19 april 1919.
- 118) Vad beträffar cirkulärets tillkomst se Uppland den 8 sept., Bondetidningen den 13 sept. och Lb den 25 sept. 1918.
- 119) Resolutionerna i centerpartiets arkiv i Sthlm.
- 120) Se ovan s. 264 ff.
- 121) Se t.ex. en utförlig redogörelse för raiffeissenssystemet i en artikelserie i Lb den 8, 15 och 22 juni 1911, och Aug. Östergren, Jordbrukskassor. Sthlm 1916 s. 82 ff.
- 122) Se t.ex. Lb den 6 maj 1915, Berglund, En utredning om etc. samt L. Johansson, Bondeförbundet dess etc. s. 36 ff.
- 123) Se Sns BU och JU: 1915 : 1 samt Östergren a.a.
- 124) Se t.ex. Lb den 6 maj 1915, där regeringsförslaget karakteriserades som "stenar i stället för bröd".
- 125) Se A.H. Stensgård, Föreningsrörelsens utveckling och nuvarande ställning. I Sveriges Lantbruksförbund 1917 - 1942 s. 341 ff.

- 126) Lb den 21 april 1920.
- 127) Mot. AK: 1921: 220, FK: 42.
- 128) BU: 43.
- 129) FK: 40 s. 119 ff., AK: 49 s. 37 ff.
- 130) VLoF den 21 nov. 1920.
- 131) VLoF den 23 aug. 1918. Jmf t.ex. VLoF den 12 mars 1918: "I främsta rummet gäller det att lyfta upp jordbruket till dess rätta plats såsom landets modernäring ... Huru detta skall ske och vad riksförbundet i övrigt verkar för är så klart och koncist angivet i förbundets program att vi för att icke behöva bliva allt för mångordiga nu kunna inskränka oss till att hänvisa till detta."
- 132) VLoF den 23 aug. 1918.
- 133) VLoF den 12 mars 1918.
- 134) Citaten från VLoF den 23 aug. 1918.
- 135) Se ovan s. 201.
- 136) Citaten från VLoF den 20 april 1917.
- 137) Se redogörelse för Dürangos förslag och ref. från förbundsmötet i VLoF den 8 juni 1917.
- 138) Se ref. i VLoF den 21 nov. 1917.
- 139) Enligt vad Elof Eriksson uppgett vid samtal.
- 140) Ref. i VLoF den 5 febr. 1918.
- 141) Deklarationen publicerad i VLoF den 19 mars 1918.
- 142) AK 1918: 40 s. 3 ff. En riksförbundare och en bondeförbundare instämde i Westmans yttrande.
- 143) Resolution och mötesreferat i VLoF den 4 juni 1918.
- 144) AK 1918 : 71 s. 64 ff.
- 145) VLoF den 11 juni 1918.
- 146) VLoF den 17, 20, 24 och 27 sept. samt 1 okt. 1918.
- 147) Se redogörelsen i VLoF den 26 nov. 1918.
- 148) Se Till Sveriges jordbrukande befolkning i VLoF den 26 nov. 1918.
- 149) Se VLoF den 29 nov. 1918.
- 150) AK 1918 U : 18 s. 31 f.

- 151) AK: 18 s. 9 ff.
- 152) AK: 18 s. 20 f.
- 153) VLoF den 13 dec. 1918.
- 154) Se VLoF den 9 t.o.m. den 17 dec. 1918.
- 155) VLoF den 20 dec. 1918. Det kan nämnas att denna utskyldsfråga spelade en betydande roll i bondepartiernas agitation. Vid 1921 års riksdag begärde Wohlin i en motion (FK: 8) bl.a. att som villkor för rösträtt skulle gälla att skatten var betald för samtliga de senast förflutna tre åren. I motionen gav för övrigt Wohlin intressanta upplysningar om sina insatser och uppfattningar i författningsfrågan 1918.

Noter till avsnitt H.

- 1) Se brev från Nilsson till Berglund dat. den 5 och 31 maj samt den 2 och 12 juni 1915. Koncept till svar från Berglund dat. den 6 juni 1915. (Gimmene) Jmf Lb den 3 juni 1915.
- 2) VLoF den 26 nov. 1915.
- 3) Se brev från Johansson t. Berglund dat. den 22 nov. 1915. (Gimmene) Jmf Lb den 25 nov. 1915.
- 4) Se brev från Nilsson till Berglund dat. den 27 mars 1916. (Gimmene)
- 5) Se ref. från riksförbundets novemberkonferens i VLoF den 24 nov. 1916.
- 6) Skrivelsen återgiven i VLoF den 9 mars 1917.
- 7) Se brev från Johannes Nilsson t. Berglund dat. den 16 april och 1 maj 1917, samt brev från Erik Eriksson t. Berglund dat. den 22 april 1917. (Gimmene) Se också Berglunds ref. från sammanträde med Skaraborgs läns södra kretsörening i Lb den 26 april 1917.
- 8) Se ovan s. 167.
- 9) Beträffande kommitténs tillkomst, sammansättning och förslag se VLoF den 20 okt. och 28 dec. 1917 samt 9 dec. 1920, Lb den 25 okt. 1917 samt en artikel av Joh. Kjellén i samma nummer. Se dessutom brev från A. Holstensson t. Berglund dat. den 20 okt. 1917. (Gimmene) Holstensson var den andre bondeförbundaren i kommittén.
- 10) Se redogörelse i VLoF den 8 jan. 1918.
- 11) Lb den 11 jan. 1918.

- 12) Lb den 20 dec. 1917.
- 13) VLoF den 25 jan. 1918.
- 14) Se t.ex. VLoF den 23 april och 18 juni 1918.
- 15) Artiklarna utgivna i Den svenska bonderörelsen etc. Se särskilt s. 33 ff.
- 16) Se t.ex. Lb och Bondetidningen den 5 dec. 1918. Jmf. redogörelse av (Casper) R:son (Ehrenborg) i VLoF den 10 dec. 1918. En bondeförbundare "utför om J.R. såsom ett satans kapell, uppfört vid sidan av Herrens tempel".
- 17) VLoF den 13 okt. 1919.
- 18) Se t.ex. Bondetidningen den 11 okt. 1919.
- 19) Se t.ex. Medelpads Dagblad och Hudiksvalls Tidningen den 19 okt. samt Nord-Sverige den 21 okt. 1920. Jmf. VLoF den 26 okt. där reaktionen summerades.
- 20) Se redogörelse av förbundssekreteraren Lorentz Johansson i t.ex. Lb och Bondetidningen den 1 dec. 1920.
- 21) Protokollet i original i centerpartiets arkiv, Sthlm. Avtryckt i t.ex. Lb den 17 nov. och VLoF den 13 nov. 1920.
- 22) Se t.ex. VLoF den 14 nov. 1920.
- 23) Se ref. av organisationschefens redogörelse vid stämman i VLoF den 11 jan. 1921.
- 24) Frågan avhandlades i praktiskt taget varje nummer av de båda tidningarna fram till stämman. Se t.ex. Lantmännens Tidning den 13, 15 och 20 nov. 1920.
- 25) Utförligt ref. i Lantmännens Tidning den 23 nov. 1920.
- 26) Ref. i Lantmännens Tidning den 29 nov. resp. 14 dec. 1920.
- 27) Se ref. i VLoF den 11 jan. 1921.
- 28) Se Bondeförbundets extra förbundsstämma å Restaurant Gillet i Stockholm lördagen den 8 och söndagen den 9 jan. 1921. Gävle 1921.
- 29) Ibid. s. 57 ff.
- 30) Jmf. intervju med Johansson i Friggeråker i Svenska Landbygden den 5 juni 1951. Intervjun gjord av G. Jonnergård. Johansson uppgav där, att han varit fast besluten att få till stånd ett beslut i positiv riktning och att han stått i ständig kontakt med riksförbundets ordförande Johannes Nilsson. Wohlin skall ha misströstat om möjligheten att få till stånd en sammanslagning och gjort ett utkast till kompromiss enligt vilken hela sammanslagningsfrågan skulle skjutas på framtiden. "Men jag kastade papperet på golvet och sa att här fanns ingen

anledning till kompromiss." - Johanssons av stämman antagna förslag var dock likafullt ett kompromissförslag, men det gick i positiv riktning.

- 31) Det stenografiska referatet s. 56.
- 32) Förutom det stenografiska referatet se ref. och kommentarer i t.ex. VLoF den 11 och 12 jan., Lb den 12 och 19 jan., Bondetidningen den 13 jan. Lantmännens Tidning den 11 och 12 jan. och Nord-Sverige den 11 och 13 jan. 1921.
- 33) Lantmännens Tidning den 13 jan. 1921.
- 34) Se § 5 i Protokoll fört vid sammanträde med utsedda kommitterade etc. i Stockholm den 30 och 31 januari samt den 1 februari 1921. (Centerpartiets arkiv, Sthlm)
- 35) Ibid. §§ 6 - 10.
- 36) Se protokoll fört vid sammanträde med redaktionsutskott etc. i Stockholm den 4 mars 1921. (Centerpartiets arkiv. Sthlm).
- 37) Se Protokoll fört vid sammanträde med utsedda kommitterade etc. i Stockholm den 1 april 1921. Jmf. brev från Johansson i Friggeråker t. Lorentz Johansson dat. den 2 april 1921. (Centerpartiets arkiv, Sthlm).
- 38) Se t.ex. Bondetidningen den 14 maj 1921.
- 39) Lantmännens Tidning den 19 april 1921.
- 40) Se t.ex. Lb den 27 april 1921.
- 41) Se utförlig redogörelse i Lantmännens Tidning den 18 maj 1921. Jmf. t.ex. Bondetidningen den 21 maj 1921.
- 42) Se ref. i VLoF den 14 juni 1921.
- 43) Se ref. i t.ex. Lb och Bondetidningen den 15 juni, Lantmännens Tidning den 11 och 13 juni samt Dala-Bladet den 13 juni 1921.
- 44) Lb den 15 juni 1921.
- 45) Se Protokoll fört vid sammanträde(n) med Bondeförbundets förtroenderåd och arbetsutskottet för Jordbrukarnas Riksförbund etc. i Stockholm den 13 juni, 18 och 20 juli, 1 och 2 nov. 1921 samt 1 april 1922. (Centerpartiets arkiv, Sthlm.)
- 46) Se Styrelseberättelse, dat. den 9 juni 1922. (Centerpartiets arkiv, Sthlm.)
- 47) Enligt ref. i Lb den 14 juni 1922.
- 48) VLoF den 18 jan. 1921.
- 49) Skrivelserna som helhet publicerad i VLoF den 1 febr. 1921.

50) Se § 11 i det i not 34 angivna protokollet. Det kan nämnas att Dürango efter någon tid återvände till de trakter där hans svenska bondeförbund hade haft de största framgångarna och från Ljungby startade och utgav Ljungbytidningen Smålämningen. I denna tidning kritiserade han då och då bondeförbundet under de följande åren, men något försök att på nytt skaffa sig en politisk position gjorde han inte.

51) Frågan har diskuterats ingående vid samtal med Eriksson. En del av de uppgifter som han lämnade vid samtalet lät han skriva ner och utgav dem sedermera av trycket. Se E. Eriksson, Minnen från Bonderörelsens kampskede, Sthlm 1963, s. 8 ff. Enligt vad Eriksson uppgav skall högern vintern 1920 ha varit ute efter riksförbundet och de övriga inom riksförbundets ledning skall inte ha varit ovilliga till en sammanslagning med högern. Eriksson själv skall av högern genom riksdagsmannen Dan Poppius bl.a. ha erbjudits en ledarpost i första kammaren om han gick med på en sammanslagning med högern. Detta erbjudande kom Eriksson att koncentrera alla sina krafter på sammanslagningen med bondeförbundet. Att Eriksson efter sammanslagningen helt lämnade bonderörelsen skall bl.a. ha berott på att han därmed ville visa att han inte för egen del önskade uppnå några personliga fördelar genom sammanslagningen.

Erikssons uppgifter förefaller trovärdiga endast till dels. Av hans framställning får man det intrycket, att det i stort sett var han ensam som önskade en sammanslagning med bondeförbundet, medan åtminstone de ledande i övrigt inom riksförbundet hellre såg ett uppgående i högern. Så var det så vitt man kan förstå inte. Sammanslagningstanken hade som skildringen ovan visat hela tiden hållits levande inom riksförbundet, och någon oenighet hade i detta avseende inte yppat sig. Vid de sammanträden som hölls inom riksförbundet och som refererades i VLOF yrkade alla mera framträdande riksförbundare på sammanslagning med bondeförbundet. Och hela arbetsutskottet med Joh. Nilsson i spetsen medverkade aktivt vid genomförandet av sammanslagningen.

Se dessutom intervjuer med Joh. Nilsson i Smålands Posten den 25 nov. 1920 och med Gust. Eriksson i Vadsbro i Sv. Morgonbladet den 18 nov. 1920. Båda talade i dessa intervjuer varmt för en sammanslagning med bondeförbundet.

52) Se ref. i Lb den 14 juni 1922.

Program
(antaget 1915)
Jordbrukarnas Riksförbund

har enligt förbundets stadgar till ändamål att till enig samverkan och på självständig grundval sammansluta landets jordbrukare, varmed förstås alla, som från jordbruket hava sin huvudsakliga utkomst, för tillvaratagande av landsbygdens och jordbrukets ekonomiska, sociala och politiska intressen samt för befrämjande av en sund samhällsutveckling på kristen och nationell grundval.

I överensstämmelse med detta syfte skall förbundet inrikta sina strävanden på:

1. att värna den enskilda äganderätten, betrygga ett självständigt bondestånd som grundval för vår nationella frihet och kultur samt väcka och vidmakthålla gemensamhetsandan hos landets jordbrukare;

2. att främja lantmännens samverkan i ekonomiska föreningar och företag samt ordna jordbrukets avsättnings- och kreditförhållanden på ett praktiskt och ändamålsenligt sätt;

3. att skydda jordbruksnäringen mot övermåttig utländsk konkurrens, bl.a. genom utförselbevis, samt att under statens medverkan iakttä spannmålsagerhus;

4. att främja bildandet av nya jordbruk, motverka bondjordens och bondeskogarnas övergång i storhaptalets händer, stävja osund spekulation i jordbruksfastigheter, genom lämpliga åtgärder förhindra oskäligt vanhövd av jordbruksgenömskor samt befordra utnyttjandet av landets naturtillgångar bl.a. genom rationell skogshushållning och ett varsamt tillgodogörande av landets egna kraftkällor;

5. att genomföra landsbygdens likställighet med städerna i beskattningshänseende genom utjämning av de kommunala skattebördorna för skolväsende och fattigvård, att åstadkomma en rättvis och praktisk fördelning av vägtungen samt att för landsbygden vinna lika representationsrätt med städerna i landstingen; att reformera skogsbeskattningen därhän, att skogsvärdet vid tassering av jordbruksfastighet upptages endast för beräkning av förmögenhetsskatten, så att inkomsten av skogsbruk blir beskattad först då sådan inkomst erhållits;

6. att hjälpa landsbygdens ~~svåraste~~ folkskoleväsende och reformera undervisningen i praktisk riktning med anpassning efter landsbygdens och jordbrukets förhållanden samt att inrätta praktiska yrkes- och medborgarskolor för jordbruksområden såsom öfverbyggnader på folkskolan;

7. att vidmakthålla ett betryggande försvarsväsende till värm för vår nationella självständighet samt för våra materiella och kulturella värden;

8. att tillämpa sparsamhet och klok ömtanke i den offentliga förvaltningen, att befrämja självverksamhet och motverka byråkratism samt att åstadkomma en enklare, snabbare och billigare ~~en~~ rättsskipning på landsbygden;

9. att motarbeta skadligt trustväsende samt att stödja de mindre näringsidkarna i deras kamp för en självständig existens;

10. att främja vårt folks sedliga och religiösa fostran samt att befordra folknykterheten såväl på upplysningens och övertygelsens väg som genom lämpliga åtgärder från det allmännas sida.

Nya punkter i Jordbrukarnas riksförbunds program samt
Ändrad lydelse av en programpunkt. (1917)

Nya:

5. att främja ett gott förhållande mellan och ömsesidig förståelse mellan husbönder och arbetsfolk inom jordbruket på grund av bådas samfälliga intresse i moderniseringens utveckling, samt att för väl vitsordade jordbruksarbetare, vilka visat sig äga därtill nödiga förutsättningar, under betryggande form möjliggöra övergång till självetändiga jordbrukare;

6. att höja den inhemska produktionen av livsförnödenheter därhän, att landet med avseende på de oundgängligaste livsmedlen kan bli självförsörjande, och att fördenskull särskilt under den ekonomiska kris, som blivit en följd av världskriget, hävda jordbrukets likställighet med övriga näringar, samt att, då normala förhållanden åter inträda, frigöra jordbruket från det statsförmyndarskap, som det nu nödgats underkasta sig, ävensom att motarbeta de strävanden till jordbrukets socialisering, vilka under kristiden allt starkare framträtt;

Ändrad lydelse:

11. (9) att verka för en sund utveckling av landets näringsliv på alla områden och därvid särskilt stödja de mindre näringsidkarna i deras kamp för en självetändig existens samt att genom statens försorg en övervakande och kontrollerande myndighet över storindustriens och storkapitalets trustbildningar utövas.

Plan över FIL, MAG, BERTIL FISKESJÖS licentiatavhandling

Den politiska bonderörelsen i Sverige 1910 - 1932

Program och politik.

Inledning

A. Bonderörelsens uppkomst och framväxt

1. Det berglundska bondeförbundet
2. Svenska bondeförbundet
3. Skånska bondeförbundet
4. Jordbrukarnas riksförbund
5. Partisanmanslagningen 1921
6. Bondeförbundet 1921-32.

B. Val och valresultat. Riksdagsgruppernas sammansättning och ledning

C. Allmänna motiv för en politisk bondeorganisation

1. Ideella motiv
2. Taktiska motiv

D. Diskussionen om partiets organisation och partiloyaliteten

(Ett rent bondeparti? Ett parti enbart för jordbruksfrågor eller ett parti för "rikspolitik"?)

E. Programmatiska krav och politisk aktivitet i riksdagen för dessas förverkligande

1. Allmän översikt
2. Författningsfrågor
3. Jordbrukspolitik
4. Jordfrågor
5. Kartell - och monopollagstiftning m.m
6. Skattefrågor
7. "Arbetarfrågor"
8. Försvarsfrågor
9. Skol- och kulturfrågor
10. Statstjänstemännen och byråkratin

F. Bondeförbundet och regeringsfrågan

Sammanfattning